

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
імені ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО

**ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА:
СУЧАСНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА**

**Збірник матеріалів
Міжнародної наукової конференції
1–2 грудня 2016 р.**

Київ – 2016

УДК 355 (477) (091)

ББК 68.4 (4УКР)

В 42

Укладачі:

Сегеда С.П., доктор історичних наук, доцент,
Грицюк В.М., кандидат історичних наук, доцент,
Скрябін О.Л., кандидат історичних наук,
Пашкова О.О.

В 42 Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції 1–2 грудня 2016 р. – К. : НУОУ, 2016. – 161 с.

У збірнику вміщено матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 25-й річниці Збройних Сил України.

У статтях висвітлюється військова справа та діяльність військових формувань на теренах України від давніх часів до сьогодення. Відображено процес розвитку Збройних Сил незалежної України, аналізується низка аспектів протистояння українським військом російської агресії.

Збірник матеріалів конференції стане у нагоді науковцям, викладачам, студентам, курсантам і офіцерам, всім, хто цікавиться вітчизняною військовою історією.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

ВОРОБИЙОВ
Генадій
Петрович

начальник Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат історичних наук, генерал-полковник

ЩИПАНСЬКИЙ
Павло
Володимирович

заступник начальника університету з наукової роботи, кандидат військових наук, професор, генерал-майор

СМОЛІЙ
Валерій
Андрійович

директор Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, академік НАН України, залучений діяч науки і техніки України

ЛИСЕНКО
Олександр
Євгенович

завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор

КОВАЛЬЧУК
Іван
Петрович

генеральний директор Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіального комплексу, заслужений працівник культури України

ЧЕЛОБИТЧЕНКО
Олександр
Олександрович

начальник науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, полковник

СЕГЕДА
Сергій
Павлович

начальник науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, доктор історичних наук, доцент, полковник

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО ГОСТЕЙ ТА УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Порошенка П. О.	8
Міністра оборони України генерала армії України Полторака С. Т.	8
Директора Інституту історії України НАН України Смоля В. А.	9
Начальника Національного університету оборони України імені Івана Черняховського генерал-полковника Воробйова Г. П.	9

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Остах Ю. П. Трансформація поглядів на застосування Збройних Сил України у контексті військового будівництва (1991–2016)	11
Кривенко О. В. Відродження Національної гвардії України	12
Лисенко О. Є. Український збройний чинник Другої світової війни	13
Филь О. М. Український Ганібал	15
Лагно О. Г. Виховання майбутніх воїнів – захисників України	16
Гусак Ю. А. Воєнно-історична наука в Українському війську: сучасний стан та перспективи розвитку	19
Голованов А. В. Історія становлення та розвитку Сухопутних військ Збройних Сил України	21
Камінський В. В. Повітряні Сили Збройних Сил України: історія створення	22
Яким'як С. В. Розвиток Військово-Морських Сил Збройних Сил України: 25 років досвіду	22
Романюк І. М. Стратегічне планування: від минулого до сьогодення	24
Сегеда С. П., Покотило О. І. Неперервність української військової думки: ХХ–ХХІ століття	27
Тимчук В. Ю. Українська військовість у ХХ столітті: державницькі, націєтворчі, історіософські і людські виміри	29

СЕКЦІЯ 1. ВІЙСЬКОВА СПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ВІД ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ХХ СТОЛІТТЯ

Газін В. В. Спроби ревізії Переяславсько-московського договору 1654 р. (проекти реформування збройних сил) як вияв імперської політики Москви та один з аспектів “гібридної війни” проти козацької України в 1654–1658 рр.	31
Грицюк В. М. Відгомін віків: військова слава прадавньої України	32
Кабачинський М. І. Прикордонна реформа Великого князя праукраїнської держави Київська Русь Володимира Святославича	33
Кавун А. А., Соболенко К. С. Становлення та розвиток козацького війська у ХVІІ–ХVІІІ століттях ...	35
Кізло Л. М. Історичний досвід становлення військово-прикладної фізичної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України	36
Корольов С. С. Військове співробітництво козацького війська і татарських військових формувань Північного Причорномор'я під час національно-визвольної війни 1648–1654 років	37
Отрошко Л. Г. Порівняльний аналіз державних символів козацької доби та періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.	39
Пілявець Р. І. Витоки військових традицій і воєнного мистецтва праукраїнців	40
Прус В. З., Шкуратенко О. В. Військова повинність ресстрового козацтва в Українській гетьманській державі	41

СЕКЦІЯ 2. ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У ХХ СТОЛІТТІ

Беспалько А. О. Політична освіта військовослужбовців Червоної Армії в оборонних операціях у роки Другої світової війни	43
Вергун С. І. Особливості запровадження жандармсько-поліцейного нагляду на залізницях Галицько-Буковинського генерал-губернаторства	44
Веденєєв Д. В. Діяльність розвідувального підрозділу Українського штабу партизанського руху (1942–1945 рр.)	45
Виздрік В. С. М. Міхновський – будівничий Українського війська	46
Вітченко А. О. Історико-педагогічний портрет генерала М. І. Драгомирова	47
Гозуватенко Г. О. Формування українського вільного козацтва в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.)	49
Горбатюк О. М. Виховна робота в Групі УПА: організація, зміст, сутність	50

<i>Горелов В.І. Людські й матеріальні втрати переможців нацистської Німеччини: український фактор</i>	51
<i>Гук О. Л. Пропаганда ОУН і УПА в ході боротьби з нацистами</i>	53
<i>Даценко О. М. Становлення та розвиток військової освіти в часи Гетьманату П. Скоропадського</i>	54
<i>Демський В. В. Соціально-психологічна характеристика українського військового руху та українізації російської армії 1917 року</i>	56
<i>Дерновий В. М. Ескадра повітряних кораблів “Ілля Муромець” у небі та на землі українській</i>	57
<i>Єфімов Г. В., Стадник В. В., Фуртес О. О. Формування, підготовка і відправка резервів для поповнення втрат військових частин: історичний досвід для України</i>	58
<i>Кидонь В. І. Сучасні українські військові історики про визволення Києва у листопаді 1943 року</i>	59
<i>Кирієнко О. Ю. Voluntary military formations in Ukraine 1914–1921</i>	60
<i>Королюк А.В., Ковальчук С.В., Королюк О.В. Український чинник у Другій світовій війні (1939–1945 рр.)</i>	61
<i>Кравчук М. В. Організаційно-правові засади будівництва армії Української Центральної Ради: досягнення і прорахунки</i>	62
<i>Ларін А. О., Макогон О. А., Акінішин О. Г., Крепченко С. О., Акулов Ю. Д. Харківська науково-технічна школа танкобудування. Історія та перспективи розвитку</i>	63
<i>Лосєв О. С. Система підготовки офіцерських кадрів у збройних силах Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни: український чинник</i>	65
<i>Мараєв В. Р. Полковник Віктор Павленко – начальник Повітряного флоту УНР (до 130-ї річниці від дня народження)</i>	66
<i>Матвієнко І. Г. Військова співпраця українського і польського старшинства у боротьбі проти Червоної Армії у 1920 році</i>	67
<i>Науменко А. О. Виховання національно свідомого старшинського корпусу армії Української Народної Республіки періоду Директорії</i>	69
<i>Останчук О. П. Основна гармата зенітної артилерії малого калібру 1-го Українського фронту</i>	70
<i>Павлик В. С. Танковий бій на лінії Київського укріпрайону 10 липня 1941 р.</i>	71
<i>Павловська С. В. Ефективність діяльності органів пропаганди Українських фронтів, спрямованої на німецьких солдатів у 1943–1944 роках</i>	72
<i>Печенюк І. С., Фурман І. І. Військові традиції Легіону Українських січових стрільців</i>	73
<i>Романюк Р. В. Душпастирська служба в армії Української Народної Республіки періоду російсько-польської війни 1920 року</i>	74
<i>Скорич Л. В. Деякі аспекти служби бронепоездів в українських арміях у 1917–1920 рр.</i>	75
<i>Скрябін О. Л. Діяльність кадетських корпусів за часів Української держави (квітень–грудень 1918 року)</i>	77
<i>Соколюк С. М. Застосування підводних човнів Чорноморського флоту в транспортних перевезеннях та евакуації у 1941–1942 роках</i>	78
<i>Топальський В. Л. Інформаційно-пропагандистська діяльність Карпатської Січі</i>	79
<i>Трапезун В. В. Преса на українських землях у роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)</i>	81
<i>Трофимович Л. В. Польські бранці “неоголошеної війни” 1939 року</i>	82
<i>Усенко П. Г. Від Одеси до Маріуполя – втягнення приморських міст України в Першу світову війну</i> ...	83
<i>Ухач В. З. Військово-підготовчі заходи ОУН(б) у 1943 році: сучасна історіографія</i>	84
<i>Харук А. І. Повітряні Сили України доби гетьмана Павла Скоропадського</i>	85
<i>Ходанович О. Л. Становлення розвідки і контррозвідки Українського війська періоду українського державотворення 1917–1921 рр.</i>	86
<i>Щеглов А. Ю. Характеристика та дислокація військових частин міста Львова у міжвоєнний період</i> ..	88

СЕКЦІЯ 3. ЗБРОЙНІ СИЛИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ВІД 1991 р. ДО НИНІШНЬОГО ЧАСУ

<i>Бідний В. А. Воєнно-історична робота в арміях зарубіжжя та перспективи її впровадження у Збройних Силах України</i>	90
<i>Вітер Д. В. Військова еліта у сучасній суспільно-політичній ситуації: виклики та завдання</i>	91
<i>Гапєєва О. Л. Інформаційно-пропагандистська діяльність Російської Федерації на прикладі проведення міжнародних навчань “Sea Breeze-1997”</i>	92
<i>Зельницький А. М. Основні напрями удосконалення системи військової освіти у контексті перспектив розвитку Збройних Сил України</i>	93
<i>Капосльоз Г. В., Мельниченко О. С. Етапи формування мережі наукових установ Збройних Сил України</i>	94
<i>Кім Намхун Военная реформа в Республике Корея 2014–2030 гг.</i>	96
<i>Кобзар А. О. Соціально-психологічне, морально-психологічне забезпечення в системі виховного впливу у Збройних Силах України</i>	98

<i>Котвіцький В. В.</i> Проблеми утворення та розвитку музейних інституцій в Збройних Силах України (1991–1996 рр.)	99
<i>Красота І. В.</i> Основні етапи створення інженерних військ Збройних Сил України та особливості їх комплектування офіцерським складом (1992–1999 рр.).....	100
<i>Литвинюк Є. Ю.</i> Концептуальні засади розвитку кадрового потенціалу Збройних Сил України та проблема їх впровадження	101
<i>Нашивочников О. О.</i> Історія розвитку традицій шефства у Військово-Морських Силах України	102
<i>Нечепуренко А. О.</i> Особливості нормативно-правової бази з питань кадрового забезпечення Збройних Сил України в особливий період	104
<i>Никифоров О. В.</i> Відродження морської піхоти Військово-Морських Сил Збройних Сил України – вимога часу	105
<i>Олійник Л. В.</i> Історичні витоки становлення магістрів військово-соціального управління Збройних Сил України	106
<i>Павлушко М. Я., Лухтан А. І.</i> Міжнародне військове співробітництво України: історико-правовий аспект	108
<i>Позняков О. П.</i> Система стратегічних комунікацій Збройних Сил України: становлення і розвиток ...	109
<i>Приходько Ю. І.</i> Військова освіта України: історичні аспекти становлення та сучасність	111
<i>Сало А. Я.</i> Стан матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України на кінець 2013 року	112
<i>Сидоров С. В.</i> Бойові традиції та військові ритуали	114
<i>Слободянюк М. В.</i> До питання про новий вигляд військовослужбовців Збройних Сил України (проблеми нової емблематики видів Збройних Сил, родів військ та служб, нарукавних емблем)	115
<i>Таранець С. В.</i> Розвиток способів ведення десантно-штурмових дій у воєнних конфліктах другої половини ХХ – початку ХХІ століття: постановка проблеми	117
<i>Туркот М. С.</i> Напрями законодавчого регулювання діяльності органів військової юстиції України	118
<i>Фалько С. А.</i> Вплив діяльності іноземних воєнно-інструкторських місій в модернізації збройних формувань. Досвід минулого та Україна: порівняльний аналіз	120
<i>Фігурний Ю. С.</i> Розвиток Збройних Сил України на зламі ХХ – ХХІ століть і в умовах російсько-української “гібридної війни”: військово-політичні та етнокультурні аспекти	120
<i>Хабчук А. О.</i> Морально-психологічне забезпечення підготовки та участі національних контингентів Збройних Сил України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: визначення категорій та понять	121
<i>Челобітченко О. О.</i> Стратегічна компонента у складі Збройних Сил незалежної України: гіркі сторінки в пам’яті авіаторів	122

СЕКЦІЯ 4. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО У ПРОТИСТОЯННІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ 2014–2016 рр.

<i>Бураков Ю. В.</i> Ідеологічна підготовка Російською Федерацією агресії проти України	125
<i>Євсєєв І. Г., Скрябін О. Л., Пашкова О. О.</i> Щодо питань соціального захисту і реабілітації учасників антитерористичної операції у 2015 році: історико-правовий аспект	126
<i>Заболотний В. О.</i> Актуальність впровадження занять з основ релігієзнавства у навчально-виховний процес підготовки офіцерів запасу	127
<i>Зіняк Л. В.</i> Правова регламентація збройного конфлікту на Сході України з точки зору міжнародного гуманітарного права	128
<i>Казан Е. М.</i> Проблеми медичного забезпечення на початковому етапі відбиття російської агресії (2014 р.)	130
<i>Куравський В. Г.</i> Особливості застосування безпілотних літальних апаратів в умовах антитерористичної операції на Сході України у 2014–2016 рр.	131
<i>Куцька О. М., Туранський М. О.</i> Причини “неактивності” військових частин Збройних Сил України в ході анексії Криму Російською Федерацією	132
<i>Леонт’єв Є. О.</i> Удосконалення системи підготовки військових фахівців у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного з урахуванням досвіду проведення антитерористичної операції на Сході України	133
<i>Макаліш О. В., Дудник В. П.</i> Управління окремою механізованою бригадою у збройному конфлікті на території Донецької та Луганської областей (2014 р.)	134
<i>Музыка О. О., Троценко О. Я., Микитин В. Ф.</i> Створення і роль добровольчих батальйонів у протистоянні російській агресії на Сході України	135
<i>Мулява В. Д.</i> Основні цілі та способи інформаційно-психологічних диверсій Росії проти Збройних Сил України в ході антитерористичної операції	136
<i>Павлушко М. Я.</i> Особливості ведення бойових дій загальновійськовими підрозділами Сухопутних військ Збройних Сил України на Сході України. Уроки антитерористичної операції	137

<i>Переверзін Ю. П.</i> Вплив системи військової освіти на підготовку кадрів для єдиної державної системи цивільного захисту	139
<i>Резнік В. І.</i> Оперативне командування російських окупаційних військ (сил) “Донецьк”: склад та можливості	141
<i>Середенко М. М., Радзіковський С. А., Кізло Л. М.</i> Принципи, форми та способи застосування сухопутних військ у конфліктах сучасності. Їх роль, місце та завдання	142
<i>Слюсаренко А. В.</i> Функції Сил спеціальних операцій в алгоритмі “гібридного” протистояння	143
<i>Слюсаренко П. М.</i> “Гібридна війна” в науковому дискурсі сучасної України	145
<i>Стадник В. В., Єфімов Г. В.</i> Напрями удосконалення системи управління складовими сектору безпеки і оборони при виконанні завдань територіальної оборони	146
<i>Стасюк Ю. М.</i> Соціально-правовий захист осіб добровольчих формувань	147
<i>Трофимович В. В.</i> “Гібридна війна” як прояв російської геостратегії реваншу	148
<i>Турчак О. В., Середенко М. М., Кізло Л. М.</i> Окремі аспекти реформування Збройних Сил України: напрями, перспективи	149
<i>Філіпов В. К.</i> Інформаційно-психологічне протиборство в сучасних умовах. Особливості проведення контрпропагандистської роботи в антитерористичній операції	150
<i>Цюрупа М. В., Марценківський В. Т.</i> Соціально-політична характеристика “гібридної війни” на Сході України	152
<i>Шевчук В. В.</i> Досвід застосування підрозділів територіальної оборони Збройних Сил України у збройному конфлікті в окремих районах Донецької та Луганської областей (2014 р.)	153
Відомості про авторів	155

**ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО ГОСТЕЙ ТА УЧАСНИКІВ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України
ПОРОШЕНКО ПЕТРО ОЛЕКСІЙОВИЧ**

Шановні учасники конференції!

Щиро вітаю вас із початком роботи.

З давніх-давен вважалося, що нехтуючи минулим можна втратити майбутнє. Полководець, який не робить правильних висновків з уроків колишніх війн, приречений на поразку.

Особливо актуальною ця народна мудрість є сьогодні, у розв'язаній Російською Федерацією “гібридній війні”, коли деякі “історики” і брехливі політологи на догоду політичним амбіціям російського керівництва намагаються переписати історію.

Перед Україною стоять серйозні виклики і щоб винайти ефективний напрямок протистояння для початку треба їх правильно оцінити.

Саме тому основним завданням учасників конференції є формування неупередженого об'єктивного погляду світового суспільства на розвиток ідентичності Українського народу і його національного війська.

На вас, науковців, покладена важлива місія вивчення, осмислення і критичного аналізу унікального досвіду Збройних Сил України у сучасній війні задля збереження для наступних поколінь як зразків звитяги та героїзму українських військових, так і правдивого висвітлення прорахунків.

Глибоке дослідження сучасної воєнної історії, застосування надбань національної, історико-культурної і військової спадщини є важливим чинником нашого поступу вперед у справі відродження Українського війська, а популяризація історії національного військового будівництва, наших славетних бойових традицій є вагомим внеском у збереження історичної пам'яті народу.

Бажаю усім вам подальшої плідної творчої праці на благо України.

**Міністр оборони України
генерал армії України
ПОЛТОРАК СТЕПАН ТИМОФІЙОВИЧ**

Шановні учасники та гості Міжнародної наукової конференції!

Прийміть щирі вітання з нагоди 25-ї річниці Збройних Сил України та відкриття конференції, присвяченої цій даті.

Історія нашої держави – це споконвічна боротьба за незалежність, головна роль у якій належала Українському війську. Протягом століть розвивалося і вдосконалювалося воєнне мистецтво наших предків, зароджувалися лицарські традиції козацтва, зрів дух збройної боротьби в історичній пам'яті народу, відроджувалися і впроваджувалися ідеї здобуття Української соборної самостійної держави у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 років, часи Другої світової війни, кристалізувалася українська військова думка, що зрештою втілилася у створенні необхідного інституту держави – Збройних Сил України.

Нині на долю нашого покоління випало важке випробування – у збройній боротьбі захищати незалежність і територіальну цілісність України. У важких виснажливих боях відродилося нове українське військо, сильне не лише високою кваліфікацією, потужним бойовим духом і набутим досвідом, а й, що найголовніше, щирою підтримкою усього українського народу. І Збройні Сили України виправдовують цей високий кредит довіри пролитою в боях кров'ю, безцінними життями бійців, що загинули під час проведення антитерористичної операції.

Народ України пишається своїми героями – справжніми патріотами і незламними бійцями, захисниками рідної землі. Однак тривають спроби ворогів української незалежності принизити гідність нашого народу та зневажити звитяжний шлях українського війська. Для нашого суспільства вкрай важливі утвердження історичної правди, об'єктивне висвітлення як героїчних, так і трагічних сторінок історії війська, збереження для нащадків фактів минулої і нинішньої боротьби.

Увічнення пам'яті має базуватися на об'єктивному україноцентричному підході, застосуванні досягнень сучасної вітчизняної історії, тож закликаю вас, науковців, всіляко сприяти популяризації історії відродження Українського війська і становлення його славетних традицій. Нехай ваша праця сприяє зміцненню взаєморозуміння в українському суспільстві та збереженню історичної пам'яті народу.

Бажаю організаторам, учасникам та гостям наукової конференції конструктивних взаємин, змістовних і продуктивних дискусій, подальших плідних наукових звершень.

**Директор Інституту історії України НАН України
СМОЛІЙ ВАЛЕРІЙ АНДРІЙОВИЧ**

Минуле нашого народу сповнене численних випробувань і викликів. Упродовж кількох століть українці вели боротьбу за незалежність, власну державність із зовнішнім супротивником. Експансія як природний прояв самоствердження багатьох народів, які мешкали поруч з українцями, змушувала останніх приділяти підвищену увагу військовій справі, вчитися обороняти право на власне політичне, економічне, соціокультурне життя. Захист Батьківщини у всі часи вважався священним обов'язком, а ті, хто зі зброєю в руках стояли на сторожі рубежів, протистояли агресорам чи окупантам – звитязцями.

У нашій історії було багато славетних перемог, на яких виховувалися численні покоління громадян і які зміцнювали та примножували життєстверджуючий потенціал української політичної нації. Завдяки цьому вдалося не тільки зберегти генетичний код, а вивести її на рівень однієї з найчисельніших і творчих спільнот Європейського континенту, що помітно впливає і продовжує впливати на розвиток цього геополітичного регіону.

Однак траплялися і болісні, дошкульні поразки, що супроводжувалися значними людськими жертвами і матеріальними збитками, втратою території, підпорядкуванням різних частин України державам-сусідам. Внутрішній розбрат, політичні колізії, соціально-економічні негаразди, а також перманентний дефіцит керівної верстви суспільства – політичної еліти ставали причиною невдач на зовнішньополітичній арені.

Війни як продовження політики іншими методами стали з часом основним засобом досягнення цілей сильнішими, порівняно з Україною, державами, а “право сильного” – одним з основних, вирішальних чинників формування світового устрою, за якого місце і роль кожної держави визначалося їх здатністю формувати й підтримувати у належному вигляді власні збройні сили та вміло ними розпоряджатися у потрібний момент. Важливого значення набувала й військово-політична стратегія та вибір союзників, що врешті-решт визначало конфігурацію і баланс сил у цьому європейському регіоні, а також результат протистояння.

Оскільки Україна займає особливе географічне становище і має потужний сировинно-економічний потенціал, людські ресурси, вона неодноразово ставала об'єктом нападів не тільки ближчих сусідів, а й віддалених територіально агресорів. Перебуваючи в епіцентрі макро-історичних процесів та збройних зіткнень, найбільшими з них виявилися Перша і Друга світові війни, Україна до сьогодні не загоїла рани, заподіяні ними. Останні події на Сході та Півдні нашої держави переконують у тому, що проект незалежної Української держави явно “не вписуються” в геополітичні плани деяких важливих гравців на міжнародній арені.

Це ще раз свідчить про нагальну необхідність формування збройних сил, здатних адекватно реагувати на виклики і загрози.

Вивчення історичного досвіду має прияти вироблено оптимальної воєнної доктрини, структури Збройних сил, визначення вирішальних векторів військового будівництва. Водночас це сприятиме фаховій підготовці та вихованню вітчизняних військовослужбовців на кращих традиціях військової історії України.

З огляду на це наукові форуми, на яких апробуються нові підходи до військово-історичних студій, оприлюднюються результати досліджень, слід вважати помітним внеском не лише у розвиток фундаментальних і прикладних знань, а й будівництво сучасної, боєздатної армії.

Поєднання зусиль військових і цивільних вчених сприймається як запорука успішного вирішення проблем, які перед нами стоять.

**Начальник Національного університету оборони України імені Івана Черняховського
генерал-полковник
ВОРОБІЙОВ ГЕНАДІЙ ПЕТРОВИЧ**

Шановні учасники наукової конференції!

Щиро вітаю вас у стінах провідного вищого військового навчального закладу держави. Наш науковий форум присвячений 25-й річниці Збройних Сил України.

6 грудня 1991 року Верховною Радою був прийнятий Закон про Збройні Сили, чим було започатковано їх створення на теренах незалежної України. Але проголосити незалежність мало, доводиться її виборювати і захищати.

Ми всі розуміємо, що нині створюється нова історія України як європейської демократичної країни.

Разом з тим у 2014–2016 роках відбувся найсерйозніший іспит на існування української державності. Збройна агресія Російської Федерації проти України стала кульмінаційним моментом спланованої та організованої Москвою антиукраїнської “гібридної війни”. В горнилі цієї боротьби, на бойовому досвіді та кращих військових традиціях попередніх поколінь захисників Вітчизни відродилося Українське військо, спроможне дати гідну відсіч ворогові. Ми зупинили агресора на Сході України завдяки бойовому братерству Збройних Сил України інших військових формувань та правоохоронних органів.

Шановні друзі! Біблійська заповідь гласить “Ніхто більшої любові не має над ту свою душу поклав за друзів своїх”. З давніх-давен наш народ вшановував звитягу та жертвність захисників отчого краю. Сьогодні воїни Українського війська найдорожчою ціною – ціною власного життя відстоюють національну ідею, наше

право бути вільними та незалежними. В Антитерористичній операції на Сході України загинуло понад 2,5 тисяч військовослужбовців. З них 23 випускники Національного університету оборони України.

Сьогодні фронт боротьби за незалежність проходить не тільки по лінії зіткнення з ворогом на сході країни, він проходить через кожне місто, кожне село, душу кожного українця. Чи не найважливіші битви відбуваються на воєнно-історичному фронті.

Важливо простежити зародження та розвиток Українського війська, спадкоємність бойових традицій, звичаїв національних військових формувань від прадавніх часів до сьогодення. У цьому контексті ми маємо критично переосмислити та ефективно використовувати історичний досвід для військового будівництва.

Впевнений, що запропоновані на конференції ідеї, тези, теоретичні положення та практичні рекомендації будуть сприяти розвитку Українського війська.

Щиро вітаю учасників наукової конференції, бажаю всім наполегливої роботи та результативних дискусій. Сподіваюся, що вам надасть натхнення й енергії творча атмосфера, яка традиційно панує в Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського.

Слава Україні! Героям слава!

Міжнародну наукову конференцію “Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива” оголошую відкритою!

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

*Остах Ю.П., к.військ.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА (1991–2016)

Розвиток воєнної теорії є безперервним процесом, який тісно пов'язаний з визначеними напрямками військового будівництва. Актуальність теми доповіді обумовлена необхідністю прослідкувати взаємозв'язок між будівництвом Збройних Сил (ЗС) України та розвитком воєнно-теоретичних поглядів щодо їх застосування. Це дозволить визначити корисні уроки, позитивний і негативний досвід даного процесу, які необхідно врахувати в найближчому майбутньому, виявити коріння ряду проблем, які проявляються в сучасний вкрай складний і небезпечний період, що є необхідною підвалиною для пошуку шляхів їх розв'язання.

Після розпаду СРСР наприкінці 1991 року на території України залишилося одне із найпотужніших угруповань Радянської Армії, яке складалося з військ трьох округів (до складу яких входили 3 загальновійськові, 2 танкові армії, 1 армійський корпус), ракетної армії, армії та 28 корпусу ППО, Чорноморського флоту, чотирьох повітряних армій, окремих з'єднань, частин спеціальних військ, навчальних та наукових закладів, установ тощо. При розробленні концептуальних засад застосування ЗС України передбачалося створення вітчизняного війська на принципах розумної достатності, скорочення кількості особового складу, озброєння і військової техніки. Вважалося, що Україна буде реалізувати намір стати нейтральною, без'ядерною державою, яка не має територіальних претензій до суміжних держав і не визнаватиме їх до себе. Воєнна доктрина України, затверджена у 1993 році, мала оборонний характер. Жодна країна у світі не вважалася потенційним противником.

На етапі створення ЗС України погляди на їх застосування, систему операцій, їх підготовку і ведення ґрунтувалися на положеннях радянської воєнної теорії. Відмінності були пов'язані з оборонним характером воєнної доктрини. Також не розглядалися питання ведення воєнних дій із застосуванням ядерної зброї через відсутність можливості її самостійного застосування, а після її вивезення з території України – і самої зброї взагалі. У подальшому процесі становлення та розвитку ЗС України відбувалися у вкрай несприятливих умовах. В першу чергу слід згадати економічну кризу, яка тривала у нашій державі упродовж всіх 90-х років ХХ століття. Незважаючи на те, що згідно чинного законодавства фінансування потреб ЗС України мало складати 3% валового внутрішнього продукту, жодного разу ця вимога не була виконана. Фінансування ЗС відбувалося на рівні, який ледве дозволяв забезпечити їх утримання майже на межі виживання, що негативно впливало на їх розвиток. Не останню чергу відіграло те, що вище керівництво держави не бачило воєнної загрози у найближчій перспективі, а отже й не вважало потребу зміцнення вітчизняного війська одним із стратегічних пріоритетів держави.

Ряд проблем були пов'язані із самим підходом до реформування ЗС. Можна констатувати, що цей процес носив скоріш перманентний характер. Напрями трансформації структур ЗС України, поглядів на їх застосування змінювалися не лише в залежності від об'єктивних факторів (воєнно-політична обстановка, економічні, демографічні фактори тощо), але й від суб'єктивних, в першу чергу змін керівництва держави, Міністерства оборони, Генерального штабу, видів і родів військ (сил) тощо. Нові люди репрезентували нові підходи, часто без врахування попередніх напрацювань, недостатньо науково обґрунтованих тощо. Часто військові науковці виступали не стільки в якості експертів та розробників тих або інших положень, скільки обґрунтовували доцільність прийнятих і затверджених рішень, без врахування їх думки на етапі їх розроблення.

З початку існування ЗС України склалося невірне розуміння оборонного характеру воєнної доктрини та відсутності у нашої держави агресивних намірів. Її оборонний характер багатьма став сприйматися як синонім пасивності, відмови від активних наступальних дій, а саме в результаті успішного наступу і досягання рішучий розгром противника в не залежності від оборонного або наступального характеру воєнної доктрини. Це одне із принципових положень воєнного мистецтва, на жаль, було проігноровано. Аналізуючи керівні документи, які розроблялися з середини 90-х років ХХ століття, можна помітити тенденцію до зміщення пріоритетів у завданнях ЗС України від самого головного – відсічі агресії – до інших, пов'язаних з участю в миротворчих операціях, ліквідації збройних конфліктів, наслідків техногенних та природних катастроф, боротьби з тероризмом тощо. Не применшуючи важливості цих завдань, слід відзначити, що головним мав залишатися захист власної державності, територіальної цілісності та суверенітету, чим ми і займаємося, починаючи з 2014 року.

Проте, незважаючи на всі негаразди, ми можемо відзначити й позитивне. Зростала увага до проблематики застосування військ (сил) в регіональних і локальних війнах. Акцент був зроблений на створенні мобільних, добре оснащених, адаптивних структур, здатних в короткій термін створити необхідне угруповання військ (сил) для вирішення поставлених завдань. На це й були спрямовані заходи щодо оптимізації чисельності ЗС, реорганізації округів в оперативні командування, перехід від армійських і дивізійних структур до корпусних – бригадних, здатних швидше реагувати на зміни обстановки.

Посилена увага приділялася автоматизації управління військами для досягнення над противником інформаційної переваги, що за досвідом останніх війн набуло критичного значення. Намагалися перейти від ієрархічного управління до мережевоцентричного. Не все вдалося реалізувати як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин. Усі процеси у ЗС України відбувалися у складних політико-економічних умовах. Проте, незважаючи на всі проблеми, наша армія успішно виконує завдання щодо захисту суверенітету та незалежності держави. І той безцінний досвід, який зараз щоденно набувається на фронті, постійно аналізується, впроваджується у практичну діяльність військ та однозначно збагачує воєнну теорію, надає їй вкрай необхідну емпіричну базу. Все це стане запорукою зміцнення вітчизняного війська і дасть нам підстави дивитися у майбутнє з оптимізмом.

*Кривенко О. В., к.ю.н., доцент
Командування Національної гвардії України,
м. Київ*

ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

У 1991 році з проголошенням незалежності України перед керівництвом молоді української держави постало питання про захист її суверенітету та територіальної недоторканності. Розглядалося декілька концепцій побудови українського війська. Однак до часу їх реалізації було прийнято рішення про формування військових підрозділів національного характеру.

Таким військовим формуванням стала Національна гвардія України (НГ України). Національну гвардію України створено законом, ухваленим Верховною Радою України від 4 листопада 1991 року. Як було зазначено в документі, Національна гвардія України “є державним озброєним органом, створеним на базі внутрішніх військ, покликаним захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій”.

На початок 1992 року Національна гвардія дислокувалася на території 12 областей України, загальна чисельність становила близько **17 тисяч** військовослужбовців і вже на кінець 1994 року становила близько **40 тисяч осіб**. Національна гвардія стала стабілізаційним фактором та гарантом демократичних перетворень у державі.

З перших днів Нацгвардія почала “проходити обкатку” в реальних екстремальних ситуаціях. Бойовим хрещенням стала спеціальна операція в 1992 році з прикриття державного кордону з Молдовою. Кордон тоді, власне, був позначений лише на картах, а у сусідів відбувався придністровський збройний конфлікт.

Зоною особливої уваги для гвардійців завжди був Крим. Дислокувалася тут 7-ма дивізія НГ України, її роль у стабілізації політичної обстановки в Автономній Республіці Крим важко переоцінити. У 1993–1994 роках “малинові берети” здійснювали основне завдання – захист конституційного ладу і територіальної цілісності України від спроб змінити їх насильницьким шляхом та стали стабілізуючим фактором утвердження державності у Криму.

Також гвардійці брали участь у ліквідації наслідків повені у Закарпатті та на Волині, забезпечували громадський порядок під час шахтарських заворушень на Донбасі.

Уже через декілька років після сформування військові спеціалісти зауважили, що Національна гвардія стала високоефективним збройним формуванням України, здатним виконувати актуальні завдання у сфері національної безпеки та правопорядку.

У 1998 році в НГ України почалися реформи, зміна організаційно-штатної структури, спроби якісної зміни гвардії, які б відповідали підрозділам армії Західної Європи і США, але ці зміни були приречені на невдачу через недостатнє фінансування. Загальна чисельність **скоротилася до 23 тисяч** військовослужбовців.

У той же час Національна гвардія стала розвиватися інакше, часто перебираючи функції інших силових відомств та дублюючи їх (охорона громадського порядку тощо), що врешті-решт разом із іншими політичними чинниками призвело до її розформування.

11 січня 2000 року Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про розформування Національної гвардії України”, який підписав Президент України Леонід Кучма. Цим Законом особовий склад, військову техніку, озброєння, фонди та решту майна з'єднань, частин, закладів та установ НГ України було передано до внутрішніх військ МВС та Збройних Сил України. Виконання функцій щодо охорони дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України було покладено на МВС.

Відновлення Національної гвардії України відбулося через 14 років на тлі напруженості суспільно-політичної обстановки в Україні, яка склалася у лютому 2014 року після подій у місті Києві. Терористична загроза українській державності призвела до необхідності створення нової моделі мобільних, автономних, з підвищеною оперативною готовністю сил, здатних виконувати як правоохоронні функції, так і функції із захисту від воєнних загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

З цією метою Верховна Рада України 13 березня 2014 року прийняла Закон України “Про Національну гвардію України”, формування якої відбувається у складний для держави період. Загальна чисельність Національної гвардії України відповідно до Закону збільшилась до 60 тисяч військовослужбовців.

Відповідно до кращих європейських практик Національна гвардія України входить до системи Міністерства внутрішніх справ України як військово-формування з правоохоронними функціями.

Її основними завданнями є захист та охорона життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від протиправних посягань, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також участь разом з іншими органами у заходах щодо забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, організованих злочинних груп та організацій. Також у взаємодії зі Збройними Силами України Національна гвардія бере участь у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони.

Визначаючи правові засади організації та порядку діяльності Національної гвардії України, її загальну структуру, функції та повноваження, Закон України “Про Національну гвардію України” своєю першою статтею досить чітко розділяє завдання забезпечення безпечного середовища, що покладаються на Національну гвардію, та завдання забезпечення обороноздатності держави.

Крім того, Законом визначається 19 основних функцій Національної гвардії України, які умовно можливо поділити та віднести до трьох груп:

1. Правоохоронні функції (притаманні силам безпеки).

2. Функції, що виконуються військовими методами та за певних умов зростання загроз переходять зі сфери безпеки до сфери оборони.

3. Військові функції (притаманні силам оборони, які раніше не виконувались НГ України).

Слід зазначити, що є суттєва різниця у методах виконання завдань, віднесених до кожної з трьох груп. Так, функції першої групи (правоохоронні функції, притаманні силам безпеки) виконуються методами службової діяльності та здійснюються через несення підрозділами, частинами і з'єднаннями таких видів служби, як патрульна, вартова та режимно-комендантська, режимно-карантинна та конвойна.

Функції другої групи характеризуються тим, що пов'язані із частковим застосуванням військових методів, які передбачають застосування зброї при зростанні небезпеки та виникненні надзвичайних ситуацій. При цьому службова діяльність частин Національної гвардії переходить до активної фази виконання найбільш складної частини покладених завдань і перетворюється на службово-бойову діяльність, що полягає в профілактичних, охоронних, режимних, спеціальних операціях, ізоляційно-обмежувальних та стабілізаційних діях, які проводяться в мирний час при виникненні надзвичайних ситуацій суспільно-політичного характеру та у воєнний час з метою охорони об'єктів, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності та правопорядку.

Третя група функцій полягає в застосуванні суто військових методів виконання бойових завдань і вимагає від Національної гвардії наявності важких озброєнь, військових частин оперативного призначення, здатних за необхідності вести бойові дії.

Слід зазначити, що взаємопов'язаність функцій, їх перехід з другої до третьої групи простежуються на прикладі ведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. Так, проведення ізоляційно-обмежувальних заходів навколо осередку сепаратистського руху м. Слов'янськ поступово зросло до рівня ізоляції значних територіальних районів Донецької та Луганської областей, а з часом – до прийняття під охорону та оборону важливих державних об'єктів на території всієї держави в системі територіальної оборони та безпосередньої участі частин Національної гвардії України в бойових діях.

Ураховуючи викладене, функції Національної гвардії України обумовлюють її особливе положення в секторі безпеки і оборони України і належність як до сил безпеки, так і до сил оборони.

Таким чином, Національна гвардія України – військово-формування з правоохоронними функціями, на яке Законом одночасно покладено функції як сил оборони, так і сил безпеки, та є дієвим інструментом держави для реагування на зростання загроз у сфері безпеки до рівня загроз оборони в умовах розв'язання асиметричної війни. Нацгвардія є економічно вигідною для держави бо дає змогу виконувати завдання як у мирний час, так і під час кризи та в особливий період.

Лисенко О. Є., д.і.н., професор

Інститут історії України НАН України, м. Київ

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБРОЙНИЙ ЧИННИК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Прагнення нагадати громадськості про роль та місце України у Другій світовій війні та встановленні миру в Європі, про жертви, які приніс український народ на вівтар Перемоги, спонукало автора звернутися до героїчних та водночас драматичних сторінок минулого.

На теренах України у 1941–1944 роках зосереджували основні зусилля головні гравці воєнного протистояння – нацистська Німеччина з її союзниками та Радянський Союз. Обставини склалися так, що того часу Україна стала епіцентром бойових дій у Європі. Зокрема битва за Дніпро, а потім за Правобережну Україну стали одними з найбільших стратегічних операцій у Другій світовій війні. Зокрема, Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція виокремлюється серед стратегічних операцій найвищими показниками за кількістю залучених сил і засобів, просторовим розмахом, втратами. Бойові дії розгорнулися на

фронти 1400 км. Глибина просування радянських військ сягала 250–450 км. Операція тривала 116 діб. За всю війну це був єдиний стратегічний наступ, у якому одночасно взяли участь усі шість радянських танкових армій. Загальні втрати радянських військ у цій операції становили 1 109 528 осіб. Це – найвищий показник серед усіх операцій Другої світової війни. Безпрецедентними були середньодобові втрати при форсуванні Дніпра – 27 300 осіб.

У міру вигнання ворога з окупованих ним територій зростав мобілізаційний потенціал збройних сил. Зокрема, лише з визволеної території УРСР з лютого 1943 – до жовтня 1945 рр. до діючої армії було призвано 3 629 454 особи. За рахунок цього значно зросла частка наших співвітчизників у частинах та з'єднаннях українських фронтів, які у 1944 році на 50–80% були укомплектовані військовослужбовцями, призваними з України.

Проведеним на території України наступальним операціям притаманне рішуче масування сил і засобів на напрямках головних ударів. На цих напрямках, які становили майже третину загальної довжини фронту, зазвичай зосереджувалося до 50% особового складу, 60–65% артилерії і танків, основна частина авіації з урахуванням зростаючої глибини оборони німецьких військ та їх союзників. Тут зосереджувалась велика кількість сил і засобів. Так, на ділянках прориву, що становили 10–15% загальної смуги наступу, концентрувалося до 50% стрілецьких дивізій, 50–80% артилерії, понад 80% танків і САУ та майже вся авіація. Це давало змогу забезпечити щільність 250–300 гармат і мінометів, 20–30 танків САУ (а з урахуванням танкових корпусів та армій, що вводилися в операцію на цих ділянках, – до 80 бронеодиниць) на 1 км фронту. У такий спосіб на ділянках прориву досягалася рішуча перевага над противником: у піхоті – у 3–5 разів, артилерії і танках – у 6–8 разів, авіації – у 3–5 разів.

Разом з тим в організації управління військами існували недоліки, обумовлені низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Безумовний авторитет Сталіна, що тяжів над вищим військово-політичним керівництвом держави, певним чином сковував ініціативу, обмежував самостійність командувачів фронтів і армій в ухваленні рішень, виборі сил та засобів для виконання поставлених завдань. Величезні людські ресурси створювали ілюзію про невичерпні можливості мобілізаційного потенціалу, а звичка відзначати “червоні” дати календаря бойовими звитягами, здобуттям великих міст оберталися несумірно високими втратами.

Перемоги РСЧА давалися дорогою ціною. Більше одного мільйона військовослужбовців віддали найдорожче – своє життя задля визволення України від нацистської окупації, більше трьох мільйонів було поранено. Тільки у стратегічних операціях в Україні у 1943–1944 роках Червона Армія втратила 14 251 танк, 20 558 гармат і мінометів, 2865 літаків.

Серед чинників, які у різний спосіб впливали на ситуацію в Україні, були радянський підпільно-партизанський та український самостійницький рухи. Дії іррегулярних формувань за лінією фронту, якими керували партійні органи, військово командування, НКВС та НКДБ, спрямовувалися на те, щоб задекларувати військово-політичну присутність на окупованих територіях, дезорганізувати ворожий тил і комунікації, перешкодити реалізації економічних планів Берліна і вивезенню місцевого населення на примусові роботи до Рейху. Слід визнати, що, незважаючи на мужність та самовідданість багатьох партизанів, їх діяльність могла бути значно ефективнішою, якби радянське керівництво з більшим розумінням і відповідальністю поставилося до організації кадрового і матеріально-технічного забезпечення антифашистського руху опору. Водночас у багатьох випадках дії партизанів спричиняли каральні акції окупантів проти цивільних мешканців, жертвами яких стали десятки тисяч невинних людей.

ОУН і УПА вважали своїм надзавданням відродження Української самостійної соборної держави і, відштовхуючись від цього та обставин, що змінювалися, вибудовували стратегію і тактику боротьби. Пішовши на контакти з німецькими військовими на початковій фазі війни, лідери ОУН (Бандера) вже незабаром стали в опозицію до III Рейху, а відділи УПА вступали в сутички з найманцями. Та все ж головним ворогом суверенної державності націоналісти вважали СРСР, тому готувалися до збройного виступу проти сталінського тоталітарного режиму, забираючи зброю і спорядження у німецьких і угорських частин, які відступали. Повстанці вступали в сутички з червоними партизанами, перешкоджали мобілізаційним заходам радянського командування та чинили напади на підрозділи Червоної Армії. Після зміщення лінії фронту на захід українські самостійницькі формування стали об'єктом військово-чекістських операцій, що тривали майже десятиліття.

Війна вогняним смерчем прокотилася теренами України, не оминувши жодного міста чи села, жодної родини. У вир кривавого протистояння були втягнуті всі верстви населення, усі політичні сили, господарський та інтелектуальний потенціал народу. Український народ занадто дорого заплатив за перемогу над нацизмом і фашизмом у Європі та встановлення миру: з понад 7 млн мобілізованих близько 3,5 млн наших земляків полягли в боях, померли від ран та пропали безвісти. Війна спричинила важкі демографічні наслідки: від 1 січня 1941 р. до 1 січня 1945 р. населення України зменшилося з 41 млн до 27,4 млн осіб.

Визволителями України від нацистської окупації й творцями Перемоги були прості люди різних національностей, трудівники й воїни від маршалів до рядових. Їх перемога – наше життя. Кожен окремо і всі разом своєю доблестю й самопожертвою заслужили повагу й пам'ять народу. У війні розкрився непересічний талант наших земляків полководців С. Тимошенка, А. Єременка, Р. Малиновського, К. Рокоссовського, І. Черняховського, А. Гетьмана, А. Гречка, С. Горшкова, А. Кравченка, Д. Лелюшенка, К. Москаленка, П. Рибалка, П. Жмаченка та багатьох інших. Понад 2,5 млн українців нагороджено орденами та медалями за хоробрість і відвагу. Частка українців серед Героїв Радянського Союзу становить 18% (2069 осіб). Із 113 двічі

Героїв Радянського Союзу 32 були уродженцями України. Серед трьох Героїв Радянського Союзу, які були нагороджені цією нагородою тричі, наш земляк Іван Кожедуб. З понад двох тисяч повних кавалерів солдатського ордена Слави лише чотири відзначені ще й “Золотою зіркою” Героя Радянського Союзу. Двоє з них – українці І. Драченко з Черкащини та П. Дубинда з Херсонщини.

Травень 1945 року приніс мир у Європу та став для України точкою відліку на шляху соборності її земель та зрештою, утвердження незалежності. Перемога над нацизмом і фашизмом навчає сучасних захисників України любові до Батьківщини, вірного та чесного служіння інтересам українського народу. Національні інтереси України ґрунтуються на необхідності збереження її як великої європейської держави. Одним із важливих заповітів Перемоги якраз і є турбота про авторитет нашої країни, її незалежність, могутність і рівноправність у світовому співтоваристві.

Филь О. М., к.і.н.

*військовий історик, бібліограф Івана
Черняховського, м. Київ*

УКРАЇНСЬКИЙ ГАНІБАЛ

В історіографії Тарнопольській¹ операції 60 армії (генерал-полковник І.Д. Черняховський) відведено явно недостатньо місця. Взяття Тернополя у радянській історіографії завжди залишалося “темною зоною”. Довідкові видання подавали заплутану інформацію пропагандистського спрямування. До цього часу (а минуло понад сімдесят років) немає повної картини бойових дій. Німецька сторона давно визнала бої за Тернопіль однією з визначних сторінок Другої світової війни. Наприклад, книга Герта Фріке “Цитадель Тернопіль” двічі видавалася в Німеччині – у 1969-му та 1986-му роках. Багато інших видань, що стосуються боїв на східному фронті у 1944-му році, неодмінно присвячують увагу боям за Тернопіль. Тож чи не настав час повернути правду про битву за Тернопіль, щоб вона зайняла гідне місце в історії України поряд з визволенням Києва та Корсунь-Шевченківською битвою?

Німці підготували Тернопіль до кругової оборони, керівництво обороною міста здійснював генерал Егон фон Нейдорфф. Були прийняті заходи щодо накопичення матеріально-технічних запасів, відселення місцевого населення. В боях за Тернопіль німці використали бронепотяг, який вогнем своїх гармат підтримував контратаки військ.

Основною задачею 60-ї армії було оволодіння містом Тернопіль і розгром тарнопольського гарнізону. Початок наступу був призначений на ранок 21 березня після короткої артилерійської підготовки атаки. 60-а армія в ці дні здійснювала обхват і обхід тарнопольського гарнізону противника. Спочатку 60-а армія намагалася відразу і швидко вирішити три задачі: оточити Тернопіль, створити міцний зовнішній фронт і знищити Тарнопольський гарнізон. Проте обстановка зажадала організувати поступовий наступ з послідовним рішенням цих задач.

24 березня Тернопіль був оточений і блокований силами 336-ї і 322-ї стрілецьких дивізій 15-го стрілецького корпусу. В Тернополі в оточення потрапили залишки 4-х піхотних дивізій, всього за радянськими даними – близько 12 тис. осіб. Німецькі джерела вказують на чисельність гарнізону у 4723 військовослужбовці. До цього варто підходити критично. У даному випадку подає чисельність особового складу стройових підрозділів та не враховуються вояки з тилових, технічних, охоронних частин та підрозділів тощо. За даними бойових документів 60-ї армії, які віднайдені в архівах автором, німецький тарнопільський гарнізон складав до 7 тис. осіб.

Радянським командуванням Тарнопольському гарнізону був пред’явлений ультиматум про здачу, але противник його відхилив. Не принесли результату і листівки, підготовлені органами спецпропаганди. В одній із них було означено: “На порятунок можуть сподіватися лише ті, що своєчасно здадуться у полон. Тільки вони побачать свою батьківщину і свою сім’ю. Всіх інших буде знищено”. Впевнившись у безрезультатності пропагандистських заходів, командування фронту та 60-ї армії прийняло рішення штурмувати місто.

Особливі надії радянське командування поклало на масоване застосування артилерії. До третього штурму Тернополя залучались артилерійські сили та засоби в небачених досі масштабах щодо ведення бойових дій в умовах міста. Дії п’яти стрілецьких дивізій, залучених до штурму міста, підтримували дві артилерійські дивізії, в які входило 8 артилерійських бригад та 3 окремих винищувально-протитанкових бригади. Зокрема 1827-й важкий самохідний артилерійський полк був переозброєний найновішою на той час самохідною артилерійською установкою СУ-152. Саме в Тернополі вперше відпрацьовувалась практика її використання у вуличних боях для знищення укріплених вогневих точок. Потужність її гармати була настільки великою, що після залпу з будинку залишалась тільки купа битого каміння. 108 артилерійська бригада РГК великої потужності мала на озброєнні гармати надвеликого калібру: 152 та 203 мм.

У стрілецьких ротах були створені штурмові групи в складі: 7–40 автоматників, 2–3 саперів з вибухівкою, 2–3 хіміків з термітними і димовими шашками. У кожній роті було 2–3 такі штурмові групи і одна

¹ У 1944 році місто мало назву Тарнополь.

група закріплення. Штурмові групи підтримувалися гарматами калібру від 45 мм до 152 мм, а також САУ-152. На окремі напрями були призначені 203-мм гармати.

До 4 квітня фронт оборони противника в місті різко скоротився. Більша частина міста була під контролем радянських військ. Бій йшов за кожний будинок, кожен підвал. Німецькі солдати та офіцери демонстрували стійкість та витримку, радянські – наполегливість та рішучість у виконанні поставлених завдань.

40 днів радянська артилерія, танки безперервно обстрілювали місто. В центральній частині міста у церкві, костелі, замку, приміщенні тюрми надійно укріпився противник. Щоб його знищити потрібно було дощенту зруйнувати будівлі. Військовий фотокореспондент К. Симонов у статті “Осада Тернополя”, надрукованій у газеті “Красная звезда” 16 квітня 1944 року, писав, що на руйнування кожного дому, де укріпився противник, потрібно тисячі важких снарядів. Між тим, вулиці, на котрих стоять ці будинки, такі вузькі і звивисті, що стрільба прямою наводкою неможлива. Саме тому центральна частина міста була так сильно зруйнована у ході безперервних атак Радянської Армії.

14 квітня основні сили тарнопольського гарнізону були розгромлені. 15 квітня відбувся наказ Верховного головнокомандувача щодо відзначення перемоги радянських військ у Тернополі. Однак частина Тарнопольського гарнізону (до 1500 солдатів і офіцерів) 15 і 16 квітня продовжувала утримувати Загребелля (західне передмістя м. Тернополь).

14–17 квітня на допомогу оточеному гарнізону пробивалася потужна танкова група “Фрібе”: 24 танки “Пантера” з дивізії СС “Гогенштауфен”, 9 танків “Тигр” з 507-го батальйону, 30 танків Т-IV та 30 штурмових гармат StuG з 8-ої німецької танкової дивізії. Під Великим Ходачковом розгорнулися напружені бої. Лише героїчними зусиллями танкістів 6-го танкового корпусу у складі: 51-ї, 52-ї, 53-ї танкових бригад, 22-ї мотострілецької бригади, 11-го гвардійського важкого танкового полку (танки ІС-2) гарнізон міста не було розблоковано.

117-а стрілецька дивізія отримала задачу спільно з вогнеметним батальйоном знищити противника. Штурм Загребелля був призначений на ранок 16 квітня. В ніч на 16 квітня вогнеметний батальйон встановив на рубежі вогнеметання 80 вогнеметів, у тому числі підготував вогонь 30 вогнеметів по школі – основному вузлу опору противника. Цієї ж ночі німці, усвідомлюючи безнадійність подальших оборонних дій, вирішили здійснити спробу прориву з оточення. В 3 години 50 хвилин 16 квітня, зосередившись в районі школи, вони раптово перейшли в контратаку.

Зосередженим вогнем станкових кулеметів і автоматів частин 117-ї стрілецької дивізії атака була відбита. Німецькі вояки повернулися під захист стін будівель. Але через деякий час згуртувались і знову кинулися в контратаку. Несучи втрати від рушнично-кулеметного вогню, противник вийшов на рубіж вогню вогнеметів. Вогнеметання стало несподіванкою і викликало шок. Це примусило німців знову відступити. На полі бою залишилося багато убитих і спалених солдатів і офіцерів. Радянські піхотні підрозділи спільно з вогнеметчиками атакували противника і в жорстокому рукопашному бою захопили будівлю школи. Проте окремі групи німців ще добу здійснювали супротив. Тільки 17 квітня залишки Тарнопольського гарнізону в Загребеллі були повністю знищені. Дрібні групи противника здійснювали спроби виходу з оточення методом просочування. Є данні про вихід з оточення в Тернополі близько 50 німецьких військовослужбовців.

Німецькі війська в боях за Тернополь втратили убитими до 5 000 осіб, полоненими – 2 790. Радянська сторона втратила: убитими – 2 876 солдатів та офіцерів, пораненими – 11 903 військовослужбовці.

Важливий вузол комунікацій, великий населений пункт – Тернополь був узятий радянськими військами в наполегливій і кривавій боротьбі. Бої за місто тривали з 10 березня по 17 квітня. Третій, безперервний штурм міста вівся протягом 17 днів. 25-ти з’єднанням та частинам, які відзначились у боях за Тернопіль, наказом Верховного головнокомандувача №0108 від 26 квітня 1944 р. присвоєно почесне найменування “Тарнопольских”.

Генерал І.Д. Черняхівський за Тернопільську операцію командуванням 1-го Українського фронту був визнаний кращим та в подальшому сам призначений командуючим фронтом і став наймолодшим полководцем такого рівня за всю Велику Вітчизняну війну.

Лагно О. Г.

вчитель історії та предмета “Захист Вітчизни” загальноосвітньої школи № 1, м. Павлоград

ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ВОЇНІВ – ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ

Я, Лагно Олександр Григорович – майор у відставці, вчитель вищої категорії предмета “Захист Вітчизни” та історії середньої школи № 1 міста Павлоград Дніпропетровської області. Наше провінційне місто має героїчну історію, що в певній мірі сприяє національно-патріотичному та військово-патріотичному вихованню учнівської молоді. Приведу декілька прикладів: у квітні 1930 року у нашому місті та районі спалахнуло антикомуністичне повстання як протест проти насильницької комуністичної колективізації, а у лютому

1943 року – єдине на окупованій території Радянського Союзу антигітлерівське повстання і на декілька днів місто було звільнене від фашистських окупантів; 7 громадян нашого міста за мужність і героїзм у роки Другої світової війни удостоєні високого звання Героя; почесним громадянином нашого міста є Герой Афганістану, генерал-майор Плосконос Ігор Миколайович.

І сьогодні громадяни нашого міста з честю і гідністю доводять свою відданість незалежності нашої держави, 12 молодих людей віддали своє життя за мир, незалежність, суверенітет нашої держави.

У повсякденній роботі по підготовці молоді до захисту України ми керуємось:

Конституцією України, ст. 65;

Законами України від 06.12.1991 р. “Про Збройні Сили України” та “Про оборону України”;

Указом Президента України від 25.10.2002 р. “Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді”;

Указом Президента України від 24.09.2014 р. “Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності”;

Указом Президента України від 14.10.2014 р. “Про День захисника України”;

Указом Президента України від 12.06.2015 р. “Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді”;

Наказом МОН України від 16.06.2015 “Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді”;

Наказом МОН України від 27.10.2014 року “Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей і молоді”;

Наказом МОН України від 31.03.2014 р. “Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру “Сокіл” (“Джура”);

керівними документами та методичними рекомендаціями обласного департаменту освіти та міського відділу освіти.

Основний зміст військово-патріотичного виховання визначається інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні безпеки України від зовнішньої загрози.

Система військово-патріотичного виховання в школах спрямована на виховання національно свідомого громадянина, придбання учнями первинних навичок військової підготовки, оволодіння військовими професіями, формування фізичної та психологічної готовності до служби у Збройних Силах України, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту Вітчизни.

Як же ці теоретичні викладки втілюються в життя?

Військово-патріотичне виховання на уроках “Захист Вітчизни”.

Президент України П. Порошенко, виступаючи на Раді Національної безпеки і оборони України, підкреслив, що в сучасних умовах “... неминучою є повна мілітаризація суспільства в здорових межах. Навіть початкова військова підготовка має стати одним з головних предметів у школі – саме там закладаються основи військово-патріотичного виховання”.

Рівень мотивації та психологічної готовності учнів 10 класу до військової служби на початок навчання:

Негативний рівень – 32%;

Низький рівень – 27%;

Достатній рівень – 27%;

Високий рівень – 9%;

Дуже високий – 5%.

З таким рівнем мотивації до військової служби ми отримуємо дітей на початок вересня, схожа картина повторюється із року в рік.

Основними розділами предмета є:

Збройні Сили України на сучасному етапі;

Статути Збройних Сил України;

Вогнева підготовка;

Тактична підготовка;

Стройова підготовка;

Основи цивільного захисту;

Прикладна фізична підготовка;

Основи медичних знань.

Предмет для дітей цікавий, вони з зацікавленістю відвідують заняття, наполегливо працюють над засвоєнням та вдосконаленням отриманих знань та навичок, особливе це стосується таких розділів предмета, як вогнева підготовка, стройова підготовка, військова топографія, основи військової тактики, основи цивільного захисту. Здавалося б усе чудово: є зацікавленість, є спеціалісти, які можуть розказати, показати, навчити, але біда в тому, що нема на чому вчити. На 20 середніх шкіл міста всього 3 макети АКМ, та й ті куплені за батьківські кошти, ми маємо 1–2 пневматичні гвинтівки, найновіша з них 1972 року випуску. У період з 2010 по 2016 рік міські військомати наказали школам здати муляжі гранат Ф-1, прилади радіаційної та хімічної розвідки, навіть малі саперні лопатки. На сьогодні тільки в окремих школах міста є ЗЗК, не всі школи мають

найпростіше – протигази. Як ми виходимо з такого становища – міняємося між собою, але це не вихід з положення.

Вивчення курсу предмета “Захист Вітчизни” згідно з Програмами, наказами МОН України та методичними рекомендаціями має закінчуватися триденними військово-польовими зборами, де обов’язковим елементом є виконання учнями початкової вправи – стрільби з АКМ. Чи стріляють наші діти? Так, стріляють, але не безкоштовно. Для дітей, а вірніше для їхніх батьків, стрільби обходяться від 50 до 70 гривень. Наше місто розташоване на відстані 60 кілометрів від військових містечок Гвардійське та Черкаське, де знаходиться військово-стрільбище. Незважаючи на те, що в Павлограді дислокована військова частина Національної гвардії А3024 з чудовим стрільбищем, ми та учні віддалених Межівського, Петропавлівського, Васильківського, Синельниковського районів, які знаходяться на відстані 100–120 км, виконують початкову вправу на армійському полігоні колишнього 6 армійського корпусу. Чому не виконуємо на стрільбищі військової частини Національної гвардії, а тому, що офіційно за стан допризовної підготовки серед молоді відповідає військово-відомство, у міських, обласних військоматах є посадовець, який безпосередньо відповідає за її стан.

Також хочеться подякувати творчому колективу 24 телеканалу на чолі з Олександром Мілюковим за створення серіалу навчальних фільмів під загальною назвою “Курс воїна”, завдяки яким можна навчати дітей і навчатися самому.

Реалізація військово-патріотичного виховання у позаурочний час.

Я пишаюсь тим, що учні та вчителі школи ще в 2007 році створили “Кімнату пам’яті жертв Голодомору та сталінських репресій”. Між іншим, Національний музей “Меморіал жертв Голодомору” відкритий у 2009 році. На підставі історичних документів та свідчень очевидців, які зібрані діти школи, вчителем світової літератури Бісик Оленою Дмитрівною та її учнями була написана п’єса “Голодна кров”, поставлена Дніпропетровським молодіжним театром “Вірино”. У 2010 році вона номінувалася на здобуття Шевченківської премії, але тодішній президент В. Янукович сказав, що тема Голодомору не актуальна.

Велику увагу у становленні майбутнього воїна приділяємо вихованню на героїчних прикладах воїнів – земляків, що пролили кров у роки Другої світової війни. Протягом 18 років учні нашої школи шефтують над братськими могилами воїнів, які загинули при визволенні міста 18 вересня 1943 року, ми підтримуємо в належному стані поховання Героя Радянського Союзу полковника І. І. Зінов’єва, надаємо шефську допомогу ветерану війни, кавалеру бойових орденів та медалей, старшому лейтенанту медичної служби Кравченко Катерині Іванівні.

Учнями нашої школи було віднайдено запустіле поховання страчених німцями павлоградських партизанів та одного з керівників Павлоградського повстання лютого 1943 року полковника Кравченка Петра Онуфрійовича. Завдяки нашій ініціативі та наполегливості ми домоглися реставрації пам’ятників та відтоді шефствуємо над ними.

Ми встигли зібрати відео спогади учасників тієї страшної війни від Кравченко Катерини Іванівни, Мисан Григорія Тимофійовича та інших. На прикладах мужності, патріотизму, самовідданості ми виховуємо молоде покоління.

З весни 2014 року певною мірою змінюється основний зміст і напрям виховної роботи. Відтепер основним її аспектом є пропаганда героїчного сьогодення воїнів Збройних Сил України, бійців Національної гвардії та добровольчих батальйонів. Багато громадян міста пройшли через горнило АТО, батьки 45 учнів школи мають статус учасника бойових дій. Учні систематично відвідують історико-краєзнавчий музей міста, де розгорнута експозиція, присвячена Революції Гідності та героїзму воїнів АТО. В школі створено куточок “Вічно живі”, присвячений воїнам-павлоградцям, які віддали своє життя в горнилі сьогоденної війни.

14 жовтня 2015 року в День захисника України на стінах школи відкрили меморіальну дошку випускнику школи Миколі Колеснику, який героїчно загинув під Дебальцевим, посмертно нагороджений орденом “За мужність”.

На передодні 14 жовтня учні нашої школи покладають квіти на міському кладовищі до могил воїнів, які віддали своє життя в зоні АТО.

У 2015 році ми започаткували, а в цьому році продовжуємо шефські зв’язки з військовими частинами Збройних Сил України, що безпосередньо виконують бойові завдання в зоні АТО. В минулому році, напередодні Дня Збройних Сил України учні нашої школи відвідали зенітно-ракетний полк, що дислокується в місті Гвардійське, ознайомилися з бойовою технікою, зброєю та озброєнням і повсякденним життям військових. Крім того, силами художньої самодіяльності школи учні дали святковий концерт воїнам полку, а 5 грудня – особовому складу 121 окремого полку зв’язку. Окрім концерту, ми привозили дитячі малюнки та листи-подяки воїнам, які сьогодні захищають нас. Приведу декілька рядків з листа:

“Добрий день, шановні наші земляки! Я дуже вдячна Вам за те, що я, мої друзі та рідні живемо під мирним небом і не чуємо гарматних канонад, адже наше місто знаходиться близько до зони АТО і якби не ви, не знаю чи спали б ми спокійно. Це дуже страшно, коли розумієш, що в будь-яку хвилину можна померти від ворожої кулі.... І те, що завтра тобі не буде чого їсти... Кожного дня по телевізору показують зруйновані будинки, повалені дерева, зруйновані вицент міста – аж сльози на очах з’являються. Ви неймовірно мужні, і за це я дуже сильно вдячна Вам! Бажаю Вам міцного здоров’я і впевнена, що скоро ця брудна війна скінчиться та всі ми будемо жити в мирі та згоді. Прошу передати слова подяки Вашим матерям за таких чудових синів. Учениця 7-г класу Кружліна Аня”.

Також учні школи беруть активну участь у волонтерській роботі: ми в'язали маскувальні сітки, шили маскувальні костюми, збирали теплі речі, напередодні державних та народних свят відправляли воїнам АТО подарункові набори. Зараз учні шкіл міста активно долучились до акції "Хай ангели тебе зберігають", присвяченій 25 річчю Збройних Сил України, по виготовленню оберегів для захисників України.

У цьому році ми встановили дружні зв'язки з командуванням Харківського національного університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, чекаємо на їхніх посланців для проведення профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю.

Ми вдячні командуванню військової частини Національної гвардії 3024, що дислокується в нашому місті, її командирам за спільну роботу по вихованню учнівської молоді – традиційними стали екскурсії до військової частини, спільні культурно-масові та спортивно-масові заходи.

Так, невід'ємною частиною нашої роботи по підготовці воїна до служби у Збройних Силах України є спортивно-масова робота з учнівською молоддю. Традиційними стали змагання на першість серед шкіл міста по військово-прикладних видах спорту напередодні Дня захисника України, кубок на приз Героя Радянського Союзу генерал-майора Ігоря Плосконоса, шкільні змагання та культурно-виховні заходи, присвячені Дню козацтва, Дню захисника України, Революції гідності, Дню Соборності, Дню Перемоги.

Дієвою формою роботи є екскурсії по місцях бойової слави. Буваючи у Дніпрі, ми обов'язково відвідуємо панораму битви за Дніпро, в Одесі – музей в одеських каменоломнях, у Львові – тюрму на Лонського, у Києві – парк Слави. Крім цього, ми організуємо екскурсії до Хортиці та Канева – на могилу Великого Кобзаря.

Учні міста і школи являються активними учасниками Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотично гри "Сокіл" ("Джура"), що теж значною мірою сприяє військово-патріотичному вихованню учнівської молоді.

Результат нашої роботи, роботи всього педагогічного колективу по вихованню національно самосвідомого, патріотично налаштованого молодого покоління підводимо перед закінчення 11 класу:

Початок навчання у 10 класі:

Негативний рівень – 32%;

Низький рівень – 27%;

Достатній рівень – 27%;

Високий рівень – 9%;

Дуже високий – 5%.

Перед закінченням 11 класу:

Негативний рівень – 14%;

Низький рівень – 23%;

Достатній рівень – 36%;

Високий рівень – 18%;

Дуже високий рівень – 9%.

І на закінчення: Всі, хто роздумував про мистецтво управління людьми, упевнені, що долі держав залежать від виховання молоді.

Гусак Ю. А., д.військ.н., с.н.с.

*Воєнно-наукове управління Генерального штабу
Збройних Сил України, м. Київ*

ВОЄННО-ІСТОРИЧНА НАУКА В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЙСЬКУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Досвід провідних і суміжних з Україною країн світу свідчить, що наукові дослідження в галузі воєнної історії є основою в роботі щодо формування високого морально-психологічного стану особового складу силових структур та консолідації населення країни. Так, у США військово-історичні структури присутні в усіх ланках органів військового управління. Зокрема в сухопутних військах – координаційний комітет з воєнної історії (Military History Coordinating Committee), рада істориків СВ (Army Historians Council), історичний дорадчий комітет департаменту СВ (Department of the Army Historical Advisory Committee) У сусідніх з Україною державах повноцінно функціонують воєнно-історичні установи: у Польщі – бюро воєнно-історичних досліджень; у Румунії – інститут досліджень історії війн, стратегії та оперативного мистецтва; у Російській Федерації – інститут воєнної історії, воєнно-історичний центр Генерального штабу, воєнно-історичні групи (у головних управліннях видів збройних сил, штабі тилу, штабах округів, флотів, родів військ) тощо. Всього тільки у збройних силах РФ нараховується 150 штатних і понад 2,5 тис. позаштатних посад воєнних істориків. Для проведення фундаментальних, пошукових та прикладних наукових досліджень у галузі воєнної історії ці та інші країни мають розгалужену систему відповідних наукових установ.

Необхідність наукового воєнно-історичного аналізу сучасних воєнних конфліктів, докорінне реформування Збройних Сил України та їх подальший розвиток актуалізують воєнно-історичні дослідження, передусім в умовах тривалого збройного конфлікту на Сході України. Важливим способом ведення Російською Федерацією "гібридної війни" проти України є маніпуляція історичною свідомістю. При наповненні противником конкретним контентом інформаційно-психологічних акцій, заходів до 70% інформації використовується з воєнно-історичної проблематики. Це потребує активної протидії. У той же час в Україні

відсутня система воєнно-історичної роботи, бракує структурних воєнно-історичних підрозділів у системі ВВНЗ, органів військового управління, військових частин. Це призводить до домінування у вітчизняному навчальному і науковому середовищі іноземної воєнно-історичної думки.

Прикладом може бути термінологічна плутанина. Називати ворожі Україні не передбачені законом збройні формування “проросійськими”, “бандитами”, “ополченцями” – це очевидний абсурд (хоча така практика існує досі). Політики і військові, представники науки і мас-медіа різних країн не можуть підібрати правильні терміни щоб описати конфлікт на Сході України і правильно назвати різні бойові групи. Ці труднощі не випадкові, це і є результат одного з прийомів “гібридної війни”. Московські політтехнологи, прагнучи створити ілюзію громадянської війни в Україні, якраз і розраховували на те щоб створити обстановку неоднозначності, сплутаності та спровокувати українську сторону і особливо міжнародну спільноту до перевернутої і неоднозначної термінології та як результат сформувати негативне відношення національних суспільств та державних інституцій до подій в Україні. Розв’язання цієї та інших проблем можуть здійснити лише висококваліфіковані фахівці, науковці-методологи.

Ураховуючи вищевикладене, пропоную:

трансформувати науково-дослідний центр воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського у навчально-науковий центр воєнної історії, відновивши у його складі кафедру воєнної історії. За нашою оцінкою поєднання її наукового і науково-педагогічного потенціалу дасть змогу проводити наукові воєнно-історичні дослідження в інтересах навчально-виховного процесу університету і ЗС України загалом, забезпечити виконання запланованих на цей період науково-дослідних робіт та оперативних завдань;

у подальшому створити Інститут воєнної історії України, це дозволить ефективно проводити фундаментальні та прикладні воєнно-історичні дослідження усіх складових воєнної історії, розгортати воєнно-історичні наукові проекти у співпраці з провідними вітчизняними науковими та освітянськими центрами, брати участь у заходах міжнародного воєнно-наукового співробітництва.

Серед конкретних заходів розвитку воєнно-історичної науки вважаємо за потрібне поставити питання про:

залучення фахових військових істориків до проведення наукових воєнно-історичних досліджень як відкритого, так і закритого характеру – підготувати історико-хронологічний опис подій антитерористичної операції на території Донецької і Луганської областей;

опрацювання видання “Білої книги АТО” з англійським варіантом її видання;

започаткування видання збірників бойових документів, проведення опитування учасників АТО задля накопичення та аналізу джерельної бази;

підготовку фундаментального багатотомного воєнно-історичного видання “Історія збройного конфлікту в Україні початку XXI століття”;

створення воєнно-історичних сайтів (форумів, чатів тощо) українською, російською, англійською та іншими мовами і наповнення їх привабливим воєнно-історичним контентом з позиціонуванням української державності, звитяг Українського війська.

Ефективність реалізації цих та інших наукових воєнно-історичних проєктів, формування позитивного іміджу Збройних Сил України в суспільстві, ідеологічна боротьба з фальсифікацією вітчизняної воєнної історії безпосередньо залежить від створення дієвої системи воєнно-історичної роботи як складової військової університетської освіти. Її головним результатом буде проведення ґрунтовних воєнно-історичних досліджень задля глибокого наукового аналізу досвіду воєнного конфлікту в Україні початку XXI століття з позицій україноцентризму. Одержані наукові результати можна буде використовувати для подальшого розвитку Збройних Сил України, вдосконалення їх структури, напрямів підготовки та військово-патріотичного виховання як особового складу, так і населення. В період проведення антитерористичної операції на Сході України створення та діяльність навчально-наукового центру воєнної історії сприятиме ефективній протидії “гібридній війні”, яку розв’язала Російська Федерація проти України.

Запропоновані заходи дозволять:

об’єднати фахівців у галузі воєнної історії, зберегти і наростити наукові школи, що склалися;

підвищити якість виконання наукових досліджень в галузі воєнної історії;

протидіяти фальсифікації воєнної історії України;

підвищить авторитет військових істориків серед вітчизняної та міжнародної наукової спільноти.

Шановні учасники наукової конференції! Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Петро Порошенко позиціонує воєнно-історичну науку так: “Хто би міг подумати, що в обороні держави таке велике значення буде належати історикам. ... Захист України має відбуватись не тільки зі зброєю в руках. Історики можуть дати бій у “гібридній війні” – треба створювати популярні проєкти”.

*Голованов А. В., к.військ.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ІСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У системі забезпечення обороноздатності нашої країни, в гарантованому захисті її суверенітету, територіальної цілісності та незалежності вирішальна роль належить Збройним Силам України. У виконанні всього спектру завдань по захисту держави першочергове місце належить Сухопутним військам, які є найбільш чисельними, складаються із різних родів військ і становлять основу бойового потенціалу Збройних Сил України.

Із створенням Сухопутних військ утверджувалася тенденція, яка знайшла свій розвиток і в наступні роки. Вона полягала у скороченні особового складу, озброєння та військової техніки. При цьому зменшувалася кількість бойових частин, порівняно із частинами забезпечення, та порушувалося співвідношення між категоріями військовослужбовців. Через відсутність поповнення військових частин новою технікою та озброєнням бездатність Сухопутних військ набула загрозливого характеру. Процес скорочення особового складу, озброєння та військової техніки проходив в умовах відмови державного керівництва України від наміру набутти членство у Північно-Атлантичному альянсі, а також подій навколо о. Тузли у 2003 році, які прямо вказували на можливість російської агресії проти України.

Становлення Сухопутних військ України накладалося на економічну скруту та обмежене фінансування, що призвело до інтенсивного розвитку деструктивних процесів у армійському середовищі. З 1992 р. по 1996 р. видатки на фінансування оборони були зменшені втричі. Програми бойової підготовки Сухопутних військ України виконувалися за рахунок оперативних (військових) резервів, запаси яких поступово вичерпувалися. Внаслідок вкрай обмеженого фінансування загострилася соціальна напруженість в армійських колективах та посилювався вплив офіцерських кадрів, особливо молодшої ланки.

З початком збройної агресії Російської Федерації, Україна опинилася у найбільш складному становищі з часів проголошення її незалежності. Сплановане тривале втручання Російської Федерації у внутрішні справи України, підтримка нею терористичної діяльності незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької і Луганської областей призвели до порушення територіальної цілісності, недоторканності кордонів України та ескалації ситуації на сході держави. Конфлікт, що виник унаслідок цього, коштував життя тисячам громадян, а також призвів до величезних руйнувань інфраструктури на тимчасово окупованих територіях.

За цих умов Сухопутні війська України проходять найбільш складний та відповідальний етап своєї історії, поступово зміцнюються та набувають бойового досвіду. Підрозділи Сухопутних військ, задіяні в антитерористичній операції на Сході України, демонструють бойовий дух особового складу і високу здатність ефективно реагувати на реальні загрози національній безпеці держави.

Для виконання завдань із постійних з'єднань, частин і підрозділів створювали тимчасові формування (угруповання, тактичні групи, загони тощо), які характеризувалися мобільністю, гнучкістю і здатністю змінювати форми дій і способи їх ведення. Характерними формами дій СВ під час проведення АТО є: бойові, рейдові, обхідні, ізоляційні, охоронні, сторожові, засадні, патрульні, пошуково-ударні, штурмові, десантно-штурмові, розвідувально-пошукові, демонстраційні, дії чергових сил ППО та інші. Участь Сухопутних військ в АТО показала їх провідну роль та спроможність ВФ механізованих і танкових військ ефективно виконувати бойові завдання в ході ведення асиметричної збройної боротьби.

Військові частини та підрозділи Сухопутних військ ЗС України провели протягом АТО більше 40 операцій та інших дій і виконали поставлені завдання. Підтвердженням цьому є: 242-денна оборона аеропорту м. Донецьк; прикриття ВФ механізованих і танкових військ державного кордону на загрозливих ділянках поблизу населених пунктів Червонопартизанськ, Ізварине та встановлення контролю за визначеними районами на загрозливих напрямках (20–21 червня 2014 року); створення й обладнання блокпостів та звуження внутрішнього кільця блокування в районі населених пунктів Амвросіївка, Старобешеве, Докучаєвськ (1–13 червня 2014 року); прикриття ділянки державного кордону в районі смт. Северо-Гундорівський на напрямку населених пунктів Северний, Суходільськ (10–11 серпня 2014 року).

У контексті відродження Українського війська доцільно посилити увагу на подальшому розвитку Сухопутних військ Збройних Сил України. Зусилля науковців та військових фахівців зосередити на вивченні та узагальненні досвіду діяльності Сухопутних військ в антитерористичній операції на Сході України. При розробленні нових концептуальних підходів перспективної моделі Збройних Сил України передбачити розвиток Сухопутних військ із використанням кращого досвіду армій передових країн світу та належного їх забезпечення. Продовжити удосконалення модульного принципу структур бригад, форм і способів їх застосування з метою автономності їх дій; удосконалити систему всебічного забезпечення Сухопутних військ шляхом скорочення дублюючих ланок, оптимізації військових частин і підрозділів забезпечення, підвищення їх можливостей щодо повного та ефективного задоволення військ; створити привабливі умови для проходження військової служби за контрактом, унормувати їх соціальне та правове становище.

Камінський В.В., к.військ.н.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ПОВІТРЯНІ СИЛИ – ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

На момент створення Збройних Сил України до їх складу входило три види Збройних Сил: Сухопутні війська, Військово-Повітряні Сили (ВПС), Війська ППО (на той час Сили ППО) і Військово-Морські Сили.

Повітряні Сили були сформовані у 2004 році на базі ВПС і Військ ППО шляхом їх об'єднання.

До складу ВПС Збройних Сил України були включені об'єднання ВПС Радянських Збройних Сил, що дислокувалися на той час на території України: чотири повітряні армії. Більше тисячі тільки бойових літаків, в тому числі і такі могутні засоби, як Ту-22М, за натовською термінологією “Бекфайер”. Таке авіаційне угруповання не мала жодна держава в Європі, а в світі лише три країни (США, РФ і Китай) мали більше авіації.

Основу Військ ППО України після набуття нею незалежності склали 8 ОА ППО (без 12 К ППО (Ростов-на-Дону) та 28 К ППО (Львів), який до того був у складі 2 ОА ППО (Мінськ), та частини центрального підпорядкування. Усього до бойового складу Військ ППО незалежної України увійшло три корпуси ППО в складі збр – 12, зрп – 15 (всього озрдн – 151), вап – 8, у складі 251 винищувача (МіГ-25 – 63, МіГ-29 – 34, МіГ-23 – 95, Су-15 – 48), ртбр-5 (ртб і орлр – 110).

На той час система протиповітряної оборони в Україні була однією з могутніх (якщо не наймогутніша) в Європі і мала ефективність, яка дозволяла знищити близько 700 засобів повітряного нападу противника при дії його з південного і південно-західного напрямків.

10 лютого 1995 року в м. Алмати за ініціативи Російської Федерації була підписана Угода щодо створення об'єднаної системи протиповітряної оборони держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав.

З боку України Угоду підписав Президент Л. Д Кучма з застереженням “З урахуванням законодавства України”, що дозволило використовувати цю Угоду як рамкову для подальшого розвитку співробітництва з державами СНД щодо протиповітряної оборони на двохсторонній основі.

Перша спроба об'єднати ВПС і Війська ППО виявилася безуспішною. І це було об'єктивно, такі могутні види неможливо було об'єднати навіть теоретично. Керувати таким надзвичайно великим і неавтоматизованим видом було неможливо. Оперативної необхідності в цьому не було.

Перші практичні кроки до об'єднання були зроблені в 1998 році, коли авіація Військ ППО (шість винищувальних авіаційних полків), за винятком 40 авіаційного крила і транспортної ескадрильї була передана до складу ВПС. У цей же час сили і засоби протиповітряної оборони Сухопутних військ були включені до складу Військ ППО. Ця реформа, як стало зрозуміло пізніше, значно послабила як протиповітряну оборону Сухопутних військ, так і протиповітряну оборону країни в цілому.

У цих умовах авіаційні частини, що були передані до складу ВПС, скорочувались в першу чергу, МіГ-25 були зняті з озброєння, так як вони витрачали багато пального, зняли з озброєння і МіГ-23, які витрачали дуже мало пального, але мали один двигун, тому чомусь вважалось, що виконувати польоти над акваторією Чорного моря небезпечно.

У свою чергу, Війська ППО отримали можливість скорочувати чисельність за рахунок з'єднань, частин і баз збереження озброєння і техніки, що була прийнята з Сухопутних військ.

Новий вид зароджувався в дискусіях і суперечках. Навіть єдиної думки щодо назви не було. Планували об'єднати ВПС і Війська ППО та створити якісно новий, сучасний вид – ВПС. Представники Військ ППО вбачали у цій назві спробу ВПС не об'єднатись, а поглинути Війська ППО. Коли Міністром оборони був призначений В. П. Шкідченко, він погодився з аргументом, що аналогічні види збройних сил у всьому світі, за винятком Росії і ще декількох країн, мають назву Air Force, що в перекладі означає Повітряні Сили.

Таким чином, в Україні був створений новий вид Збройних Сил – Повітряні Сили.

Яким'як С. В., к.військ.н., доцент

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: 25-РІЧНИЙ ДОСВІД

З початком новітнього періоду державності в історії України, який розпочався 1991 року, Військово-Морські Сили Збройних Сил України пройшли складний шлях свого становлення та розвитку.

До основних етапів створення та розвитку Військово-Морських Сил у новітньому періоді історії України слід віднести такі:

грудень 1991 – квітень 1992 р. – самоорганізаційний або підготовчий етап, що передував організованому створенню національного військового флоту;

квітень 1992 – серпень 1997 р. – етап початкового організаційного будівництва та становлення ВМС ЗС України, формування основних органів управління та військових частин, їх комплектування та оснащення озброєнням і військовою технікою;

серпень 1997 р. – лютий 2014 р. – етап удосконалення рівня підготовки та перманентного реформування ВМС ЗС України;

лютий 2014 р. – по теперішній час – етап застосування військових частин та підрозділів ВМС ЗС України у ході збройної агресії РФ проти України та в умовах проведення антитерористичної операції на території держави, відновлення їх спроможностей та подальшого розвитку.

Під час першого етапу основними заходами були такі: проведення найбільш патріотичними, національно свідомими та зрілими офіцерами, мічманами, матросами ініціативних заходів щодо обговорення шляхів формування національного військового флоту та створення організаційних груп; прийняття рішень про перепідпорядкування українській державі та прийняття присяги на вірність Українському народу у окремих підрозділах, військових частинах Чорноморського флоту; вироблення та реалізація часткових рішень щодо подальших дій зі створення національного військового флоту і формування організаційного ядра.

Другий етап розпочався з моменту видання Указу Президента України від 5 квітня 1992 року № 209 “Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України”, яким передбачалось створення Військово-Морських Сил України на базі Чорноморського флоту. У ході даного етапу було здійснено: розгортання роботи організаційною групою щодо створення Військово-Морських Сил України, формування основних органів управління та військових частин; проведення роботи з керівництвом Чорноморського флоту, Міністерством оборони та урядом РФ щодо узгодженого розподілу Чорноморського флоту: прийняття до складу флоту перших кораблів (врзк ”Славутич”, фр “Т.Сагайдачний”), перехід до складу ВМС України скр “СКР-112” та інших військових частин і підрозділів; формування організаційної структури ВМС України, зокрема штабу ВМС, основних військових частин, Севастопольського ВМІ та ін., організація оперативного планування застосування флоту, його підготовки та розвитку; завершення розподілу Чорноморського флоту і прийняття до складу ВМС України визначених їм кораблів, частин та підрозділів; початок участі кораблів та підрозділів ВМС України у міжнародному військовому співробітництві, зокрема за програмою НАТО “Партнерство заради миру”; закріплення призначення, завдань, складу, організаційної структури та операційної зони ВМС України наказом Командувача ВМС від 15 квітня 1996 року №154.

Третій етап розвитку національного флоту характеризувався: проведенням заходів щодо підвищення рівня укомплектованості військових частин особовим складом, відновленням технічної готовності кораблів, літальних апаратів, іншого озброєння і військової техніки після їх прийняття у непридатному для використання стані від Чорноморського флоту, підняттям рівня бойової та мобілізаційної готовності органів управління та частин до нормативних показників; підняттям рівня бойової та оперативної підготовки флоту; здійсненням заходів реорганізації та реформування (створення ескадри різнорідних сил, центру морських операцій, центру військ берегової оборони, ліквідація дивізіонів бойових кораблів, перехід від морських районів до військово-морських баз та від морської авіаційної групи до бригади морської авіації та ін.); залученням сил флоту до заходів і дій щодо недопущення захоплення Росією о. Коса Тузла у Керченській протоці у 2003 р.; уточненням планів застосування сил флоту та залучення визначених сил до заходів і дій під час невиконання Чорноморським флотом вимог міжнародного права під час російсько-грузинського збройного конфлікту на морі 2008 р.; залученням кораблів та підрозділів ВМС на постійній основі до складу багатонаціональних сил та міжнародних операцій (ЧВМГ “Блексіфор” 2001 р., антитерористична операція НАТО “Активні зусилля”, антипіратські операції ЄС “Аталанта” та НАТО “Океанський щит” 2013 р.); розширенням масштабів бойової діяльності ВМС ЗС України, несення кораблями, катерами, суднами та підрозділами бойових служб у Чорному та Азовському морях у 2013 р.

З початком агресії РФ проти України розпочався новий етап розвитку національних ВМС, який триває до теперішнього часу.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки.

1. Утворення та становлення Військово-Морських Сил Збройних Сил України відбувались у складних умовах, що характеризувались:

значною невизначеністю та некерованістю ситуації;

несприятливими соціально-політичними умовами;

недостатнім рівнем розуміння воєнно-політичним керівництвом держави особливостей функціонування флоту та необхідності негайних вольових рішень щодо підпорядкування усього Чорноморського флоту Україні;

постійно зростаючим опором керівництва РФ у питаннях вирішення долі Чорноморського флоту та його переростанням у масштабну інформаційну кампанію і системну зовнішньополітичну силову стратегію по боротьбі з незалежною Україною та формуванням її ВМС.

2. Під час утворення ВМС України (1991–1992 рр.) не було враховано уроків з досвіду становлення національного військового флоту у 1917–1920 рр., які передбачали, перш за все:

першочергові дії уряду з встановлення контролю над флотом;

перехоплення ініціативи та переваги в інформаційному полі і роботу з керівництвом та особовим складом флоту щодо стимулювання позитивних настроїв і здійснення соціальних гарантій для особового складу Чорноморського флоту під час переходу до складу ВМС України;

вжиття негайних та системних заходів щодо перепідпорядкування флоту Україні, переорієнтуванню системи управління на управлінські структури ЗС України у Києві та здійснення всебічного забезпечення флоту у складних соціально-економічних умовах.

3. Розвиток ВМС ЗС України ускладнювався відсутністю на початковому етапі достатньої кількості підготовлених фахівців, хронічним недофінансуванням заходів розвитку та недостатнім рівнем обґрунтованості рішень, що приймалися з питань розвитку ВМС, зокрема щодо створення та у подальшому розформування (переформування) організаційних структур (ВМБ – в морські райони і знову в ВМБ; створення і розформування Центру морських операцій, ліквідація дивізіонів бойових кораблів, за рахунок яких мали б формуватись управління тактичних груп та ін.).

*Романюк І. М., к.пед.н., доцент
Міністерство оборони України, м. Київ*

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Чверть сторіччя незалежності України ретельно висвітлили усі позитивні та негативні сторони розбудови, існування, розвитку та реформування такої державної інституції, якою є збройні сили. “Революція гідності” та наступні події в Автономній Республіці Крим і на Донбасі внесли в свідомість українського суспільства кардинальне осмислення необхідності системних змін у підготовку та застосування Збройних Сил України (ЗС України) як інструменту набуття та підтримання необхідного рівня бойової готовності і здатності до виконання завдань оборони держави (оборонних спроможностей), ефективного реагування на виникаючі воєнні загрози й воєнно-політичні виклики національній безпеці [9, с. 15].

Успішному виконанню зазначеного має сприяти ретроспективний аналіз системи стратегічного (оборонного) планування України, яка існувала до 2014 року, в контексті розпочатих змін щодо переходу до планування заснованого на спроможностях.

Під час створення ЗС України та їх розбудови (1992–1997 рр.) було зрозумілим, що процес становлення війська тільки почався. Бракувало системного підходу, послідовного плану вирішення проблем військового будівництва, соціальних проблем, а також підготовлених кадрів. Глибоке скорочення збройних сил також не виправдало себе. Таке положення змусило розпочати розробку обґрунтованої Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України до 2005 року [14, 19], що була затверджена у січні 1997 року. Через низку причин політичного, фінансового та методологічного характеру вона втратила актуальність ще до свого завершення, і 15 листопада 2000 року Президент України підписав Указ № 1237 “Про хід виконання у 1997–2000 роках Державної програми будівництва та розвитку ЗС України на період до 2005 року” [4]. Відповідно до нього програма реформування ЗС України була скоригована у липні 2000 року й отримала остаточну назву: “Державна програма реформування та розвитку ЗС України на період до 2005 року” [3]. При підведенні підсумків Колегія Міністерства оборони оцінила результати проведеної програми, анонсувавши продовження реформ і затвердивши, що не всі цілі було досягнуто.

У 2003 році, вперше, було прийнято рішення про проведення оборонного огляду в ЗС України та інших військових формуваннях (Указ Президента України “Про проведення оборонного огляду” від 04.07.2003 № 565) та розроблено документи оборонного планування стратегічного рівня, що притаманні країнам-членам НАТО. У 2004 році Указом Президента України був ухвалений перший Стратегічний оборонний бюлетень України [5] та прийнято рішення щодо розробки проекту нової Державної програми розвитку ЗС України на 2006–2011 роки, яка б враховувала реалії та спиралася на сучасні норми та вимоги.

Уже через два роки Міноборони відзвітувало про глибокі системні зміни у побудові сучасної армії в Україні, але в 2010 році відомство наголосило про уповільнення темпів виконання реформ.

За період 2006–2011 років програма була профінансована на суму 55,5 млрд грн, що становило лише 75,6% від запланованих потреб. За час її виконання якісні показники ЗС України дедалі більше відставали від змін у сфері оборони, виявилася невідповідність прогнозів реальним економічним показникам держави. Під час виконання реформи змінився інтеграційний напрям розвитку війська. Україна вирішила відмовитися від інтеграції в НАТО та затвердила свій позаблоковий статус. По суті, реформа зазнала фіаско! Причинами цього стали: відсутність політичної волі, стійкої політики та персональної зацікавленості на владному рівні; низька ефективність механізмів організації, що не дозволяло сконцентрувати ресурси та збільшити міжвідомчу координацію; безсистемність використання ресурсів та їх обмеженість; недостатнє фінансування та неефективне використання бюджетних коштів [13, с. 43–44].

На підставі Стратегічного оборонного бюлетеня України, відповідно до законів України “Про організацію оборонного планування” [2] та “Про державні цільові програми” [1], у рамках середньострокового оборонного планування Указом Президента України була затверджена Концепція реформування і розвитку ЗС України на період до 2017 року [6], прийняття якої відкривало новий етап військової реформи [13, 18].

У квітні 2014 року Генеральна Прокуратура України розпочала перевірку в Міноборони та Генеральному штабі ЗСУ у зв’язку з ухваленням низки управлінських рішень, під час проведення реформ, унаслідок яких бойова готовність підрозділів (військових частин) ЗСУ була зведена нанівець. [12].

1 травня 2014 року було відновлено призов до лав Збройних Сил [7], а вже 14 травня у зв'язку зі зміною військово-політичної ситуації зупинено виконання Державної комплексної програми реформування і розвитку ЗСУ на період до 2017 року [8]. Окремим дорученням Уряду було поставлене завдання щодо проведення (у місячний термін) комплексного огляду сектору безпеки і оборони України та перегляду (до кінця літа) основних нормативних документів оборони України [12].

Проведена в рамках комплексного огляду сектору безпеки і оборони України оцінка стану воєнної безпеки держави, а також набутий досвід участі ЗС України у антитерористичній операції виявили низку проблем функціонування сил оборони в умовах діючих та потенційних загроз [9, с. 1].

На вирішення виниклих проблем було розроблено: Стратегію національної безпеки України (Указ Президента України №287 від 26.05.2015), Воєнну доктрину України (Указ Президента України №555 від 24.09.2015), Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України (Указ Президента України №92 від 14.03.2016), що склали правову основу Стратегічного оборонного бюлетеня України, затвердженого Указом Президентом України (№240 від 06.06.2016) [9, с. 3].

Дорученням Міністра оборони України від 20 квітня 2016 року розпочато опрацювання розділів Державної програми розвитку ЗС України на період до 2020 року, відповідно до рішення РНБО України від 4 березня 2016 року "Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України". На сьогоднішній день проєкт Програми пройшов процедуру зовнішнього погодження з ЦОВВ України та встановленим порядком поданий на юридичну експертизу до Міністерства юстиції України.

Однією із цілей реформ, що відображена у Стратегічному оборонному бюлетені України (стратегічна ціль № 2), є ефективна політика, планування і управління ресурсами у секторі оборони з використанням сучасних євроатлантичних підходів [9, с. 18–21].

Для реалізації зазначеної стратегічної цілі планується здійснити модернізацію існуючої системи оборонного планування (ОП). Це стосується запровадження процесу планування, заснованого на спроможностях, що застосовується в НАТО. Кінцевою метою цього процесу є перехід до гнучкого, адаптивного планування, що здійснюється за визначених економічних умов з метою формування комплексних оперативних спроможностей ЗС України для гарантованого виконання ними визначених завдань.

На початковому етапі цього процесу планується закласти основи розвитку спроможностей шляхом опрацювання наказів, директив та інших керівних документів відповідно до стандартів і досвіду країн НАТО, створити та забезпечити належне функціонування постійно діючих колегіальних органів (робочих груп). У подальшому – здійснити оцінку нового процесу, його впливу на підвищення здатності ЗС України виконувати завдання за призначенням, провести його удосконалення та поширити на інші складові сектору безпеки і оборони.

Відповідно до основних принципів ОП НАТО [20, с. 104–105] процес складається з планування: сил, логістики, системи управління, ресурсів та розвитку озброєння. Усі процеси ОП планування сил (спроможностей) є окремим видом планування.

Загальний процес ОП складається із п'яти основних етапів (рис. 1), які мають послідовний та циклічний характер [20, с. 106–110]. У разі необхідності, будь-який з етапів ОП може бути проведено окремо, у період між циклами.

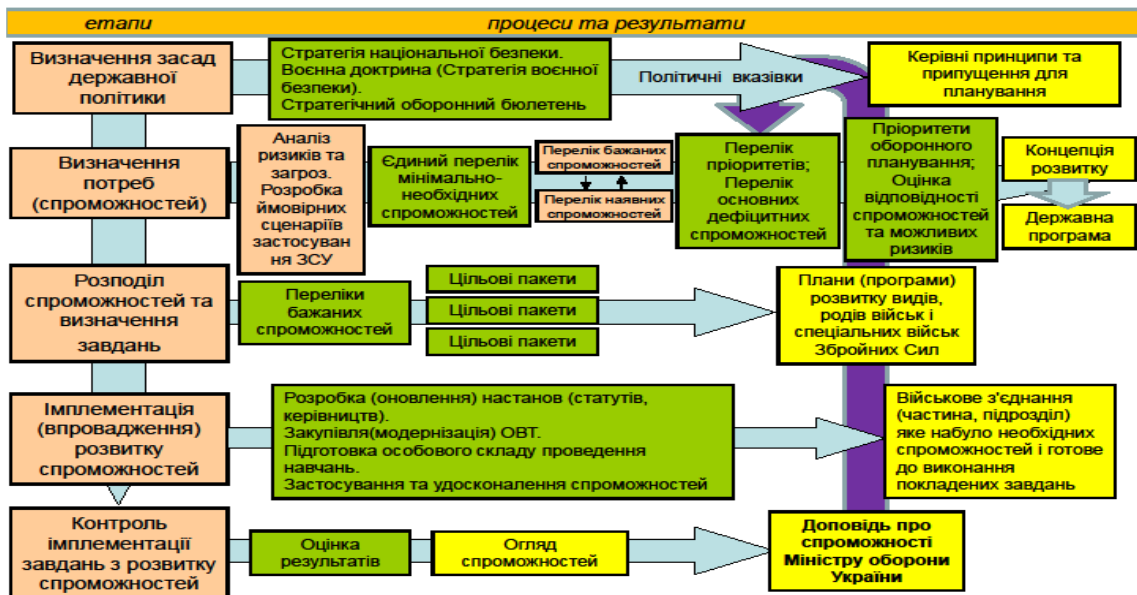

Рис. 1 Етапи оборонного планування

Процес ОП буде застосовуватися при проведенні планування розвитку сил і засобів (спроможностей) на середньострокову та довгострокову перспективи.

Таким чином, перший крок на шляху запровадження процедур та стандартів НАТО у сфері ОП відбувся. Міністерство оборони України приступило до таких заходів з реалізації II етапу ОП: приведення до єдиної термінології, скорочень і аббревіатур, що застосовуються у Альянсі, та формування національного Переліку (каталогу) спроможностей Збройних Сил України.

Література

1. Закон України “Про державні цільові програми” від 18.03.2004 № 1621-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352.
2. Закон України “Про організацію оборонного планування” від 18.11.2004 № 2198-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 4. – Ст. 97.
3. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 травня 2000 року “Про Державну програму реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року” від 28.07.2000 № 927/2000 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/927/2000>
4. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2000 року “Про хід виконання у 1997–2000 роках Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року” від 15.11.2000 № 1237/2000 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1237/2000>
5. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 2004 року “Про Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року” від 22.06.2004 № 670/2004 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/670/2004>
6. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року “Про Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року” від 29.12.2012 № 772/2012 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/772/2012>
7. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року “Про заходи щодо підвищення обороноздатності держави” від 01.05.2014 № 447/2014 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/447/2014>
8. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року “Про заходи щодо підвищення ефективності планування в секторі безпеки і оборони” від 13.05.2014 № 468/2014 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/468/2014>
9. Стратегічний оборонний бюлетень України / Введено в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137>
10. Біла книга 2005: Оборонна політика України. Київ: 2006. – 136 с.
11. Біла книга 2007: Оборонна політика України. Київ: 2008. – 120 с.
12. ГПУ перевіряє законність рішень екс-керівництва Міноборони / [Інтернет ресурс]. Режим доступу: [LB.ua/2015/11/07](http://lb.ua/2015/11/07)
13. Історія ЗСУ / Оф. сайт Міністерства Оборони України // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/2013/09/17>
14. Кубицький С.О., Кирик В.Л., Єрмоленко А.Б., Сірий С.В., Безбах В.Г. Нариси воєнно-політичної історії України: Навч. посібник. – К.: “Київський університет”, 2008 - 70 с.
15. Ліпкан В.А. Національна безпека України: Навч. посібник. - К.: Кондор, 2008. - 552 с.
16. Мельник О. Оборонна реформа: певні успіхи, непевні перспективи / Національна безпека і оборона. – Вип. № 4/2010. – С. 42-45.
17. Міністерство оборони України: план реформ 2015 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: [http://www.mil.gov.ua/Ukrainian Military Pages/2015/07/11](http://www.mil.gov.ua/Ukrainian_Military_Pages/2015/07/11)
18. Основні напрями реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року. / [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://chigrvk.at.ua/2013/08/31>
19. Перепелиця Г. Оборонна реформа в Україні // Україна і стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки. – 2004. – К., 2004. – С. 97-103.
20. Fleischer., P. NATO Defence Planning Process. Implications for defence posture / Securitologia, № 1/2015 // [Інтернет ресурс]. Режим доступу: http://www.cejsh.icm.edu.pl/cejsh/Pawel_Fleischer_OK.pdf

Сегеда С. П., д.і.н., доцент

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ,*

Покотило О. І., к.і.н.

*Головний департамент з питань національної
безпеки та оборони Адміністрації Президента
України, м. Київ*

НЕПЕРЕРВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ДУМКИ: ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

В Україні військова думка зародилася і гартувалася в парамілітарних організаціях. На західноукраїнських і східноукраїнських землях різнилися час, шляхи, завдання, способи творення збройних формувань. У Західній Україні задум необхідності збройної боротьби за самостійну українську державу зародився під впливом процесів, що відбувалися в Західній Європі. Підготовча робота до творення власного війська велася у парамілітарних організаціях “Січ”, “Сокіл”, результатом якої стало утворення перших військових формувань. У 1914 р. створено Легіон Українських січових стрільців (УСС) у складі війська Австро-Угорщини, у 1918 р. кадри УСС влилися в Галицьку армію. У 1917 р. українські військові громади у складі російської армії та в Києві поширювали ідеї творення українського війська. Зокрема, М. Міхновський та однодумці відстоювали збройну боротьбу, результатом їх діяльності стали три військові з’їзди, творення Українського Військового Генерального Комітету, українізація частин російської царської армії, яка, в свою чергу, дала могутній важіль в руки Центральної ради – майже мільйонну армію гартованих в боях вояків, яким влада не скористалася через незрілість і роздробленість національної військової думки. В добу гетьманату пріоритети надавалися зарубіжному досвіду: німецькому, російському. Отриманий у 1917–1920 роках досвід військового будівництва та ведення бойових дій став основою для подальшого розвитку української військової думки в умовах еміграції: 1920–1924 рр. – досвід акумулювався й аналізувався з точки зору збереження війська і підготовки його до активних бойових дій у найближчій перспективі; 1924–1939 рр. – час переосмислення і розвитку української військової думки.

Український уряд в еміграції намагався згуртувати українські військові сили та зберегти і підготувати військові кадри до майбутньої боротьби за визволення України. Військове міністерство очолювали генерали М. Безручко, В. Петрів, В. Сальський, М. Омелянович-Павленко. Передбачалася можливість для старшини УНР з метою збереження керівних якостей служити за контрактом у польській армії. Військова діяльність та ведення інформаційно-психологічної боротьби урядами УНР і ЗУНР в еміграції між двома світовими війнами здійснювалася і через численні комбатантські українські організації. Українська військова організація (УВО) стала попередницею створеної на початку 1929 р. політичної Організації українських націоналістів (ОУН), що ставила за мету відновлення Української Самостійної Соборної Держави (УССД) на всіх українських етнографічних землях через національну революцію. У Празі 1929 р. з ініціативи ОУН відбулася військова конференція за участю генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка, що мала започаткувати співпрацю УВО–ОУН з українськими військовими діячами. На засіданні Ради Верховного коменданта УВО 8–11 червня 1930 р. в Празі було прийнято рішення про створення Військово-наукового товариства. На цей час припадають і спроби формування поглядів ОУН на військову політику майбутньої незалежної української держави. У праці військового референта проводу ОУН на ЗУЗ М. Колодзінського “Українська воєнна доктрина” зазначалося, що майбутня воєнна доктрина українського націоналізму має носити яскраво виражений наступальний характер, орієнтуючись на ведення тотальної війни за незалежну Україну. Ця думка розвивалася у військових фахових журналах. Зокрема, журнал “Війна й техніка” за 1938 рік у статті “До питання української воєнної доктрини” зазначає: “Лише після звільнення українських земель буде змога вже творити українську воєнну доктрину, застосовану до необхідності закріпити кордони української держави та спертися на її воєнний потенціал”. Позаяк особовий склад майбутньої української армії мав складатися з “вояків, що набули військового знання в лавах окупаційних армій”, то необхідно при “розбудові нашої регулярної армії дотримуватися головніших засад військових систем тих наших ворогів-окупантів, проти яких ми будемо змагатися”, проте слід відкинути негативні прояви – “колективне кермування військом, інститут політкомісарів, недовір’я між старшинським і козацьким складом тощо”. Отже, українська воєнна доктрина 1938 р. передбачала творення українських збройних сил за такими принципами: а) за зразком окупантських частин з необхідними корективами; б) національною за духом, “значна кількість одиниць, об’єднаних в дивізії, а останні в групи або корпуси”, українці американського континенту формуватимуть окремі легіони; в) сувора дисципліна; г) “відновлення славетних стягів визвольної війни”; д) дотримання територіальної системи комплектування для вояків, “старшина ж із різних земель”; е) “добре організоване запілля і сильна влада на місцях”; в районі операцій регулярних частин “всі повстали відділи розв’язуються або реорганізуються в зглядно-загальній системі”; є) очолює боротьбу єдиний “провідний зверхник”. Основні положення були реалізовані в “Організації народної оборони” (згодом “Карпатська Січ”), УПА.

Провід ОУН С. Бандери склав “Військові інструкції”, котрі конкретизували: “головне військово-завдання ОУН це: підготувати наші організаційні військові кадри так, щоб вони змогли у вирішальний момент: 1) повести певні бойові акції; 2) зорганізувати повстання широких мас та опанувати і підпорядкувати одному

центру відрухові виступи (мас і червоноармійців); 3) керувати військовими діями повстанських загонів; 4) допомагати проводу перебрати і організувати владу (адміністрацію й інші ділянки національного життя) на місцях; 5) організувати армію, міліцію та інші парамілітарні організації з метою: а) опанувати революційну стихію мас і ситуацію так, щоб ми встигли самі упорядкувати й організувати на опанованих і очищених нами від більшовиків теренах ціле життя та всюди зустрічати підходячих союзників у зорганізованій формі, зі зброєю в руках; б) щоб нашим військовим почином ми дали зав'язок майбутній Українській армії". Доводила невинність "погорди до "мілітаризму", себто погорди до науки для оборони свого народу і своєї землі", та необхідність "через плекання традиції та пам'яті української армії та її героїських подвигів доповнити прогалини військово-національного виховання".

Складність історичної ситуації в Україні в середині ХХ століття зумовила політичну строкатість рухів опору на її землях під час Другої світової війни.

У галузі військової політики ОУН виходила з того, що "лише військова сила, що спиратиметься на озброєний нарід, готовий уперто та завзято боротися за свої права, може звільнити Україну від займанців та виможливить упорядкування української держави".

Перший відділ УПА було сформовано в жовтні 1942 р. Сергієм Качинським. ОУН(б) здійснювала політичне керівництво УПА, що намагалася стати загальноукраїнською військовою силою, її боротьба зробила відомим український визвольний рух. Для координації роботи в новій політичній ситуації, що склалася на українських землях наприкінці Другої світової війни, було утворено Народно-Визвольну Революційну Організацію (НВРО), що ідейно спиралася на необхідність спільної боротьби всіх поневоєних народів проти більшовицького режиму СРСР. Але 11 липня 1944 р. було створено надпартійний військово-політичний центр – Українську Головну Визвольну Раду (УГВР), до складу якої увійшли представники різних політичних напрямів українського визвольного руху. УПА склала присягу УГВР. 30 травня 1947 року – початок процесу ідеологічного зрощення УПА і ОУН в єдине "збройне підпілля", боротьба якого 1951–1953 рр. закінчилася поразкою.

Основні завдання на сучасному етапі: об'єднання сил, готових продовжувати боротьбу за УССД, розробка воєнної доктрини і акумуляція бойового досвіду своєї і чужинських армій для відродження ліквідованої ворогом української збройної сили, нагальну необхідність інформаційно-пропагандистської роботи як одне з найважливіших завдань на сучасному етапі, у тому числі й для збереження і розвитку національної військової думки. У 1947 р. в діаспорі було створено Українську Національну Раду з Військовим ресортом Виконавчого органу – аналогом міністерства оборони, що заявляв про продовження діяльності військового міністерства УНР, започаткованого С. Петлюрою. Українська військова думка розвивалася протягом усього повоєнного часу. Тогочасна українська воєнна доктрина була спрямована на наступальну війну різних форм: партизанську, повстансько-революційну, підпільну, регулярну тощо, але заперечувала війну громадянську, "яка базується на класовій боротьбі, на інтересах різних партій чи угруповань, які борються за владу в самій країні". Пропагувала таку побудову війська, щоб Європа могла "оборонитися" від агресора, а не "звільнюватися" після факту захоплення агресором. Використання можливої світової війни розглядался як один із чинників створення самостійної України. В 70-х роках у військових наукових журналах обґрунтовувалася неперервність української військової традиції, необхідність роботи з молоддю. Було створено спеціальну Комісію плекання військової традиції та тяглості збройної боротьби. Українська концепція універсальної політики звільнення полягала у відродженні УССД при ослабленні СРСР через поглиблення кризи та моральну, матеріальну і військову підтримку Європи національно-визвольних рухів народів СРСР. Розрядка міжнародної напруженості в 1970-х роках розцінювалася як одностороння вигода для Радянського Союзу, оскільки він не відмовлявся від ідеологічної боротьби і досягнення своєї мети світового панування. У 60–70-х роках серед української діаспори знову стала популярною ідея козацького війська, яку розробляли парамілітарні козацькі організації. Козацьке військо презентувалося як предтеча нових українських збройних сил, його творення вважалося більш прогресивним, ніж створення війська еволюційним шляхом – реформування (українізації) частин діючої армії Радянського Союзу.

Після 1985 р. недовіра до реформ М. С. Горбачова залишалася, їх розглядали як прикриття політики експансії, хитрий маневр, щоб приспати Захід. Нова концепція української національної революції, сформульована ОУН, містила положення ефективно використовувати можливості перебудови, демократизації і гласності для підірвання основ імперської влади. Особливістю української військової думки 1990 р. було стійке утвердження уявлення про національну революцію як єдиний спосіб отримання Україною незалежності. Вважалося, що протистояння між капіталізмом і соціалізмом може завершитися тільки "озброєним ударом".

Із середини 80-х років в Україні розпочалася науково-практична та організаційна робота з відродження української армії. У 1988 р. оприлюднено "Концепцію створення Української Армії шляхом мирної трансформації військ, дислокованих в Україні, у Збройні Сили України та подальшого їх реформування". Практичний рух за створення Української народної армії (УНА) почався із західних регіонів України, розгорнувся в Києві й поширився на схід України. 7 лютого 1990 р. у Львові створено Український військовий комітет (УВК), що 20 червня цього ж року було реорганізовано у Львівський громадський комітет за відродження Української національної армії (УНА). Одна з його ухвал зазначала, що Україна ще в 1919 р. окупована військами РСФСР і тому треба усіляко домагатися "тимчасового проходження служби мешканцями України з правом застосування української мови в советських військах на території України як перехідного

етапу до створення Українських Збройних Сил”. В основу концепцій формування УНА покладено різні принципи: еволюційне реформування дислокованих на території України частин Радянської Армії (полковник Віталій Лазоркін, 1 грудня 1990 р.); паралельне створення альтернативних українських військових формувань (підполковник Анатолій Шміло, 2 лютого 1991 р.) та інші.

Процес творення війська незалежної України йшов від стихійних форм до законодавчо закріплених. Два корені становлення Збройних Сил України: перший – радянські військові формування, що дислокувалися в Україні (база, кадри); другий – збережені діаспорою (вояки національних збройних формувань та закордонних українських військових організацій ХХ століття) військова історія, традиції та українська військова думка, що стала ідеологічною опорою сучасних ЗСУ. Нині в умовах “гібридної війни” продовжується процес трансформації української військової думки, однак ідейні підвалини, закладені попередниками, залишаються незмінними.

Тимчук В. Ю., к.т.н., с.н.с.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВІСТЬ У ХХ СТОЛІТТІ: ДЕРЖАВНИЦЬКІ, НАЦІЄСТВОРЧІ, ІСТОРІОСОФСЬКІ І ЛЮДСЬКІ ВИМІРИ

Ключову роль у втіленні найвищих форм організації нації – проголошень і започаткувань розбудови держав ХХ століття – відіграли військові формації.

Каталізатором державотворчості виступила I світова війна, на полях якої українці в складі протиборчих сторін воювали один з одним традиційно за чужі інтереси. Не дивно, що в серцях вояків бачення вільної України визріло швидше, ніж у головах інтелігенції й урядників (“...все, хто ходити слухає лекції проти Русского правительства будут записаны и в России с ними разделяются как с государственными преступниками. Долой самостийность Украины!” – з листа невідомого полоненого табору Фрайштадт, 1915).

Всеукраїнські військові з’їзди 1917 р.: I (травень), II (червень) і, особливо, III (листопад), без перебільшення, змусили Центральну Раду до рішучіших заяв і дій щодо набуття державності. Їх значущість засвідчує контррозвідка, дані якої змусили Керенського, очільника Временного правительства, видати наказ про заборону участі у II з’їзді. Делегати III з’їзду сформували полк, який для України **відкрив бойовий літопис**: 11–13 листопада у Києві полк нейтралізував частини, що підтримували ВП, і придушив заколот більшовиків.

Тим не менш, вражаючий військовий потенціал українізованих формацій безвідповідально був знівельований політичним життям Центральної Ради, згідно якого в соціалістично-інтернаціоналістичних ігрищах місця для армії не знайшлося: на московську інтервенцію під личиною “правильного” уряду “справжньої” УНР через неприкритий східний кордон довелося виставляти лицейців і добровольців. Лише позиція Центральних держав, яка аргументи по факту від делегації Совнаркому не сприйняла, по суті, уможливила втілення проголошеної врешті-решт кілька днів перед тим української незалежності.

У нових реаліях українські військові формації засвідчили командний геній, різноманітність форм тактичних дій, вродженість найвагоміших прикмет воїна.

Так, **звільнення лівобережної України та Криму (IV.1918)** завдяки штурму лінії сиваських укріплень силами Запорізьких полків уможливило не лише постановня Українського флоту, а й набуття Українською державою суб’єктності у союзницьких справах із Центральними державами.

Неуспіх **I битви за Львів (XI.1918)** усе ж показав здатність українських сил до організованого відступу з наступним обладнанням нової ефективної лінії оборони. Також оборона Львова показала орієнтування української сторони на боротьбу винятково у двобоях із силами противника, хоча I світова війна явила нову рису війн: терорні дії супроти місцевого населення.

Чортківська офензива УГА (VI.1919) характеризувалася несповільнюваним тритижневим наступом супроти переважаючого ворога, який чинив оборону, при цьому галицька артилерія цілковито домінувала.

Перший спільний **похід Дієвої армії УНР та УГА на Київ і Одесу (VII–VIII.1919)** супроти порівняних за силою Південного та Західного більшовицького фронтів засвідчив спроможність до узгоджених дій штабів і формувань, незважаючи на тиск зовнішньополітичних умов.

Перший зимовий похід (6.XII.1919–6.VI.1920) із проведенням понад півсотні боїв і подоланням 2500 кілометрів цілковито досягнув поставленої мети, не допустивши розкладу армії та деморалізації українського населення, надавши вагомості дипломатичним зусиллям УНР на міжнародній арені. За похід нагородили найвагомішою військовою відзнакою УНР до 4 тисяч вояків.

Оборона Замостя (VIII.1920) 6-ю січовою стрілецькою дивізією армії УНР супроти доти “*молота, який весь час пробивав фронт Польської Армії*” стала одним із факторів Варшавської битви, яка зупинила командувача Західним фронтом Тухачевського, що ніс “на багнетах трудящому людству щастя і мир”.

Незламність духу засвідчив **Другий зимовий похід (1921)**: 1500-кілометровий рейд уже по окупованій російськими більшовиками українській землі розвинув тактику маневрових боїв без жодних логістичних зв’язків.

Завершуючи, зазначимо, що з відомих причин і обставин, незважаючи на криваву заплату, Українській

державі (республіці) не вдалося вибороти місця на політичній карті світу, але війську цієї невдачі на вину поставити не можна.

Тодішні уряди в екзилі досягнення уже сформованої мети – побудови власної держави – бачили все ж через майбутні геополітичні зміни і як вислід переконання інших держав до необхідності існування самостійної України.

Інший шлях – неминучої збройної боротьби власними силами – обрали “ветерани” Української революції: старшин довкола генерал-хорунжого Тютюнника (з Черкащини), полковників Отмарштайна (з Придністерщини) і Коновальця (з Галичини) створило Українську військову організацію (30.VII.1920). УВО, а пізніше ОУН, вдалися до неконвенційних форм війни ще у міжвоєнний період. Під різними формами прикриття проводили вишкіл молоді з питань, які так чи інакше перегукувалися з військовою справою.

Чехословацьке питання викрило дійсне бачення політичних лідерів Європи на державотворчість українців. Невизнання незалежності Карпатської України та окупація краю союзником Третього рейху – Угорським королівством, якому довелося **вперше на теренах повоєнної Європи долати збройний опір**, що, незважаючи ні на співвідношення сил, ні на порівняння озброєнь, вчинила Карпатська Січ (Ш.1939), засвідчило підставність розрахунків ОУН.

22 червня 1941 року пакт Молотова-Рібентропа, союз націонал-соціалістів, будівничих “Нового ладу”, і комуністів, будівничих соціалізму в одній країні, припинив свою чинність. Несподівано надпотужний західний фронт упав: на схід з незначними боями сунув авангард Вермахту і, усупереч замислам німецького військового командування, але виконуючи організаційний наказ, **бойова група** Дружини українських націоналістів його випередила для забезпечення проголошення Акта відновлення Української держави.

З 1942-го року в тилу за лінією німецько-радянського фронту окупаційна влада зафіксувала появу та бойові акції військових формувань українців, які з часом були організовані в УПА під **єдиним** військовим керівництвом. УПА за відсутності тилу та мобілізаційних ресурсів на контрольованій окупантом території супроти них здійснювала бойові дії майже 10 років.

Що ж стосується спадковості Збройних Сил України від радянської армії (з об’єктивних причин), то пам’ять дідів і прадідів, які боролися за Вітчизну, за вітцівську землю в лавах армії СРСР супроти людиноненавистницького режиму Гітлера, вимагає і надалі продовжувати належно вивчати оперативне мистецтво у визначних операціях і битвах на полях Другої світової війни. Особливо це актуально у світлі Української Вітчизняної війни, коли ворог гегемонізує внесок винятково російського народу у падінні націонал-соціалізму в Європі та, будучи історично агресивно-мілітарним суспільством, веде масштабні війни незалежно від втрат.

Отже, 100 років українські військові формування створюють передумови для дійсної державності та самостійності. Неусвідомлена історія з україноцентричної точки зору призводить до слабкості держави, спонукає потенційного агресора до нав’язування своїх цінностей і рішень у формі, як ми нині це бачимо, т.зв. “гібридної війни” Кремля проти нашої держави та нації.

У книзі “Вогнити! Вижити! Перемогти!”, за яку автора відзначили премією ім. Богдана Хмельницького за краще висвітлення військової тематики у творах літератури та мистецтва, окреслені тут погляди виявлені поезією, що завжди – найчутливіша до зображення життя та смерті, боротьби та любові.

СЕКЦІЯ 1. ВІЙСЬКОВА СПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ВІД ДАВНІХ ЧАСІВ ДО XX СТОЛІТТЯ

*Газін В. В., к.і.н., доцент
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський*

СПРОБИ РЕВІЗІЇ ПЕРЕЯСЛАВСЬКО-МОСКОВСЬКОГО ДОГОВОРУ 1654 р. (ПРОЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ) ЯК ВИЯВ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ МОСКВИ ТА ОДИН З АСПЕКТІВ “ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ” ПРОТИ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ В 1654–1658 рр.

1654 р. (рік проведення відомої Переяславської ради і послідуючого за нею укладення українсько-московського договору (Березневї статті) фактично став роком початку московської експансії на українські землі, яка врешті призвела до ліквідації Української держави та включення її територій до складу Московії. Її панування на сотні років прирєкло український народ на неволю, незліченні жертви та поставило його перед загрозою знищення.

Уже невдовзі після згаданого договору (гетьман Богдан Хмельницький у своїх діях керувався винятково необхідністю отримати союзника у боротьбі проти Польщі, а сам договір оформляв військово-політичний союз двох держав з елементами відносин васалітету) чітко окреслилася справжня політика Москви, спрямована на поступове обмеження українського суверенітету та поширення своєї влади на українські землі. Зокрема, вона у повній мірі торкнулася й військових питань й передбачала “реформування” (в інтересах Кремля) українського козацького війська.

У ході революції XVII ст. на визволених з-під польського панування українських землях постала держава, офіційна назва якої була Військо Запорозьке. Однією з ознак держави є наявність збройних сил. Такими виступило козацьке військо, організаційною основою якого були реєстрові полки. Воно відзначалося високою боєздатністю та мотивацією (Українська держава створювала перспективи для реалізації політичних та господарських устремлінь українського козацтва, яке фактично перетворювалося на національну еліту українського народу), мало значний військовий досвід та використовувало передові тогочасні військові тенденції. Таким чином козацьке військо було надійною опорою гетьманського уряду у його справі відродження та розбудови Української держави. Москва ж, виношуючи плани інкорпорації України до складу єдиної православно-слов'янської імперії, один з основних ударів спрямувала саме на козацьке військо.

Царське керівництво прагнуло використати український військовий потенціал для реалізації власних цілей, ігноруючи інтереси Чигирини та особливо не переймаючись обов'язками протектора. Це виявилось вже тоді, коли Москва, розпочавши війну з Річчю Посполитою, зробила своєю головною метою вихід до Балтійського моря. При цьому перед Хмельницьким було поставлено вимогу надіслати військовий контингент в Білорусію для підтримки наступальних операцій московських військ проти Великого князівства Литовського. А настійливі прохання гетьмана про присилку допоміжних військ в Україну для боротьби проти коронного війська й татар були проігноровані. Натомість, в момент, коли на територію Брацлавщини вторгнулося польське військо, до гетьмана прибув московський посол Матвєєв та передав царський наказ надати у розпорядження московського командування три козацькі полки.

Також Хмельницького було ознайомлено з планами царя запровадити в Україні солдатське військо. Матвєєв говорив: “Великий Государ велів тобі сказати, що для охорони від наступів польського короля і кримського хана в тих місцях де ти їх сподіваєшся, треба завести на 10 тис. солдатських полків – крім тих, що вписані в реєстр. Щоб навчити їх солдатському строю, цар пришле полковників, полуполковників і майорів, капітанів і всяких урядників – солдатського строю офіцерів, а коли навчатися, призначить полковників і урядників з людей солдатському ученню навчених”. Також говорилося про доцільність призначення московських воевод в українські міста: “Стало відомо Великому государеві, що в Запорозьких городах і в уїздах чиняться людності утиски і кривди від приїжджих людей, тому добре було б аби по Запорозьких городах були царські воеводи...”.

Фактично дані пропозиції означали ревізію домовленостей 1654 р. Ставилася мета обмежити роль козацтва та поставити під московський контроль гетьманський уряд. Йшлося про запровадження в Україні системи управління через воевод, які б спиралися на регулярні війська, які протиставлялися традиційним козацьким полкам.

Звичайно, Богдан Хмельницький у цьому питанні зайняв жорстку позицію й вимагав від Москви чіткого дотримання положень угоди 1654 р.

Надалі Москва не полишала спроб реалізувати свою програму, скориставшись складними внутрішніми та зовнішніми проблемами козацької України. Про необхідність запровадження воеводської форми управління українськими містами (оскільки “...без воевод в черкаських містах бути не гоже”) говорив у Чигирині навесні 1656 р. царський посол Ларіон Лопухін. У червні 1657 р., звертаючись безпосередньо до міського населення, за призначення московських воевод до козацької України (говорив, що для міщан краще бути під управлінням воевод, ніж під владою гетьмана і старшини) агітував царський посланець Іван Желябужській.

Тема воєвод та направлення в Україну “допоміжного” московського війська активізувалася після смерті Великого українського гетьмана. При цьому уже 22 серпня 1657 р. 5 тисячне військо князя Григорія Ромодановського виступило в Україну. А для заспокоєння українського населення царем була видана грамота з запевненнями в дотриманні всіх положень договору 1654 р., заперечувалися чутки про скорочення козацького реєстру, а також, що присилка воєвод в українські міста здійснюватиметься з метою обмеження вольностей Війська Запорозького. Наводився приклад Києва, де воєвода жодним чином не порушував свобод та вольностей ні козаків, ні міщан.

Водночас неприхований тиск здійснювався на наступників Богдана, Зокрема, згадуваний уже Матвеев, вкотре прибувши до Чигирин, у розмові з Виговським знову підняв питання введення воєвод в українські міста, зокрема, Чернігів, Ніжин, Переяслав, Білу Церкву, Корсунь та Прилуки.

Використовуючи “гібридні” методи тиску на українське керівництво (тривале невизнання факту обрання наступників Б. Хмельницького, підтримка антигетьманської опозиції, провокування антигетьманських настроїв в Україні тощо) Москва все ж добилася згоди Івана Виговського на введення воєвод в низку українських міст, що було зафіксовано в договорі від 15 лютого 1658 р.

Відразу було визначено воєвод та військові контингенти, які мали відправитися в українські міста (загалом 1600 осіб). Прибувши туди, вони мали оповістити місцевого полковника, старшину та міщан, що вони надіслані царем винятково на прохання гетьмана Виговського, згідно з постановами, прийнятими на козацькій раді в Переяславі.

Загальне керівництво процесом встановлення нової московської адміністрації в Україні було доручене бояринові Василію Шереметьєву, який мав відбути до Києва і зайнятися складанням козацького реєстру, переписом усіх прибутків і організацією їх збору.

Згідно з запланованою реорганізацією адміністративний апарат зосереджувався в руках міщанства під безпосереднім контролем московських воєвод – комендантів головних міст. А козацтву було уготовано становище простого війська, яким воно було за польських часів.

Воєводи в порозумінні з полковниками і магістратами міст мали організувати варту в містах і замках (в яких містах є воєводи, там саме московські стрільці мали охороняти “город і острог” (місто і замок); проводити слідство і чинити суд в справах провин з боку стрільців, а також слідкувати за всім, що відбувається в Україні й збирати інформацію про польські й кримські справи.

Формально погодившись на вимоги Москви, Виговський на практиці спрямовує зусилля, щоб не допустити воєвод в українські міста. За його ініціативи нарадою старшини 20 липня 1658 р. було прийнято рішення не лише не приймати воєвод, а й змусити Москву вивести свою залозу з Києва.

Як відповідь на агресивні дії з боку Кремля було активізовано переговори з Польщею, які завершилися укладенням відомої Гадяцької угоди 1658 р., яка фактично денонсувала як Переяславсько-московський договір 1654 р., так і угоду, підписану в Переяславі в лютому 1658 р.

А далі була московсько-українська війна 1658–1659 рр. та Конотоп, який постав однією з славетних сторінок військової історії України.

*Грицюк В. М., к.і.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ВІДГОМІН ВІКІВ: ВІЙСЬКОВА СЛАВА ПРАДАВНЬОЇ УКРАЇНИ

Сьогодні, як і в минулому, література, присвячена скіфам, користується попитом. Інтерес громадськості до цього войовничого і гордого народу не згасає протягом століть. І це не випадково, він підтримується не лише магічним сяйвом золота скіфських могил. Дуже значний слід залишили скіфи у світовій історії. Надто хвилюючою була для нас історія самого цього народу. Дуже багато питань виникає і дуже мало ми все ще знаємо про цей великий народ давнини. Скіфи в близько тисячі років проживали на теренах Давньої України, створили перше державне утворення в Північному Причорномор’ї – Скіфське царство, організували могутнє військо і досягли в античному світі слави непереможних. Без сумніву, вони залишили свій відбиток у формуванні давньослов’янської спільноти і нікуди не поділися з нашої землі. Їх доблесні воїни і красуні жінки залишились у цій землі, їх кров залишилась у нашій крові. Бойові традиції Українського війська народжувались не на пустирі. Наш патріотизм народився не вчора, а тисячі років тому, і несе він у собі, крім багатьох інших рис, печать бойового духу скіфів.

На основі масового використання заліза скіфи здійснили технологічний стрибок у виготовленні озброєння. Майстерність їх зброярів забезпечила якість і високі тактико-технічні показники зброї та засобів захисту. Озброєння скіфів дозволяло з успіхом вести бій як в кінному, так і пішому строю з будь-яким противником – кінним чи пішим. Основне озброєння скіфів складалось із луків і стріл, мечів і кинджалів, списів і дротиків. Крім того, скіфські воїни мали на озброєнні: бойові сокири, клевці, чекани, кистні, булави (шестопери), бойові молотки. Скіфи першими в Східній Європі стали масово застосовувати засоби особистого захисту воїнів: щити, шоломи, пластинчасті набірні панцирі, що доповнювалися іноді такими ж панцирними

штанами, захисні пояси, поножі, різноманітні додаткові засоби захисту. Захищеними були і бойові коні, що мали масивні налобники, посилені металевим набором нагрудники, повстяні чепраки.

Значного розвитку у скіфів набула фортифікація. Зведені племенами скіфської доби оборонні споруди велетенських городищ (Більське, Ходосівське, Трахтемирівське, Немирівське, Каратулське та ін.) не мають аналогів на просторах Євразії. Вони були важливими адміністративно-політичними центрами і разом з низкою дещо менших городищ виконували завдання територіальної оборони.

Військова організація скіфів співпадала із соціальною. Військо Давньої України було всенародним. Поряд з тим у скіфському війську був і професійний військовий компонент – збройні дружини царів, номархів та військових вождів нижчого рангу. Воїнами у скіфів були не тільки чоловіки, але і значна частина жінок. У скіфському війську сформувалось два основні роди війська – кіннота і піхота. У скіфів, вперше в євразійських степах, виникла важкоозброєна кіннота. Лицарі степу – так назвав важко озброєних скіфських вершників учений-археолог зі світовим ім'ям Євген Черненко.

На основі історичного аналізу війн за участю скіфів вдалося виявити основні принципи тактики та особливості стратегії, характерні для скіфського війська прийоми і способи збройної боротьби, дослідити систему забезпечення воєнних дій.

Основними принципами тактики скіфів були: широке застосування маневрових дій та висока активність; вмиле використання фактору раптовості та військових хитрощів; завдання максимального враження противника металюною зброєю, надання переваги дистанційному бою перед рукопашним. Удосконалення озброєння сприяло змінам у тактиці ведення бою, шикунанні бойових порядків. Завдяки підвищенню ефективності захисного озброєння воїнів та бойових коней, використанню довгих списів-пик став застосовуватись спосіб розгрому противника зосередженим ударом у центр його бойових порядків з метою їх прориву і знищення ворога по частинах. Для виконання цього завдання типовим бойовим шикунанням скіфських загонів важкоозброєної кінноти став клин.

Особливостями стратегії дій скіфського війська були: постійна готовність до ведення бойових дій; організація і проведення вирішальних битв і війн у цілому за завчасно продуманим планом; поєднання колегіальності прийняття рішень з принципом єдиноначальства; організоване здійснення перегрупунвань великих контингентів війська на значні відстані, вдалиий вибір і використання довготривалих стратегічних базових районів в безпосередній близькості до театру воєнних дій; завчасна підготовка майбутнього театру воєнних дій; здійснення асиметричних відповідей на воєнні загрози; застосування принципу досягнення загальної перемоги через низку проміжних успіхів.

Скіфи чудово розуміли місце і значення людського фактору, у них функціонувала особлива система морально-психологічного впливу на воїнів. Їх виховання зосереджувалось на формуванні таких якостей, як мужність, безстрашність, волелюбність і завзяття у боротьбі, зневага до ворогів, хитрість і жорстокість, повага до старших, презирство до смерті. Воно здійснювалось протягом усього життя у поєднанні з навчанням воєнній справі та психологічним загартуванням. Особливий соціальний статус в суспільстві і шана до скіфського воїнства були основою його самовідданого відношення до свого обов'язку, вірності племені та своїм командирам.

Таким чином, у скіфів проявилися всі ті кардинальні зміни, які сучасні воєнні теоретики відносять до революції у воєнній справі: принципів технологічних змін в озброєнні (створення ефективного комплексу зброї та захисного озброєння на основі переходу до масового використання заліза); створення нових військових організаційних і функціональних компонентів (формування професійного компонента війська, використання загонів важкоозброєної кінноти); принципово нові підходи до форм і методів ведення збройної боротьби (застосування асиметричних відповідей на воєнні загрози, використання можливості досягнення перемоги у війні без зіткнення з противником у вирішальній битві, надання переваги дистанційному безконтактному бою, використання стратегічних базових районів для свого війська у безпосередній близькості до театру воєнних дій та ін.).

*Кабачинський М. І., д.і.н., професор
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

ПРИКОРДОННА РЕФОРМА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ПРАУКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ КИЇВСЬКА РУСЬ ВОЛОДИМИРА СВЯТОСЛАВИЧА

У кінці X – на початку XI століття остаточно формується централізована праукраїнська держава Київська Русь. Безперечно, основна роль у цій справі належала Великому князю Володимирі Святославичу, який вкотре об'єднав країну і здійснив низку важливих заходів задля остаточного становлення державності. Як зазначає більшість українських істориків, у цей час Великий князь, окрім інших, здійснює й військову реформу. Однак, автор вважає, що ця реформа стосувалась не військової потуги, яка продовжувала витворюватися, як і в його

попередників, в основному з двох складників – князівської дружини і, у випадку найбільшої загрози, народного ополчення, а формування прикордонної інфраструктури й прикордонної варти.

У чому ж полягають основні аспекти цієї проблеми саме в такому тлумаченні?

Саме в цей час Давньоруська держава стала найбільшою країною в Європі. Її кордони, простягаючись майже на 800 тис. км², на півночі дійшли до Чудського, Ладозького та Онежського озер, на півдні – до Дону, Росі, Сули та Південного Бугу, на сході – до межиріччя Оки і Волги, на заході – до Дністра, Карпат, Західного Бугу, Німану, Західної Двіни. Зрозуміло, що для того, щоб їх охороняти потрібно було докласти великих зусиль і, зокрема, подумати й про певну інфраструктуру та прикордонне формування, адже ворогів у держави не поменшало.

Зокрема, саме в досліджуваній період у праукраїнської держави з'являється надзвичайно потужний зовнішній ворог – печеніги, об'єднання тюркських племен, орди яких, за свідченням “Повісті минулих літ”, близько 915 р. перекочують в Причорноморські степи. У 968 р. відбувся їхній перший напад на Київ, а в 972 р. печеніги розбили біля дніпрових порогів дружину князя Святослава Ігоревича, який загинув у цьому бою.

У 988–997 рр. князь Володимир Святославич вів запеклу боротьбу з печенігами, яких перемогти було дуже важко, адже вони знаходились на стадії табірної кочування – тобто, постійно змінюючи місця проживання, а тому були практично невловимими. Завдати удару по ворогу, провести наступальні дії для розгрому було неможливо. Від кочовиків доводилось тільки захищатися, тож гостро постало питання про укріплення південного кордону держави.

Відповідь на те, як вирішував цю проблему князь знаходимо у літописі. У 988 р. Володимир Святославич сказав: “Се не добре є, що мало городів довкола Києва. І став він городи зводити по Десні, і по Остру, і по Трубежу, і по Сулі, і по Стугні”. Також літописець пояснює для кого будувались ці міста: “І став він набирати мужів ліпших із словен, і з кривичів, і з чуді, і з в'ятичів і ними населив він городи”. Але ось саме головне – мета такої діяльності – “...бо була війна з печенігами. І воював він із ними, і одолівав їх” (Джерело: Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – С. 67).

Одночасно князь Володимир будує ще низку оборонних споруд – деревоземляних валів (у народі отримали назву – Змієві вали), які лише кілька разів згадуються в літописах, проте археологи дослідили їх дуже добре. Це були захисні прикордонні лінії, які для епохи Київської Русі були найбільш ефективним засобом захисту від кочовиків – вони були серйозною перешкодою, широким фронтом, перекиваючи шляхи для проникнення рухливої легкої кінноти.

І ось тут у автора виникло кілька запитань:

чому місця будівництва фортець збігаються з розташуванням валів?

чому раптом князю під час війни так заважало вирішувати квартирне питання своїх “мужів ліпших”, що він для них аж цілі городи збудував, адже вони мабуть і своє житло мали – “ліпші” ж?

Відповідь на перше питання зрозуміла: Володимир зі Змієвих валів і городів, які в них вбудовувались, створив єдиний оборонно-охоронний комплекс. Не маючи можливості здолати ворога у відкритому бою, князь вирішив проблему ціною огороження всієї середньодніпровської округи.

Тактика оборони від печенігів була пасивною. Вали затримували просування кочовиків і на обхід та пошуки проходів потрібен був час. Все це вносило невизначеність в маршрут руху, розладнувало плани ворога і давало можливість його виявити заставам і гарнізонам, які розташовувалися в городах. Цим зводились нанівець тактичні задуми кочовиків уникнути зустрічного бою і скористатись нападом зненацька. Навіть у випадку прориву ефект раптовості втрачався. Вали створювали для ворога небезпеку і на зворотному шляху полегшували його переслідування.

Щодо другого питання, то тут історики не завжди враховують ті принципи, на основі яких аж до кінця XVIII ст. в основному будувалась прикордонна служба. Якщо для того, щоб зібрати значне військо достатньо було провести на певний час мобілізацію, а після війни воїнів відпустити додому, то порубіжжя потрібно було охороняти постійно, а ресурсів для цього не вистачало. Отож і створювали прикордонні поселення, населення яких отримувало великі земельні наділи, розплачуючись за них сторожовою службою. Зразків таких в історії безліч: від нубійських лучників Єгипетських фараонів до українського козацтва тощо.

Таким чином, Змієві вали постійно знаходились під контролем сторожових загонів. Фортеці в лінії валів служили не тільки опорними пунктами для відбиття ворога, але й заставами, які несли охорону оборонних рубежів. На ділянках без фортець, а також на найбільш небезпечних напрямках сторожовою службою використовувались високі кургани.

Загроза з боку печенігів досить гостро відчувалась уже в період княжіння Святослава Ігоревича. Однак він не дооцінив небезпеку, а його сину, за словами Б. А. Рибакіна: “...вдалось відгородити Русь від печенігів”.

Побудова кількох оборонних рубежів з продуманою системою фортець, валів, сигнальних веж зробила майже неможливим раптові вторгнення печенігів. Завдяки цим фортифікаціям їхній наступ ослаб і Україна могла перейти до зачіпної боротьби зі степом. Результат був успішним: кількість нападів кочовиків поступово зменшується, а в 1036 р. вони зазнали останньої нищівної поразки під Києвом від війська Ярослава Мудрого.

Після створення оборонних ліній печенігам доводилося долати кілька міцних бар'єрів на шляху до Києва, Чернігова та інших міст і сіл. Першим був рубіж на Сулі, що двісті років був рубежем між Руссю та кочовиками. Якщо кочовики проходили цей рубіж, то далі вони зустрічалися з новим заслоном по Трубежу, де

було одне з найбільших міст Київської Русі – Переяслав. Якщо цю перепону вдавалося подолати, то перед ними відкривався б шлях на Чернігів та Київ. Але Чернігів захищали оборонні лінії, збудовані на Острі та Десні. До Києва ж, з лівого берега Дніпра, можна було потрапити тільки перейшовши річку вброд під Вітичевим, а потім подолавши долину Стугни. Та саме тут Володимир і поставив свої найкращі фортеці.

Отже, можна зробити висновок, що в кінці X–XI ст. була створена єдина взаємозв'язана охоронно-оборонна система та постійна прикордонна варта на південних рубежах Київської Русі, формування яких започаткував у 988 році Великий князь Володимир Святославич.

Кавун А. А., к.і.н., доцент,

Соболенко К. С.

*Житомирський військовий інститут імені
С.П. Корольова, м. Житомир*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА У XVII–XVIII СТОЛІТТЯХ

Історію розвитку козацького війська в період XVII–XVIII ст. можна розділити на такі періоди: утворення козацького війська Б. Хмельницьким, реорганізація збройних сил (ЗС) у XVIII ст. та створення військово-політичної організації Запорозька Січ.

Розгортання Національно-визвольної війни українського народу в січні 1648 р. стимулювало не лише революційні зміни в політичному, економічному й суспільному житті, а й значною мірою вплинуло на культуру військового будівництва провідників антипольського повстання. За досить короткий проміжок часу гетьману Б. Хмельницькому разом зі своїми соратниками вдалося створити боєздатну армію, яка згідно з дослідженнями вітчизняних та зарубіжних істориків, була на одному рівні з європейськими арміями тих часів.

Відповідно до вимог війни побудова ЗС відбувалася за полково-сотенним територіальним принципом, згідно з яким Україна поділялася на окремі військово-адміністративні округи (полки), що, у свою чергу, складалася з менших одиниць (сотень). Це забезпечувало реалізацію основних стратегічних напрямів концептуальних засад військових задумів Б. Хмельницького, зокрема, масове залучення до боротьби проти ворога місцевого населення, а також утримання війська за його кошт. Створена організаційна структура козацької армії стала потужною базою для формування військових підрозділів та для ведення бойових дій.

Вирішальне значення під час бойових операцій мали регулярні частини. Вони склалися, головним чином, з реєстрового козацтва. Окрім реєстровців, під час багатьох битв з ворогом, козацьке командування користувалося послугами так званих “охотників” (добровольців), які хоч і не були внесені до військових списків, однак були “добрими молодцями з доброю зброєю”. В українській армії служили також окремі іноземні частини, що перебували у статусі найманців й отримували за свою “військову роботу” певну грошову винагороду.

Оснвою козацького війська за Б. Хмельницького становили піхотні полки, які, за свідченням сучасників, відзначалися витривалістю та майстерністю ведення стрільби. Протягом перших років війни гетьман використовував у бойових операціях союзну татарську кінноту, а згодом він формує власні кінні полки. Він також зумів створити сильну артилерію, яка налічувала до 100 гармат і за ефективністю дій не поступалася польській. До української армії увійшли також підрозділи, що виконували розвідувальні, прикордонно-сторожові та фортифікаційні функції. Досить добре було організовано постачання зброї, боєприпасів, продовольства і фуражу. Все це свідчить про великі військово-організаторські здібності гетьмана Б. Хмельницького, який використовував передовий досвід тогочасних армій багатьох країн.

Зміна міжнародної ситуації та внутрішніх політичних і соціально-економічних умов призвели до того, що з кінця 50-х рр. XVII ст. українські гетьмани дедалі більше починають використовувати наймані війська. Спеціальний статус найманого війська та його чисельність були зафіксовані у Гадяцькому трактаті 1659 р., що засвідчило визрівання найманства у самостійний військово-політичний інститут. І якщо спочатку ці підрозділи формувалися за рахунок іноземців, то згодом вони набиралися, головним чином, з українського люду і мали забезпечувати гетьманам більшу політичну стабільність володарювання.

Характерною рисою бойового застосування найманних частин було їх використання для прикриття й захисту кордонів, а також здійснення глибоких рейдів по території противника. Організаційна еволюція та кількісне збільшення найманого війська засвідчили те, що збройні сили Гетьманщини функціонували в контексті розвитку воєнного мистецтва Європи, де у цей час домінували наймані армії.

Після Полтавської битви 1709 р. та укладення Решетилівських статей українське козацьке військо було включено до військово-оборонної системи Російської імперії. Серед іррегулярних частин російської армії українське козацьке військо було найчисельнішим – воно нараховувало 55 214 осіб (з них – 38 701 кінних і 16 540 піхоти).

Окрім козацьке військо у XVIII ст. утворювали п'ять слобідських полків. Безпосереднє командування над ними здійснював російський бригадний командир. Через деякий час для слобідських козаків був встановлений зразок єдиного військового мундира. 1765 р. слобідські козацькі полки було перетворено на гусарські частини, а в 1783 р. замість гусарських полків було сформовано 10 легкокінних полків по шість ескадронів кожен.

У середині 80–х рр. XVIII ст. у карабінерні підрозділи було реорганізовано й дев'ять козацьких полків Лівобережної України. Утворення карабінерних полків, що базувалися за місцем проживання, стало перехідною стадією до повного злиття українського козацького війська з російською армією, коли їх було розподілено між кірасирськими, кінно-егерськими, гусарськими і драгунськими частинами. Окремий корпус малоросійських стрільців, сформований з колишніх піших козаків, існував з 1790 по 1796 рр., а перший рекрутський набір до російської армії був проведений в Україні у грудні 1797 р. Таким чином, проводячи поступову реорганізацію, російський уряд повністю скасував автономні, побудовані на національній основі збройні сили козацької України.

Запорозька Січ, своєрідне військово-політичне утворення, яке виникло на південних землях України в середині XVI ст. – у другій половині XVII–XVIII ст., продовжувало бути найхарактернішим проявом військової культури українського народу. Сформоване на теренах так званого Великого кордону воно увібрало в себе як східні, так і західні впливи в галузі будівництва ЗС та військового мистецтва.

Для забезпечення військової діяльності все Запоріжжя поділялося на військові округи-паланки (з тур. “невелика фортеця”). Центрами паланок були містечка, які водночас служили й оборонними пунктами. Головною складовою військово-адміністративної системи був кіш. Він поділявся на 28 адміністративних одиниць – куренів на чолі з отаманами. Тактичними одиницями війська були команди і партії. Військо, яке формувалося у випадку воєнної загрози, становило від 2-х до 20 тис. осіб.

Запорозькі брали активну участь у Національно-визвольній війні 1648–1676 рр., нападах на Кримське ханство під проводом кошового отамана І. Сірка у 60-х – 70-х рр. XVII ст., Кримських походах І. Самойловича та І. Мазепи кінця 80-х – 90-х рр. XVII ст., брали активну участь у російсько-турецьких війнах 1734–1739, 1769–1774, 1787–1791 рр. Більша частина козаків Січі наприкінці XVIII ст. переселилася на Кубань, де вони утворили Кубанське козацьке військо.

Таким чином створення та розвиток козацького війська тривало майже три століття – з кінця XV до кінця XVIII ст. У найкритичніший момент історії, коли вирішувалося питання самого існування нашої нації, народ спромігся створити військову силу, яка у боротьбі з нерівними супротивниками не лише зуміла вистояти, а й здобувати свободу, що має стати прикладом для сучасного українського війська.

Кізло Л. М.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ПРИКЛАДНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У складний, особливий період існування нашої незалежної Держави виникає нагальна потреба перегляду підходів до процесу підготовки військовослужбовців Збройних Сил України (ЗС України). Для цього доцільним буде розглянути досвід і традиції формування системи військово-прикладної фізичної підготовки протягом багатовікової історії людства, простежити логіку модернізації цього процесу і, спираючись на позитивне, намітити шляхи удосконалення підготовки військовослужбовців ЗС України.

Отже, при вивченні питання про історичні особливості розвитку системи військово-прикладної фізичної підготовки знаходимо сталу закономірність – протягом есієї історії існування людство постійно шукало вирішення питань суверенітету і незалежності за допомогою збройної боротьби. Незначні конфлікти перетворювалися на війни, у які втягувалося багато країн та народів. Тому вирішальне значення в житті держави мала армія, яка була гарантом її розвитку та процвітання, а воїн, як захисник, за всіх часів у всіх народів завжди уособлював обличчя нації, держави. Загальноприйнятим стало і те, що фізично слабкий, не навчений військовій справі чоловік не сумісний з поняттями “армія”, “воїн”, “захисник”. До складу армії входили, як правило, кращі, всебічно розвинені представники народу, а командний склад, окрім всього, вирізнявся високим інтелектом, шляхетним вихованням, відмінним фізичним розвитком. Незважаючи на зміни, які проходили у самих арміях, – вдосконалення зброї та засобів ведення війн – заставою успіху була належна фізична підготовленість вояків, яка нерідко мала вирішальне значення для перемоги.

Історія розвитку підготовки військ свідчить про те, що фізичні вправи для підготовки воїнів почали використовувати ще у стародавні часи. В епоху рабовласництва підготовка воїнів мала військово-прикладний характер і впроваджувалася з дитинства. Із розвитком суспільства та удосконаленням зброї змінювалися і стратегія ведення військових дій, і підготовка воїнів. Так, наприклад, у період раннього середньовіччя і розквіту феодалізму важка військова зброя лицарів та озброєння вимагали від воїна значної фізичної сили і витривалості. З часом, коли на озброєнні з'явилась вогнепальна зброя, а залізні щити і лати лицарів не захищали від куль, пріоритетними якостями для воїнів стали спритність, швидкість, далекозорість. Із розвитком морського флоту до військових формувань стали залучати осіб, які були відважними, майстерно володіли елементами ближнього бою, легко долали водні перешкоди і були здатні витримувати морську хитавицю й негоду. В період, коли розвиток економіки та удосконалення вогнепальної зброї різко збільшили бойові можливості армій і були створені масові, регулярні армії та флот, суттєво змінилась і воєнна стратегія, і

підготовка військового контингенту. Для їх підготовки стали застосовувати вправи, що виконувались на пересіченій місцевості, подолання перешкод, піднімання та перенесення важких предметів, елементи штикового бою. У період інтенсивного росту виробничих сил, з переродженням капіталізму в імперіалізм, коли вперше за всю історію з'являються багатомільйонні армії, а війни набувають світового масштабу й ведуться з застосуванням численної бойової техніки, змінюється і система військово-прикладної підготовки військовослужбовців – підвищуються вимоги до координаційних здібностей та рівня здоров'я вояків. Історичні умови, що склалися у світі на початку ХХ століття, виявили нові тенденції у розвитку воєнної політики і військової справи. Створення дуже чисельних за людським потенціалом армій, на озброєння яких надходять бронемашини, танки, літаки, активно впроваджуються нові засоби зв'язку (телеграф, телефон, радіо), вимагають наявності у військовослужбовців таких якостей, як спритність, витривалість, фізична сила та психологічна стійкість. До того ж у сучасних арміях з'являються нові військові спеціальності, які диктують необхідність розвивати у військовослужбовців спеціальні якості, що раніше не мали особливого значення – оперативної пам'яті, швидкості реакції.

Свої національні особливості та закономірності має система становлення військово-прикладної фізичної підготовки у Збройних Силах України. Починати розгляд цього питання доцільно ще з княжих часів, коли з'явилися згадки про виникнення перших військових формувань слов'ян. Літописи, народний епос згадують різноманітні види фізичних вправ, що були споконвіку відомі мужнім волелюбним слов'янам. Їм часто доводилось вести війни, відбивати набіги кочових племен (аварів, хазарів і ін.). Це змушувало приділяти багато часу військовому вихованню молоді й дорослих. Безперервні, невщухаючі війни, внутрішні та зовнішні конфлікти ставили корінні слов'янські племена в умови постійної боротьби за своє існування. Протягом багатьох сторіч слов'янам доводилося вести важкі оборонні війни з половцями та татарами. Кожен воїн мусив майстерно володіти всілякими видами зброї, вивчити різні способи боротьби, навчитись кидати спис, стріляти з лука, вправно володіти мечем і шаблею, рубати сокирою, їздити верхи, веслувати, боротися врукопаш. Для воїнів у цей період велике значення мали фізична сила, загартованість, спритність, досконале володіння зброєю, бійцівські якості, вміння ловити диких коней. Мир, спокій та безпеку могло забезпечити лише добре організоване, вишколене військо, що, як правило, налічувало від 300 до 400 дружинників. За таких обставин військово-фізична досконалість навіть одного воїна мала неабияке значення для перемоги у битві.

Другим значним етапом становлення військово-прикладної фізичної підготовки був період, пов'язаний із становленням війська Запорізького. Козаччина була зародком народного війська. Козаки ввійшли в історію як мужні, рішучі, відважні та сильні люди. Основною вимогою до вступу у козаки був високий рівень військово-прикладної фізичної підготовленості – молодики мали майстерно володіти зброєю, керувати човном, виявляти кмітливість і дотепність.

Третій етап розвитку фізичної підготовки був пов'язаний із Українськими січовими стрільцями. Фізична підготовка "січовиків" безпосередньо була спрямована на підготовку молоді до майбутньої війни. Вперше була впроваджена нова система підготовки, до змісту якої входили вправи з гімнастики та військово-прикладні вправи, що підвищували фізичну та професійну підготовку воїнів, покращували їх дисциплінованість та згуртованість.

Наступний період розвитку системи військово-прикладної фізичної підготовки припадає на час діяльності Української Повстанської Армії (УПА). Так, у 1942 році, коли йшла Друга світова війна, на Волині та в лісах Полісся утворюються самооборонні військові відділи. Їх основною метою була підготовка до бойових дій молодого поповнення.

На сьогодні військово-прикладна фізична підготовка в Збройних Силах України займає належне місце в системі бойової підготовки військ, оскільки сучасній армії потрібні військові професіонали з високим рівнем військово-прикладної підготовленості. Проте для удосконалення системи їх підготовки доцільно спрямувати максимум зусиль на вивчення і застосування національних традицій і досвіду, що тісно пов'язаний зі своїм історичним минулим, який, не заперечуючи досягнень, що є у провідних арміях світу, посилив би ефективність підготовки військовослужбовців ЗС України.

*Корольов С. С., к.і.н., доцент
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА І ТАТАРСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1648-1654 РОКІВ

Національно-визвольна війна українського народу мала під собою значний комплекс економічних, соціальних, національних та релігійних підстав і охопила практично всі верстви населення. На чолі повстання став видатний політичний і військовий діяч Богдан Хмельницький. Спираючись на запорожців та частину реєстрових козаків, переважно Черкаського полку, Хмельницький розумів, що сил обмаль для відкритої сутички з поляками. Тому він заручився підтримкою татарського приморського перекопського мурзи Тогайбея, тим самим забезпечивши собі міцний тил і придбавши значну кількість легкої кінноти.

Коронний гетьман Михайло Потоцький, щоб заподіяти поширенню повстання послав на Запоріжжя значний військовий загін, до якого входило 5 тисяч реєстрових козаків та 1,5 тисячі драгунів та найманої піхоти. Хмельницькому вдалося перетягнути на свій бік реєстрових на чолі з полковником Філоном Джалалієм. Головні події відбулися в травні 1648 р. під Жовтими Водами. Раптово опинившись в чисельній меншості, поляки вдалися до козачого засобу створення укріпленого табору з возів і розраховували оборонитися доки не підійде підкріплення. У цій ситуації тактика Хмельницького полягала в щільній облозі табору, безперервному обстрілі та приступам з усіх боків. Перебування у постійній напрузі знесиловало поляків і вони почали відступ, використовуючи “рухомий табір”. Відрядивши татар Тогай-бея для переслідування поляків, Хмельницький з козаками здійснив обхідний маневр і зробив засідку в місцевості Княжі Байраки, де 15 травня, вміло використавши переваги своєї позиції, атакував польський табір, коли він опинився у глибокій ярузі. Характер місцевості звів нанівець перевагу поляків у гарматах і дозволив козакам згори тримати під обстрілом увесь табір. Поляки були розгромлені. Не гаючи часу, Хмельницький попрямував до Чигирина, де знаходився другий загін поляків під керівництвом Стефана Потоцького і Польного гетьмана Калиновського. Козаки мали чисельну перевагу, але поступалися в озброєнні, зокрема у гарматах. Тому Хмельницький примусив ворога битися у незручних для нього умовах. У дефіле під м. Корсунь він перетнув шлях полякам. У вузькій заболоченій долині, обмеженій з боків високими пагорбами, козаки перекопали дорогу і зробили засіку, запрудивши перед тим декілька струмків. У трясовині, на яку перетворилась місцевість, поляки втратили можливість просуватись вперед чи повернути назад і були вщент розгромлені.

У вересні 1648 р. військо Хмельницького зустрілося з новими силами поляків, які налічували до 120 тисяч осіб, біля с. Пилявці. Хмельницький обрав позицію на правому березі р. Пилявки, на пагорбах серед боліт, ставків, ярів та яруг, захистивши себе таким чином від флангових охоплень. На північ від українського табору знаходилась гребля через річку, по якій проходив шлях на м. Костянтинів. Хмельницький наказав збудувати біля греблі редут, вважаючи, що поляки будуть атакувати в цьому напрямку. Так і сталося. Ледве влаштувавши свій табір на заболоченій низовині лівого берега річки, поляки почали наступ через греблю. Вони тричі захоплювали редут і тричі були вимушені залишити його. Така впертість пояснюється тим, що поляки намагались використати свою перевагу у важкій кавалерії на відкритій місцевості. Нарешті вони захопили редут і почали переправу через греблю панцирної кінноти. Назустріч їм Хмельницький кинув татар та кінних козаків. Водночас артилерія зосередила вогонь на греблі, а піхота почала атаку на редут і захопила його. Польська важка кавалерія була відокремлена від основних сил. На заболочених луках та у яругах були знищені волинський, сандомирський полки шляхетського ополчення та королівські гусари. Переслідувані козаками поляки відступили до свого табору, але зрозумівши, що не зможуть оборонити його, залишили укріплення і, захищаючись, попрямували на м. Костянтинів. У цей час, значний козацький загін під командуванням Максима Кривоноса здійснив обхідний маневр і, перетнувши річку на схід від греблі, атакував польські підрозділи з флангу. Поляків охопила паніка і вони почали розбігатись, хто куди був ладен. У руках повстанців опинилось більше 120 тисяч возів обозу і майже вся артилерія.

У битві під Пилявцями Хмельницький продемонстрував свої видатні військові здібності: вимусив противника почати бій у незручній для нього місцевості, відрізати і знищити найбільш боєздатну частину польського війська – панцерну кінноту, завдати флангового раптового удару і здійснити стрімке переслідування.

Влітку 1649 р., в битві під Збаражем, Хмельницький використав принцип зосередження сил на напрямку головного удару. Поляки вишикувались в лінійному врядуванні. Центр займала польська і наймана німецька піхота глибиною у 5–8 шеренг, фланги прикривала кіннота. Хмельницький, користуючись перевагою у кінноті, вирішив головний удар нанести на правому фланзі, де була зосереджена добірна королівська кавалерія під керівництвом канцлера Оссолинського, водночас скувавши центр ворожого врядування фронтальною атакою піхоти. Козацька кіннота разом з татарами відкинула королівську кавалерію і, просуваючись по тилах ворога, нанесла удар по лівому флангу. Поляки зазнали великих втрат і фактично опинились у оточенні. Повному знищенню королівського війська зашкодило те, що король Ян Казимір підкупив татар, виплативши їм 400 тисяч талерів, і вони самовільно припинили бойові дії.

У цілому, в ході визвольної війни Б. Хмельницький зарекомендував себе як видатний майстер стратегії і тактики. Він вільно орієнтувався в складних міжнародних обставинах, вмів приваблювати союзників та уникати боротьби на декількох фронтах. Саме цим пояснюється його тісні відносини з кримськими татарами, віковими ворогами, адже у протилежному випадку вони могли діяти на користь Польщі. Головну стратегічну мету Хмельницький бачив у знищенні противника, тому завжди прагнув до вирішальної битви. Слід зауважити, що у більшості європейських війн у цей час панувала стратегія “витискання” ворога шляхом перетинання його комунікацій.

У тактиці ведення бойових дій Хмельницький використовував різноманітні засоби, що базувались, з одного боку, на традиційних козацьких звичаях, з іншого – на здобутках європейського воєнного мистецтва.

Таким чином, для тактики дій українського козацького війська було характерним намагання охопити ворога з флангів, водночас, здійснивши обхідний маневр, атакувати з тилу, майстерно використовувати тактичні властивості місцевості, де велися бойові дії. Під час бою активно діяли артилерія та стрільці, які зв’язували головні сили противника у центрі. Досить часто використовувався тактичний резерв, котрий до пори до часу приховувався від ворога і атакував у слухну мить. Показово, що атака піхоти супроводжувалась

гарматним вогнем, який припинявся тільки тоді, коли вона досягала ворожих врядувань. За свідченнями сучасників, козаки рідко відступали з поля битви, а якщо і вдавалися до таких дій, то робили це швидко і не порушували свої бойові порядки. Для уникнення переслідування козаки вдавалися до степових пожеж, підпалюючи суху траву, коли вітер дув у бік переслідувачів.

При цьому військова організація і воєнне мистецтво українських козаків мали відрізнення від загальноєвропейських військової традиції, але брали від неї найкраще – те, що підходило до умов Української держави.

Отрошко Л. Г.

*Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, м. Київ*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ ТА ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 рр.

На розвиток державних символів в Україні мали вплив багато різних чинників. Найбільший мала війна як один із цивілізаційних феноменів. Перебування країни на межі перетину геополітичних, етнокультурних, соціокультурних та інших інтересів викликало протиріччя та збройні протистояння серед суспільних угруповань, народів, держав тощо, що прагнули використати цю територію у своїх загарбницьких цілях. Найбільш важливими для розвитку української державної символіки стали війни козацької доби та національно-визвольні змагання 1917–1921 рр. ХХ ст.

У козацьку добу, тобто протягом ХVІ – кінця ХVІІІ ст. виникла необхідність формування нових, відповідних часу тенденцій у розвитку військової справи, етнокультурних та державотворчих традицій. На території України з кінця ХVІ ст. розпочалися масштабні збройні конфлікти, які у сучасній історичній літературі називаються козацькими повстаннями або козацькими війнами проти польського панування. Адже у середині ХVІ ст. на противагу Речі Посполитій (1569–1795) сформувався міцний військовий і адміністративний центр запорозького козацтва – Запорозька Січ, яка функціонувала до 1775 р. Номінально визнаючи польсько-литовський протекторат, українське козацтво намагалось поширити свій вплив на якомога більші території. Військові козацькі формування (козацьке військо) уже з середини ХVІІ ст. стали основою для формування Збройних сил Української гетьманської держави.

Головні ознаки державної та військової влади у козацькій державі символізували козацькі клейноди. До них належали гетьманська булава, бунчук, печать, корогви, тулумбаси й труби. У повсякденні це були звичайні речі, проте до них ставилися з великою пошаною. З часом військові атрибути поступово ставали ознаками влади. Символічною ознакою нового державного устрою вважалася влада всенародно обраного гетьмана, а козацька зброя, зокрема булава, стала символом державної влади і оборони державної та національної незалежності.

Військова справа у цей час досягла досить високого рівня розвитку. Справжніми символами епохи стали козацькі “Чайки” і “Дуби”, що декілька сторіч наводили страх на флот Османської Туреччини. Козаки використовували водночас як стрілецьку (вогнепальну), так і холодну зброю. Щодо першої, то домінували рушниці (самопали, мушкети), види яких змінювалися залежно від їх технічного розвитку. Часто застосовували гаківниці, а в кінноті – ще й пістолі. З холодної зброї домінували шабля, спис і бойова коса, хоча були поширені й ножі, кинджали, аркани, перначі, булави тощо. Розвиток вогнепальної зброї поступово зменшував роль лука й стріл у бою, але не міг витіснити їх одразу. Добрий лук в ті часи майже не поступався в далекобійності рушницям, не кажучи про влучність. Наявність у козаків “сагайдахов” як шляхетної лицарської зброї зумовила їх відображення у військовій та державній символіці.

Отже, відтоді образ козака із рушницею або шаблею на бойовому коні, лук та сагайдак зі стрілами, гетьманська булава і човен-чайка зайняли почесне місце в українській символіці і стали справжніми військовими, а деякі й державними символами козацької епохи. Їх використовували також у адміністративній, земельній, родовій та іншій символіці. На гербі Війська Запорозького зображений козак у кунтуші й шапці, підперезаний поясом, із шаблею при лівому боці; ліва рука підтримує рушницю, оперту на рам’я, права спирається о бік. В українській традиції серед усіх символів мілітаризований образ козака у повній мірі символізує добу прагнення народу до незалежності і боротьбу за віру, за волю й долю України й українського народу.

Боротьба за українську державність стала провідною етнокультурною домінантою також на початку ХХ ст. У період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні знову почали розгортатися процеси відродження державності, при цьому козацька атрибутика ставала все більш актуальною і затребуваною. Домінуючою у цей складний період боротьби за самоствердження українського народу була національна ідея, що лише держава зможе відстояти українців від асиміляції, а українську традиційну культуру від знищення і забуття. Тому влітку 1917 р. постало питання про створення символіки новоутвореної державної автономії. Зокрема М. Грушевський як голова Центральної Ради УНР вважав, що репрезентувати українську державність може стародавній знак Київської держави часів Володимирова – тризуб, козацький лук чи арбалет або зображення козака з мушкетом і шаблею – герб Війська Запорозького. За його словами в атрибутах державного герба має

бути “найбільш підчеркнений, культурний, творчий, об’єднуючий характер нашої нової республіки”. М. Грушевський наставляв на тому, що якщо обирати з усіх відомих державних знаків чи гербів, що вживалися за старих часів, то княжий тризуб це єдина “найбільш натуральна річ”. Врешті після тривалих дискусій 22 березня 1918 р. символ “тризуб” був затверджений в якості малого герба УНР, а після проголошення 22 січня 1919 р. Акта злуки УНР та ЗУНР став державним гербом об’єднаних українських республік, його було затверджено як малий герб, вважаючи його головним елементом великого герба України. У атрибутиці тогочасних українських військових формувань також використовувалася козацька символіка, а військові підрозділи називалися на честь видатних отаманів та гетьманів тощо.

У результаті порівняльного аналізу етнокультурних аспектів українського символотворення виявлено, що образ козака із рушницею або шаблею, луком та сагайдаком зі стрілами або булавою займав почесне місце у козацькій символіці й був справжнім військовим символом козацької держави на території України середини XVI – кінця XVIII ст. А під час формування української державної символіки періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. уособленням об’єднання УНР та ЗУНР став княжий тризуб, що наразі є малим державним гербом Української Незалежної Держави XXI ст.

*Пілявець Р. І., к.і.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ВИТОКИ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ І ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА ПРАУКРАЇНЦІВ

Український етнос формувався упродовж багатьох століть. Витоки військової організації праукраїнців, як і прадавніх слов’ян загалом, сягають часів раннього середньовіччя, перших століть нашої ери, коли відбувся перехід від родоплемінних до ранньофеодальних відносин.

До нашого часу дійшло небагато письмових джерел про військову діяльність прадавніх українців, про їх воєнне мистецтво, військові традиції, звичаї та обряди. Певні відомості про військову справу та звичаї давніх слов’ян містять праці візантійських авторів, зокрема трактат про воєнне мистецтво “Стратегікон”, авторство якого приписують імператору Маврикію, “Тактикон” імператора Льва Мудрого, твори хроніста Льва Діакона, а також окремі описи арабських авторів. Серед давньоруських пам’яток писемності, які збереглися до наших часів, згадки про певні обряди і звичаї, зокрема й військового характеру, містяться у “Повісті минулих літ”. Про ратну справу слов’ян йде мова у “Слові о полку Ігоревім”. Ці та деякі інші нечисленні джерела дають можливість скласти загальну уяву про військову справу і традиції наших далеких предків.

Розглядаючи давньослов’янський період нашої історії, замість терміна “традиція” доцільно використовувати термін “звичай”, під яким слід розуміти дію, що укорінилася та повторюється упродовж тривалого терміну в певному суспільстві. Звичай становили основний спосіб управління поведінкою у додержавному суспільстві в умовах родових відносин.

Розміщення у центрі Європи, помірний клімат, родючі ґрунти, відносна незахищеність території зовнішніми, природними перешкодами, наявність великих торговельних шляхів, що з’єднували країни Сходу й Заходу, Півночі й Півдня, з давніх-давен приваблювали інші народи і спричинили безперервність навал кочовиків. Вже від часів великого переселення народів східні слов’яни перебували у стані вимушеного протиборства з гунами, готами, аварами, хозарами, печенігами, тюрками, половцями, монголо-татарами. Слов’яни у період свого становлення і закріплення на нових землях велику роль надавали військовому чиннику, що було зумовлено необхідністю тогочасного існування. Тільки так можна було вижити в оточенні народів і держав, що хотіли підкорити чи знищити один одного. Саме постійна воєнна загроза з боку сусідніх держав, народів, племен та часті військові походи в інші землі диктували нагальну потребу як у політичній, так і у військовій (переважно тимчасовій) консолідації, створенні та постійному технічному удосконаленні оборонних споруд, розвитку тактики бойових дій. У такій складній воєнно-політичній обстановці великим було значення військових звичаїв у племенах східних слов’ян. Для захисту своїх життєвих інтересів вони змушені були підвищувати рівень військової підготовки воїнів, удосконалювати або запозичувати зброю, способи ведення бою тощо.

Військова справа східнослов’янських племен, які згодом утворюють давньоруську (давньоукраїнську) державу, розвивалася на основі досвіду ведення війн праслов’янськими племенами. Водночас, займаючи важливу контактну зону між арабським Сходом і Західною Європою, Візантією і Скандинавією, слов’яни збагачувалися їх досвідом, переймали кращий досвід і кращу зброю в інших народів. У III–IV ст. з Півночі у Причорномор’я прийшли готи, що призвело до роз’єднання єдиного ранньослов’янського етносу венеців на антів Подніпров’я і на склавинів Подністров’я й Волині. Готи, перемігши у виснажливій війні племена праслов’ян, справили на них великий вплив у справі військової організації, техніки й воєнного мистецтва. Пізніші військові протистояння та спільні походи східнослов’янських племен і варягів вели до опанування слов’янськими воїнами воєнного мистецтва норманів, способів ведення бою, оволодіння новими видами зброї. У цьому знаходить своє втілення уміння і звичай переймання кращого досвіду військової справи інших племен, народів і держав.

Аналіз наявної інформації про життя, діяльність і військово-справу давніх слов’ян дозволяє стверджувати про існування звичаю удосконалення військової майстерності. Історики повідомляють, що на початку нашої ери військо антів, венеців і склавинів перейшло річку Дунай та завоювало низку міст на Балканському півострові.

Пізніше вони отримували перемоги над армією Східної Римської імперії. На початку VII ст. історики фіксують ряд морських походів слов'ян. Отже, військо давніх слов'ян досягало певних успіхів як на суші, так і на морі. При цьому історики неодноразово відмічають хоробрість і надійність слов'янських воїнів, що свідчить про їх високі бойові якості та усталену військову традицію. Саме тому візантійські монархи почали брати їх на військову службу і часто з них утворювали загони гвардії.

Слов'яни-анти були справними воїнами, що підтверджують їх численні та успішні походи й набіги на Візантію. Як зазначає грецький історик Прокопій, склавини й анти вирізнялися високим зростом і величезною силою. Вони часто змінювали місце проживання і не визнавали над собою влади ні іноземців, ні співплемінників, і лише на час оборони чи спільних військових походів об'єднувалися під владою одного вождя. Так, арабський письменник Аль-Бекрі у своїх працях відмічає, що якби слов'яни не були розділені на велику кількість родів, то ніхто у світі не міг би їм протистояти.

Основу війська праслов'ян складала піхота, піші дружини, які озброювалися щитами і списами. Основними тактичними прийомами були швидкі пересування і раптові напади. Саме такий спосіб ведення бойових дій стає для них традиційним.

Хроністи й історики відзначають низку рис і навичок давньослов'янських воїнів, зокрема їх сміливість, військову винахідливість, вміння використовувати у своїх інтересах особливості місцевості. Поступаючись Риму і Візантії в озброєнні та стройовому умінні, слов'яни перевершували їх в майстерності маневру, використанні умов місцевості, в оперативній розвідці, у засідках і раптових нападах. Слов'яни часто успішно воювали з пішим військом імперії та з кіннотою, навчилися брати неприступні фортеці, застосовуючи при цьому зазвичай військові хитрощі. У разі необхідності слов'янське військо уміло добре захищатися.

Приклади ведення бойових дій слов'ян (антів, венедев, склавинів), що подані давніми істориками, хроністами, географами, свідчать про значний рівень воєнного мистецтва і сформованість військових звичаїв наших предків. З іншого боку, як зазначає І. Крип'якевич, "слов'яни не дорівнювали своєю організацією сильнішим сусідам. Не могли вони міряться з Візантією, що мала найкраще військо у тодішньому світі, славну кінноту й недоступні твердині". Це можна пояснити тим, що періоди війн і походів у слов'янських племен чергувалися з мирним укладом життя, коли не було прямої загрози існуванню і всіма справами у племені заправляли жерці-волхви. І в такі часи увага до військової справи дещо послаблювалася.

Однак, у цілому рівень військової справи і воєнного мистецтва давніх слов'ян був достатньо високим. А серед найважливіших військових звичаїв праукраїнців слід також відзначити: підтримання необхідної військової дисципліни; військове товариство, бойове братерство і взаємну виручку; надання переваги гідній смерті полону; любов до зброї та вмиле застосування її в бою; стійку витривалість і гідне перенесення труднощів військових походів, битв, умов побуту; спадкоємність у навчанні, підготовці до військової справи та удосконаленні військової майстерності.

Прус В. З., к.ю.н., доцент,

Шкуратенко О. В., к.ю.н., доцент

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

ВІЙСЬКОВА ПОВИННІСТЬ РЕЕСТРОВОГО КОЗАЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ГЕТЬМАНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Протягом усього періоду існування Української козацької держави реєстрове козацтво становило другу за чисельністю групу населення, після селян. Під час національної революції середини XVII ст. реєстрове козацтво оформилося в окремих привілейований стан, доступ до якого інших суспільних верств ставав дедалі важчим. Основною повинністю козаків на відміну від решти жителів Гетьманщини була військова. Саме козаки склали основу збройних сил тогочасної козацької України. Адже в різні періоди функціонування України-Гетьманщини козацький реєстр становив від 60 до 30 тисяч осіб, що визначалося українсько-польськими та українсько-московськими договорами. При цьому, що стосується чисельності козацького стану, то чисельність козаків становила не менше 50 тис. осіб. А якщо врахувати, що середня сім'я нараховувала тоді до 6 осіб, при загальній чисельності мешканців Гетьманщини 1,2–1,5 млн осіб, то козацький стан складав приблизно 20–25% населення країни.

Виконуючи військову повинність, реєстрове козацтво разом з тим мало низку прав та привілеїв. Зокрема, козаки користувалися правом власності на землю та інше майно, яке могли передати у спадок своїм нащадкам. Юридично вони звільнялися від основної маси державних податків (стації, показанщини, тютюнової та медової десятини, поколющини, покабанщини тощо) і повинностей, хоча на практиці це не завжди дотримувалося. Реєстрові козаки отримували право займатися промислами, ремеслами та торгівлею, виготовляти і продавати спиртні напої. Також вони підлягали лише козацькій адміністрації – сільському і курінному отаманам, сотенній, полковій і гетьманській владі; судити козаків міг тільки козацький військовий суд.

Тому, користуючись значними правами та привілеями, реєстрові козаки мали відбувати військову службу за власний рахунок. У мирний час козаки мали нести варту на прикордонних форпостах, укріплених лініях, брати участь у їх спорудженні.

На випадок війни усі боєздатні козаки мали з'явитися до війська. Оскільки козацька армія формувалася за територіальним принципом і основними тактичними одиницями були полки та сотні, то мобілізацією козаків займалися відповідно полкові й сотенні адміністрації.

За неявку чи запізнення козаків на військову службу передбачалися суворі покарання: штрафи, додаткове залишення в районах бойових дій, ув'язнення і навіть смертна кара. Мали місце також грошові внески козаків за неявку на військову службу.

Відправляючись у похід, кожен козак повинен був мати одного–двох коней, рушницю, 2–3 фунти пороху, 50–100 куль, шаблю, спис та іншу зброю. Також реєстрове козацтво мало забезпечувати себе на декілька місяців провіантом та фуражем, необхідним у поході чи на сторожовій службі, доставляючи все це на власних підводах з тягловою силою. Крім того, на думку О. Апанович, від козаків вимагалось, щоб вони мали із собою певний запас одягу: по три пари чобіт та сорочок, жупан, шапку тощо. Дослідниця також подає ціни на зброю, військове спорядження та одяг, які були в першій половині XVIII ст. Наприклад, мушкет коштував 2 крб, кремінець – 3 коп., спис – 10 коп., натруска – 3 коп., 5 фунтів пороху – 75 коп., 5 фунтів свинцю – 40 коп., кінь – 7–9 крб, сідло – 1 крб, вуздечка – 20 коп., жупан – 2 крб, шапка – 30 коп., 3 пари чобіт – 90 коп., 3 пари сорочок – 60 коп., кожух – 1 крб. За даними Генеральної військової канцелярії у 1735 р., повне спорядження козака до походу в 20–30-х рр. XVIII ст. коштувало 20 крб (100 польських золотих). Якщо врахувати, що в першій третині XVIII ст. ціни на товари зросли в декілька разів, то і в попередні часи, щоб підготуватися до військового походу, реєстровий козак мав витратити десятки золотих на рік, що у порівнянні з середнім розміром стації 4–5 золотих, яку сплачували посполиті, було значною сумою. Тому частина козаків на рубежі XVII – XVIII ст. прагнула уникнути військових походів.

Наприкінці XVII ст. дедалі більшого поширення набуває відправка козаками в похід замість себе інших осіб – наймитів, збіднілих родичів. Зможні козаки, щоб звільнитися від участі в бойових діях, часто давали сотникам хабарі або виконували певні послуги на користь старшинської адміністрації та церкви.

Проте подібні випадки не набули широкого поширення. Основна маса реєстрових козаків, не дивлячись на обтяжливість військової служби, сумлінно виконувала її.

Важливими причинами для неявки козака на військову службу були: тяжка хвороба, пожежа, пограбування дому, смерть кого-небудь з рідні тощо. Відправитися у похід замість батька міг його син.

Слід зазначити, що чисельність козацького війська, яке мало вирушати в похід чи для оборони стратегічної місцевості, визначалася царським указом. Гетьманська адміністрація лише розподіляла цю чисельність по полках.

З початком Північної війни у 1700 р. Петро I посилав козаків на свій розсуд на далеку відстань – до Неви, у Прибалтику, Польщу, Білорусь, до того ж ставив над ними своїх воєначальників, навіть якщо козацьке військо перебувало на території України.

Царські воєначальники, які керували козаками, брутально поводитися з ними. До того ж з самого початку бойових дій проти шведів українські козаки постійно рятували московські війська, які перебували в катастрофічному становищі.

Спеціальними грамотами московські царі давали також дозвіл на розпуск козаків по домівках.

Постійні війни, які вів царський уряд, особливо з кінця XVII ст., та витрати, пов'язані з ними, призвели до розорення значної частини реєстрового козацтва.

Розорення рядових козаків призводило до того, що багато з них йшли до війська без коня. Ці незаможні безкінні козаки і становили у війську піхоту. Основна маса піхоти виконувала допоміжну і почасти сторожову службу, працювала на будівництві і лагодженні укріплень та фортець, чатувала на них, супроводжувала судна з провіантом, обслуговувала обози та артилерію. Лише окремі піхотні частини вступали до бою. Тому з кінця XVII ст. козацьке військо вже було, насамперед, кінним.

Також значна частина козаків, внаслідок розорення, просто не могла ходити у військові походи. Тому, з одного боку, гетьмансько-старшинська адміністрація почала збирати з таких козаків стацію на утримання охотницького війська, а з іншого – залучала їх до допомоги тим козакам, які вирушали в похід. Саме на рубежі XVII–XVIII ст. з'являються козаки – підпомічники, чисельність яких стрімко зростала і у другій половині XVIII ст. їх було вже значно більше, ніж “виборних”.

До розорення значної частини реєстрового козацтва наприкінці XVII ст. додавалися ще утиски з боку їхньої старшини, а також світських та духовних землевласників. Виконання військової повинності козаків потребувало значних коштів, тому, не дивлячись на заборону з боку гетьмана та генеральної старшини, на місцях відбувається скуповування козацьких ґрунтів та інших угідь.

Отже, військова повинність реєстрового козацтва, незважаючи на значні права та привілеї, якими користувався козацький стан, мала низку негативних моментів. Насамперед, це проявилось у розоренні значної частини козаків внаслідок тривалих воєн та його майновому і соціальному розшаруванні.

СЕКЦІЯ 2. ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У ХХ СТОЛІТТІ

Беспалько А. О.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В ОБОРОННИХ ОПЕРАЦІЯХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У ході оборонних операцій Другої світової війни накопичено унікальний досвід морально-бойового і політичного виховання. Вивчення і усвідомлення цього досвіду має науковий і практичний інтерес, активно сприяє успішному вирішенню проблем військового будівництва, підвищенню боєздатності і боєготовності Збройних Сил України. Особливої актуальності це набуває в сучасних умовах, коли наша держава відстоює територіальну цілісність і незалежність.

Безперервні оборонні бої негативно впливали на морально-політичний стан особового складу армії. У цей найбільш тяжкий для країни і армії період війни головним завданням командирів і політорганів було виховання у воїнів стійкості і мужності, вміння і прагнення героїчно відстоювати кожну п'ядь рідної землі, проявляти сміливість, ініціативу і витримку.

Виходячи із вимог того часу, командири, політоргани і комісари розгорнули ідеологічну та організаційну роботу у діючій армії. Вони наполегливо і наступально роз'яснювали внутрішню і зовнішню політику радянської держави, справедливий характер Великої Вітчизняної війни, виховували особовий склад у душі патріотизму, вселяли впевненість у неминучу поразку ворога, віру в перемогу.

Для цього застосовувалися різноманітні способи і методи. Одним із них було розповсюдження бойового досвіду шляхом поширення листівок, пам'яток про тактико-технічні дані бойової техніки ворога і засоби боротьби з нею. Армійські і фронтові газети публікували статті з цієї теми. У з'єднаннях проводились показові стрільби, під час яких демонструвалась вогнева сила і міць нашої зброї.

В організації політико-виховної роботи воїнів у роки війни знайшли чітке відображення її основні закономірності, суть яких полягала в наступному:

по-перше, залежність стану політико-виховної роботи, її дієвості від рівня підготовки командних і політичних кадрів, їхньої здатності організувати роботу. Це зумовлювало постійну турботу політорганів про удосконалення ідейного гарту і професійної майстерності тих, хто виступав безпосереднім організатором політроботи;

по-друге, відповідність змісту політико-виховної роботи, її форм і методів конкретним умовам бойової діяльності частин і з'єднань. Дійсність цієї закономірності проявлялась у тому, що зі зміною обстановки на фронті, в бою неминуче породжувалась об'єктивна необхідність у зміні конкретного змісту і форм політико-виховної роботи і психологічного гарту особового складу.

Головними задачами політико-виховної роботи в оборонних операціях були:

зміцнення у особового складу безмежної відданості Батьківщині і народу;

розвиток і підтримання стійкості, наполегливості і високої бойової активності;

мобілізація воїнів на створення у короткі строки стійкої оборони, здатної протидіяти масованим ударам танків, авіації і піхоти ворога, забезпечувати готовність військ до контратак і переходу у рішучий наступ.

Основним змістом роботи політорганів було виховання особового складу на бойових і трудових традиціях, пропаганда героїчного минулого народу, кращих бойових традицій армії та її видатних полководців; широка популяризація зразків бойової майстерності та героїчних подвигів; прищеплення бійцям і командирам любові і вірності традиціям частини, з'єднання.

У політичній роботі серед військ і населення широко використовувалися: друкована пропаганда у формі видання масовими тиражами листівок, газет, брошур і книг; усна агітація за допомогою різноманітних технічних засобів пропаганди; наглядна агітація у формі панно, плакатів, карикатур.

Політико-виховна робота на фронтах відіграла надзвичайно велику роль у досягненні перемоги Червоної Армії над ворогом в роки Великої Вітчизняної війни. Вона сприяла безперервному зростанню бойової міцності радянських збройних сил, зміцненню морального духу військ, вихованню ненависті до ворога.

Воєнний досвід свідчить про те, що успіх у сучасній війні, як і раніше, залежить від ходу і результатів бойової підготовки, боєздатності військ, рівня підготовки командирів, бойової майстерності особового складу, від наявності та можливостей бойової техніки і зброї, від морально-політичного, психологічного стану військ. Недооцінка будь-якого з цих факторів може призвести до поразки збройних сил у ході війни.

Це вимагає здійснення разом з бойовим, технічним, тиловим і медичним забезпеченням такого виду забезпечення підготовки та застосування військ, як морально-політичне і психологічне, де провідне місце займає політична освіта військовослужбовців.

*Вергун С. І.**Інститут історії України НАН України, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЖАНДАРМСЬКО-ПОЛІЦІЙНОГО НАГЛЯДУ НА ЗАЛІЗНИЦЯХ ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА

1914–1915 рр. відзначені бойовими успіхами військ Російської імперії у Галичині та Буковині, українських регіонах, що входили до складу Австро-Угорщини. З метою поширення російської імперської моделі управління та забезпечення необхідного правопорядку у цих регіонах відразу ж запроваджувалась система спеціальних правоохоронних органів, основу якої становили губернські жандармські управління Окремого Корпусу Жандармів. Оскільки основне постачання фронту бойовими припасами, особовим військовим складом, евакуація людей, підприємств з фронтних та прифронтних територій здійснювалися залізницями, то вони потребували особливого нагляду та охорони.

У російській імперській правоохоронній системі за забезпечення порядку та безпеки на залізницях відповідали інститути транспортної жандармерії, що станом на 1915 рік була однією з найбільш чисельних структур у системі ОКЖ і складалася з 33 жандармських поліцейських управлінь залізниць (6-ти в українських губерніях: Київське, Кременчуцьке, Харківське, Одеське, Катеринославське, Московсько-Київське) та “Тимчасового ЖПУЗ в Галиції” (1915–1917 рр.).

Підрозділи транспортної жандармерії здійснювали нагляд за залізницею, залізничними районами, внутрішній контроль за службовцями залізниць та неблагонадійними, що проживали в підзвітному їм районі, мали вживати заходів щодо попередження страйків; військовослужбовці ЖПУЗ несли відповідальність за безпечне пересування військових потягів, забезпечення взаємодії з органами контррозвідки на місцях, вели боротьбу зі спекуляцією на залізницях; надавали необхідну допомогу біженцям щодо перевезення, розміщення, охорони пунктів перебування, своєчасним забезпеченням продуктами та речами першої необхідності.

21 серпня (3 вересня) 1914 р. російськими військами було взято Львів. Двома днями раніше, 19 серпня, Верховним головнокомандуючим великим князем Миколою Миколайовичем було затверджено “Временное положение об управлениі областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны”, спільно розроблене генерал-лейтенантом графом Г. Бобринським та головним начальником постачання армій Південно-Західного фронту генералом від інфантерії О. Забеліним. З цього часу російська влада розпочинає здійснювати систему організаційних і адміністративних заходів, спрямованих на поступову інтеграцію західноукраїнських земель до російської самодержавної моделі.

Організація російської адміністративної системи у “Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини” передбачала й запровадження інститутів правоохоронної системи, в тому числі і спеціальних правоохоронних органів.

З осені 1914 р. підрозділи ОКЖ розгорнули свою діяльність у Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини. Загальна кількість командированих у ці райони військовослужбовців жандармсько-поліцейського відомства становила 1800 чинів, частина з яких була залучена до адміністративних органів управління.

2 жовтня 1914 р. згідно з наказом верховного головнокомандуючого №80 було створено “Тимчасове жандармське управління військового генерал-губернаторства в Галиції”, яке у повному об’ємі почало функціонувати лише з 25 листопада. 13 листопада 1914 р. начальником управління, штаб-квартира якого дислокувалася у Львові, було назначено полковника А. Мезенцова.

Успіхи російської армії на фронті, окупація ними великих та густонаселених територій потребували організації діяльності правоохоронних органів, які б забезпечували встановлення імперського контролю за умонастроями та поведінкою населення західноукраїнських земель. Це завдання мали вирішувати структурні підрозділи ОКЖ. Разом з тим умови воєнного часу, специфіка діяльності російської окупаційної влади у Галичині визначила широкі повноваження органів жандармерії. Так, у наказі начальника ТЖУ Галичини А. Мезенцова зазначалось: “... поява жандармів у Галичині необхідна, бо одним з основних завдань є збір даних про революційні настрої та неблагонадійних ворожих осіб, шпигунів та нагляд за населенням”.

У рамках запровадження імперської жандармсько-поліцейської системи на окупованих територіях російським урядом розпочали свою діяльність й інші інститути ОКЖ. Відповідно восени 1914 р. у Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини створюється “Тимчасове Галицьке жандармське поліцейське управління залізниць” (“Временное Галицкое жандармское полицейское управление железных дорог”), яке мало сприяти місцевим підрозділам ОКЖ у виконанні ними функціональних повноважень. “...Для объединения жандармской полицейской службы на железных дорогах Галиции... управление назвать Временным Галицким жандармским полицейским управлением железных дорог. Штаб-квартира г. Львов...” (із телеграми Штабу ОКЖ начальнику Київського ЖПУЗ полковнику О. Левандовському).

На початку лютого 1915 р. тимчасові органи влади та управління, інститути спеціальних правоохоронних органів набувають статусу постійно діючих. Так, згідно з наказом верховного головнокомандуючого №85 від 3 лютого 1915 р. було створено “Жандармське поліцейське управління залізниць в Галиції” у складі 10 відділень зі штаб-квартирою у Львові, визначено його кадровий склад, до якого входили начальник управління, ад’ютант

управління, 10 начальників відділень, 12 помічників начальників відділень, 10 вахмістрів, 3 писарів, 197 унтер-офіцерів.

29 серпня 1915 р. підполковника Ф. Оже де Ранкура як висококваліфікованого військовослужбовця транспортної жандармерії, що знав специфіку роботи у прикордонних з Австро-Угорщиною українських територіях та таким, що вільно володіє німецькою, було командировано на Галицьку залізницю й призначено начальником новоутвореного “Тимчасового ЖПУЗ в Галичині”. З 22 лютого він вже – начальник Галицького ЖПУЗ, його ад’ютант – корнет Спіцин, начальники відділень: підполковник Єршов, ротмістри: Хлебородов, Ганкевич, Кравець, Грохольський, Продьмо і Сулин.

Жандармське поліційне управління залізниць у Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини, включаючи особовий штат та підпорядковану військову команду по охороні залізниць та телеграфу, підпорядковувалося начальнику воєнних сполучень штабу головнокомандуючого Південно-Західним фронтом і проіснувало до ліквідації жандармсько-поліційної системи Російської імперії 3 березня 1917 р.

*Ведєнєв Д. В., д.і.н., професор
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського, м. Київ*

ДІЯЛЬНІСТЬ РОЗВІДУВАЛЬНОГО ПІДРОЗДІЛУ УКРАЇНСЬКОГО ШТАБУ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ (1942–1945 рр.)

До 30 травня 1942 р. поточне керівництво партизанськими силами України здійснювало 4-е Управління НКВС УРСР, відколи постановою Державного комітету оборони при Ставці Верховного головнокомандувача створили Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР), а при Військовій раді Південно-західного напрямку – Український штаб партизанського руху (УШПР) на чолі із колишнім заступником народного комісара внутрішніх справ УРСР Тимофієм Строкачем (29 червня 1942 р. 4-ті підрозділи органів НКВС–НКДБ переорієнтували винятково на оперативну роботу, у тому числі – на допомогу партизанам у розгортанні розвідувально-диверсійної роботи та налагодженні контррозвідувального захисту партизанських формувань).

Конкретні завдання спецслужбі щодо оперативного забезпечення партизанського руху були визначені наказом Верховного головнокомандувача від 5 вересня 1942 р. № 00189 “Про завдання партизанського руху”, що мав концептуальне значення для подальшого розгортання боротьби в тилу ворога. Зокрема, приписувалося розгортати в тилу противника широку агентурну розвідку, насаджувати оперативні джерела партизанів в органах окупаційної влади, на підприємствах та на комунікаціях.

Діяльність *розвідувального відділу УШПР* становить особливий інтерес з погляду висвітлення внеску спецслужб у протидію агресорам в Україні, адже розвідувальний відділ (РВ) УШПР фактично став *різновидом спеціального підрозділу із організації та керівництва розвідувальної та контррозвідувальної роботи у середовищі та з позицій партизанського руху*. Сам РВ та відповідні підрозділи у партизанських формуваннях (ПФ) здебільшого укомплектовувалися кадровими співробітниками спецслужб – НКВС, НКДБ, а також Головного розвідувального управління (ГРУ) Генштабу Червоної Армії.

Особовий склад РВ комплектувався, насамперед, кваліфікованими оперативними працівниками, яких направляло 4-те Управління НКВС УРСР. Співробітники РВ направлялися у відрядження в тил противника, де допомагали налагоджувати партизанську розвідку, вивчення близького й глибокого заплілля противника.

Практично в усіх партизанських формуваннях вводилися посади заступників командирів з розвідки (до травня 1943 р. всі посади вдалося замінити підготовленими кадрами), які водночас керували агентурним апаратом з контррозвідувального захисту. Від травня 1943 р. і до початку 1944 р. у партизанських загонах України внутрішня мережа безпеки зростає удвічі й сягнула 2 тис. негласних помічників контррозвідки. У великих партизанських з’єднаннях заступник командира з розвідки мав оперативну частину. До неї входили агентурна розвідка, контррозвідувальна агентура, польова розвідка. Так само заступник з розвідки командира партизанського загону мав розвідників-агентурістів, контррозвідувальну агентуру та військових розвідників.

Посилена співробітниками спецслужб партизанська розвідка надала значний обсяг інформації, корисної фронту. Опергрупи НКВС–НКДБ (із дотриманням легендування й конспірації) базувалися безпосередньо в партизанських загонах, що дозволяло їм протистояти карателям та маскувати свою роботу в загальній розвідувальній діяльності партизанів, полегшувало зв’язок з агентурою, що працювала в зоні діяльності ПФ.

Поступово зростає обсяг та глибина партизанської розвідки, удосконалювався механізм її координації зі стратегічними завданнями Червоної Армії. Наприклад, у березні 1944 р. начальник Розвідувального управління Генштабу генерал-лейтенант Ф. Кузнецов просив Т. Строкача про постановку завдань агентурній розвідці УШПР щодо залізничних комунікацій, виявлення місць концентрації військ противника, великих штабів, складів та аеродромів, розташування укріплених районів, вивчення морально-політичного стану ворога, йшлося і про збір відомостей про УПА та польське підпілля. Відповідним чином були сформульовані і завдання з розвідувальної роботи партизанським формуванням, затверджені начальником УШПР.

З жовтня 1942 до квітня 1943 рр. підпорядковані УШПР з’єднання та загоны здобули до 800 цінних розвідувальних даних. Загалом за 1942–1944 рр. розвідка УШПР підготувала 3625 розвідувальних повідомлень, з яких: про концентрацію військ противника – 151, їх перегруповання – 453, гарнізони та штаби –

1013, військові укріплення – 362, аеродроми – 218, транспортну інфраструктуру – 429, військові злочини окупантів – 429, склади, бази – 151, спецслужби і каральні органи гітлерівців – 88 тощо. Для вищих органів військового управління та спецслужб підготували 36 спецповідомлень, 67 тематичних довідок, 37 доповідних записок. При здійсненні розвідувальної та контррозвідувальної роботи з позицій партизанського руху спецслужби спиралися на мережу негласних добровільних помічників. До кінця 1944 р. партизанська розвідка мала безпосередньо в загонах 39 резидентів, 2098 агентів та секретних інформаторів, серед населення – 11 резидентів та 1296 агентів.

Наказом УШПР від 14 липня 1943 р. у кожному партизанському формуванні запроваджується “спеціальна служба” з 3–10 інструкторів для планування і підготовки диверсій, навчання підривників. Загалом через спецшколи УШПР та інструкторами було підготовлено до 4000 партизанів-диверсантів. У ПФ України створюються посади заступників командирів з диверсій, спеціалізовані підрозділи – диверсійні групи при штабах, окремі диверсійні роти та взводи, що позначилося на результативності підривної роботи. Так, у з’єднанні В. Бегми до створення диверсійної служби підірвали 13 ешелонів, а після – 56, відповідно, у з’єднанні О. Сабурова 25 і 137, І. Бовкуна – 1 і 23 тощо. Загалом у 1943 р. кількість підірваних ешелонів противника (3726) зростає у порівнянні з 1942 р. у 16 разів.

На високий рівень зводиться планування масштабних *диверсійних кампаній*, узгоджених і з наступальними завданнями Діючої армії. Як приклад можна згадати підготовлений УШПР та затверджений начальником Генштабу Червоної Армії О. Василевським “План руйнування залізничних мостів через Дніпро, Десну і Стирь” (1943 р.), спрямований на одночасне знищення мостів на провідних магістралях, що мало призвести до ускладнень руху потягів на схід на 30 діб.

Важливим напрямом оперативного забезпечення партизанського руху виступав його *контррозвідувальний захист*, спрямований у цілому на відсіч зусиллям спецслужб противника створити у ПФ власні агентурні позиції, за їх допомогою збирати розвідувальну інформацію, зривати акції партизанів, розкладати їх зсередини, підводити партизанів під удари каральних загонів, а також на підтримку внутрішнього ладу та дисципліни у зафронтових формуваннях.

Для виконання згаданих завдань застосовувалося оперативне спостереження за підозрілими особами, оперативний пошук та перевірка, агентурне проникнення до спецслужб та каральних органів противника, допоміжних формувань, антирадянських повстанських формувань, захоплення й допит кадрових співробітників спецслужб, агентури ворога, фізична ліквідація зрадників та осіб, які скоювали військові злочини тощо.

*Визрик В. С., д.і.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

М. МІХНОВСЬКИЙ – БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

Революція 1917 р. зініціювала творення власної національної армії як головної основи української державності. У цей час М. Міхновський в ранзі поручника виконував свої обов’язки при Київському Окружному військовому суді.

Так, 6 березня він організує перше військове підготовче віче, а вже на другому установчому вічі 9 березня збори створили Тимчасову військову раду і звернулися із відозвою до Тимчасового уряду Росії.

24 березня відбулося військове віче, на якому було схвалено резолюцію про організацію українського охочекомонного полку та вибрано військове бюро із семи членів. За ініціативи М. Міхновського було скликано нараду вояків київського гарнізону та ухвалено постанову про організацію власної національної армії як основи української державності. Розпочато організацію українських полків, першо-створеному дали назву “Перший охочий імені гетьмана Богдана Хмельницького полк”. До полку записалося 3400 осіб, а на Першому Військовому з’їзді черниці Фролівського монастиря вишили для нього малиновий прапор із портретом гетьмана Богдана Хмельницького, перед яким полк присягнув.

Одночасно схвалено постанову відкрити у Києві “Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка” як окреме повністю самостійне військове формування. Разом із прихильниками (В. Павелком, В. Отамановським, В. Євтимовичем та ін.) М. Міхновський уклав статут Клубу і провів його формування. Цей Клуб пізніше став осередком не тільки українських військових, а й для організації українського політичного життя загалом.

Український військовий рух формувався під гаслами націоналістів-самостійників на чолі з М. Міхновським. Створення української армії було провідною ідеєю керівників руху.

Однак українські соціалісти на чолі з В. Винниченком спотворили первісну ідею М. Міхновського, вважаючи формування української армії небезпечною ідеєю, надаючи перевагу народній міліції.

Місцем протистояння став Перший Український військовий з’їзд, скликаний 18 травня в Києві з ініціативи Українського військового комітету при сприянні Центральної Ради. Голова зборів С. Петлюра зігнував програму з’їзду, розроблену товариством ім. Полуботка, а запропонував порядок денний поданий Центральною Радою. Але не дійшовши компромісу під час схвалення резолюції щодо створення військових формувань, М. Міхновський подав резолюцію, у якій, покладаючись на пункти Вільсона про самовизначення

націй, було домагання української державної самостійності. Але суперечка між М. Міхновським та соціалістом В. Винниченком завершилася схваленням резолюції останнього. Військо трактувалося ним як знаряддя панування буржуазних класів, тому не відповідає змаганням народу. Український військовий з'їзд заклав фундамент для організації збройних сил – українська армія по війні повинна стати армією народу – народною міліцією.

Перший Військовий з'їзд обрав Український Генеральний військовий комітет, до складу якого увійшли: В. Винниченко, С. Петлюра, д-р І. Луценко, полковник В. Павленко, полковник О. Пилькевич, прапорщик М. Полозів, матрос С. Письменний, генерал М. Іванів, військовий урядовець І. Гореміка-Купчинський, поручник А. Чернявський, солдат Д. Ровинський, прапорщик А. Певний, підполковник Ю. Капкан, поручник М. Міхновський, прапорщик Ф. Селецький, солдат С. Граждан, підполковник В. Поплавко, прапорщик В. Потішко. Наведений список вказує порядок по більшості поданих голосів, то стає зрозумілим, що агітація В. Винниченка і його групи звела нанівець усі заходи М. Міхновського з організації власних Збройних сил.

Згоди між прихильниками М. Міхновського та В. Винниченка в тому обраному комітеті бути не могло. Занадто вже розбіжними були мета та її суперечні настрої і психологія членів обох груп. Проти М. Міхновського велася завзята кампанія з боку В. Винниченка і його товаришів, які були захоплені соціалістичними ідеями лідерів Центральної Ради, їх підтримували члени комітету, солдати і молодші офіцери. Боротьба завершилася виходом М. Міхновського з комітету, проте він не складав рук. Вірний своїм засадам – будь-якими засобами, навіть й революційними, щоб досягти своєї мети – здобути українську державну незалежність – він організує повстання “полуботківців”.

У зв'язку з цією подією противникам М. Міхновського вдалося (не без допомоги Тимчасового уряду) усунути його з Києва, відправити на румунський фронт, після цього до активної політичної діяльності він вже не повернувся.

Шлях, по якому йшов М. Міхновський, не усіма був сприйнятий однозначно, але його ідеї “Самостійної України” ніколи не згасали, ними захоплювалися все нові поколіннями його однодумців. Сьогодні підтвердило основний постулат М. Міхновського, що сильна національна армія виступає гарантом стабільності та могутності нації і є одним із потужних джерел державотворчого процесу.

*Вітченко А. О., д.пед.н., професор
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ГЕНЕРАЛА М. І. ДРАГОМИРОВА

Вдивляючись у майбутнє української вищої військової освіти, мусимо співвідносити власні пошуки з тими концептуальними настановами, які залишили авторитетні вчені, провідники ідей гуманістичної педагогіки Г. Г. Ващенко, Дж. Дьюї, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський та ін. Особливо уваги при цьому заслуговує науково-педагогічна спадщина М. І. Драгомирова – видатного державного і громадського діяча, славетного генерала, блискучого науковця, який усе своє свідоме життя присвятив справі військового виховання.

Педагогічна концепція М. І. Драгомирова знайшла відображення в чисельних книгах, присвячених актуальним питанням управління військами, комплектування збройних сил, проведення військових операцій, організації військово-інженерної справи тощо. Серед найвідоміших з них слід назвати “Сольфєринську битву” (1861), “Нариси австро-пруської війни” (1866), “Досвід керівництва для підготовки частин до бою” (у двох частинах, 1870–1871), “Підручник тактики” (1879), “Солдатська пам'ятка” (1890), “Офіцерська пам'ятка” (1892). Перелічені праці були позначені цілою низкою прогресивних ідей, які стосувались організації системи військової освіти за новими принципами:

1. *Гуманістична й моральна спрямованість* військово-педагогічного процесу (“У військовій справі на першому місці стоїть людина з її моральною енергією”).

2. *Позастановість і демократизм* військової освіти.

3. *Солдатоцентризм* (“...хто не береже солдата, той не гідний честі ним командувати...”, “Наш солдат гнучкий у підпорядкуванні та кмітливий; він усе може засвоїти; треба тільки надати йому можливість засвоїти”).

4. *Раціоналізм, прагматизм* у підходах до навчання і виховання воїнів (“...війська треба вчити в мирний час тільки тому, що їм доведеться робити у военний...”).

5. *Розвивальний характер* навчально-бойової підготовки воїнів (“...до кожної практичної мети ведуть тисячі шляхів і справа в тому, щоб дійти до неї, а не в тому, щоб дійти неодмінно відомим шляхом”, “Досвідченість складає не маса фактів, а висновки, котрі розум вивів із цих фактів і котрі одні тільки можуть слугувати керівним початком для поведінки у справі; знання тільки факту – безплідне”, “Одне із головних занять теорією військової справи – це те, що вона не дає людині заспокоїтись на думці, немовби вона знає всю справу, пізнавши тільки частину її”).

6. *Свідомість і самосвідомість* навчально-бойової підготовки воїна (“Дисципліна є результатом довіри солдата товаришам і начальникам”).

7. *Психологізація педагогічної взаємодії* (“Психічні початки, і тільки вони одні, можуть слугувати... вірним світочем у теорії військової справи...”).

8. *Колективістський характер* військового виховання (“Внутрішню основу військової справи складає початок товариства, так як воно основа і військового організму”).

Гуманістичне ставлення до солдата не було для М. І. Драгомирова модним заграванням із підлеглими або порожнім гаслом. Наставляючи офіцерів на збереження підлеглих як “найсвятіший обов’язок начальника”, він таким чином охоплював цілий спектр питань: дбайливе ставлення до солдатського часу, його використання за службовим призначенням, уникнення формалізму, метушні, надмірного перевантаження, адже “...метушня, рабський шал, смикання, совання б’ють вірніше кулі”.

Драгомирівська концепція виховання воїна ґрунтувалась на культивуванні кращих людських чеснот. Досвідчений полководець і педагог наголошував на необхідності закликати не до тваринних інстинктів, а “до піднесених сторін людської природи і не тільки не пригнічувати, а навпаки – зміцнювати їх у солдаті”. У цьому контексті заслуговують критичного осмислення намагання піддати ревізії гуманістичні принципи і підходи до виховання захисників Вітчизни, перетворити останніх на сумнозвісних “командос” – зомбованих військовослужбовців-автоматів, запрограмованих на ненависть, жорстокість, вбивство...

Заклик любити і поважати солдата поєднувався у М. І. Драгомирова з цілою низкою професійних вимог до офіцера-вихователя. Зокрема, наголошуючи на першочерговості виховання воїна в душі гуманістичних цінностей, генерал зауважував: “Той, хто виховує, повинен сам володіти розумом, великим самовладанням, добротою, високими моральними поглядами”.

Важливою умовою побудови належних стосунків у військовому колективі М. І. Драгомиров вважав довіру командира до підлеглих, здатність надати їм певну самостійність у навчанні. Відсутність такої здатності він розглядав як прояв рабської свідомості того, хто не довіряє або відмовляє іншим у їх природному прагненні до самореалізації: “Засумніватись у здатності людини бути самостійною... може тільки той, хто сам раб у душі”.

Цілісний характер військово-педагогічного процесу вбачався М. І. Драгомирову в єдності навчання, виховання й розвитку військовослужбовців. Реалізація триєдиної освітньо-виховної мети пов’язувалась із майстерністю начальника (педагога) добирати відповідні методи і стиль спілкування. Так, наприклад, у фундаментальній праці “Підручник тактики” її автор визнавав перевагу особистого прикладу командира (начальника) як найефективнішого методу виховання воїнів. А в “Офіцерській пам’ятці” він радив колегам належну увагу приділяти вдосконаленню культури спілкування з воїнами: “Успіх розвитку солдата розумного й морального незалежно від методу занять зумовлюється переважно манерою спілкування: вести його так, щоб він, пізнавши свою спеціальність, не припиняв бути енергійною і кмітливою людиною”.

Викладені М. І. Драгомировим погляди створили наукове підґрунтя для подальшого формування професіограми військового педагога, що охоплює гуманістичний світогляд, ґрунтовні фахові знання, етикетну культуру, інші особистісно-професійні якості та здібності.

Особливої уваги з позицій сьогодення заслуговує розуміння М. І. Драгомировим основних завдань і функцій армії як провідної соціальної інституції, що становить собою, на думку авторитетного військового педагога, “не лише збройну силу, але і школу виховання народу, приготування його до життя суспільного”. Намагаючись подолати вузькоспеціальний підхід до підготовки офіцера, автор “Офіцерської пам’ятки” зазначав, що “в наш час офіцер не тільки військовий чин, але дещо більше: він громадський діяч у суспільному сенсі слова”. Звідси витікає необхідність ґрунтовної підготовки майбутнього офіцера Збройних Сил України як до ратної справи, так і до педагогічної діяльності, щоб він був здатний і навчити, і виховати захисника Вітчизни, і передати своїм вихованцям досвід успішної життєдіяльності в суспільстві.

М. І. Драгомиров був добре обізнаний із реаліями важкого армійського життя, постійно дбав про підлеглих, власне завдання вбачав не в полегшенні військової служби, а в її побудові на раціональних засадах. Головними ворогами будь-якої військової справи педагог вважав страх перед начальником і муштру. Автор “Офіцерської пам’ятки” слушно наголошував, що “для розвитку в молодших начальниках звичок самостійності, гідності й поваги до самих себе потрібне звільнення від страху відповідальності: треба пам’ятати, що підлеглий начальник повинен мати і свою думку...”. Муштра, на думку М. І. Драгомирова, шкодить і начальникам, і підлеглим: “Моральна в’ялість – прямий наслідок муштри; забуваючи енергію в підлеглих, не дають практики і своїй власній і чим більше муштрують солдат, тим слабкішими бувають начальники, як тільки виходять із комфортабельної мирної обстановки”.

Викорінення страху М. І. Драгомиров розглядав як передумову налагодження дієвої системи підготовки військовослужбовців, оскільки був переконаний, що “там, де людина звикла всього боятися, де її енергія притуплена, самостійність переслідується, як дещо шкідливе, там вона з необхідності боїтиметься і ворога...”.

Науково-педагогічна спадщина М. І. Драгомирова має виняткове значення для демократизації вищої військової школи, переорієнтації військово-педагогічного процесу із знансцентризму на індивідуальність майбутнього офіцера, пріоритети його особистісного і професійного розвитку.

*Гозуватенко Г. О., к.і.н., с.н.с.
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА В РОКИ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1920 рр.)

Українське Вільне Козацтво (УВК) в роки революції виявилось дієвим чинником формування національних збройних сил й консолідації населення та війська. Через низку причин як організаційного, так і суб'єктивного характеру, потенціал УВК в умовах тривалих воєнних конфліктів повністю не був використаний.

Становлення національної державності в добу Української Центральної Ради (1917–1918 рр.) супроводжувалося спробою українського проводу Наддніпрянщини сформувати національні збройні сили. В умовах відсутності регулярної армії ці спроби насамперед здійснювалися у форматі українізації військових частин Російської армії на фронтах Першої світової війни. На місцевому рівні йшлося про створення локальних воєнізованих формувань для охорони правопорядку в заплілі. Такими формуваннями стали новоутворені українські добровільні військово-міліцейські з'єднання, які отримали назву Українське Вільне Козацтво. Як стверджує відомий український військовий історик Віктор Голубко: “Загострення політичної ситуації у країні відбулося і на армії. Український військовий рух дедалі ширше виходив за рамки власне російської армії. Активнішу участь у ньому брало українське селянство, створюючи загони Вільного козацтва”.

Загони УВК з'явилися спонтанно й оформилися на своєму з'їзді у Звенгородці на Київщині у квітні 1917 р. для “оборони вольностей народу” та охорони ладу від банд збільшовичених дезертирів. Кошовим отаманом став С. Тризло. Відділи УВК створювалися за територіальним принципом з національно свідомих селян і робітників віком старше 18 років. У серпні 1917 р. добре організовані вільно-козацькі підрозділи існували в Бердичівському, Борзнянському, Київському, Канівському, Черкаському, Ніженському та Уманському повітах. Невдовзі вільно-козацький рух охопив не тільки Київщину, а й інші губернії: Чернігівщину, Полтавщину, Катеринославщину, Херсонщину, Кубань. Коші, як правило, названі іменами відомих козацьких ватажків минулого (ім. Семена Паляя, ім. гетьмана Петра Сагайдачного та інші). Одним з найкращих вважався “Гайдамацький курінь” на Херсонщині, який нараховував близько 8 тис. бійців.

Як згадував український командарм періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. та громадсько-політичний діяч в еміграції генерал М. Омелянович-Павленко: “Це було друге відродження козацтва на Україні. Козацтво, як в інтелігентських так і в ширших масах населення, лишило по собі чарівні спогади. З іменем козака сполучалось поняття лицаря-велетня, патріота й заступника слабих і покривджених. Не диво через те, що з початком революції 17-го року почався на Україні грандіозний по своєму розмаху козацький здвиг, який йшов під прапором Вільного козацтва”.

Як відзначив відомий дослідник української революції, В. Верстюк, переконливим моментом в поширенні козацької ідеї та в створенні реальних осередків УВК стало літо 1917 р. Навколо цієї організації дискусію нав'язав київський часопис “Нова Рада”. Вже тоді з'явилася ідея, щоб УВК розвивалося не стихійно, а під контролем Генерального Секретаріату. У такому разі можна б було піднімати питання про можливість озброєння “вільних козаків”. Відтак, вже на початку серпня 1917 р. у секретаріаті внутрішніх справ розпочалася робота по складанню статуту УВК. Поряд з цим інтерес до цієї організації виявив Український військовий Генеральний Комітет на чолі з Симоном Петлюрою, у структурі якого тоді ж був створений спеціальний відділ по формуванню Вільного Козацтва.

3–7 (16–20) жовтня 1917 р. у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного Козацтва. На з'їзд прибуло 200 делегатів, які представляли близько 60 000 “вільних козаків”. З'їзд утворив Генеральну Раду УВК у кількості 12 осіб. Досить незрозумілим виявився той факт, що на з'їзді були відсутні представники Центральної Ради. Відтак, отаманом УВК обрали тодішнього командира Першого Українського корпусу генерала Павла Скоропадського. Слід відзначити, що вибір П. Скоропадського був сприйнятий неоднозначно. Осередком розташування управи було визначено м. Біла Церква. З жовтня 1917 р. почав виходити друком щоденний часопис “Вільний козак” під редакцією М. Левицького.

Генеральний секретаріат УЦР продовжував зусилля щодо підпорядкування УВК своїй політиці. Тому наприкінці жовтня 1917 р. було оголошено спеціальний “взірцевий” статут для товариств УВК. У Статуті було зокрема зазначено: “Товариство під назвою “Вільне Козацтво” закладається на Україні для об'єднання всіх громадян, без різниці полу і національності, та ставить метою фізичний і духовний розвиток своїх членів, підтримування спокою у краю, боротьбу з дезертирством під час війни та охорону спокою, життя і майна громадян, особливо під час демобілізації”.

Для здійснення культурно-освітніх завдань Товариства упорядковують курси, читання, подорожі, концерти, вистави, хори, бібліотеки, а для охорони громадського спокою і добробуту закладають кінні та піші відділи козаків, пожежні дружини й інші організації.

Громада “Вільного Козацтва” може закладатися у кожному місті чи селі, незалежно від кількості дворів”.

Вже у сформульованій меті цієї організації можемо звернути увагу на два моменти. По-перше, це відсутність національної приналежності; по-друге – значна увага приділена культурно-освітній роботі Товариства, без акценту на національне освідомлення.

Статут передбачав, що основним тактичним підрозділом УВК мала стати сотня, яка закладалася при кожній громаді “Вільного Козацтва” й звалася сотнею, незалежно від реальної кількості козаків, занесених у спеціальний список. У список мали заноситися тільки ті козаки, які склали іспит, що передбачав знання кандидатом статуту та інструкції, та після того як кандидат виявить себе “діяльним та корисним членом громади”. Испити здавалися перед старшиною сотні, а після його складання перед тією ж старшиною козак мав скласти присягу.

Справами муштрової сотні завідували сотенні збори та сотенна старшина у складі сотника, підсотника та писаря. Сотенна старшина мала обиратися Сотенними Козацькими Зборами і, крім сотника, Загальними Зборами Громади. Обравши сотника, Загальні Збори подають його на затвердження полковника.

Кожна сотня мала поділятися на чети, чета на десятки, десятки на зони, по 4–6 козаків кожна. У межах територіальної волості сотні об'єднувалися в курінь, а курені усього повіту – в полк. Полки частини губернії мали складати кіш. Очолює об'єднані коші – Генеральний секретар внутрішніх справ, або його заступник (“товариш”), якого призначав Генеральний секретар.

Як бачимо, структура УВК в територіально-адміністративному плані нагадувала історичну структуру козацької доби.

Утворення УВК було спричинене насамперед народною стихією революційної доби. Падіння гетьманського режиму й масований наступ на Україну більшовицької та денікінської армій не дали змоги реалізувати ідеї УВК у національно-визвольній боротьбі.

Сьогодні, з висоти історичного досвіду, можна говорити, що ці проекти не відповідали тогочасним міжнародним військово-політичним реаліям.

Горбатюк О. М.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ВИХОВНА РОБОТА В ГРУПІ УПА: ОРГАНІЗАЦІЯ, ЗМІСТ, СУТНІСТЬ

В умовах сьогодення, коли Україні вкотре в історії доводиться вести збройну боротьбу проти агресора, інтерес до героїчної боротьби минулих поколінь українського народу не згасає. Навпаки, ми маємо ретельно вивчити й проаналізувати цей історичний досвід, звернувшись до бойового досвіду українців середини ХХ століття – вояків Української Повстанської Армії. Зокрема, потребує вивчення питання проведення виховної (політвиховної) роботи в Групах УПА, створених за територіальним принципом.

У грудні 1943 р. відбувся поділ УПА на групи. Кожними групами УПА в краях, УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Південь, УПА-Схід, командували командири груп, заступники командирів і КВШ (Крайові Військові Штаби). До кожного КВШ структурно входив політвиховний відділ, який відігравав важливу роль: він вказував мету боротьби, обґрунтовував її, проектував політичну тактику, накреслював перспективи боротьби з метою найширшої популяризації УПА серед населення, інших окупованих націй, на міжнародній арені. Також проводив і розробляв заходи з метою деморалізації ворога. Більшість розроблених цим відділом акцій виконувалася оперативними спецвідділами і боївками ОУН. Операції носили точковий, локальний характер зі знищення найвищого керівництва місцевої окупаційної влади і тих “діячів” ворожих каральних систем, котрі в минулому відзначились нелюдською жорстокістю щодо мирного населення України.

Завданнями виховної роботи в Групах УПА було:

підвищення боєздатності війська;

підготовка кожного військовика до захисту державних інтересів українського народу.

Ідея – боротьба за створення Української Самостійної Соборної Держави; через політичну свідомість сформувати у командного складу і стрільців прагнення боротьби, бойовий дух, бойовий порив, розвинути власну ініціативу у військовому вишколі, створити єдине духовне і бойове ціле задля перемоги ідеї.

Суб'єктом проведення виховної роботи виступали виховні органи.

Виховник для всіх командирів і стрільців мав бути прикладом у витривалості, обов'язковості, відвазі, відданості справі, жертвності, силі волі, відповідальності, ініціативності, рішучості тощо. “Де треба показати більше жертвності, героїзму, самопосвяти, там мусить бути виховник. Виховники перші стоять на сторожі прав українського народу, за Українську Самостійну Соборну Державу”.

При кожній Групі створювався виховний відділ із такими завданнями:

утримання “генеральної політичної лінії” у Групі УПА;

політичне виховання командирів і стрільців Групи;

допомога командирів Групи і штабу в організації тилового забезпечення (контроль витрат матеріальних припасів);

допомога командирів Групи у контролі поведінки командирів і стрільців у різних життєвих ситуаціях;

робота щодо збереження командним складом і стрільцями військової таємниці, а також їх навчання боротьбі з ворожою агентурою.

Окрім цих завдань, виховний відділ Групи УПА мав проводити політичну роботу з місцевим населенням з метою встановлення співпраці: зміцнення взаємовідносин, надання матеріальної взаємодопомоги й підтримки, розвідувальної інформації, участь у проведенні акцій і бойових дій.

На виховний відділ також покладалося:

проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед неукраїнського населення, на територіях інших народів, де могли діяти підрозділи УПА;

організація при Групі національних відділів з представниками поневолених народів для спільної боротьби проти імперіалізму, проведення з ними політичної роботи;

контроль над прибуттям нових стрільців до підрозділів і вибуттям стрільців з підрозділів УПА.

Виховний відділ Групи УПА очолював виховник Групи, що користувався старшинським ступенем.

Кандидатом на виховника Групи висував виховник КВШ і затверджував територіальний командир УПА.

До виховного відділу при Групі УПА входили: виховник Групи УПА, один з командного складу (призначався командиром Групи, періодично замінюючись на іншого), виховники загонів (куренів) УПА та інших рівнозначних підрозділів, виховник медвідділу УПА. У нарадах виховного відділу Групи також брав участь інструкторсько-контрольний орган з виховної роботи Групи.

Кожний виховник мав скласти іспит у виховному осередку КВШ зі знання виховної роботи та її методики.

Якщо виховник Групи не був військовим, то мав загально ознайомитися з військовою справою в обсязі знань молодших старшин.

Виховник Групи був членом штабу Групи та брав участь у всіх військових нарадах штабу. У питаннях політичного характеру мав право накладати “вето”, про що мав негайно доповісти своєму вищому керівнику.

Під час бою виховник виконував завдання командира Групи та допомагав йому у тилкових справах.

Виховник Групи був зобов'язаний не менше одного разу на місяць виходити на зв'язок з виховним осередком КВШ для надання звіту про проведену роботу та отримання нових указівок, про що мав доповісти своєму командирові.

Не менше двох разів на місяць виховник Групи мав скликати на виховні заходи (наради, збори) виховників загонів (куренів) УПА та інструкторів-контролерів з виховної роботи. За неможливих умов він робив це рідше, про що звітував перед вищим керівництвом. Щонайменше раз на місяць збирав з виховною метою командирів загонів і військового штабу Групи.

Також виховник Групи керував виховною роботою у медичному відділі через його виховника.

Під безпосереднім підпорядкуванням виховника Групи був інструкторсько-контрольний орган, який за його дорученням здійснював контроль над виконанням завдань виховниками нижчих структурних підрозділів.

Аналогічно діяльності виховного відділу Групи діяли і виховні відділи загонів на чолі з відповідними виховниками. До складу виховних відділів загону входило три кращих виховники з самостійно діючих частин загону (сотень) і один представник командного складу (призначався командиром загону, час від часу замінюючись). Виховні заходи з командним складом загону мали проводитися хоча б раз на тиждень.

У сотнях і самостійно діючих відділах загону були виховники на правах старших підстаршин, які проводили виховну роботу у відділах (або окремо в кожному підвідділі) у час, визначений у програмі дня (не менше однієї години на день).

Крім цього, у відділах у вільний від військових справ час виховники організували різні заходи національно-культурного характеру (забави, ігри, співання пісень, підготовка імпрез, гутірки тощо).

Однією з вимог щодо виховної роботи в цілому було встановлення тісної співпраці та гармонії між командиром і виховником, де б виховник був помічником командира, а командир міг би всеціло покластися на свого виховника.

Отже, вивчення досвіду організації виховної роботи в УПА, аналіз діяльності системи виховних структур, її позитивних сторін і, безсумнівно, ефективності допоможе вдосконаленню сучасної системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України.

Горєлов В. І., к.і.н.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ЛЮДСЬКІ Й МАТЕРІАЛЬНІ ВТРАТИ ПЕРЕМОЖЦІВ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР

Нацистська Німеччина, націлена на тотальну війну, за 6 років свого існування до початку Другої світової війни (січень 1933 – вересень 1939 рр.) збільшила чисельність збройних сил – Вермахту з 100 тис. до 4,6 млн осіб (тобто у 46 разів!).

Відомий політичний діяч, прем'єр-міністр Великобританії в періоди 1940–1945 рр. і 1951–1955 рр. Уїнстон Черчілль в аналітичній праці “Друга світова війна”, виданій у 1948–1953 рр., а в 1953 р. відзначений Нобелівською премією з літератури, досить переконливо висвітлив генетичне коріння нацизму і становлення таких політичних лідерів, яким був А. Гітлер. Незадоволеність існуючими реаліями, ганьба поразки Німеччини

у Першій світовій війні, економічна криза в країні зумовлюють пошук винуватців і політичного виходу. Гітлер виклав цей вихід в 1925 р. у своїй злочинній книзі “Майн кампф”, що стала, за висловом У. Черчілля, “новим кораном віри і боротьби” нацистської Німеччини.

У “Майн кампф” майбутній фюрер, закликаючи до війни, наголошував: “...якщо зараз ми говоримо про нові землі в Європі, то перш за все, можна мати на оці тільки Росію та підвладні їй суміжні держави”. Прийшовши до влади, Гітлер постійно конкретизував і доповнював свої геополітичні погляди. “Якби ми мали у розпорядженні безмежні сировинні багатства Уралу, ліси Сибіру, і якби неосяжні плодоносні рівнини України знаходились у межах Німеччини – ми мали б усе”, – заявляв фюрер на з’їзді правлячої націонал-соціалістичної партії у 1936 р.

Після поразки Польщі у вересні 1939 р. Франція капітулювала 22 червня 1940 р. (бойові дії йшли трохи більше 40 днів – з 10 травня по 22 червня).

Вермахт розгромив у 1939–1940 рр. 180 дивізій 11 європейських армій і став найсильнішою армією в світі.

До осені 1942 р. на території майже двох десятків держав Європи і Північної Африки “стояв” чобіт солдата нацистської Німеччини.

Нацизм і тоталітаризм завжди є апологетикою сили і насильства. Захоплюючи життєвий простір на Сході, гітлерівський нацистський режим прагнув знищити СРСР (як першу в світі соціалістичну державу) і основу його етносу – слов’янський народ, а також “остаточно вирішити” питання з єврейським населенням окупованих територій Європи (що було передбачено в генеральному плані “Ост”).

Довідка. Генеральний план “Ост” – нацистський план колонізації і германізації Східної Європи, розроблений у 1940 р. в Головному управлінні імперської безпеки під керівництвом Г. Гімmlера. План передбачав протягом 30 років виселити до Західного Сибіру близько 31 млн осіб з території Польщі і західних районів СРСР (80–85% польського населення, 65% населення Західної України, 75% населення Білорусії, значну частину населення Латвії, Литви та Естонії). Населення, що залишалось, підлягало онімеченню. Замислювалося до початку виселення на окупованих територіях знищити 5–6 млн євреїв і 30 млн росіян. Виконувати план “Ост” нацисти почали з установами на окупованих територіях Польщі і СРСР жорсткого окупаційного режиму.

Радянський військово-промисловий комплекс (ВПК) працював на розгром нацистської Німеччини. Великий внесок внесли 550 великих промислових підприємств з обладнанням і персоналом, евакуйованих з території Української РСР.

Певний внесок у справу постачання Радянським Збройним Силам бойової техніки, озброєння, продовольства та інших видів забезпечення зробили США, Великобританія і Канади по ленд-лізу.

Народи Радянського Союзу і його Збройні Сили зіграли вирішальну роль у переможному закінченні Другої світової війни і розгромі нацизму. 80% загальних втрат Вермахт зазнав у боях і бойовищах з Червоною Армією і ВМФ, 20% втрат завдали йому союзники СРСР – США і Великобританія. Також ціною життів і здоров’я своїх військовослужбовців

Радянський Союз за 23 дні (09.08 – 02.09.1945 р.) замість запланованих комітетом начальників штабів США і Великобританії 1,5 років виконав союзницький обов’язок по розгрому мілітаристської Японії і врятував від загибелі майже 1,5 млн військовослужбовців США і Великобританії.

Понад 1 млн радянських воїнів в 1944–1945 рр. віддали життя за звільнення 13 країн Європи і Азії. Чималий внесок у досягнення Перемоги у Другій світовій війні внесли народи і збройні сили США, Великобританії (самої метрополії плюс її домініонів і колоній), Франції, Польщі, Чехословаччини, Югославії, Греції, Китаю.

Нацистська Німеччина (з союзниками – державами “Вісі” – фашистською Італією і мілітаристською Японією) була переможена – вона не змогла встояти проти об’єднаних ВПК і мобілізаційних резервів трьох союзних держав – СРСР, США і Великобританії – головних учасників Антигітлерівської коаліції.

Загальні безповоротні втрати СРСР – 26,6 млн осіб становлять суму безповоротних втрат цивільного населення країни – 17,9 млн осіб і безповоротних втрат військовослужбовців радянських Збройних Сил – 8,7 млн осіб.

Безповоротні втрати Британської імперії – 502,7 тис. осіб – складають 1,9% від загальних безповоротних втрат СРСР. Безповоротні втрати США – 322,2 тис. осіб – складають 1,2% від загальних безповоротних втрат СРСР.

Збиток від прямого знищення і руйнування матеріальних цінностей на території СРСР склав 30% національного багатства країни і 41% від втрат всіх країн-учасниць Другої світової війни (якщо їх втрати прирівняти до 100%).

Довідка. Сумарна оцінка безповоротних втрат Української РСР за роки Другої світової війни – понад 8,6 млн осіб складається з загальної кількості військових безповоротних втрат – приблизно 4,1 млн осіб (убитих, загиблих у полоні, від хвороб, самогубств, виконання вироків військових трибуналів, у ході бойових дій на боці ворога, зниклих безвісти, померлих від контузій, ран і хвороб по закінченню війни) плюс безповоротні втрати цивільного населення – 4,5 млн осіб.

Сумарні безповоротні втрати Української РСР у Другій світовій війні – 8,6 млн осіб – складають 32,3% від безповоротних втрат СРСР – 26,6 млн осіб.

Сумарні безповоротні втрати Британської імперії – 502,7 тис. осіб – складають 5,8% від безповоротних втрат України – 8,6 млн осіб у Другій світовій війні.

Сумарні безповоротні втрати США 322,2 тис. осіб – складають 3,7% від безповоротних втрат України – 8,6 млн осіб у Другій світовій війні.

Загальна сума тільки прямих збитків, заподіяних господарству Української РСР, становила майже 42% збитків, завданих війною та окупацією СРСР і 17,2% від матеріальних втрат усіх держав-учасниць Другої світової війни.

Загальні військові втрати держав “Вісі” (з якими воював СРСР), становлять 8,65 млн осіб. Військові ж втрати України – 4,1 млн – **становлять 47,4% – майже половину військових втрат усіх держав гітлерівського альянсу.** З урахуванням прямих матеріальних втрат з цього випливає висновок **про надзвичайно високу ціну, яку довелося сплатити українському народові за Перемогу, за визволення Європи від коричневої чуми.**

Вирішальну роль Радянського Союзу (а в його складі й України) у розгромі нацизму заперечити неможливо. Англійський історик А. Тейлор у книзі “Друга світова війна”, виданій в 1975 р. у Лондоні, пише: “Необхідно пам’ятати, що коли японці завдали удару по Перл-Харбору, німці уже були зупинені під Москвою, коли англійці перемогали під Ель-Аламейном, Сталінград перебував в облозі, і коли англо-американці висадились у Сіцилії, росіяни вигравали битву під Курськом”. А відтак Тейлор робить цілком логічний висновок: “Великобританія і Сполучені Штати придбали союзника, котрий виграв для них війну проти Німеччини”.

Травень 1945 р. постійно нагадує, якого сильного і небезпечного ворога світової спільноти перемогли держави Антигітлерівської коаліції. У цю спільну справу Перемоги великий внесок зробив СРСР і його складова частина – Українська РСР.

Гук О. Л.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ПРОПАГАНДА ОУН І УПА В ХОДІ БОРТЬБИ З НАЦИСТАМИ

30 червня 1941 року, після окупації німецькими військами Львова, провідники ОУН проголосили маніфест про відновлення Української держави. Реакція окупаційної влади була швидкою – розпочалися масові арешти, розстріли та катування в концтаборах українських націоналістів, політична діяльність українських організацій підлягала повній забороні. Такі дії переконали керівництво ОУН в антиукраїнській політиці нацистської Німеччини. Відтак, на Першій конференції ОУН, що відбулась у вересні 1941 року, серед найближчих завдань ОУН було визначено “пропагандистсько-роз’яснювальну підготовку до активної боротьби з німецьким окупантом, розкриття німецьких планів поневолення і колонізації України”.

Пропагандистська робота не була хаотичною, а велася постійно і цілеспрямовано, на основі розроблених програм та різноманітних наказів й інструкцій Проводу ОУН і УПА. Керував роботою Головний осередок пропаганди на чолі з Головним референтом пропаганди. У Головному осередку пропаганди, рішення якого були обов’язковими для виконання, визначали основні напрями пропагандистської роботи, окреслювали пріоритетну тематику періодичних видань, виготовляли ключові зразки пропагандистських матеріалів. На крайовому, обласному, окружному і повітовому рівнях діяли відповідні осередки пропаганди. Вони склалися з 3–5 працівників, які, окрім роз’яснювально-пропагандистської роботи, займалися редагуванням, друком або передруком організаційної літератури, а також її розповсюдженням.

В УПА інформаційно-пропагандистською діяльністю займався кадровий старшина на кожному рівні командування. Також у бойових частинах УПА в куренях, сотнях, чотах, роях були старшини-політвиховники, діяльність яких була спрямована на забезпечення ідеологічної мотивації учасників визвольного руху. Не залишались осторонь інформаційно-пропагандистської роботи і командири усіх рівнів, які, відповідно до наказу командувача УПА Кліма Савура від 15 серпня 1943 р., повинні бути “виховником, пропагандистом і політвиховником”.

Керівництво ОУН усвідомлювало, що без створення організаційно і ідеологічно стійкої мережі на окупованій території України не можна сподіватися на реалізацію державотворчих планів. Тому важливу роль у розгортанні пропагандистської роботи на окупованій території України в 1941–1942 роках було відведено похідним групам ОУН. Групи мали завдання щодо створення місцевих осередків ОУН, ведення розвідки, роз’яснювальної та пропагандистської роботи. Основними формами роботи похідних груп серед населення були індивідуальні й колективні бесіди, розмови, промови, декларації, доповіді, мітинги, збори, культурно-розважальні заходи тощо.

Дану практику було також використано під час рейдів відділів УПА по територіях, не охоплених повстанським рухом. У ході таких рейдів повстанці не лише вели бойові дії, а й проводили агітаційно-пропагандистську та інформаційно-роз’яснювальну роботу, в якій особливу роль відігравали бесіди з місцевим населенням, мітинги, інформування людей про хід воєнних дій, події у світі, в регіоні проживання населення. В

ході рейдів активно використовувався і такий специфічний метод роботи з населенням, як пропаганда дією (сама поява загонів УПА піднімала моральний дух населення та мобілізувала на боротьбу з ворогом).

Чільне місце в системі ідеологічно-пропагандистської діяльності ОУН і УПА належало друкованій пропаганді. Однією із центральних тем підпільної преси було намагання довести, що війна між Німеччиною і Радянським Союзом є спробою з'ясувати стосунки між двома державами і їм байдужа доля інших народів та держав. На сторінках преси розкривалися злочини німецьких загарбників. Причому видання ОУН та УПА, які видавалися на західноукраїнських землях, оприлюднювали факти, що відбувалися на Півдні чи на Сході України, і навпаки. Господарювання німців в окупованій ними Україні висміювалося в гумористично-сатиричних жанрах.

У залежності від зростання і масовості збройних дій повстанців, спрямованих проти окупаційних військ, змінювалася й тематика друкованих видань. Публіцисти намагалися інформувати і відтворювати хід боротьби, показуючи, що повстанці можуть перемагати і таку могутню силу, як армія Німеччини, прославляючи і увіковічуючи в пам'яті нащадків бойові подвиги воїнів УПА.

Окремим напрямом у пропагандистській боротьбі ОУН-УПА була робота з агітації серед солдатів і старшин вермахту (особливо серед національних легіонів, що були сформовані з військовополонених, які репрезентували майже всі поневолені народи СРСР). У своїй агітації Провід ОУН-УПА звертався до героїчного минулого народів, до їх визвольної боротьби проти московського імперіалізму й пояснював, що гітлерівським імперіалістам цілком далеке й чуже їх визволення. Тому УПА закликала ці народи не вмирати за імперіалістичні плани Гітлера, а зі зброєю в руках переходити на бік УПА, щоб разом боротися проти гітлерівських і сталінських імперіалістів.

Першими навесні 1943 року до УПА приєдналися татари. Масового ж переходу не відбулось через вплив німецької пропаганди, що поширювала чутки про знущання УПА над "батальйонцями" та їх розстріли. На противагу цим закидам УПА в червні 1943 р. видала свій перший заклик до "батальйонців"-грузинів російською мовою. Успіх цього звернення був надзвичайний: до відділів УПА зголосились грузини й представники інших кавказьких народів, які в подальшому підготували заклики мовою своїх народів. Крім того, було видано російською мовою заклик до "армян и других народов Кавказа", а також до "узбеків, казахів, туркменів, башкирів, татар, народів Уралу, Волги й Сибіру, народів Азії та до росіян". Бійці національних батальйонів відгукнулися на заклики УПА й почали переходити до неї, спочатку індивідуально, а потім масово. Напередодні повернення більшовицьких окупантів на Волинь при УПА існувало 15 різних національних відділів.

Доказом ефективності пропагандистської кампанії також є Перша Конференція Поневолених Народів Сходу Європи й Азії, що була скликана за ініціативою УПА й відбулася 21–22 листопада 1943 р. В роботі цієї Конференції взяли участь, окрім українських делегатів, делегації 12 народностей загальною кількістю 39 делегатів.

Інформаційно-пропагандистську діяльність ОУН-УПА здійснювали й серед військ німецьких союзників: італійців, угорців, словаків, румунів. Їх агітували не воювати за німецькі ідеї, не боротися проти національно-визвольного руху, а переходити на українську сторону або принаймні підтримувати її. Наслідком проведення цієї роботи стало відкликання німцями угорських відділів з фронту проти УПА (1943 р.). У 1944 році командування 6-ї угорської армії заключило з УПА договір про перемир'я й нейтралітет.

Таким чином, пропагандистська комунікативна технологія активно використовувалася керівниками ОУН-УПА у своїй роботі з цивільним населенням, регулярними військами та повстанськими загонами, що діяли на території України. У низці випадків цій роботі було надано пріоритетного значення. Завдяки проведенню заздалегідь спланованих та цілеспрямованих заходів пропаганда досягла досить суттєвих результатів, що сприяло посиленню українського визвольного руху та поширенню його ідей як в Україні, так і серед представників інших народів.

*Даценко О. М., к.і.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського, м. Київ*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В ЧАСИ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Розпочинаючи свою діяльність в якості глави уряду, П. Скоропадський вважав, що для того, щоб існувала сильна самостійна Україна, потрібно створити міцну армію. Будучи професійним військовим, Гетьман, як ніхто інший, розумів значення для держави боєздатної армії. Під час його керівництва Військове міністерство розпочало активну роботу над регламентацією життєдіяльності майбутнього війська. В цей час проводилась робота щодо розробки основних напрямів військової освіти, підготовки навчальних програм і статутів, розробки української військової термінології.

Також у цей час виник задум створення низки солдатських шкіл, просвітніх, релігійних і музичних гуртків, а для того, щоб полегшити злиденність і надати можливість дітям військових отримати освіту, планувалось

відкрити сухопутні та морські навчальні заклади, які у першу чергу мали приймати дітей офіцерів та солдатів, хоча становий принцип прийому відкидався цілком.

Для керування всіма військовими школами і побудови системи військової освіти 11 липня 1918 р. був підписаний наказ про утворення Головної шкільної управи. Розробка ж основних напрямів розвитку системи військової освіти була покладена на комісію з утворення постійних військових шкіл Української держави. Протягом двох місяців, з 25 червня 1918 р., комісія мала опрацювати такі питання:

які потрібно створити школи (виробити їх тип і організацію);

кількість шкіл;

керування школами;

обсяг навчання (які викладати наукові дисципліни, виробити програми для них);

принципи і методи виховання у школах;

умови вступу до школи;

комплектування шкіл учнями (відношення шкіл до військової повинності та загальної освіти, права і обов'язки учнів шкіл, а також ті права і обов'язки, які школа мусить дати тим, хто її закінчив);

комплектування шкіл інструкторським (стройовим) та вчительським складом;

підготовка інструкторського та вчительського складу.

У ході своєї роботи комісія мала узагальнити досвід організації військового шкільництва в колишній російській, німецькій і болгарській арміях та величезний досвід часів світової війни; розробити питання щодо українізації шкіл, українознавства взагалі та виховання в школах дійсних українців, порушити питання про вищу військову освіту (академію).

17 червня 1918 р. був підписаний наказ Військової Офіції Української держави, в якому зазначалось, що не пізніше осені 1918 року необхідно утворити військові школи для задоволення потреб армії старшинами та фахівцями всіх галузей військових знань. Для організації військових шкіл, які повинні бути об'єднані в одну чітку систему і збудовані за досвідом Першої світової війни (1914–1918), призначалась комісія під керівництвом професора академії генерального штабу отамана Головіна. Згодом комісію очолив генеральний значковий М. Юнаків.

У результаті роботи комісії вся система військової освіти і професійної підготовки старшин Української держави розподілялась на ряд рівнів:

юнацькі військові школи;

обер-старшинські (тобто молодших офіцерів) фахові курси;

старшинські класи у військовому та артилерійському політехнікумах;

військова академія;

вищі курси для штаб-старшин (тобто для старших офіцерів) та генеральних старшин.

Під час роботи членами комісії було ретельно опрацьовано проект створення спільної юнацької школи. І нею ж були визначені основні цілі підготовки майбутніх старшин усіх родів зброї. Це зокрема:

1) дати майбутнім старшинам однакові і спільні основи вояцько-старшинського світогляду – виробити однакове розуміння й погляд на сукупність усіх воєнних явищ;

2) виробити у них вояцько-товариську солідарність;

3) по можливості викоринити між старшинами різних родів зброї антагонізми, які роз'їдали інші армії, зокрема імперсько-російську, з якої до української армії переходили за браком інших кадри.

У ході своєї роботи комісія наголошувала на необхідності спадкоємності ідеї вояцької єдності-спільності, започаткованої в спільній юнацькій школі і продовження її у високих воєнних школах (військовій академії, військовій політехніці, кадетських корпусах). Ця спадкоємність мала досягатися тим, що провідні військові дисципліни, як стратегія, тактика, історія воєнного мистецтва та ін., в академії і військовій політехніці мали викладати ті ж самі професори та за тими самими програмами, проводячи в лекціях ідею спільності-єдності воєнної співпраці у всіх перипетіях бою.

Досить докладно основні засади підготовки військових фахівців викладені у Положенні про Кам'янецьку спільну юнацьку школу, розробленому у Головній шкільній управі Генерального штабу влітку 1918 року. В цьому документі визначені цілі навчання і виховання, форми і методи навчання, система оцінки знань слухачів школи.

У Положенні визначались предмети, які підлягали вивченню. Це військові науки: тактика, артилерія, військова адміністрація, законодавство. До загальноосвітніх предметів входили: українська мова і історія України, письменництво, географія України. Навчальною програмою були також передбачені всі галузі військово-службової підготовки.

Розробляючи систему військової освіти, Головна шкільна управа звертала увагу також на розвиток вищої військової освіти. Секція з вищих військово-навчальних закладів визначила основні цілі вищої військової освіти. Перша з них полягала у підготовці старшин для практичної діяльності в армії на командирських і адміністративних посадах, для чого в основу навчання мало бути покладено опанування теорією військового мистецтва в такому обсязі, який потрібний для реалізації вищевказаної основної мети. Другою метою вищої військової освіти визнавалась підготовка обмеженого кола осіб для ведення наукової роботи з метою розвитку військово-наукових знань, а також для підготовки кваліфікованих військових фахівців – керівників військового управління.

Загалом аналізуючи добу Гетьманату П. Скоропадського в справі побудови системи військової освіти, потрібно відмітити, що в цей період робота по підготовці військових кадрів набуває системного характеру. Однак зробивши з самого початку акцент на необхідності підвищення професійного рівня урядовців, кадрова політика Гетьмана практично проігнорувала національний чинник. Унаслідок чого, через брак офіцерів-українців з освітою Академії Генерального штабу ключові посади у гетьманській військовій адміністрації були зайняті посадовцями з антиукраїнськими настроями. Така ситуація негативно впливала на моральний стан та відношення населення до гетьманської влади, сприяла виникненню та зростанню духу опозиції і анархії, створенню в українському суспільстві напередодні протигетьманського повстання досить своєрідного відношення як до ідеї української державності, так і формування переконань потреби її збройного захисту.

*Демський В. В., к.психол.н., доцент
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО РУХУ ТА УКРАЇНІЗАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ 1917 РОКУ

Основні архетипи українського війська на початок ХХ століття своїм корінням сягають останніх козацьких полків ХVІІІ ст., адже після їхнього переформування на регулярні частини російської армії Україна не мала власних збройних сил.

Трохи раніше, у 1914 році у складі австро-угорської армії був створений Легіон Українських Січових стрільців. Його створення підтримувалось владою імперії та ініціативою самих українців, отже мотиваційний чинник був більш окресленим і зрозумілим, архетип полягав у конструкті тієї самої “козаччини”, що мав відображення навіть у назві. Військова мотивація формації полягала у звільненні українців від російського панування.

У Російській Імперії до падіння династії Романових жодних спроб формувати українські національні військові формування не було. Ситуація змінилась лише на весні 1917 року. У російській армії почали з'являтися численні українські гуртки, проте їхній мотиваційний та соціально-психологічний зміст носив суперечливий характер. Як зазначав сучасник подій, що воєцтво “формувалося не лише з одного почуття суто національного, а в більшості стреміло до рідної оселі”. Неврахування соціально-психологічного змісту мотивації призвело у майбутньому до багатьох прорахунків.

Крім того, існував конфлікт між соціал-демократичним і самостійницьким рухом. Соціал-демократи не врахували з самого початку архетип “козаччини”, а їхній соціально-психологічний конструкт виносив на перше місце лише соціалістичну революцію та класову боротьбу, де війську відводилась роль лише інструменту цієї боротьби, психологічно вони не були готові до відстоювання національних інтересів збройним шляхом.

Натомість “самостійники” на перше місце поставили національне питання та створення українських збройних формувань. Невміння поєднати два соціально-психологічних конструкти в єдиний призвело до дезорієнтації у мотивах як військових формувань, так і в діяльності окремих військових та політиків.

Діяльність українських військово-політичних організацій вилилася в українізацію російських військових формувань шляхом переміщення військовиків різних національностей та українців. Саме переміщення українців до військових частин без урахування попередніх чинників не дало належного результату, крім окремих випадків. На ґрунті міжнаціонального антагонізму між вояками-українцями та офіцерами-росіянами руйнувалася дисципліна у військових частинах, бракувало українських національно-свідомих кадрів. У майбутньому це вилилося у недовіру з боку вояків-українців до офіцерів як до категорії.

Також, необхідно зазначити, що рушійною силою впровадження архетипу “козаччини” була сільська інтелігенція. Саме завдяки їй відроджувалися військові традиції шляхом створення Вільного козацтва – добровольчих загонів сільської самооборони. Соціально-психологічний зміст вільного козацтва також полягав у двох аспектах.

По-перше, своїм завданням вільні козаки вважали захист національної справи, проте багато чого залежало від особистостей окремих отаманів, їхнього власного розуміння національних інтересів, які часто також були не позбавлені соціалістичних ідей. По-друге, Центральна Рада самоусунулась від керівництва цими процесами, в певних моментах підозріло чи навіть вороже. Подекуди вільні козаки виконували функції охорони правопорядку і не переслідували жодних політичних цілей.

Підсумовуючи можна зазначити, що соціально-психологічний конструкт побудований на архетипі “козаччини” не став цілісним для основних соціальних груп: “соціалістів”, “самостійників”, “аполітичних” через конфлікт інтересів, що не завжди стояли на державницькій основі.

Дерновий В. М.

*Музей Повітряних Сил Збройних Сил України,
м. Вінниця*

ЕСКАДРА ПОВІТРЯНИХ КОРАБЛІВ “ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ” У НЕБІ ТА НА ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКІЙ

В історії світового літакобудування повітряні гіганти “Муромці” киянина І. І. Сікорського стали символом технічної могутності. Серед усіх авіаконструкторів світу до Першої світової війни тільки одному Сікорському вдалося побудувати чотиридвигуновий гігант, постійно його удосконалювати та підтримувати пальму першості протягом кількох років. Жодна країна світу, навіть найрозвиненіша, не мала аж до 1917 року такого потужного літака.

Уперше “Муромці” з’явилися в Україні 1914 року. Влітку “Ілля Муромець” під командуванням свого творця здійснив переліт із Петербурга до Києва. Це був перший у світі швидкісний дальній переліт важкого багатомоторного літака. Окрім Сікорського, на борту знаходилися ще троє учасників перельоту: пілоти штабс-капітан Х. Пруссіс, лейтенант Г. Лавров і механік В. Панасюк.

На честь видатного червеного перельоту Петербург – Київ – Ново-Сокольники – Петербург корабель отримав почесну назву “Київський”. При формуванні Ескадри “Муромців” один із кораблів почали називати “Київським”. Він протягом Першої світової прославляв славетне місто Київ – Батьківщину Ігоря Сікорського. Першим командиром VII-го корабля “Київський” був капітан Г. Г. Горшков, його помічником – поручик І. С. Башко (згодом – командир “Київського”, командир бойового загону Ескадри). У подальшому всі кораблі, які отримували цей екіпаж, мали назву “Київський”.

Першим бойовим кораблем, що побував в Україні, був “Ілля Муромець І” штабс-капітана Є. В. Руднева, який 25 листопада 1914 року за 5 годин перегнав літак із Белостока до Львова для участі у бойових діях проти оточеної російськими військами австрійської фортеці Перемишль. Бойова слава “билинного богатиря” могла зародитися в українському небі, однак на фронті Руднев не виконав жодного бойового вильоту, жодної розвідки. Посилаючись на незадовільні характеристики корабля, він подав рапорт на перехід у легку (малу) авіацію.

Після невдалих спроб поодинокого використання на фронті важких бомбардувальників типу “Ілля Муромець” у грудні 1914 року їх об’єднали в Ескадру повітряних кораблів. Керував Ескадрою генерал-майор Михайло Володимирович Шидловський. Він чудово знався в технічних і адміністративних проблемах, бо керував першим у Росії машинобудівним заводом “Русо-Балт”. Основна база ЕПК дислокувалася в населених пунктах Стара Яблонна, Ліда, Псков, Вінниця.

Перше в світі бомбометання з багатомоторного літака було здійснено у лютому 1915 року саме з літака “Ілля Муромець VII” “Київським” екіпажем капітана Г. Г. Горшкова, коли Ескадра дислокувалася в населеному пункті Стара Яблонна (поблизу Варшави).

Перший окремих бойовий загін Ескадри, що складався з двох “Муромців”: “ІМ-Київський” та “ІМ-III”, був направлений до Львова в середині травня 1915 року і діяв в інтересах 3-ої армії. Літаки розмістили у великому елітгу для дирижаблів на Левандовському аеродромі. Екіпажі Башка та Озерського на цих машинах надали величезну допомогу армії, спостерігаючи за пересуванням і позиціями супротивника.

3 січня 1916 року на Південно-Західному фронті в інтересах 7-ої армії діяв бойовий загін ЕПК штабс-капітана Панкратьєва. Загін дислокувався в селі Колодзівка (зараз Колодівка, Підволочиський район, Тернопільської області), потім в Микулинцях під Тернополем та в Ягельниці під Чортковом. Всього загін Панкратьєва на Південно-Західному фронті 1916 року здійснив понад 60 бойових вильотів на бомбардування та розвідку.

За задумом вищого командування, навесні 1917 року планувалося нанесення головних ударів на Південно-Західному і Румунському фронтах. За всіма цими умовами Вінниця була ідеальним варіантом для розміщення основної бази ЕПК. До початку вересня 1916 року головні сили Ескадри почали перебазування зі Пскова до Вінниці. Ескадра і ремонтно-технічні майстерні у Вінниці розмістили на території заводу очистки, сортування і селекції насіння цукрового буряка (насінневого заводу). Поряд знаходилися залізнична станція і велике поле (готовий аеродром). Уздовж шосе, по краю аеродрому, встановили палатки-ангари, між якими поставили аеропланні ящики, в яких обладнали корабельні майстерні, метеостанцію, караульне приміщення та фотолабораторію. Трішки поодаль у парку, у двоповерховій будівлі влаштували зібрання, а на другому поверсі мешкали начальник Ескадри Шидловський, Сікорський і ад’ютант. Поруч був дім контори, де розмістили штаб Ескадри. Насінневий завод швидко перетворився на добре організований авіацентр. Там не тільки ремонтували, а й збирали нові літаки, які надходили з заводу РБВЗ, а також встановлювали двигуни, що надходили із Франції, Англії.

Технічним керівником і головним конструктором Ескадри був 27-річний інженер-конструктор Ігор Іванович Сікорський. У Вінниці він прожив близько півроку. Під його керівництвом активно переозброювали та переоснащували кораблі. Змін, які зробив Сікорський, було так багато, що, отримавши їх з Ескадри повітряних кораблів, правління РБВЗ на початку 1917 р. запропонувало укласти новий контракт на побудову 25 машин типу Г-4 і 15 – типу Е-2. Проводились Сікорським і роботи по вдосконаленню винищувача С-16 та підготовка до серійного виробництва літаків С-19 та С-20. Після відставки у квітні 1917 р. Шидловського

ескадру покинув і Сікорський. Новим керівником Ескадри призначили полковника Г. Г. Горшкова.

У 1917 році на фронтах вже діяли 4 бойових загони. На Південно-Західному фронті з кінця березня загін Г. І. Лаврова дислокувався в Микулинцях. З травня загони С. М. Нікольського та І. С. Башка дислокувалися в Ягельниці та Бучачі. На румунському фронті з квітня 1917 р. діяв бойовий загін Р. Л. Ніжевського, що дислокувався в Болгарії поблизу Болграда.

У жовтні 1917 р. після революції почалося поступове розпадання Ескадри. Політичні пристрасті доходили до межі. Серед нижчих чинів царював антивійськовий настрій. 28 жовтня, після мітингу розпочалося повстання Вінницького гарнізону. Після більшовиків у Вінницю зайшли підрозділи 7-го гайдамацького полку. 17 січня 1918 року аеродром Ескадри з боєм знову був зайнятий більшовиками. 17 лютого Вінницю зайняли солдати 133-го німецького саксонського піхотного полку. Владу над Україною взяв на себе гетьман, генерал Павло Скоропадський. У квітні 1918-го за його наказом на базі Вінницької Ескадри і ремонтної бази почалося формування повітряного флоту української держави. Спочатку його очолив Г. Г. Горшков, а начальником Ескадри повітряних кораблів назначили Р. Л. Ніжевського. Листування і розмови велися лише українською мовою. З попереднього особового складу залишилися служити 33 особи, з них 17 чиновників і 16 офіцерів. Серед офіцерів були відомі льотчики старої Ескадри: підполковники А. П. Барбович, В. О. Іванов, Р. Л. Ніжевський, капітани С. М. Головін, Я. М. Шаров, підпоручик А. М. Лавров. Влітку 1918 р. велася робота зі складування, пакування і перевірки матчастини, що залишилися в Ескадрі повітряних кораблів. Але далі складання актів і перенесення майна на інші склади справа не дійшла. У жовтні 1918 року ЕПК передбачали використовувати як резерв Генерального штабу Української Держави для нанесення бомбових ударів і ведення стратегічної розвідки. Протягом жовтня–листопада 1918 капітан (сотник) Неймарк (колишній артилерійський офіцер V корабля штабс-капітана Алехновича) займався формуванням особового складу ЕПК. У грудні ЕПК нараховувала вже 10 офіцерів, 12 чиновників, 65 кваліфікованих працівників і 50 солдатів охоронної команди (“козаків вартової команди”). Через несправність апаратів польоти не здійснювалися.

Під час антигерманського повстання Директорії (14 листопада – 14 грудня 1918 року), внаслідок якого відновилася УНР, ЕПК підтримала Директорію. У січні 1919 року радянські війська захопили частину України, в тому числі й Вінницю, а залишки майна старої Ескадри вивезли до Росії, на базу Дивізіону Повітряних Кораблів до Липецька.

Єфімов Г. В., к. держ. упр., с. н. с.,

Стадник В. В., к. соц. ком.,

Фуртес О. О., к. і. н., с. н. с.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ФОРМУВАННЯ, ПІДГОТОВКА І ВІДПРАВКА РЕЗЕРВІВ ДЛЯ ПОПОВНЕННЯ ВТРАТ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Актуальність теми обумовлена тим, що діяльність органів військового управління всіх рівнів щодо організації підготовки резервних формувань та забезпечення військ (сил) поповненням як у роки Другої світової війни, так і до теперішнього часу, не була предметом спеціального наукового дослідження і не отримала всебічного освітлення у науковій та історичній літературі, практичного відпрацювання, тому багато аспектів даної проблеми залишаються зовсім невивченими. При цьому слід підкреслити, що питанням підготовки резервів і відправки їх за призначенням завжди приділялася велика увага. Майже в усіх війнах і збройних конфліктах минулого й сьогодення збройні сили так чи інакше використовували резервні компоненти.

Історія переконливо свідчить, що хід і результат війни залежали від здатності протиборчих сторін забезпечити своєчасне надходження на театри воєнних дій свіжих, добре навчених резервів різного призначення. Наприклад, у країнах, які брали участь у Другій світовій війні, з 210 млн чоловіків призовного віку до збройних сил було мобілізовано 110 млн осіб. Держави змушені були призвати близько 12–20% загальної чисельності населення. Аналіз чисельності збройних сил основних країн, що брали участь в Другій світовій війні, їх втрат показує, що війна фактично велася людьми, які були призвані на військову службу із запасу і до того ж вперше. Так, фашистська Німеччина поставила під рушницю 21 млн осіб, що перевищувало чисельність її збройних сил на початок війни (1939 рік) у 16 разів. У Радянському Союзі за 4 роки війни із запасу було призвано 13 віків (1905–1918 років), 4 віки – вперше. Війна вимагала більш значних і підготовлених поповнень, ніж раніше. Причому із зростанням технічної оснащеності військ питома вага навчених резервів не зменшувалася, а тільки збільшувалася.

Не меншої важливості резерви набувають у наш час у зв'язку зі скороченням чисельності збройних сил. Зокрема, для участі в операції 1991 р. у Перській затоці США призвали близько 300 тис. резервістів. Для участі в бойових діях США в Іраку було призвано до 150 тис. резервістів, а це фактично кожен третій зі створеного Альянсом резервного угруповання. Таким чином, існує пряма залежність активного ведення воєнних дій від

наявності у сторін ефективної системи підготовки людських резервів, здатної забезпечити безперервне і значне поповнення військ (сил), що ведуть бойові дії, навченим особовим складом.

Якими би оптимальними не були склад і структура збройних сил мирного часу, успішне виконання поставлених завдань у воєнний час неможливе без підтримання боєздатності за рахунок наявності достатньої чисельності підготовлених військово навчених людських ресурсів. Ця проблема є комплексною й багатоплановою і передбачає розв'язання широкого кола питань. Основне з них – конкретизація понятійного апарату й розроблення практичних заходів щодо підготовки військового резерву людських ресурсів та відправки його за призначенням з метою забезпечення потреб ЗС та інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення в особливий період.

У цій важливій і багатогранній роботі не можна забувати як накопичений багатий досвід Другої світової війни, так і сучасних воєнних конфліктів, особливо під час проведення АТО, а також досвід підготовки резервних компонентів у провідних країнах світу. Лише його комплексне вивчення і творче осмислення та подальше використання, з урахуванням корінних змін в оснащенні військ і умовах та способах їх застосування, дозволять науково обгрунтовано підійти до вирішення зазначеної проблеми.

В існуючих дослідженнях практично повністю відсутня цілісна картина підготовки резервів військовим способом: в училищах, на курсах, запасних частинах. Недостатню уваги приділено також часу, місцю і умовах, в яких відбувалося формування запасних частин. Абсолютно поза увагою дослідників залишилася підготовка і відправка маршового поповнення для фронту. Необхідно констатувати, що до теперішнього часу відсутнє спеціальне комплексне дослідження діяльності військового командування щодо підготовки і забезпечення діючих військ бойовими резервами як у період Другої світової війни, так і в сучасних умовах. Про це свідчить навіть той факт, що лише у 1987 році, практично через 42 роки після завершення Другої світової війни військово командування СРСР вирішило оновити погляди на підготовку і відправку резервів в умовах особливого періоду. Був визначений порядок централізованого управління запасними формуваннями, порядок їх створення, оснащення озброєнням та військовою технікою, організації підготовки та відправлення поповнення. Для підготовки і перепідготовки поповнення було передбачено створення за видами ЗС, родам військ і спеціальних військ запасних, учбових і резервних з'єднань і частин центрального, окружного, фронтового (флотського) і армійського підпорядкування. До частин центрального підпорядкування відносилися учбові центри, полігони, запасні частини, школи молодших командирів. До частин окружного підпорядкування – учбові центри, запасні мотострілкові і танкові дивізії, запасні частини ППО і ВПС, родів військ і спеціальних військ, військові школи молодших фахівців, офіцерські курси. Частини фронтового підпорядкування включали запасні мотострілецькі, танкові полки, запасні частини родів військ і спеціальних військ, офіцерські курси, полки резерву офіцерського складу. Основною початковою інстанцією в підготовці поповнення був визначеним військовий округ воєнного часу. Саме тут передбачалося здійснювати призов військовозобов'язаних, проведення бойової підготовки і направлення їх для комплектування запасних з'єднань і частин, формування маршового поповнення і відправка його у діючі війська. До речі, необхідно визнати, що досвід розгортання запасних частин (підрозділів), організації в них бойової підготовки та злагодження, організації поповнення втрат колишнього Радянського Союзу практично втрачений. Лише агресія Російської Федерації проти нашої держави змусила терміново повернутися до відновлення такого процесу.

У зв'язку з цим набуває актуальності необхідність проведення комплексного дослідження цього важливого питання та відпрацювання пропозицій щодо переробки наказів МО України “Про затвердження “Положення про підготовку, формування та відправку резервів ЗС України” та “Положення про запасні та навчальні з'єднання, частини та частини резерву офіцерського складу ЗС України воєнного часу (особливого періоду)”.

Кидонь В. І.

Командування Сухопутних військ Збройних Сил України, м. Київ

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ІСТОРИКИ ПРО ВИЗВОЛЕННЯ КИЄВА У ЛИСТОПАДІ 1943 РОКУ

Автори праці “Стратегічні та фронтові операції на території України у 1943–1944 роках” висвітлюють дії військ 1-го Українського фронту по визволенню Києва у листопаді 1943 року.

3 листопада почався наступ ударного угруповання фронту на північ від Києва. Головного удару 38-ма армія (командувач генерал-полковник К. Москаленко) завдала на 6-кілометровому фронті. Артилерійська підготовка атаки на напрямку головного удару була особливо потужною й ефективною. У перші години після артилерійської підготовки з боку противника вогонь вели тільки окремі гармати та міномети. Перші 2 км піхота, що атакувала, пройшла, не зустрівши опору з боку противника. Організований вогонь артилерії німців

почався тільки у другій половині дня. Авіація 2-ї повітряної армії здійснила 1150 літако-вильотів. У перший день операції стрілецькі дивізії 38-ї армії, підтримувані двома танковими бригадами 5-го гв. танкового корпусу, прорвали оборону противника на фронті 10 км, просунувшись на 7 км у глибину оборони противника і до кінця дня зав'язали бій у районі Пущі-Водиці.

Зранку 4 листопада мрячив дощ, просуватися дорогами стало важко. Застосування артилерії та авіації на полі бою ускладнилося. Німецьке командування, підтягнувши свіжі частини, затримало наступ радянських військ. Бої ставали все напруженішими. О 20-й годині танкісти 7-го гв. танкового корпусу 3-ї гв. танкової армії з увімкненими фарами, виючими сиренами, ведучи інтенсивний вогонь з гармат і кулеметів, атакували гітлерівців. Приголомшений новими прийомами нічної атаки, ворог поспіхом відступив до західної околиці Києва. У цей же день був уведений у прорив 1-й гв. кавалерійський корпус під командуванням генерала В. Баранова. На кінець другого дня боїв 38-ма армія визволила Горенку, Пущу-Водицю, Берківці, Вишгород і цілком перерізала другий оборонний рубіж.

Вранці 5 листопада танкісти 6-го танкового корпусу увійшли у Святошин і, зайнявши шосе, відрізали противнику шлях відступу на Житомир. Цього ж дня 367-й стрілецький полк 71-ї дивізії форсував Дніпро на південь від Києва і захопив плацдарм на правому березі. Частини 7-го танкового корпусу 5 листопада обійшли Київ у районі Святошина і також відрізали шляхи відступу противника на захід. 5 листопада ознаменувалося великими успіхом військ 38-ї армії. Взаємодіючи з танкістами, 50-й стрілецький корпус під командуванням генерала С. Мартиросяна перерізав шосе Київ – Житомир у районі Святошина і вів бої на рубежі залізниці Київ – Фастів на південний захід від Києва, а його 167-ма стрілецька дивізія під командуванням генерала І. Мельникова прорвалася на західну околицю Києва. 51-й стрілецький корпус під командуванням генерала П. Авдієнка прорвався до міста з північного заходу. Усі з'єднання 38-ї армії просунулися надвечір 5 листопада на 25 км і зав'язали бій на околицях Києва. Таким чином, сили противника в місті опинилися під ударами майже з усіх боків. Виникла явна загроза оточення і знищення гітлерівського гарнізону радянськими військами.

У результаті наступу військ фронту 4-та танкова армія німецьких військ у районі Києва зазнала поразки. Тільки за три дні боїв за Київ, з 3 до 6 листопада, війська 1-го Українського фронту розбили 9 піхотних, 2 танкові, 1 моторизовану дивізію ворога, знищили 15 000 солдатів та офіцерів противника, 244 танки, 126 літаків, 174 артилерійські гармати, з них 48 самохідних, 158 мінометів, 246 кулеметів, 8 різних складів, 6200 солдатів і офіцерів було взято у полон.

Війська 1-го Українського фронту успішно провели наступальну операцію, з 6 листопада вільнили Київ, розширили київський плацдарм до 230 км по фронті та 145 км у глибину. Важливі комунікації, які зв'язували німецькі групи армій “Центр” та “Південь”, були перерізані.

Кирієнко О. Ю., к.і.н.

Інститут історії України НАН України, м. Київ

VOLUNTARY MILITARY FORMATIONS IN UKRAINE 1914-1921

The methods and stages of formation of the modern Ukrainian volunteer battalions, their socio-professional composition, support options of political, military and tactical objectives, training methods and weapons were and remain quite different. Many of today's questions about the formation, differentiation of the volunteer movement in Ukraine we can explain by examining the historical past.

First examples of voluntary military formations in Ukraine were during XV–XVI th centuries. But the most classical forms of voluntary movement in the history of Ukraine were in the first quarter of the twentieth century. The First World War was the first mass military conflict which based on confrontation multimillion armies. Mobilization standards were not very high in the Austro-Hungarian Empire and the Russian Empire (the Ukrainian lands were a part of these empires), but many people did not meet the mobilization requirements for different reasons (age, health status etc.). Discarded men who wanted to fight tried to enter in voluntary military formations.

Problem of Ukrainian Sich Riflemen has enough historical researches. However smaller volunteer formations Ukrainians were created in Austro-Hungarian army too. Their goals and objectives were limited to territorial defense and the protection of their subregion, no forward-looking public-policy objective.

For example, in December 1914 in Hutsulia was created and armed Hutsul's Volunteer Battalion. It consisted of 1150 warriors who guarded the region of the Carpathian Mountains from the Russian army, deserters and looters. The battalion did not have a stable number of soldiers and some of its part had from 15 to 100 soldiers. It depended on the local commanders and the number of the male population in some settlements. Austrian central authorities did not prevent the activities of the Hutsul's Volunteer Battalion.

Volunteer military units of the Ukrainians were not made in the Russian Empire, although the volunteers with no criminal record were enlisted in combat units and militias. The idea of creating (for example, the Czech volunteer brigades) individual voluntary military formations of Galician Ukrainians (which had pro-Russian orientation) was being discussed for a long time in Russia.

During the Ukrainian national revolution of 1917-1920 Ukrainian Army consisted of Ukrainian and reformatted parts of the former Russian army, various volunteer groups which were created on the national, territorial, socio-professional basis.

Every radical political party had its own militias within this period. Each locality, places of compact residence of national minorities and large industrial enterprises formed their self-defense units. All volunteer detachments had command, but did not have a clear statute of service. The most popular and legally regulated by the Ukrainian national volunteer units were "Free Cossacks". In November 1917, it approved the statute of the voluntary formation that defined the nature of the subordination of the central government.

It should be noted that during the Ukrainian revolution volunteer formations were created both by public initiative and by order of the central or local authorities. Most Ukrainian volunteer units determined their objective as a defense of the national state, law enforcement, but there were also those of formation (especially arising spontaneously) which pursued purely commercial or even criminal purposes.

*Королюк А. В.,
Ковальчук С. В., к. і. н.,
Королюк О. В.
Військова академія (м. Одеса)*

УКРАЇНСЬКИЙ ЧИННИК У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (1939–1945 рр.)

Говорячи про український чинник у Другій світовій війні, слід звертати увагу не лише на політичну складову цього питання. Так, українці разом з поляками зустріли напад німецько-фашистських військ у вересні 1939 р., повз Україну війна пройшла з заходу на схід та у зворотному напрямку і завдала великих людських та матеріальних втрат.

Але український чинник був присутній і у військових формуваннях країн, що чинили збройний опір німецько-фашистським загарбникам в роки Другої світової війни. Таким чином, метою дослідження є вивчення питання участі українців у лавах збройних сил та партизанських рухів інших країн-учасниць антигітлерівської коаліції.

Українці з початком Другої світової війни взяли активну участь у європейському русі Опору, воюючи в загонах італійських, французьких та югославських партизанів, ставши героями цих країн.

Ще на початку 1943 р. у східній частині Німеччини радянські воїни, які потрапили в неволю, створили нелегальну організацію "Братерське співробітництво військовополонених", яке з часом охопило своїм впливом десятки таборів.

Разом із іншими полоненими радянські люди вели боротьбу в концентраційних таборах і таборах військовополонених – Бухенвальді, Освенцімі, Маутхаузені, Дахау, Майданеку та ін. У Бухенвальді всі підпільні групи 15 березня 1943 р. об'єдналися в єдину організацію, що включала 1176 осіб, у тому числі 400 – з України. Зразки мужності та героїзму виявили радянські громадяни під час збройного виступу в'язнів у Маутхаузені 3 лютого 1945 р., зокрема кияни Михайло Рибинський і ворошиловградець Микола Цемкало.

На території Франції, де у жовтні 1943 р. було засноване центральне командування радянських військовополонених, діяли десятки партизанських загонів і підпільних груп, 14 з яких очолювали вихідці з України. Так, немеркнучою славою покрив себе лейтенант Червоної Армії вінничанин В. В. Порик – один з організаторів підпільної організації "Комітет радянських патріотів", створеної в таборі Бомон на півночі Франції, і командир загону партизанів у районі міста Аррас. Цей загін знищив близько 300 фашистських солдатів і офіцерів, пустив під укіс 11 залізничних ешелонів. Разом з іменами французьких патріотів ім'я Василя Порика висічено на граніті пам'ятника розстріляним патріотам у фортеці Аррас. Він став національним героєм Франції. Разом з В. В. Пориком на французькій землі з ворогом билися його земляки В. Колесник, В. Доценко, Д. Рудковський, Г. Тимченко, С. Кондратюк.

У травні 1944 р. в Нансі виник штаб радянських партизанських загонів, який координував їх діяльність.

Другу об'єднану партизанську бригаду в Словаччині очолював українець Д. Діброва, який загинув в одному з боїв.

В італійському русі Опору відзначались кіровоградці С. Базенков, В. Лоліщук (воював разом із Ф. Полетаєвим), харків'яни А. В. Прусенко, М. С. Алмакаєв, В. Л. Поліщук, В. Іванченко та багато інших з різних куточків України. У районі Емілії-Романь заступником командира найбільшого радянського підрозділу "Групи моденських дивізій" був М. Лорноус з Кіровоградської області, а його земляк Г. В. Балицький, який командував партизанським загonom у Польщі, був нагороджений Золотим Хрестом.

Українські фронти, разом з бійцями й офіцерами інших радянських фронтів та місцевими силами Опору, внесли значний вклад у визволення європейських країн і остаточний розгром нацистської Німеччини. Зокрема вони брали участь у вигнанні гітлерівських військ з Польщі, Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщини, Чехословаччини, Австрії, у заключній операції війни – Берлінській битві.

За директивами ЦК ВКП(б) і Державного Комітету Оборони, ЦК КП(б)У Український штаб партизанського руху надавали значну допомогу партизанському рухові й підпільникам Польщі, Чехословаччини, Румунії й Угорщини.

У січні–травні 1945 р. розгорнулися завершальні бої Другої світової війни в Європі. Протягом січня – першої половини квітня Польща, Угорщина, значна частина території Австрії і Чехословаччини були очищені від гітлерівських військ. 16 квітня війська 1-го Білоруського і 1-го Українського фронтів почали Берлінську

наступальну операцію, яка закінчилася 2 травня капітуляцією берлінського угруповання. У числі 589 воїнів 23 національностей, удостоєних за взяття Берліна найвищої нагороди – звання Героя Радянського Союзу, було 108 українців, багато тисяч одержали ордени і медалі СРСР. Не будемо забувати, що назва чотирьох наступальних фронтів на Україні носили назву “Українські”, не тільки переслідуючи ідеологічну мету, але й тому, що основне поповнення в частини відбувалося за рахунок місцевого населення, яке звільнялося від окупантів.

На жаль, зараз ми спостерігаємо ганебне намагання керівництва Російської Федерації утвердити постулат, що Перемога у Другій світовій війні (хоча Російська Федерація не визнає цей термін і невідступно вимагає використовувати термін “Велика Вітчизняна Війна”) є заслугою лише російського народу. Саме тому об’єктивне висвітлення героїзму українського народу, безумовно, як і інших, в роки Другої світової війни є кращою формою вдячності ветеранам від нащадків та гарантією не повторення подібної трагедії у майбутньому.

Багато ще залишилось “білих плям” в історії Другої світової війни та Великої вітчизняної (в даному разі автори використовують цей термін для визначення одного з потужних періодів Другої світової війни), не поховано ще останнього солдата, який загинув у тій війні, але їхній подвиг безсмертний.

*Кравчук М. В., к.ю.н, доктор права Українського вільного університету, доцент
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ БУДІВНИЦТВА АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ДОСЯГНЕННЯ І ПРОРАХУНКИ

Дана наукова розробка має незаперечне теоретичне і практичне значення, оскільки військове будівництво є найголовнішим завданням державотворення, адже саме власні збройні сили слугують основним чинником захисту державного суверенітету, гарантом існування держави. Тому особливості формування національної армії на початку ХХ ст., в період відновлення Української держави після її двохсотлітнього занепаду, є важливим і повчальним історичним досвідом. З приводу значущості і актуальності державного будівництва України в 1917–1918 рр. О. Копиленко підкреслив, що державницькі утворення: Українська Центральна Рада (УЦР), Українська Народна республіка (УНР), хоч “проіснували дуже недовго, в історичному масштабі тільки мить, та лишили повчальні уроки першопрохідців, які ми просто не маємо права нехтувати”. Особливо цінним для сучасників є досвід державотворення у військовій сфері. На думку відомого кінорежисера В. Балааяна: “Держава – це єдина мова, обороноздатна армія і чітко визначені і захищені кордони. Ось цих трьох речей поки Україна не має”. Вищевказана позиція переконливо підтверджує вагому роль модерної армії у функціонуванні будь-якої держави, і саме цього бракувало у пацифістській політиці проводу УЦР.

Крім того, аналіз тогочасних подій і сьогоdnішньої неоголошеної війни з сусідньою північною державою, анексії Криму вказує, що обставини і процеси майже столітньої давнини у великій мірі повторюються.

З огляду на вагомість цієї тематики метою даної наукової розвідки є висвітлення організаційно-правових засад державного будівництва України у військовій сфері у період Української Центральної Ради (1917–1918 рр.), історико-правового досвіду формування Збройних Сил України на цьому етапі.

Науковий інтерес щодо діяльності УЦР у формуванні власної армії проявився у працях наступних вчених: В. Верстюка, В. Голубко, Р. Іванченко, О. Копиленка, О. Реєнта, В. Солдатенка, О. Тимошука, Я. Тинченка, Б. Якимовича, Д. Яневського, Я. Яцківа та ін.

Українську Армію Центральна Рада створювала в період розвалу Російської імперії у 1917 р. Перемога Лютневої демократичної революції в Росії призвела до великих змін у державі. Після революційних подій визвольний рух поневолених народів Російської імперії набрав великих масштабів і набув специфічних особливостей. Саме участь Росії у Першій світовій війні стала дієвим фактором впливу на тодішню суспільно-політичну ситуацію. За оцінкою Р. Ковалю, війна – це максимальне напруження всіх сил народів-учасників, це величезний виплиск творчої та деструктивної енергії, це колосальний державотворчий ентузіазм. Кампанія 1917–1918 рр. готувалася й відбувалася в стані значного зростання революційного руху на фронті й у тилу всіх воюючих сторін. За роки війни тільки в Україні було мобілізовано в армію 4 млн осіб (близько половини сільського дорослого чоловічого населення).

Найвищого піднесення визвольний рух досягнув в Україні, оскільки вона була прифронтовою країною, а національно-визвольна боротьба українського народу мала спрямування на створення власної держави.

УЦР виникла на ґрунті демократизації суспільного життя українців і набула статусу парламенту УНР. За словами В. Винниченка, УЦР “...це був центр, до якого радіусами стікались усі хилитання пробудженої, національної енергії; з усіх куточків, з усіх великих і малих пунктів животворіння національного організму простягались до центру нерви нації”.

На думку В. Верстюка, саме УЦР у найбільш кризовий час “очолила український національно-визвольний рух, надала українській революційній стихії організованих форм, об’єднала під своїм прапором

провідні українські політичні партії, змусила російську революційну демократію рахуватись і вести діалог з українськими національними силами, проголосила Українську Народну Республіку і виступила її будівничим”.

Авторська періодизація (науковий інструментарій) створення Української Армії у зазначений час охоплює два етапи, а кожний етап, у свою чергу, поділено на періоди. Перший етап має три періоди: перший період – з 7 березня до 3 липня 1917 р., який обмежений датою створення УЦР і прийняттям Постанови Тимчасового уряду про визнання Генерального Секретаріату вищим виконавчим органом в Україні, формуванням генерального комісаріату з військових справ, призначенням начальника Київської військової округи; другий – з 4 липня до 7 листопада 1917 р. завершено прийняттям УЦР III Універсалу, третій – з 8 листопада 1917 р. до 11 січня 1918 р., розпочатий подальшою листопадовою українізацією військових частин російської армії, формуванням апарату Генерального секретаріату військових справ (військового міністерства), створенням Українського Генерального штабу, Українського фронту на базі Південно-Західного і Румунських фронтів і призначенням його командувача, грудневим призначенням командувача усім українським військом для боротьби з більшовиками, зміною генерального секретаря з військових справ і начальника ГШ, схваленням Генеральним Секретаріатом проекту формування української міліційної армії та організації гайдамацьких корпусів як “кадрів інструкторів української міліційної армії”, прийняттям 3 січня 1918 р. закону про створення народного війська (народної міліції), і завершений 11 січня 1917 р. ухваленням Четвертого Універсалу УЦР. Другий етап поєднує два періоди: перший період – з 12 січня до 30 січня 1918 р. охопив процес подальшого формування Збройних сил УЦР і боротьбу за власну державу в період більшовицького повстання, бойових дій під Крутами, захисту Києва від більшовицьких армій, зміни уряду, і завершився 30 січня 1918 р. передислокацією Уряду УНР до Житомира, перерозподілом обов’язків між членами уряду та підписанням представником УЦР заклику про надання союзницької допомоги німецько-австро-угорськими військами і переформуванням війська УЦР під керівництвом нового військового міністра О. Жуковського; другий – з 1 лютого до 29 квітня 1918 р. став новою фазою розбудови Армії УЦР та її правового закріплення (“Положення про політичне становище військовослужбовців”) в умовах перебування в Україні німецько-австрійських військ, яка завершилася проголошенням П. Скоропадського гетьманом України. Та попри здобутки УЦР не змогла захистити Українську державу у формі УНР, реалізувати право 35-мільйонного Українського народу та його найактивнішої частини українських селян і робітників у солдатських шинелях на самовизначення, на створення власної держави.

Провід УЦР, впроваджуючи свої соціалістичні ідеї, намагався організувати національну державу на основі створення “федерації з колонізаторською метрополією”. Такий підхід до державотворення нехтував формуванням власного війська, а це була найбільша помилка УЦР. Тому головним генератором відновлення Української держави став активний військово-революційний рух, що проявився у формі трьох всеукраїнських військових з’їздів, які внесли найбільший вклад в розбудову Армії УЦР (I всеукраїнський військовий з’їзд – 5–8 травня 1917 р. – заснував при УЦР Український Генеральний військовий комітет (УГВК); II військовий з’їзд 18–23 червня 1917 р. – доручив УГВК якнайшвидше виробити детальний план українізації війська та відродження козацтва; III військовий з’їзд 20 жовтня 1917 р. – підтримав УЦР та Генеральний Секретаріат, висловився за негайне проголошення Української Демократичної Республіки в етнографічних межах України). Отже, лише під тиском народних мас, насамперед військовиків, УЦР змушена була проводити українізацію. Аналіз процесу державотворення України, а також оцінка чотирьох універсалів, законів, відозв, звернень, резолюцій та інших документів УЦР вказує, що основою відродження Української держави в добу Центральної Ради був військовий чинник.

Ларін А. О., к.т.н., доцент,

Макогон О. А., к.т.н.,

Акінішин О. Г., Крепченко С. О., Акулов Ю. Д.

Національний технічний університет

“Харківський політехнічний інститут”,

м. Харків

ХАРКІВСЬКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ШКОЛА ТАНКОБУДУВАННЯ. ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Танкобудування у Харкові зародилося у грудні 1927 р., коли з числа конструкторів тракторного відділу Харківського паровозобудівного заводу (ХПЗ) на чолі з І. Н. Олексієнко було створено групу для розробки дослідних зразків танків. Першим серійним танком власної конструкції, створеним на ХПЗ, став маневрений танк Т-24. Проте було випущено усього 25 машин, після чого завод перейшов на випуск швидкісного танка БТ-2, прототипом якого став колісно-гусеничний танк американського конструктора Дж. В. Крісті.

У грудні 1931 р. танкове КБ ХПЗ очолив талановитий інженер А. О. Фірсов. Афанасій Осипович закінчив один із найславетніших технічних вишів у світі – Цюріхський політехнікум і мав великий досвід роботи у Швейцарії. Саме він заклав основи харківської науково-технічної школи танкобудування. Під керівництвом цього чудового інженера розробляються танки БТ-5 і БТ-7. На той час жодна армія в світі не мала такого танка, як БТ. Він оснащувався потужним авіамоментом і мав велику швидкість, особливо при русі на

колісному ходу. Маневрені якості машини вражали – танк міг здійснювати стрибки до 25 метрів. Снаряди 45-мм гармати вражали будь-яку бронетехніку того часу. Броня БТ надійно захищала від куль і осколків. Жоден танк, не тільки легкий, а і середній не мав товстішої броні. Саме танки серії БТ найбільшою мірою відповідали уявленням того часу про танки як головну ударну силу Сухопутних військ. Всього ХПЗ випустив понад 8200 танків серії БТ, з них понад 5700 машин марки БТ-7 різних модифікацій. Вони стали другими за чисельністю в Червоній Армії. Їх особливо полюбили танкісти.

ХПЗ (з 1936 р. завод №183) став піонером впровадження електрозварювання в танкобудуванні не лише в СРСР, а й в усьому світі. Поряд з танками на заводі №183 під керівництвом К. Ф. Челпана проектується перший в світі танковий дизель В-2.

У 1936–1938 рр. ХПЗ в числі багатьох підприємств і організацій Харкова захлеснула хвиля боротьби з “ворогами народу”. Були розстріляні директор заводу №183 І. П. Бондаренко і видатні конструктори А. О. Фірсов та К. Ф. Челпан. Новим директором заводу був призначений Ю. С. Максарьов, а Головним конструктором танкового КБ - М. І. Кошкін. Першою справою нового керівництва став танк БТ-7М, який оснастили дизельним двигуном В-2.

У 1930-ті роки настав час створення танків з протиснарядним бронюванням, що поєднують у собі переваги швидкохідних маневрених танків та бронювання і вогневу потужність танків супроводу піхоти. Першою у світі машиною, що вдало реалізує цю концепцію, став знаменитий Т-34. На жаль, конструктор легендарної машини М. І. Кошкін помер у 1940 р., замість нього Головним конструктором стає учень А. О. Фірсова О. О. Морозов. Під його керівництвом налагоджується випуск танків на евакуйованому у Нижній Тагіл заводі. Завдяки закладеному при конструюванні резерву по масі, танк неодноразово модернізується і протягом всієї війни залишається основним і самим масовим танком Червоної Армії.

У цій машині дивовижно збалансовані всі бойові характеристики. Завдяки високій технологічності, широкому впровадженню автоматичного електрозварювання, трудомісткість виготовлення Т-34 в 10 разів нижче, ніж у німецького танка Pz V “Пантера” і в 20 разів нижче, ніж у Pz VI “Тигр”. Саме створений у передвоєнні роки в Харкові танк забезпечив перевагу танкового озброєння СРСР у роки Другої світової війни. Т-34 визнаний кращим танком не тільки Другої світової війни, а й усіх часів і народів.

Після налагодження масового випуску танків конструкторський колектив під керівництвом О. О. Морозова приступив до створення нових перспективних машин. Досвід бойових дій показав, що основою танкових військ є середні танки (масою до 40 т). Олександр Олександрович перейнявся ідеєю створення основного бойового танка, що поєднує в собі швидкість і маневреність середнього, також броню і озброєння важкого танка. Першою машиною, в якій намітилася ця концепція, став Т-44, створений в 1944 в Нижньому Тагілі евакуйованими з Харкова фахівцями. У цьому танку вже яскраво проявився талант конструктора Морозова. Однак, щоб не знижувати виробництво Т-34, випуск нової машини вирішили налагодити тільки в звільненому від фашистів Харкові. Там же на базі 33-й Гвардійської танкової бригади було створене військове училище, яке готувало командирів для танків Т-44.

Незважаючи на свої унікальні характеристики, Т-44 став тільки перехідною моделлю, в 1947 р. приступили до випуску Т-54. У цій машині було повністю враховано досвід Другої світової війни. Основними завданнями при її проектуванні стало посилення броні, підвищення вогневої потужності і можливість подолання водної перешкоди по дну. У цьому танку яскраво проявилися характерні тенденції харківської школи танкобудування, закладені ще в передвоєнні роки Фірсовим і Кошкіним. До них відносяться універсальність машини, висока технологічність виробництва, що враховує матеріальні та технічні можливості, в тому числі і у воєнний час, компактність компонування і, як наслідок, малі розміри і маса машини і, звичайно ж, збалансованість бойових характеристик. Т-54 визначив напрям розвитку танків у всьому світі і став наймасовішим за всю історію танкобудування (якщо вважати його глибоку модернізацію Т-55).

Після повернення заводу і КБ до Харкова Морозов створює машину нового покоління, що має масу, а також швидкість і маневреність середнього танка, а по озброєнню та бронюванню перевершує важкий. Успіх танка Т-64А можна порівняти лише з випуском Т-34. Багато в чому цей успіх обумовлений вживанням багатопаливного двохвального танкового дизеля 5ТДФ, що розроблений під керівництвом О. Д. Чаромського також на заводі ім. В. О. Малишева (так з 1957 р. називається колишній ХПЗ).

У подальшому були створені танковий дизель 6ТД-2 потужністю 1200 к.с. та менший дизель 3ТД, що використовується для бронетранспортерів та бойових машин піхоти. Ці двигуни стали основою для нової техніки – танків Т-80УД, Т-84, їх модифікацій, вітчизняних бронетранспортерів та для модернізації застарілої техніки радянського виробництва як для армії України, так і для іноземних замовників.

З усього сказаного можна зробити висновок, що в Харкові склалася самобутня науково-технічна школа танкобудування, яка дала за роки свого існування цілу низку унікальних машин, визначивши тенденції розвитку світового танкобудування. Перспективи її подальшого розвитку полягають у консолідації зусиль фахівців ДП “Завод ім. Малишева”, НТУ “ХПЗ”, в т.ч. факультетів військової підготовки, транспортного машинобудування, інженерно-фізичного.

Лосєв О. С.

Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРСЬКИХ КАДРІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ АВСТРО-УГОРЩИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ ЧИННИК

Особливість устрою “двоєдиної” Австро-Угорської монархії значно вплинула на організацію збройних сил імперії. Нагадаємо, 21 грудня 1867 р. Імперський парламент прийняв 6-ть конституційних законів, один з яких остаточно оформлював “розлучення” Австрії і Угорщини, і утворював формальний союз двох держав – Австрійської імперії і Угорського королівства. При цьому, за військовим законом 1868 р., Австрія і Угорщина утворювали деякі спільні міністерства, а саме: спільне військове міністерство, фінансове міністерство (тут слід додати, що одним з головних завдань його був контроль за податками на спільну армію) і міністерство іноземних справ. Якщо раніше назви імперських міністерств і установ містили предикат (*kaiserliche-königliche*) “імператорсько-королівський”, що відображало службу імператору і королю з роду Габсбургів, то тепер з’являється нове визначення (*kaiserlich und königlich*) “імператорський і королівський” – для спільних установ Австрії і Угорщини, предикат (*kaiserliche-königliche*) – залишився тільки для установ коронних земель Австрії і (*königlich ungarische*) “королівський-угорський” – для установ земель угорської корони. Згодом, довгі назви скоротили до аббревіатур: k.u.k., k.k., k.u.

У 1878 р. Австро-Угорщина окупувала, а в 1908 р. анексувала територію Боснії та Герцеговини, які так і не увійшли ані до складу земель австрійської корони, ані до складу угорської корони. Ця територія управлялася спільним міністерством фінансів.

У 1889 р. закріпився остаточний розподіл збройних сил двоєдиної імперії, з яким вона і вступила у Першу світову війну:

Спільна армія (*Gemeinsame Armee*), що включала у свій склад сухопутні сили (*k.u.k.Heer*) і військовий флот (*k.u.k. Kriegsmarine*), що формувалися з мешканців обох частин імперії, податки на яку також сплачували всі мешканці двоєдиної імперії.

Крайова оборона Австрії (*k.k. Landwehr*) і австрійське ополчення (*k.k. Landsturm*) – які формувалися лише з громадян земель австрійської корони, і фінансувалися податками з цих земель.

Крайова оборона Угорщини (*k.u. Landwehr*, або угор. *Magyar kiralyi Honvedseg- M.k. Honved*), і угорське ополчення (*k.u. Landsturm* або угор. *M.k. nepfelkeles*) – які формувалися лише з громадян земель угорської корони, і фінансувалися податками з цих земель.

Треба зазначити, що королівство Хорватія і Славонія, згідно зі спільними домовленостями з угорським парламентом, також мало свої частини хорвато-словенської крайової оборони (хорв. *domobrantsvo*). Командною мовою у підрозділах спільноімперських армії та флоту, а також австрійського ландверу була німецька, у підрозділах гонведу – угорська, а у підрозділах домобранства – сербо-хорватська. Проте, хоча домобранство і було окремою одиницею, воно підпорядковувалось спільному з гонведом міністрові національної оборони Угорщини, тому вважалось частиною гонведу.

У 1882 року, після запровадження загального військового обов’язку у Боснії та Герцеговині, там було створено декілька добровольчих боснійсько-герцеговинських батальйонів, кількість котрих поступово зростала і на 1893 рік їх налічувалося вже 11. З 1 січня 1894 року почався процес інтеграції цих підрозділів у спільну армію, що завершився 1897 року. У 1894 році з цих батальйонів були створені чотири боснійсько-герцеговинські піхотні полки і у 1903 – один окремий боснійсько-герцеговинський егерський батальйон. Командною мовою у цих підрозділах була німецька, а полковою – їх рідна, сербо-хорватська. “Босняки”, як їх зазвичай називали, вважалися надійними солдатами імперії.

Одним з основних джерел поповнення офіцерського складу збройних сил двоєдиної імперії були школи кадетів. Тут треба зазначити деякі особливості австрійської системи підготовки офіцерського складу. Школи кадетів не готували офіцерів, а лише кандидатів на офіцерський чин. Випускникам цих шкіл, у разі успішного закінчення, присвоювалось звання “кадет” (строго кажучи, до 1908 р. – кадет-заступник офіцера, з 1908 – фенріх). Тому ці навчальні заклади і отримали свою назву – школи кадетів. Кадет по закінченню школи поступав у підрозділ на стройову посаду, де він повинен був прослужити не менше одного року, отримати від начальства схвальну атестацію по службі і від офіцерського складу підрозділу згоду на отримання первинного офіцерського звання – лейтенант. Як правило, кадети, а згодом фенріхи служили у своєму званні до отримання звання лейтенанта 2–3 роки. Досить часто у вітчизняній літературі можна зустріти помилковий переклад звання фенріх – як прапорщик. Хоча, дослівно корені цих слів і відносяться до значення слова прапор, проте самі звання, а точніше ранги – абсолютно різні. Прапорщик у ЗС Російської імперії – первинне офіцерське звання осіб, що не закінчували військових навчальних закладів, проте мали певний освітній ценз та могли, перебуваючи на військовій службі, добровільно скласти іспити на чин. У 1912 р. у ході підготовки до великої війни царем Миколою II був підписаний наказ на випадок мобілізації про прискорені випуски військових та спеціальних вишів, випускникам яких також присвоювали цей чин. Згодом з’являються спеціалізовані навчальні заклади – школи прапорщиків. Проте у ЗС Російської імперії прапорщик – це вже офіцер, а фенріх у ЗС Австро-Угорщини – лише кандидат в офіцери.

За офіційною статистикою школи кадетів забезпечували 4/5 річної потреби офіцерського кадру. 1/5 готували випускники військових академій. На відміну від шкіл кадетів, випускники академій, у разі успішного складання іспитів, відразу отримували первинні офіцерські звання лейтенантів.

Уперше в австрійській армії проблему спеціальної підготовки офіцерського складу визначила імператриця Марія-Терезія в 1740 р. До цього часу офіцерський патент можна було просто придбати за гроші. Вже у 1751 р. була відкрита “Школа військових вихованців” для навчання військовій справі 100 дітей бідних дворян і офіцерів. У 1752 р. у Вінер-Нойштадті з’являється перша школа кадетів “Cadetenhausen”, з тією ж метою, але з залученням вихідців із всіх верств населення. Так почалася в імперії історія закладів військової підготовки майбутніх офіцерів. Одним з важливих кроків по вдосконаленню системи військового навчання був проект 1869 р. оберста Пехмана фон Маслена, по якому створювалися спеціалізовані школи кадетів для підготовки кандидатів на офіцерський чин, без закінчення академії. Тоді ж 13 вже існуючих військових шкіл були переформовані у школи кадетів. Продовженням процесу вдосконалення системи військового навчання став проект оберст-лейтенанта генерального штабу Адольфа фон Вурмба, поданий у 1874 р., якій передбачав адаптацію навчального курсу з цивільними гімназіями, збільшуючи строк навчання до 4-х років. У 1875 р. цей проект ліг в основу реформи військової освіти.

Марасє В.Р., к.і.н.

*Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України, м. Київ*

ПОЛКОВНИК ВІКТОР ПАВЛЕНКО – НАЧАЛЬНИК ПОВІТРЯНОГО ФЛОТУ УНР (ДО 130-ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Віктор Олексійович Павленко – український військовий і політичний діяч, авіатор. Народився 10 (22) листопада 1886 р. у православній родині міщан Харківської губернії. Закінчив Чугуївське піхотне юнкерське училище (1906 р.), авіаційну школу товариства “Авіата” у Варшаві (1911 р.), Севастопольську офіцерську школу авіації Відділу Повітряного флоту (1912 р.), отримав звання військового льотчика. Під час Першої світової війни служив у 18-му корпусному авіаційному загоні 9-ї армії Південно-Західного фронту, командував Спеціальним авіаційним загonom (пізніше – дивізіоном) для оборони імператорської резиденції у Царському Селі і Ставки Верховного головнокомандувача у Могильові. 2 (15) червня 1915 р. був нагороджений Георгіївською зброєю за успішні повітряні розвідки під час оборонних операцій на річці Ніда у Польщі. Останній чин у російській армії – підполковник.

Після Лютневої революції 1917 р. В. О. Павленко взяв активну участь в українському військовому русі. У травні 1917 р. був обраний до Українського військового генерального комітету (УВГК), від якого входив до складу Української Центральної Ради. Представляв УВГК при Ставці Верховного головнокомандувача у Могильові. Після більшовицького перевороту повернувся до Києва, очолив усі українські військові частини під час боїв у місті наприкінці жовтня 1917 р. За постановою Генерального секретаріату Української Центральної Ради, з 2 (15) листопада до 13 (26) грудня 1917 р. тимчасово виконував обов’язки начальника Київського військового округу.

13 (26) грудня 1917 р. генеральний секретар військових справ УНР Симон Петлюра, враховуючи досвід попередньої служби В. О. Павленка, наказом № 71 призначив його “завідуючим авіаційною справою Української Народної армії”. Фактично ж В. О. Павленко очолив весь Повітряний флот УНР, який на той час складався з авіаційних і повітроплавних частин. У фондах ЦДАВО України збереглися документи, за якими станом на січень 1918 р. Повітряний флот УНР налічував 188 легких літаків (переважно типів Nieuport, Voisin, Farman, Morane, “Анаде”) і декілька важких бомбардувальників типу “Ілля Муромець”.

9 березня 1918 р. наказом № 66 по військовому міністерству УНР В. О. Павленко був затверджений на посаді “Інспектора Повітряної Фльоти”. В Армії УНР він мав ранг полковника. До функціональних обов’язків інспектора Повітряного флоту належали керівництво повітряною обороною республіки, питання бойового застосування авіації, комплектування частин особовим складом і матеріально-технічними засобами, нагляд за розробкою проектів і створенням дослідних зразків літальних апаратів, контроль за діяльністю галузевих підприємств, спостереження за удосконаленням авіаційної справи в Україні і за кордоном, підтримка винахідників, вирішення пов’язаних із приватними авіаційно-повітроплавними організаціями питань. Крім того, В. О. Павленко брав участь у засіданнях ради при військовому міністрі УНР Олександрі Жуковському, був членом Комітету з формування та організації армії при Головному управлінні Генерального штабу. Однак незадовго до гетьманського перевороту В. О. Павленко з невстановлених причин подав у відставку і 15 квітня 1918 р. був звільнений з посади наказом військового міністра № 71.

За часів Гетьманату Павла Скоропадського В. О. Павленко служив у Окремому корпусі залізничної охорони Української Держави, підпорядкованому міністерству шляхів. Брав активну участь у підготовці антигетьманського повстання. Після перемоги Директорії, вже 25 грудня 1918 р. повернувся на посаду начальника Повітряного флоту УНР. Внаслідок кадрового голоду він став одночасно й начальником тилу Дієвої Армії УНР.

Повітряний флот УНР під командуванням полковника В. О. Павленка вважався самостійним видом збройних сил, який прирівнювався до окремого корпусу, а авіація і повітроплавання відповідно – до дивізій. В оперативному відношенні В. О. Павленко підпорядковувався військовому міністрові УНР, а у технічному – заступникові міністра з господарсько-технічних справ.

У складних військово-політичних умовах протягом 1919 р. основні зусилля В. О. Павленка були спрямовані на підтримання боєздатності Повітряного флоту УНР, його застосування у війні проти більшовиків і білогвардійців, організацію допомоги Галицькій армії. Зокрема, галичанам передавали літаки, авіаційне спорядження і озброєння, запчастини, амуніцію, надавали фінансову допомогу з канцелярії Повітряного флоту УНР. Наприклад, у другій половині лютого 1919 р. до складу Галицької армії передали 1-й Чернігово-Волинський науково-кадровий повітроплавний загін (57 солдатів, офіцерів і урядовців, 4 прив'язні змійкові аеростати системи Parseval) для ведення розвідки і коригування артилерійського вогню. Зі свого боку, галичани постачали наддніпрянцям дефіцитний авіабензин, а сам В. О. Павленко намагався контролювати галицьку авіацію, створивши у складі Повітряного флоту УНР у травні 1919 р. Галицьку інспектуру на чолі з сотником Костянтином Калініним.

Станом на 16 серпня 1919 р., у розпал спільного походу українських військ на Київ і Одесу, Повітряний флот УНР складався з 6 авіазагонів (22 літаки) і 1 повітроплавного дивізіону (4 прив'язних аеростати). Особовий склад налічував 627 військовослужбовців, що становило 0,73% від загальної чисельності бойового складу Дієвої Армії УНР і Галицької армії (85 663 особи).

У листопаді 1919 р. вся матеріальна частина Повітряного флоту УНР була втрачена під час війни з білогвардійськими Збройними Силами на Півдні Росії. Перспектива відродження цього виду збройних сил з'явилася під час підготовки українсько-польської військової конвенції. У березні 1920 р. В. О. Павленка знову затвердили начальником Повітряного флоту УНР, а 5 квітня командували до Варшави. У польській столиці полковнику вдалося домовитися про перепідготовку українських льотчиків і надання їм бойових літаків. У результаті близько 60 осіб льотною і наземною персоналу пройшли перепідготовку на варшавському аеродромі Мокотув, після чого польські союзники передали в їхнє розпорядження 8 аеропланів – 4 броньовані штурмовики Albatros J.I, 2 винищувачі Sopwith 5F.1 Dolphin, 1 розвідник-бомбардувальник LVG C.V і 1 учбово-бойовий літак Albatros B.III. На цій техніці восени 1920 р. українські авіатори взяли участь у завершальних боях проти Червоної Армії на Поділлі.

13 вересня 1920 р. В. О. Павленко остаточно залишив посаду начальника Повітряного флоту УНР і зосередився на службі у військовому міністерстві. 24 квітня 1921 р. його підвищили до рангу генерал-хорунжого, а з 31 липня до 3 листопада 1921 р. він тимчасово виконував обов'язки військового міністра УНР. Не зумівши реалізувати себе у тяжких умовах еміграції, у 1928 р. він виїхав до Радянського Союзу. За непідтвердженими даними мемуариста Петра Білона ("Спогади", ч. 1, с. 42), помер на Кубані під час Голодомору 1932–1933 рр.

Отже, Віктор Павленко став першим начальником Повітряного флоту Української Народної Республіки. На цій посаді він перебував (з перервами) протягом більшого часу існування даного виду збройних сил – від грудня 1917 р. до вересня 1920 р. – і доклав значних зусиль для підтримання його боєздатності в умовах збройного протистояння із більшовиками і білогвардійцями. Він виявився єдиним авіатором, який дослужився до генеральського рангу в українських національних арміях періоду 1917–1921 рр.

Матвієнко І. Г.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ВІЙСЬКОВА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОГО І ПОЛЬСЬКОГО СТАРШИНСТВА У БОРОТЬБІ ПРОТИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У 1920 РОЦІ

Співпраця українських і польських старшин в процесі організації та становлення національних армій двох молодих держав має давнє підґрунтя. В Україні на початку ХХ ст. проживало багато представників польської аристократії, які мали тісні стосунки з аристократією українською. Досить часто кадети і юнкери українського і польського походження разом навчалися у військових навчальних закладах. Багато польських та українських аристократів служили офіцерами у російській армії і брали участь у російсько-японській і Першій світовій війнах. Так між ними розвивалися товариські відносини. З розвалом Російської імперії багато з них як патріоти своїх країн поверталися на Батьківщину і брали активну участь у створенні національних армій і збройній боротьбі за незалежність своїх держав.

Воєнно-політична обстановка у 1920 р. була складною як для Польщі, так і для України. Тому обидві молоді держави, що були сусідами, стали, хоч і на короткий час, військовими союзниками.

Після укладення союзу з Польщею Головний отаман військ УНР С. В. Петлюра звернувся до українського народу з маніфестом, де зазначалося: "Польська республіка стала на реальний шлях допомоги УНР в її боротьбі з московськими більшовиками – окупантами, давши змогу частинам її армії формуватися в себе і ця армія теж йде битися з ворогами України ... Спільною боротьбою заприязнених армій –

української та польської ми виправимо помилки минулого, а кров, пролита вкупі в боях ... освятить нову добу заприязнених відносин українського і польського народів...”.

До українського народу з відповідною заявою звернувся також і начальник Польської держави Ю. Пілсудський. Він запевняв, що польське військо іде в Україну для того, щоб допомогти її народові у боротьбі за власну незалежність. Він зокрема так виклав свою позицію: “Разом з польськими військами повертаються на Україну шеренги мужніх її синів на чолі з Головним Отаманом С. Петлюрою, які знайшли в Польській республіці притулок і допомогу в найважчі для українського народу дні випробувань... Я вірю, що український народ докладе всіх зусиль, щоб за допомогою Польської Республіки вибороти власну свободу і забезпечити родючий землі своєї вітчизни щастя й добробут...”. Сучасний дослідник польської історії М. Прушинський робить висновок, що Ю. Пілсудський спирався на власну інтуїцію і на глибоке переконання в тому, що без вільної України довго не протримається незалежна Польща. Такі заяви С. Петлюри та Ю. Пілсудського могли мати велике значення для подальшого зміцнення українсько-польського військово-політичного союзу.

Спільні бойові дії українських і польських військ відбувалися під гаслом “За нашу і Вашу свободу!” Можна сказати, що відносини між військовими обох армій склалися добре, як між союзниками. Польська сторона погоджувалася надіслати для української армії озброєння, амуніцію і обмундирування для 3-ох дивізій, забезпечити резерв санітарних засобів, розквартирування тощо. Слід зазначити, що у квітні 1920 р. Українська армія була недостатньо забезпечена всім необхідним, тому допомога з боку Польщі була дуже суттєвою.

Один з польських офіцерів, поручник В. Броневський писав у 1920 р.: “Бойові дії маємо вести начебто спільно з петлюрівцями... Вважаю, що будемо робити це на користь Україні. Я взагалі симпатизую петлюрівцям...”. Як видно, серед польської старшини, були ті, хто щиро співчував українцям у їх визвольній боротьбі, цілковито визнавав право українського народу на створення власної державності і намагався допомогти українцям у цій боротьбі.

Українські старшини також намагались налагодити добрі стосунки з польським військовим командуванням. Такий приклад наводить у своїх спогадах Г. Порохівський, командир 2-ї кулеметної бригади Армії УНР: “Всі польські частини підлягали польському начальникові залоги, яким був, ..., полковник Шикевич, колишній командир полку російської армії ... Колишня приналежність до одної армії та ненависть до ворога вязали цього польського начальника залоги і мене (...) чисто дружніми взаємовідносинами. За весь короткий час співпраці не було між нами жодного непорозуміння... Між старшинами та козаками союзних армій було взаємне привітання. На двох урочистих виставах, які влаштовувала бердичівська громада, польські та українські вояки зливалися в одну споріднену масу. В день іменин Головного Отамана було відправлено службу Божу та проведено парад. В параді брали участь також і польські частини”. Такі приклади не були поодинокими, а тісна співпраця українських і польських військових керівників могла дати добрі результати і під час бойових дій. Польські дослідники також засвідчують співпрацю союзних української і польської армій. Разом з тим Г. Порохівський з жалем додає: “Як би доля формування бригади залежала від цього полковника, то бригада мала б усе, що тільки їй потребувалось-би. Але, на жаль польський начальник залоги не мав впливу на польську інтендантуру, де була зовсім інша думка, що-до формування українських частин”. У багатьох випадках пізніше польська військова адміністрація допомагала українській армії боєприпасами та іншим військовим майном.

Польський історик М. Прушинський у своїй праці пише про армію УНР: “Армія генерала Павленка у переважній своїй більшості абсолютно лояльно воювала на нашому боці, навіть у найважчі періоди і далі захищає важливу лінію Дністра у Східній Галичині”. Будучи союзною армією, армія УНР, відповідно до рішень українського уряду, наскільки могла виконувала свої союзницькі зобов'язання.

Прикладом цього може бути те, як українська 6-та Січова дивізія, спільно з польським 31-им полком піхоти, під командуванням талановитого українського полковника М. Безручка відзначилася в ході оборони Замостя, яке безуспішно намагалася взяти 1-ша Кінна армія під командуванням С. Будьонного. У тих боях він успіху не мав і зазнав значних втрат. Затримавши Будьонного з його кіннотою 29 і 30 серпня 1920 р., М. Безручко зі своїми підлеглими дав можливість підсиленій польській армії організувати контрнаступ, в результаті якого армія Тухачевського відступила, а в середині вересня польські та українські війська вже почали спільний наступ на схід.

Інший приклад – бойова співпраця українських і польських саперів під час цього наступу наводить у своїх спогадах О. Удовиченко, описуючи будову мосту через Дністер у вересні 1920 р., у якій взяв участь разом з українським відділом і польський підрозділ у складі 5 старшин та 120 жовнів.

Спільні бойові дії української і польської армій проти Червоної Армії у 1920 р. зайняли надто короткий проміжок часу, тому важко визначити певні тенденції за винятком тих, що вже добре відомі, зокрема ставлення до України з боку польських політиків, що впливало на діяльність командування польської армії. Разом з тим можна стверджувати, що співпраця українських і польських старшин у боротьбі з агресією з боку Радянської Росії могла дати добрі результати за умови послідовної польської політики як союзної українській зі схожими спільними цілями. Всебічно врахувавши уроки минулого, українські і польські військові можуть плідно співпрацювати у майбутньому задля розвитку добрих стосунків між двома сусідніми слов'янськими державами та їх арміями.

*Науменко А. О., к.і.н., с.н.с.
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОГО СТАРШИНСЬКОГО КОРПУСУ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ

Одним з найважливіших завдань, яке стояло перед державним та військовим керівництвом Директорії УНР у 1919–1920 рр., було виховання національно свідомого старшинського корпусу. Визнавалося, що військовий керівник має добре володіти основами національно-державницької ідеології і вміти провадити її у військах. Враховуючи величезну роль старшин у навчанні і національно-патріотичному вихованні вояків, проводилася робота з ними і у цьому напрямі. Тодішній рівень підготовки українського старшинства з точки зору організації національно-патріотичного виховання вояків був недостатнім і не давав вичерпної можливості якісно працювати з підлеглими, здійснювати пропаганду національно-патріотичних ідей у військах і таким чином протистояти дієвій та ефективній пропаганді противника. Українські старшини не мали необхідних їм професійних навичок проведення змістовних національно-патріотичних заходів з вояками, що в подальшому стало однією з причин недостатньої дієвості та слабкості української пропаганди.

В умовах військових подій 1919–1920 рр. використовувалися різноманітні форми роботи зі старшинами. Зокрема однією з них було розповсюдження серед старшин друкованої продукції, що містила визначення і детальне роз'яснення загальних вимог до старшинського корпусу, в тому числі – у справі національно-патріотичного виховання підлеглих та допомагала у вивченні теоретичних основ державної незалежності, сприяла формуванню у старшин передових політичних поглядів, що було значним кроком вперед в організації підготовки командирів і начальників в Армії УНР.

Характерним прикладом може бути видання у 1919 р. Культурно-освітнім відділом Генерального штабу Армії УНР брошури “Яким повинен бути український старшина” під авторством полковника Володимира Цівчинського. Ця невелика за обсягом книжка містить декілька розділів, в яких у доступній формі викладені основні вимоги до української старшини.

Відповідний розділ в ній було присвячено розкриттю політичних орієнтирів, яких мала дотримуватися українська старшина. Зокрема наголошувалося: “Як націоналіст-ліберал ти б'єшся за українську націю, за самостійність України, як соціаліст-демократ... ти захищаєш демократичну Українську Республіку з її демократичним урядом..., як православний українець борониш ... віру церкви твоєї...”. Українська старшина мала дотримуватися націоналістичних ліберальних поглядів, стояти на позиціях соціалістичної ідеології, сповідувати православну віру. Останнє положення суперечило проголошеній в УНР свободі совісті, адже служити в Українській армії могли не тільки православні, а й представники інших релігій. Щодо соціалістичної ідеології, то визначення її як головної в УНР слід вважати невірним, оскільки основним ідеологічним положенням для українського старшини могла бути лише необхідність збройного захисту незалежної Української держави від будь-яких зовнішніх агресорів.

Найважливішими є положення розділу, де розкриваються роль старшини як вихователя воїнів. Зазначається: “виховання доручених... людей... в національному відношенні найліпше, найглибше, а навчати, що до військових дисциплін, тільки тому, що прийдеться робити їм в бою, а вести так бій, аби при найменших власних втратах, вчинити найбільше... шкоди ворогу та досягнути основної мети...”. Від старшин вимагалися також знання з історії України та історії українського війська і спеціальні воєнні знання. Наголошувалося, що “...старшина сам повинен знати історію України та ті військові дисципліни, яким він навчає...”. Для якісного і успішного проведення заходів національно-патріотичного виховання з особовим складом від військового керівника, перш за все, вимагалося глибоке знання історії України, що можна вважати однією з найголовніших заporук національного патріотизму.

Наголошувалося, що необхідно вчитись воювати, особливо тепер, коли військова техніка набула значного розвитку. Її застосовують люди, а тому робота з ними має вирішальне значення у підготовці військ до війни. Вдалий результат бою залежить від розвинутих моральних якостей військовослужбовця: непохитності, рішучості, впертості, терпіння. Моральний фактор відіграє головну роль, тому ці якості необхідно розвивати, чому сприяє самовиховання. Таким чином наголошувалося на винятковому значенні морального фактора у збройній боротьбі за незалежність України.

Лідери УНР з часом зрозуміли виняткове значення національно свідомого і патріотично налаштованого старшинського корпусу для Української армії, тому увага у роботі з ним була посилена. Разом з тим негативним було те, що головною визнавалася соціалістична ідеологія, яку не всі поділяли, особливо в старшинському середовищі.

Для покращення рівня підготовки старшин застосовувалася така форма роботи, як підготовка та захист рефератів. Так зростало значення самостійної підготовки старшин. Кожному старшині доручалася відповідна тема реферату, тези якого він мав підготувати для обговорення. Після доповіді відбувалася коротка дискусія. В керівних документах зазначалося: “Теми повинні бути загального змісту переважно з сучасного українського руху і торкатись головним чином виховання козаків”. До відпрацювання рефератів висувалися досить суворі вимоги, разом з тим визнавалося право старшин обирати теми самостійно, також визначалися і теми, обов'язкові для вивчення, а саме: 1. Значення національної свідомості серед українського війська; 2. Психологія

українського козака як індивідуума; 3. Виховання українського козака як найкращого борця за волю і землю України; 4. Значення української культури за давніх часів і в сучасних умовах; 5. Багатства нашої землі; 6. Експлуатація багатств України за часів московського поневолення.

З даного переліку тем видно, що вже в той час приділялася увага психологічним аспектам роботи з особовим складом, розглядалася економічна тематика та інші проблеми суспільно-гуманітарного спрямування. Як видно, половина з названих тем носить яскраво виражений національно-патріотичний характер. Така форма роботи за умови її вмілого застосування стимулювала у старшин творчий підхід у роботі з людьми, покращувала їх загальноосвітній та інтелектуальний рівень, а також сприяла розумінню проблем підлеглих і наближала старшин до козаків, що було також важливо в тодішніх умовах.

Ці та інші заходи значною мірою сприяли підготовці українських старшин як національно свідомих військових керівників. У цілому, за умови продуманого і планомірного підходу до роботи зі старшинським складом державне керівництво та військове командування УНР могло підготувати національно-свідомих і патріотично налаштованих старшин національного війська. Планомірній цілеспрямованій роботі значною мірою заважали умови війни, частоті зміни території, в головне – відсутність спеціальної програми національно-патріотичного виховання командних кадрів.

Останчук О. П., к.і.н.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ОСНОВНА ГАРМАТА ЗЕНІТНОЇ АРТИЛЕРІЇ МАЛОГО КАЛІБРУ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ

Зенітна артилерія малого калібру була представлена в зенітних артилерійських полках 37-мм автоматичною зенітною гарматою. У кожному зенітному артилерійському полку було по 16 37-мм автоматичних зенітних гармат.

37-мм автоматична зенітна гармата зразка 1939 року була під час війни основною гарматою, що стояла на озброєнні у частинах малокаліберної зенітної артилерії. Ця гармата була призначена для стрільби прямою наводкою по цілях на дальності до 4000 м і на висотах до 3000 м. Гармата забезпечена автоматичним прицілом, заснованим на вирішенні завдання зустрічі за гіпотезою прямолінійного і рівномірного руху цілі за превентивний час у будь-якій площині. Вхідними даними для прицілу були уклонна дальність, горизонтальна проекція швидкості, курсовий кут, кут пікірування або кадрування. Дальність визначали за допомогою однометрового зенітного далекоміра, решту вхідних даних – на око. Кут місця й азимут цілі вводили безпосередньо візуванням на ціль. Приціл розрахований на роботу за уклонною дальністю в межах від 0 до 4000 м, швидкістю цілі від 1,6 до 140 м/с, кутом пікірування і кадрування до 70°.

Гармата мала велику рухливість, легко переводилася з похідного положення в бойове і назад (протягом 30 с), а також допускала ведення вогню з ходу, без переведення в бойове положення. Для захисту гарматної обслуги від ураження кулями й осколками в гарматах випуску воєнного часу було встановлено щитове прикриття. Боекомплект гармати складався з унітарних патронів з осколково-трасуючими і бронебійними снарядами. Осколково-трасуючий снаряд мав головний ударний детонатор миттєвої дії МГ-8 високої чутливості. Пізніше цей детонатор замінили детонаторами МГ-8М і МГ-37. Бронебійний трасуючий снаряд мав початкову швидкість 880 м/с, на дальності до 300 м при куті зустрічі 90° він пробивав броню товщиною до 50 мм, а при куті зустрічі до 60° – броню товщиною до 40 мм. У 1943 році для 37-мм гармати був введений бронебійно-трасуючий підкаліберний снаряд. Трасуючий склад 37-мм снаряда впресовано у втулку, вкладену в донне гніздо як осколкового, так і бронебійного снарядів. Осколкові снаряди мали самоліквідатор, який діяв через 9–12 с після вильоту снаряда з каналу ствола. Для заряджання застосовували обойму на п'ять патронів.

У процесі бойової експлуатації 37-мм зенітної гармати були виявлені такі конструктивні недоліки: вузли та деталі автоматичного прицілу швидко зношувалися, виникали люфти і ставалися надприпустимі “мертві ходи”; під час інтенсивної стрільби відбувалися часті поломки лапок екстрактора; спостерігалися швидке зношування стопора кріплення ствола, швидкий осад пружин накатника і зношування бронзових вкладок ходової частини затвора. Більшість недоліків у пізніших випусках 37-мм гармати були усунені. У ході війни гармата зазнала ряду конструктивних змін: зокрема з магазину був вилучений механізм взаємної замкненості; змінено кріплення ствола, полегшено його зняття і заміну; змінено механізм подавання патронів; навідник за азимутом позбавлений педалі для спуску; змінено систему підресорювання. 37-мм автоматичну зенітну гармату зразка 1939 року успішно застосовували в боротьбі з літаками противника на висотах до 3000 м, боротьбі проти пікірувальних бомбардувальників.

Досвід показав, що 37-мм осколково-трасуючий снаряд не мав достатньої пробивної здатності, особливо для ураження важких бомбардувальників, у яких широко застосовували бронювання уразливих місць. Крім того, виникала потреба збільшення досяжності у разі автоматичного ударного ведення вогню та підвищення скорострільності зенітної гармати.

Павлик В.С., м. Київ

ТАНКОВИЙ БІЙ НА ЛІНІЇ КИЇВСЬКОГО УКРІПРАЙОНУ 10 ЛИПНЯ 1941 р.

Ворог рвався до Києва. Чотирнадцять дивізій, у тому числі дві танкові і дві моторизовані, були націлені на столицю України.

10 липня бойові дії військ Південно-Західного фронту проходили по лінії Сарни, Житомир, Бердичів, Любар, на схід від Старо-Константинова і Проскурова.

Після прориву противником Новоград-Волинського УР командування німецької групи армій "Південь", як і раніше, ставить собі за мету заволодіти в районі Києва великим плацдармом на східному березі Дніпра в якості бази для продовження військових дій на лівобережжі.

3-й моторизований корпус (13, 14 тд, 25 мд) і з'єднання північного крила 6-ї армії (17, 29 і 51 ак) мали наступати на Київ і заволодіти ним з ходу.

Критичне становище Південно-Західного фронту у зв'язку з проривом противника в стику 5-ї і 6-ї армій погіршувалося ще й тим, що київське і білоцерківське напрямки були слабо прикриті радянськими військами. Київський УР на 9 липня оборонявся обмеженими силами, що склалися з п'яти наспіх сформованих кулеметних батальйонів, двох артилерійських училищ, одного полку і одного прикордонного загону військ НКВС, двох повітряно-десантних бригад, а також залишків 7-го стрілецького корпусу і інших обмежено боєздатних частин. А на білоцерківському напрямку резервів на той час не було.

10 липня всі корпуси 1-ї танкової групи перейшли смугу радянських укріплень на старому кордоні СРСР – "лінію Сталіна".

Перед дивізіями 3-го моторизованого корпусу стояли два завдання: прорватися до Києва і утримати шосе Житомир – Київ до підходу піхотних дивізій. Дві танкові дивізії корпусу рухалися по шосе колоною одна за одною: попереду наступала 13-а танкова дивізія, за нею впритул слідувала 14-а танкова. Німецькі танки рухалися по дорозі від Житомира на Київ. На їх шляху знаходився тільки один радянський танковий полк (132-й) 213-ї мотострілецької дивізії.

Вранці 10 липня радянська бомбардувальна і штурмова авіація завдала удару по колоні 13-ї німецької танкової дивізії, що рухалася по житомирському шосе на Київ. Частини дивізії розосередилися в сусідніх лісах, уповільнивши своє просування до Києва.

Скільки танків було виділено для захисту Києва? Архівні документи свідчать, що для захисту Києва був направлений 132-й танковий полк (7 танків) і окрема танкова рота Т-28.

З доповідної записки командира 132-го танкового полку полковника Неструєва відомо, що 132-й тп за своїм складом і штатом комплектувався як танковий полк 213-ї мотострілецької дивізії. Полк почав своє формування з квітня місяця 1941 р. у м. Вінниця та вів бойову і політичну підготовку. Для практичної підготовки полку було 47 танків Т-26, на яких навчався особовий склад. 22 червня 1941 р. полк виступив спільно з 213-ю мсд в район Шепетівки, маючи на озброєнні 39 танків Т-26.

У бойовому донесенні штабу Південно-Західного фронту №7 на 12 годин 10 липня 1941 р. про бойові дії військ фронту в районі Юров повідомлялося: "... 2. На фронті 6-ї армії, за неперевіреними даними, до 300 танків противника в 11.00 10.7.41 р. підходили до Юров. Напрямок Юров, Київ прикриває танковий батальйон танкового полку 213-ї моторизованої дивізії (Житомирське шосе). Військово-повітряні сили фронту виконують завдання по бомбардуванню в цьому районі ...".

Маршал Радянського Союзу І. Х. Баграмян згодом згадував: "... тривожна доповідь начальника розвідки: три сотні фашистських танків, вийшовши з Житомира, кинулися на Київ. На шляху цієї сталеві армії всього лише один танковий полк нашої 213-ї мотострілецької дивізії! Вся надія на авіацію".

Після бою в районі Юров у ніч на 10 липня полк був розділений на дві частини: два батальйони були залишені для заняття оборони по р. Ірпінь у районі Житомирського шосе, а один батальйон з доданою танковою ротою і вісьмома гарматами був відправлений у розпорядження Коменданта південної ділянки КиУР у район станції Жуляни.

11 липня рота броневих автомобілів розвідувального батальйону 13-ї танкової дивізії вийшла до річки Ірпінь на підступах до Києва, де зіткнулася з радянською обороною.

Отже, початок бойових дій по обороні Києва слід вважати не 10 липня 1941 року, як це загально прийнято в історіографії, а 10 липня, коли танкісти-захисники столиці України вступили у бій з танкістами вермахту на підступах до міста.

Павловська С. В., к.і.н.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОПАГАНДИ УКРАЇНСЬКИХ ФРОНТІВ, СПРЯМОВАНОЇ НА НІМЕЦЬКИХ СОЛДАТІВ У 1943–1944 РОКАХ

Німецьке воєнне командування ретельно аналізувало дії ідеологічних органів РСЧА, висловлюючи занепокоєння різницею між 1941 та 1944 роками щодо значного посилення пропаганди, спрямованої на розложення особового складу німецьких збройних сил.

У відповідних документах ми можемо ознайомитись із чіткою констатацією факту визначення пропаганди як виду найнебезпечнішої зброї. “Кожному повинно бути зрозуміло, що пропаганда є такою ж зброєю, як і усяка інша, лише більш складною та підступною, тому що вона спрямована на самі низинні інстинкти людини. Вона бовтається у багнюці та обволікає цею багнюкою зерно істини. Пропаганда містить у серце і заснована на тому досвіді, що навіть найміцніше серце не витримує тривалого впливу невеликих доз отрути і у найкращому випадку починає працювати неправильно та з переборами”.

У даному випадку німецькі фахівці-ідеологи констатують факт якісної роботи політробітників РСЧА над текстами листівок: короткі гучні назви, приклади поразок німецьких військ із зображеннями карт на звороті листівок, інформаційні зведення Радінформбюро. Але найбільшу небезпеку для розложення морального стану особового складу німецькі воєначальники вбачали у друкованій продукції Національного Комітету “Вільна Німеччина”.

До даної структури входили німецькі військовополонені-антифашисти, та ті, хто виявив згоду співпрацювати із командуванням РСЧА. Відомі прізвища німецьких військових, воєначальників, які розповідали про російський полон як можливість вижити для німецьких вояків і повернутися згодом додому, слугували певним кодом довіри до інформації, яку вони озвучували. У листівках від імені учорашніх діючих німецьких військових йшло конкретне звернення до товаришів по службі із закликами припинити збройну боротьбу та здаватися до полону. Особливий вплив мали саме адресні звернення до конкретних німецьких військових підрозділів із використання імен. Під час допитів німецьких військовополонених, які добровільно перейшли на бік Червоної Армії, більшість з них говорила про те, що саме ці листівки та газети – друковані органи Національного Комітету “Вільна Німеччина” – зіграли роль у формуванні певного ступеня довіри до російського полону.

Німецьке воєнне командування, добре розуміючи цю ситуацію, вимушене було працювати над розвінчанням тих фактів, які військовики отримували з листівок. Деякі покази німецьких полонених можуть здаватися достовірними, якщо відсутня можливість шляхом зіставлення виявити важливі протиріччя. Тобто вони вимушені були працювати над розвінчанням неправдивої на їх погляд інформації і можливість діяти на випередження у даному напрямку агітаційно-пропагандистської роботи РСЧА у німців була відсутня. Враховуючи добре налагоджену систематичну щоденну діяльність спецорганів Червоної Армії щодо створення текстів, друку великих накладів та своєчасного розповсюдження серед ворога, робота з боку німців на випередження була практично неможливою.

Особливу небезпеку подібна діяльність РСЧА на розложення морального стану становила для молодого поповнення, яке щойно прибуло на фронт. Саме нове поповнення в наслідок незнання методів Радянської пропаганди, особливо останнього (1944 р.) часу, може піддатися її впливу, який посилюється за рахунок довго тривалості та повторюваності. Саме з цієї причини прибулому на Східний фронт поповненню слід докладно роз’яснювати про цілі та методи ворожої пропаганди.

Методологія роботи у цьому напрямі передбачала розвінчання викладених радянською пропагандою фактів із використанням матеріалів, що друкувались у “Відомостях для військ” та у “Відомостях для офіцерського складу”. Саме спростуванню популярних серед німецьких вояків фактів, поданих радянською пропагандою, присвячувались спеціалізовані випуски даних видань. Постійно проводилась робота по розвінчанням як статусу, так і самого факту існування Національного Комітету “Вільна Німеччина” та “Союзу німецьких офіцерів”.

В одному із офіційних німецьких документів зазначено: “Своїми повідомленнями та начебто роз’яснювальними статтями ворог аж ніяк не має наміру надати нам допомогу. Своєю пропагандою противник намагається поглибити свій вплив на настрої солдатів. Використовуючи наслідки важких боїв та успіхів Червоної Армії, противник намагається розширити прорив у духовному стані наших вояків”.

Таким чином, через призму архівних документів періоду Другої світової війни ми можемо зрозуміти силу агітаційно-пропагандистських заходів, які здійснювались з боку як РСЧА, так і німецьких збройних сил. На певному етапі переходу стратегічної ініціативи до Червоної Армії інформаційно-психологічний вплив на особовий склад ворога посилювався результатами бойових дій. Німецьке командування адекватно оцінювало ступінь небезпеки агітаційно-пропагандистських заходів, намагаючись приймати адекватні заходи протидії.

*Печенюк І. С., к.і.н., с.н.с.,
Фурман І. І., к.і.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського, м. Київ*

ВІЙСКОВІ ТРАДИЦІЇ ЛЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

У дослідженні процесів відродження, збереження і формування українських національних військових традицій значний інтерес являє діяльність Легіону Українських січових стрільців (УСС), як єдиного українського національного військового формування у складі австро-угорської армії і, взагалі, першої української національної військової частини на теренах Східної Європи в роки Першої світової війни. Легіон УСС був сформований на початку серпня 1914 р. на підставі т. зв. “Цісарського патенту 1851 року” (розпорядження Міністерства війни Австро-Угорської імперії) про добровільні військові формування (ландштурм – *ополчення*), які вважалися частиною австро-угорської армії (Ландверу) на території Галичини й Буковини із українців-добровольців. До Легіону набирали добровольців віком від 18 до 50 років. Проте, саме у 1914 р. 75 % його складу становили особи віком до 22 років. Від початку створення Легіону УСС знаходилося у підпорядкуванні командувача 11-м Львівським корпусом, а його формування здійснювали 20 досвідчених старшин-українців, спеціально відряджених з бойових частин Ландверу. Серед них були Т. Рожанковський, М. Галушинський, Р. Дудинський, О. Семенюк, Я. Струхманчук, М. Бородієвич, М. Генік, Д. Катамай, М. Баран, В. Дідушок, О. Будзиновський, Д. Вітовський, С. Горук, Г. Коосак та ін.

Однією з умов цього патенту було те, що на всі командні посади до гауптмана (у російській армії – ранг капітана) включно добровольці обирали кандидатів самостійно. Оскільки такого командира не визнавали в регулярному війську, то до його звання додавали слово “легіонер”. Організатори Легіону до австрійських військових звань підбрали відповідники з української козацької історії. Так, командири сотень із офіційним званням “Legion-Hauptman” стали “сотниками”. Навіть “булавна старшина Українських Січових Стрільців” (штабні офіцери), що призначалися австрійською владою з числа професійних військових (часто українського походження), у внутрішньому вжитку набули заміні: полковник (Oberst), підполковник (Oberstleutnant) та отаман (Major).

Військові традиції Легіону Українських січових стрільців доцільно умовно поділяти на бойові традиції, традиції військового вишколу і виховання, традиції військового побуту та взаємин. Серед бойових традицій Легіону УСС виділяється традиція *присягання на вірність монарху і Батьківщині*. Так, 3 вересня 1914 р. у м. Стрий (на Львівщині) українське січове стрілецьтво присягло на вірність імператору Австро-Угорської імперії Францу Йосифу I і безпосередньо самій імперії. Маємо відомості, що у той же день стрільці склали присягу рідному народові (за задалегідь складеним текстом присягали “українським князям, гетьманам, Запорозькій Січі, могилам і всій Україні”). Цей день вважається днем створення Українських січових стрільців. Значне місце у кожного січовика займала традиція *вірності бойовому прапору* як символу перемоги. Легіон УСС розпочав свою бойову діяльність під стягами Австро-Угорської монархії. Так, 28 серпня 1917 р. у Розвадові, у “Вишколі УСС” митрополит королівства Галичини і Лодомерії граф Андрій Шептицький особисто освятив прапор Українських січових стрільців (на синьому тлі полотнища було вишите зображення Архангела Михаїла зі щитом і позолоченим левом). Для січовиків важливими були традиції *благословення особового складу перед боєм та освячення зброї*. Так, навесні 1915 р. поблизу м. Соснова (у Прикарпатті) військовий духівник отець А. Пшепорський благословив полк УСС на бойові перемоги й освятив зброю.

У ході бойової діяльності УСС чітко виявилася традиція *військової доблесті*. Ще з часів Карпатської кампанії (січень 1915 р.) за Легіоном закріпилася слава відважних гірських розвідників, яких австрійське командування називало “оком фронту”. У Легіоні знайшла своє підтвердження традиція *мотивації підлеглих до активної бойової діяльності особистим прикладом командира*. Так, у бою під Семиківцями командир стрілецької сотні А. Мельник подавав приклад особистої мужності та героїзму, а підрозділ під його проводом змусив відступити російський батальйон. Подальшого розвитку набула традиція *поваги до командирів і захисту їх у бою*. Наприклад, у липні 1917 р. командиром полку УСС призначений підполковник М. Тарнавський (майбутній генерал, командувач Галицької Армії), який користувався особливим авторитетом і повагою серед стрільців і старшин. Традиція *безумовного виконання особовим складом бойових завдань у будь-яких умовах обстановки* проявилася, зокрема в умовах суворої зими 1914–1915 рр., коли втрати серед особового складу від холоду перевищували бойові. Чи не найбільшим з боїв, в якому січовики засвідчили свою доблесть, став бій у вересні 1916 р. на горі Лисоня, коли полк УСС протистояв цілій російській дивізії, і вистояв з честю, за що й був відзначений на найвищому рівні військовим керівництвом. У бойовій діяльності січовиків почесне місце зайняла традиція *взаємовиручки і готовності прийти на допомогу бойовим товаришам*. Прикладом цьому може бути запеклий бій 29 квітня 1915 р. за гору Маківка, коли на допомогу оточеним побратимам сотні О. Будзиновського прийшли чоти В. Свідерського, Р. Сушка та Й. Яримовича, які врятували їх від цілковитої загибелі.

Традиція *патріотичного прагнення жіноцтва виступити пліч о пліч з чоловіками до збройного захисту Батьківщини* знайшла своє відображення і в Легіоні УСС, який був єдиною австрійською військовою формацією, де на рівні з чоловіками воювали й жінки, зокрема хорунжі Олена Степанів і Софія Галечко (нагороджені “Срібною Медаллю За Хоробрість Другої степені”), десятник Ганна Дмитерко, стрільці Ольга Підвисоцька, Павлина Михайлишин та інші.

У діяльності УСС знайшла свій прояв і традиція *дотримання союзницьких зобов'язань у бойовій обстановці, у ході боротьби проти спільного ворога*. Так, навесні 1916 р. у боях в околицях м. Бережани полк січових стрільців стримавши наступ російських підрозділів, прийшов на виручку союзній турецькій частині. Знайшла своє відображення

серед січовиків і традиція *гуманного ставлення до переможеного ворога та військовополонених*. Наприклад, у “карпатській кампанії” (лютий 1915 р.) у полон потрапили бійці російської армії. Ставлення до полонених було толерантним, можливо це пояснюється тим, що більшість із них складала кубанські козаки, більшість з яких були українцями за походженням.

Традиція здійснення *душпастирської опіки воїнів у бойовій обстановці виявлялась*, зокрема на прикладах діяльності полкових духівників УСС отців М. Їжака та А. Пшепорського (капелан Легіону УСС до кінця 1918 р.). Особовий склад намагався відзначати релігійні свята, брати участь у богослужіннях. Традиція *віддання військових почесностей загиблим* підтверджена численними прикладами в історії бойової діяльності січовиків, коли за участю всього особового складу полку УСС і капеланів були влаштовані похорони загиблих.

Важливе місце в діяльності УСС займали й *традиції військового вишколу і виховання та навчання тому, що необхідно на війні*. Організація їх військового навчання та виховання ґрунтувалася на комплексному підході, поєднуючи розвиток моральності, патріотизму та військово-професійних якостей. Вишкіл стрілецтва тривав 6–8 тижнів і його зобов'язані були пройти не лише новобранці, але й інші вояки Легіону УСС, які вже мали бойовий досвід. Організація вишколу була такою ж, як і в бойових частинах, що були на фронті. Це дозволяло максимально наблизити зміст навчання до реальних потреб бойових частин. Їх навчали умілому застосуванню зброї, несенню вартової та похідної служби та ін. Систематично проводили навчання в польових умовах і тактичні навчання в горах.

Однією з традицій Легіону був *високий рівень патріотизму особового складу та його вірність військовому обов'язку*. Її підтриманню сприяло активне проведення культурно-освітньої роботи, що охоплювала військову, ідеологічну, політичну, виховну та культурну сфери, упровадження курсів для неписьменних, вивчення географії та історії України. Плідну і дуже важливу роботу у цьому напрямку проводила Пресова Кватира, організатором і натхненником якої був сотник Н. Гіряк.

Особливими, національно забарвленими у стрільців були традиції *військового побуту та взаємин*. Самі назви “Легіон Українських Січових Стрільців”, “Вишкіл”, “Кіш” та інші свідчать про існування у цьому військовому формуванні традиції *використання давньої військової термінології у найменуваннях військових частин і підрозділів*. В одностроях вояків Легіону простежувалися елементи національних військових символів, що свідчило про збереження в цьому військовому формуванні традиції *запровадження військової форми одягу за національною ознакою*. Одними з елементів якої були кашкет, що отримав неофіційну назву “мазепинка” (на честь гетьмана І. Мазепи), і кокарда із зображенням лева.

Від початку формування Легіону УСС помітно виділялася традиція *єдності війська і народу*. Стрільці не обмежувалися лише моральною підтримкою галицьких українців. Нерідко вони допомагали українським селянам боротися проти реквізиції австрійською владою їх добра (збіжжя, худоби та ін.). Для захисту інтересів місцевого населення представники від стрілецтва були при багатьох військових командах австро-угорської й німецької армій, що знаходилися на українських землях. Поряд із вищезазначеним, стрільці активно залучали українське населення до численних національних маніфестацій та брали участь у заходах, що відбувалися в краї. Завдяки цьому між населенням і стрільцями зав'язалась щира дружба.

У Легіоні традиційним було *використання музичних інструментів*. На Поділлі, після Різдвяних свят 1916 р. під час позиційних боїв у години відпочинку перед стрільцями вперше виступив їх військовий оркестр, засновником і диригентом якого був М. Гайворонський. Так, використання оркестрової музики у фронтних умовах мало суттєве значення для психологічного розвантаження вояків.

Серед стрілецтва підтримувалась традиція *демократизму і толерантності у взаєминах між вояками та поважного, доброзичливого, лицарського ставлення до жінок*. Однією з важливих стрілецьких традицій було *турботливе ставлення командирів до своїх підлеглих*. Її дотримувалися командири всіх рангів Легіону.

Отже, з вищевикладеного можемо зробити висновок, що військові традиції в Легіоні УСС базувалися і розвивалися на патріотичних засадах і досягненнях попередніх поколінь, зокрема за часів княжої доби та українського козацтва, і досягли високого рівня. У такий спосіб були примножені традиції українських військових формувань, що були важливим чинником їх високого морального духу. Ці традиції доцільно враховувати в практиці патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України.

Романюк Р. В.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ДУШПАСТИРСЬКА СЛУЖБА В АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ

З відродженням української державності у період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. відроджувалась і Українська автокефальна православна церква (УАПЦ).

Українська православна церква (УПЦ), що перебувала в повній організації і духовній підлеглих Російської православної церкви, у своїх автокефальних змаганнях потребувала державної підтримки. Саме завдяки українській армії і її керівникові, Головному отаману військ УНР Симону Петлюрі, ідея автокефалії УПЦ здобула визнання і почала здійснюватись. Це було не дивно, бо найбільш свідомий елемент української національно-визвольної революції концентрувався саме в армії.

1 січня 1919 року був оприлюднений Закон УНР “Про автокефалію УПЦ та її вищий уряд”. Приймалися заходи по визнанню статусу УПЦ Вселенським Константинопольським патріархом. На прохання С. Петлюри уряд УНР виділив 2 млн гривень для перекладу і видання церковної літератури українською мовою.

Проте, на жаль, втілити закон в життя повною мірою не дозволяла напружена військово-політична ситуація. УНР постійно перебувала у стані війни, а її армія вела безперервні бойові дії, виборюючи українську державність.

Українське національно-свідоме духовенство щиро вітало і активно підтримувало утворення й становлення Української Народної Республіки на національних традиціях і культурі, особливо її оплоту – армії.

Армія УНР складалась в основному з козаків і старшин православного віросповідання і тому з боку вищого військового керівництва не виникало питань, священникам якої конфесії надати пріоритет під час організації душпастирської служби. Душпастирям відводилась в армії почесна роль духовного лідера, здатного дати життєві орієнтири військовослужбовцям, регламентувати принципи організації їх морального і ідейного виховання.

З 1919 року протопресвітер Павло Пашевський очолив Головну управу військового духовенства армії УНР і особисто брав активну участь у героїчному Першому Зимовому поході, знаходячись серед частин дієвої армії УНР Генерала М. Омеляновича-Павленка в період боїв як з “білими”, так і “червоними” російськими військами, перебував на фронті влітку і восени під час російсько-польської війни 1920 року.

З архівних джерел відомо, що в штатах українських стрілецьких бригад і дивізій було відведено місце для посади “панотця” (дивізійного або бригадного священника).

Вагомість і необхідність душпастирської служби в період російсько-польської війни зазначена і підкреслена Наказом Головної команди військ УНР №32 від 5 жовтня 1920 року: “На підставі висновків реєстраційної комісії на дійсну українську військову службу по військово-духовній офіції зараховуються: до складу штабу 4-ої Київської дивізії-протоіерей Микола Мариніч, до складу штабу 2-ої Волинської дивізії-протоіерей Василь Сукачів, до складу штабу 4-ої Київської запасної бригади-протоіерей Анатолій Волкович, до складу штабу Окремої кінної дивізії-протоіерей Михайло Овертович”. Посада “панотця” у порівнянні з старшинськими рангами прирівнювалась до рангу “підполковника”. Священники отримували грошову платню за службу в армії на ряду зі старшинами, забезпечувались нормами довольства, як і всі військовики.

Панотці благословляли підрозділи перед боєм, війська перед походом, сповідували безпосередньо і індивідуально тих, кому це було потрібно під час будь-якої ситуації, відправляли релігійну службу серед особового складу в престольні православні свята у часи затишшя між боями, благословляли мобілізованих під час приведення їх до військової присяги на вірність Самостійній Українській Республіці. Помітна робота проводилась і відносно посвячення зброї та техніки. З джерел того часу відомо про посвячення 5 вересня 1920 року у м. Станіславові панотцем Павлом Пашевським перед відправкою на фронт бронепотяга “Кармелюк”. Посвячення було урочистим козацьким святом за присутністю Голови УНР, Головного отамана військ УНР С. Петлюри, з обов’язковою демонстрацією українських пісень козацьким хором та після завершення загальних урочистостей парадом юнаків зі Спільної юнацької школи.

Дослідження цього питання має велике значення для історії українського війська, а накопичений наявний досвід може бути використаний у відпрацюванні конкретних методик та документів, які значною мірою дозволять удосконалити душпастирську діяльність в сучасній українській армії.

Скорич Л. В., к.і.н.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СЛУЖБИ БРОНЕПОЇЗДІВ В УКРАЇНСЬКИХ АРМІЯХ У 1917–1920 рр.

Період визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. є одним з головних напрямів досліджень військової історії. Проте, незважаючи на значну кількість монографій та статей, деякі цікаві аспекти залишаються поза полем зору дослідників. Це, зокрема, стосується бойового застосування бронепотягів. Більшість дослідників лише побіжно згадують про наявність бронепотягів у складі українських збройних формувань. Це стосується досліджень з історії українського війська – І. Крип’якевича та Б. Гнатевича “Історія українського війська”, О. Удовиченка “Україна у війні за державність”, воєнно-історичного нарису “Золоті ворота. Історія січових стрільців”, досліджень сучасних істориків В. Голубка та Я. Тинченка. Цікаві подробиці містять статті В. Проходи, М. Безручка, П. Шандрука, опубліковані в 30-х рр. на сторінках збірників “За державність”. Важливою є робота Д. Гонти “На панцирнику “Хортиця”. Слід відзначити і деякі праці зарубіжних дослідників, зокрема І. Дрогозова, присвячені історії панцирних потягів. Деякі відомості містяться і в монографії професора В. Саводни.

Наявність густої мережі залізниць та маневрений характер бойових дій у 1914–1915 рр. сприяв розвитку бойової залізничної техніки. Уже 1 вересня 1915 р. у Київських Головних майстернях Південно-Західної залізниці збудований перший бронепотяг – “Хунхуз”. Проте вже 24 вересня він був знищений під час бойових дій на залізничній лінії Ковель–Сарни. Інші три потяги отримали номерні позначення – № 2, № 3 і № 5 – були в експлуатації до 1917 р. У Києві восени 1915 р. збудували бронепотяг “Генерал Анненков”, який відрізнявся від

потягів типу “Хунхуз” більш раціональним розташуванням озброєння. Станом на жовтень 1917 р. усі три потяги знаходились на території України в ремонті – № 3 у Києві, а № 2 і № 5 – в Одесі. В грудні 1917 р. до Одеси прибув ще один потяг іншого типу – № 4, скерований сюди з Бірзули на ремонт за наказом С. Петлюри. Потяг № 3, отримавши назву “Слава Україні”, був включений до складу військ Центральної Ради. В Одесі потяги № 2 і № 4 потрапили до рук більшовиків. Вагони ж потяга № 5 1918 р. увійшли до складу українського панцирного потяга “Січовик”.

У листопаді 1918 року силами Сірожупанної дивізії у Конотопі був збудований бронепоезд “Палій”, озброєний двома гарматами. У другій половині січня 1919 р. два бронепоезди Сірої групи – “Палій”, перейменовані на “Гандзю”, і “Стрілець” – взяли участь у боях з більшовицькими військами біля Коростеня. Пізніше “Гандзю” діяв на лінії Звягель–Коростень, де в середині квітня була оточена більшовиками і підірвана власною залогою.

16 листопада 1918 р. у складі загону Січових стрільців був імпровізований панцирний потяг з однією гарматою під командуванням сотника Дашкевича, який 18 листопада узяв участь у бою під Мотовилівкою. У середині березня 1919 р. в Проскурові був утворений панцирний дивізіон групи Січових стрільців. Спочатку в його складі перебував лише один потяг – “Січовий”, згодом був доданий “Стрілець”. Пізніше січові стрільці здобули ще два потяги у більшовиків “Запорожець” і “Помста”. Усі чотири потяги були заводського виготовлення. Озброєння “Січового” складалось з однієї 76,2-мм гармати та 16-ти кулеметів, “Стрілець” мав одну польову гармату на платформі та дві гірські у вагоні – усі калібру 76,2-мм, а також 30 кулеметів. “Запорожець” був озброєний двома 76,2-мм гарматами і 12–16 кулеметами, “Помста” ж мав одну 76,2-мм гармату, одну 122-мм гаубицю та 16 кулеметів. Поряд із ним панцирний дивізіон використовував також імпровізований панцирний потяг “Гетьман Дорошенко”.

Відомості стосовно бронепоездів Галицької армії періоду боїв у Галичині є досить обмеженими. Відомо, що перший панцирний потяг УГА був збудований в Дрогобичі з ініціативи і під керівництвом четаря М. Солодухи. Складався він з паротяга, двох вагонів і трьох платформ. Цей потяг увійшов до бойової групи “Щирець” і під командуванням четаря Т. Швеця взяв участь в бою 26 грудня 1918 р. під Любінем Великим.

Активну участь взяли панцирні потяги у наступі українських армій на Київ–Одесу влітку 1919 р. Найбільше було в складі 3-ї армійської групи генерала В. Тютюнника (3-й панцирний дивізіон – “Сух” і два новозбудованих, та 4-й – “Хортиця”, “Вільна Україна” та “Вірний син України”). 2-й панцирний дивізіон (потяги “Галичина” і “Запорожець”) підпорядковувався 2-й армійській групі генерала Кравса. Поза тим, 3-й Галицький корпус, що входив до складу цієї групи, отримав у підпорядкування повстанський панцирний потяг “Богунець”. 1-ша армійська група полковника Вольфа мала лише один панцирний потяг у складі 2-го Галицького корпусу. У складі групи також знаходився 1-й панцирний дивізіон Січових стрільців, проте цей підрозділ втратив усі свої потяги (“Стрілець”, “Січовий”, “Помста” і “Запорожець”) при відступі із Здолбунова до Бродів під натиском армії генерала Галлера.

Дії панцирного дивізіону “Запорізька Січ” можуть служити прикладом бойового застосування панцирних потягів Дієвої армії УНР у другій половині 1919 р. Цей підрозділ діяв на лінії Жмеринка–Могилів–Подільський. Першим на цей напрямок був скерований потяг “Запорізька Січ”, що був збудований у залізничних майстернях Кам’янець-Подільського. Складався він з платформ, захищених штабелями зі шпал, у яких були зроблені амбразури для кулеметів і гармат. Другим з’явився панцирний потяг “Вільна Україна”, який був захоплений у більшовиків під час здобуття Жмеринки. Третім потягом стала “Хортиця”, захоплена у більшовиків при здобутті Жмеринки. Вона являла собою велику чотиривісну платформу типу “Фокс-Арбель”, на якій знаходився кулеметний каземат. Було здобуто ще один панцирний вагон, озброєний двома гарматами і вісьмома кулеметами, який включили до складу “Хортиці”. В такому складі “Хортиця” мала чотири 76,2-мм гармати і 14 кулеметів. Поряд з “Хортицею”, діяли “Вільна Україна”, “Вірний син”, “Помста” і “Таємний”. Наприкінці жовтня 1919 р. ці п’ять панцирних потягів брали участь у боях за Вапнярку, де 29 жовтня 1919 р. “Хортиця” потрапила під вогонь ворожої батареї і зазнала серйозних ушкоджень. Пізніше в бою під Проскуровом цей панцирний потяг зійшов з рейок і був залишений залогою. Інший панцирний потяг – “Вільна Україна” – 17 листопада 1919 р. був захоплений білогвардійцями і перейменовані на “Трозу”.

Отже, відзначимо, що у складі українських збройних формувань в 1917–1920 рр. нараховувалась значна кількість бронепоездів. За рівнем технічного виконання їх можна поділити на три групи: потяги, успадковані від колишньої російської армії; потяги, збудовані в заводських умовах; імпровізовані потяги. Досвід бою під Мотовилівкою засвідчив ефективність використання останніх. Широке використання панцирних потягів зафіксовано під час наступу українських армій на Київ–Одесу і подальших боїв восени 1919 р., а також під час боїв проти більшовиків в жовтні–листопаді 1920 р. Разом з тим слабо вивченим лишається питання участі панцирних потягів в боях українсько-польської війни 1918–1919 рр. та війни УНР і Польщі проти більшовицької Росії в 1920 р. Це коло питань потребує подальшого дослідження.

Скрябін О. Л., к.і.н.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ДІЯЛЬНІСТЬ КАДЕТСЬКИХ КОРПУСІВ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (КВІТЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1918 РОКУ)

Кадетські корпуси були навчально-виховними закладами, що надавали загальну середню освіту й військове виховання молоді, яка готувалася до офіцерської служби. Навчалися в кадетських корпусах переважно сини офіцерів.

Лютнева буржуазна революція 1917 року відкрила перед радикально налаштованими діями можливість демократичного перетворення кадетських корпусів. У серпні 1917 року ці заклади перейменували на гімназії Військового відомства і вони припинили підготовку своїх вихованців до військової служби. В них було ліквідовано стройову організацію, відмінено назви рот, скасовано командирські посади тощо.

У добу національної революції в Україні, за часів Центральної Ради, Київський, Полтавський, Одеський і Сумський кадетські корпуси продовжили свою діяльність як гімназії. І хоча дані навчальні заклади ще зберігали військові підвалини, загальна демократизація в Україні їх не оминула. Відповідно до Закону, ухваленому Українською Центральною Радою від 5 грудня 1917 року, усі гімназії Військового відомства були взяті під педагогічний нагляд Секретаріату освіти і за новим планом шкільного навчання в Україні увійшли в звичайну шкільну мережу.

Повернення цих початкових військових навчальних закладів до структури Військового відомства та відновлення їх назви і статусу починається за часів Української держави. Важливо зауважити, що у своїх спогадах П. Скоропадський, який отримав освіту у Пажеському корпусі, відзначав позитивну роль кадетських корпусів в оволодінні науками, а також фізичному і духовному вихованні їх учнів.

У цей період української революції значна увага приділяється поверненню в ці навчальні заклади військового устрою. Так, в наказі Головної Шкільної Управи Військового Міністерства від 17 червня 1918 року наголошувалось: *“Дисципліна, підпорядкування, шанування, бойові традиції як підвалини, без яких не може існувати армія, були знищені більшовицькою владою. Приступаючи до створення армії, яка б стояла на сторожі честі і гідності України, маємо перше завдання – повернути ці здорові підвалини”*.

За часів Гетьманату відбулася українізація усіх чотирьох навчальних закладів: ввели викладання української мови, історії і географії, накази видавали державною мовою, офіцери перейшли на носіння загальної похідної форми для старшин Української армії, вихованці – погонів українського зразка з тризубом, роти почали іменувати сотнями.

У цьому контексті дуже важливим є наказ Військової офіції Української Держави від 16 червня 1918 року, згідно з яким усім військовослужбовцям відновили звання, які вони мали до більшовицького перевороту відповідно до українських рангів. Наприклад, директор Київської військової гімназії колишній генерал-лейтенант імператорської армії О. Семашкевич отримав звання Генерального значкового.

З метою налагодження підготовки для української армії старшин та військових фахівців у Військовому відомстві діяла Комісія по утворенню військових шкіл на чолі з генеральним значковим М. Юнаковим. Розглядаючи питання подальшої діяльності військових гімназій, комісія прийняла таку резолюцію: *“Враховуючи вимоги часу комісія визнає необхідність з осені текущего року відновити діяльність військових училищ і кадетських корпусів з внесенням в їх життя поправок, які диктують політичні і соціальні умови життя Української держави і досвід минулої війни”*. А невдовзі, згідно з наказом Військової офіції Української Держави від 7 вересня 1918 року, гімназії Військового відомства, стали знову іменувати кадетськими корпусами.

Водночас, незважаючи на увагу, яку приділяв Гетьман П. Скоропадський кадетським корпусам, не зовсім логічним виглядає його рішення від 30 липня 1918 року, щодо передачі столичного кадетського корпусу в розпорядження Міністерства народної освіти для розташування в його стінах Народного Університету. При цьому раніше у розпорядження даного відомства вже було передано ділянку землі “Кадетський гай”, яка історично належала Військовому Міністерству.

Аналіз архівних джерел виявив, що, незважаючи на активні дії спеціальної урядової комісії, яка розглядала питання щодо переселення київських кадетів до іншої будівлі, генерал М. Юнаков проявив достатню мужність і за підтримки військового міністра фактично проігнорував всі її засідання, завдяки чому дане рішення не було реалізовано на практиці.

Досліджуючи факт передачі будівлі військово-навчального закладу до іншого відомства з сучасних позицій, ми можемо лише припускати подальшу долю столичної будівлі, в якій з 1991 року функціонує Міністерство оборони України і Генеральний штаб Збройних Сил України

Поступово в кадетських корпусах нормалізувався навчально-виховний процес та побут і кадети почали отримувати знання у повному обсязі, як це було у дореволюційний час. Вихованці згадували: *“Дивна, екзальтована атмосфера панувала серед кадетів. Ніби й не було революції, ніби в травні, черговий випуск роз’їдеться по училищах”*. Вжиті заходи призвели до того, що у цих закладах знову встановлюється високий

рівень військової дисципліни, який на думку вихованців, став своєрідною “розплатою” за вольності гімназійного періоду.

Необхідно зазначити, що у цей період всі кадетські корпуси, які діяли на теренах України стали місцем порятунку для вихованців інших початкових військових шкіл колишньої Російської імперії. Саме сюди, рятуючись від більшовицького режиму з’їжджалися вони для продовження свого навчання. Наприклад, у Сумському кадетському корпусі перебували на навчанні вихованці таких закладів з Петрограду, Москви, Воронежа, Орла, Оренбурга, при цьому вчилися навіть кадети Морського корпусу, для яких навчання в сухопутному закладі було не типовим.

Важливою подією вересня 1918 року стало прийняття постійним складом кадетських корпусів присяги на вірність Українській державі. У цю воєнну добу серед вихованців кадетських корпусів почастишали випадки самовільного переходу на військову службу. З цього приводу Головнокомандувач збройних сил Української Держави генерал від кавалерії граф Ф. Келлер видав наказ про заборону командирам військових частин, воєнних організацій і добровольчих дружин, без згоди батьків, приймати на службу вихованців середніх навчальних закладів, в т.ч. і кадетських корпусів, відволікаючи цим їх від навчання. Однак військове міністерство в разі потреби залучало столичний кадетський корпус переважно для несення тилової служби, а саме, охорони будинків в районі корпусу та зв’язку з сусідніми військовими частинами.

Проте становище корпусів ускладнилося у зв’язку з загостренням внутрішньополітичної ситуації. Внаслідок антигетьманського повстання до влади в Україні прийшла Директорія, і хоча кадетські корпуси продовжували діяти, але навчально-виховний процес в них майже зупинився і кадетів знову розпустили по домівках.

Таким чином, у період української революції 1917–1921 рр. кадетські корпуси, що розташовувалися на українських землях, стали збірними навчальними закладами, де знайшли порятунок від більшовизму вихованці інших кадетських корпусів. За часів існування Української держави гетьмана П.Скоропадського заклади функціонували повноцінно, оскільки в цей час були створені найбільш сприятливі умови для підготовки молоді до майбутньої військової служби.

Соколюк С. М., к.і.н., доцент

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ЗАСТОСУВАННЯ ПІДВОДНИХ ЧОВНІВ ЧОРНОМОРЬСЬКОГО ФЛОТУ В ТРАНСПОРТНИХ ПЕРЕВЕЗЕННЯХ ТА ЕВАКУАЦІЇ У 1941–1942 РОКАХ

Підводні човни (ПЧ) ВМФ СРСР, крім властивих бойових завдань – боротьби на морських комунікаціях противника, захисту своїх морських сполучень, постановки мінних загороджень, ведення розвідки, несення дозорної служби, навігаційно-гідрографічного забезпечення дій сил флоту, висадки розвідувально-диверсійних груп – досить часто залучалися до виконання завдань з перевезення вантажів, зокрема, до обложеної бази та гарнізонів (Ленінграда і Ханко на Балтиці та Севастополя в Криму), та брали участь в евакуації керівного складу, поранених і цивільного населення, що стало новою, досить значною за масштабами для радянського ВМФ, формою перевезень.

Відносно стабільна оперативна обстановка на Чорноморському театрі значно ускладнилася із середини травня 1942 р.: у результаті катастрофічної поразки Кримського фронту значно погіршилася ситуація під Севастополем. Гітлерівське командування отримало можливість використовувати всі захоплені бази й аеродроми в Криму, що призвело до завоювання повного панування у повітрі Люфтваффе за відносною кількісною перевагою корабельного складу ЧФ і неможливості авіації Чорноморського флоту (ЧФ) та Північнокавказького фронту забезпечити повітряне прикриття конвоїв, які забезпечували постачання обложеної Севастополя.

Ураховуючи реальну обстановку, командування флотом ще у квітні 1942 р. передбачило, а з травня розпочало для постачання захисникам Севастопольського оборонного району (СОР) боєприпасів, пального та продовольства використовувати, поряд з транспортами, швидкохідними бойовими кораблями і транспортними літаками, підводні човни. У широких масштабах до транспортних дій, поряд з бойовими кораблями, човни почали залучалися у травні–червні.

Маючи перший досвід організації доставки у Севастополь 8 т авіаційних боєприпасів підводним човном “Л-6” ще 28 грудня 1941 р., на початку травня 1942 р. командування флоту було визначено п’ять човнів та призначено комісію з досвідчених офіцерів-підводників, яка визначала типове навантаження, габарити, масу, місця розташування вантажу. З посиленням блокади із 7 травня для забезпечення сил оборони мінімумом необхідного постачання почали використовуватися човни типу “Л” і “Д” – 9 травня 1942 “Л-4” і “Д-4” доставили 112,8 т продовольства, із 20 травня до перевезень залучили ПЧ типу “С”, а із середини червня – типу “Ц” і “М”.

З початку третього штурму 2 червня у перевезеннях брали участь, крім швидкохідних транспортів та надводних кораблів, і 23 ПЧ. Із загибеллю 19 червня транспорту “Белосток” для забезпечення перевезень призначалися тільки військові кораблі. Так, протягом 22–24 червня 1942 р. до Севастополя змогли прорватися

лідер “Ташкент”, ескадрені міноносці “Безупречный”, “Бдительный” та 6 ПЧ (“Л-24”, “Щ-25”, “Д-5”, “С-32”, “М-32”, “М-118”), котрі доставили 1850 бійців, 350 т боєприпасів, 20 т продовольства та близько 200 т бензину.

Для збільшення вантажомісткості і вантажопідйомності з човнів знімалися торпеди (на великих і середніх ПЧ залишали по 2 шт.), зменшувався на 50% артилерійський боєзапас і частина запчастин, запас продуктів і води брався з розрахунку на 6 діб, що дозволило довести вантажопідйомність човнів до 80–90 т. Тільки після ретельних розрахунків і розміщення вантажів човни виходили з Новоросійська в море у будь-який час доби, для скорочення тривалості переходів вони йшли за найкоротшим маршрутом у надводному положенні, занурюючись лише при виявленні літаків, з розрахунком підійти до вхідного фарватеру головної бази вдень або завидна, для забезпечення надійного визначення місця перед рухом по фарватеру (вдень під водою, уночі в надводному положенні). Розвантаження вантажу у Севастополі проводилося максимальними темпами. Якщо за темний час ПЧ не встигав розвантажитися, він покладався на ґрунт і зринав тільки з настанням темряви. Після розвантаження в Севастополі підводні човни негайно поверталися до Новоросійська для підготовки до нових перевезень. Деякі з них у травні–червні зробили по п’ять–сім рейсів на Севастополь і назад, поставивши тим самим рекорди в оперативній напруженості.

У зв’язку з неможливістю доставляти ПММ танкерами та загостренням проблеми постачання україн необхідного для літаків і танків бензину, із 7 травня цей вид палива почали транспортувати на ПЧ всіх типів. Відтак, перші 24,6 т бензину захисникам СОРу 7 травня доставив “Л-23”. Із середини червня до перевезень почали залучатися човни типу “М” (до 8 т сухих вантажів вони додатково приймали 6 т бензину), але через випадки отруєння особового складу парами бензину, які потрапляли всередину корпусу човна, та вибухи в момент включення (виключення) електроприладів доставка пального цими човнами була припинена.

Спочатку ПЧ, які здійснювали рейси з великими інтервалами, практично не зазнавали протидії противника, але з другої половини травня 1942 р., коли доставка вантажів човнами стала регулярною, він долучив до боротьби з ними значні протичовнові сили, у тому числі літаки і торпедні катери, що змушувало субмарини прямувати в підводному положенні, а це суттєво збільшувало час переходу до Севастополя і назад. Після 26 червня до Севастополя, поряд з нічною транспортною авіацією, могли прориватися тільки ПЧ, але вже без “малюток”.

Найбільш сильну протидію супротивника човни-транспортувальники зазнали в останні дні оборони міста. Так, протягом 26–29 червня на “Л-24” було скинуто понад 300 бомб. Зазнаючи великої небезпеки, у ніч на 1 липня, о 02.59, курсом на Новоросійськ прорвався “Щ-209”, маючи на борту 63 особи, переважно зі штабу Приморської армії. Уже зранку того ж дня – о 08.47, “Л-23”, прийнявши на борт 117 осіб керівного складу СОРу, на переході морем зафіксував понад 400 підводних вибухів. Тільки протягом 1–3 липня на 5 ПЧ, які намагалися прорватися до Севастополя і назад, було скинуто авіацією противника і кораблями блокадного дозору 3898 бомб. Усього за період з 30 червня по 2 липня з восьми підводних човнів, що прямували до Севастополя, дійти до обложеної фортеці змогли тільки два, інші шість були змушені повернутися до Новоросійська. Підводні човни “А-2” і “М-112”, які прорвалися, у ніч на 2 липня прийняли зі шлюпок і плотів понад 20 бійців і командирів та, незважаючи на активне переслідування, благополучно повернулися в базу.

Загалом, постачання обложеної фортеці протягом двох місяців та евакуація людей і важливих вантажів вимагали від підводників величезного фізичного і морального напруження. У підсумку, виконавши 69 успішних рейсів із 81 (за іншими даними – 77) – у 12 випадках унаслідок сильної протидії противника вони поверталися назад – підводні човни доставили до обложеного Севастополя близько 3700 т різних вантажів, зокрема, 2323 т боєприпасів, 1038 т продовольства, 578,7 т бензину. Зворотнім рейсом вони вивозили із Севастополя до портів Кавказу поранених і евакуйованих – усього 1411 осіб; забезпечили евакуацію керівного складу Севастопольського оборонного району. За іншими даними, ці цифри склали: 2263 т боєприпасів, 1169 т продовольства, 574 т бензину та 1392 осіб евакуйованих. При цьому 4 ПЧ отримали серйозні ушкодження, а 2 – “Щ-214” і “С-32” – загинули.

Утім, звісно, підводні човни не були в змозі повністю задовольнити потреби Севастопольського гарнізону і, врешті-решт, наприкінці червня захисники фортеці залишилися без боєприпасів і зазнали великих втрат, що, поряд з іншими чинниками, і вирішило підсумок боротьби. Незважаючи на це, поставлені завдання з постачання обложеного Севастополя підводні човни виконали, наскільки це було можливо, успішно, що у підсумку дозволило майже тиждень протриматися захисникам чорноморської твердині та евакуйовати з неї близько 1,5 тис. осіб.

Топальський В. Л., к.і.н., с.н.с.

*Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України, м. Київ*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ

З метою надання процесу державотворення Карпатської України ідейних засад та національної спрямованості Організацією Народної Оборони “Карпатська Січ” (ОНОКС) здійснювався інформаційно-пропагандистський вплив як на січовиків, так і на населення Закарпаття. Основна увага при цьому зверталася на підготовку до захисту своїх земель від посягань противника.

Для досягнення поставленої мети інформаційно-пропагандистський вплив здійснювався за кількома основними напрямками. Серед них слід назвати агітаційно-пропагандистську діяльність; виховання на історичних та національних традиціях; культурно-виховну і просвітницьку роботу; протидію впливу антиукраїнської пропаганди; інформаційне супроводження заходів і діяльності керівництва Карпатської України та Карпатської Січі. Заходи за вказаними напрямками часто проводилися паралельно.

У зв'язку з тим, що керівництво ОНОКС усвідомлювало важливість інформаційно-пропагандистської та просвітницької роботи у структурі Карпатської Січі під керівництвом С. Росохи діяла референтура (відділ пропаганди та преси).

Агітаційно-пропагандистське спрямування мали більшість масових заходів, що проводилися у Карпатській Україні з жовтня 1938 року по березень 1939 року. Під час них у карпатських січовиків здійснювалося формування єдиних світоглядних ідеалів та орієнтирів, вірності присязі та військовому обов'язку, відданості українському народові. У членів ОНОКС виховувалося почуття особистої відповідальності за захист Батьківщини. Січовики активно займалися організацією та проведенням масових заходів: демонстрацій, маршів, мітингів, урочистостей, різноманітних свят, проведенням передвиборчої кампанії.

Проводилася цілеспрямована агітаційна робота по залученню нових членів Карпатської Січі та популяризації ОНОКС як майбутнього прообразу українського національного війська. У цьому брали участь не лише чоловіки, а й жінки. Громадські організації, активісти та священики національно-патріотичного спрямування також широко залучалися до цієї діяльності.

Важливим напрямом інформаційно-пропагандистського впливу на членів ОНОКС та населення краю слід вважати виховання на історичних та національних традиціях. За задумом керівників Карпатської Січі вона мала стати не лише військовою організацією, а й школою національного виховання як для безпосередніх членів Січі, так і для всіх закарпатських українців. Саме тому проводилася робота по вшануванню пам'яті борців за Україну (козацтва, Українських Січових Стрільців, Героїв Крут тощо), вихованню січовиків, молоді й усіх громадян Карпатської України на традиціях українського народу, героїчних подвигах його кращих синів і дочок. З цією метою двічі на тиждень з січовиками проводилися заняття на різні теми, переважно з української історії.

У січні 1939 року було створено пропагандистський апарат ОНОКС – “Летючу Естраду” – на чолі з письменником та режисером М. Чирським. У складі лекторів та пропагандистів ця мобільна група займалася культурно-освітньою діяльністю і проведенням передвиборчих акцій Карпатської Січі. Намагаючись підвищити національну та політичну свідомість українського краю, пересувна група відвідувала населені пункти Карпатської України з драматичними виставами, театралізованими виступами, святковими концертами, масовими політичними заходами.

Із просвітницькою метою при Головній Команді ОНОКС в Хусті було засновано січову книгарню, бібліотеку та музей національно-визвольної боротьби. У населених пунктах (переважно в українських селах) діяли культурно-освітні групи Карпатської Січі.

Важливою складовою діяльності уряду та ОНОКС на території Карпатської України була протидія діяльності та впливу угорської, польської і радянської пропаганди, русофільських організацій Закарпаття, діяльність яких не припинялася протягом всього нетривалого існування Карпатської України.

Для роботи з населенням краю широко використовувалася преса. Найповажнішою газетою Карпатської України була “Нова Свобода” – офіційний орган Українського Національного Об'єднання. Велику інформаційно-пропагандистську роботу здійснював друкований орган Карпатської Січі – щотижневик “Наступ”. Влада Карпатської України видавала “Урядовий Вісник”, а Відділ преси та пропаганди при президії влади Карпатської України – “Бюлетень Пресової Служби Карпатської України”, який виходив українською, чеською та німецькою мовами. На сторінках видань поширювалися різноманітні, у тому числі й інформаційно-пропагандистські матеріали уряду, карпатських січовиків, відомих діячів.

Важливим засобом інформаційно-пропагандистського впливу була наочна агітація. Архіви містять значну кількість плакатів, листівок, буклетів, панно цього періоду. Неоціненну допомогу ОНОКС у цій роботі надав художник М. Михалевич. Разом із В. Олександровим він займався виготовленням пропагандистських плакатів, афіш, транспарантів (наприклад – “Ставайте в ряди Карпатської Січі!”, “В своїй хаті своя правда, і сила, і воля”, “Хай живе Українська Закарпатська Держава!”, “Січ нову правду несе – Україна понад усе!”), гасел (“Нація понад усе!”). Наочна агітація найбільше себе проявила напередодні виборів до сойму.

Через друковані видання, радіопередачі та в усних виступах до населення доводилися звернення керівництва Карпатської України та командування ОНОКС.

Карпатська Січ стала яскравим прикладом дієвого інформаційно-пропагандистського впливу, що призвів до високої взаємодії її членів та населення Карпатської України при створенні своєї держави та війська. Організація Національної Оборони “Карпатська Січ” була наскрізь проіннята не лише ідеологією українського націоналізму, а і тогочасним духом боротьби за визволення українського народу. Для цього ОНОКС проводила інформаційно-пропагандистську роботу всередині організації, активно співпрацювала з населенням Закарпаття (через пресу, публічні заходи, місцевих лідерів, духовенство), а також створювала позитивний імідж через публікації у закордонних ЗМІ. Для організації та координації своєї діяльності в уряді Карпатської України та в Січі були створені спеціальні органи.

Хоча Карпатська Січ була напіввійськовою організацією, однак, захищаючи свої незалежність та свободу, бійці ОНОКС зуміли протиставити переважаючим силам противника свою волю до перемоги, відданість ідеалам свободи і незалежності держави. Цьому багато в чому сприяла та інформаційно-пропагандистська та просвітницька діяльність, що проводилася з членами Карпатської Січі та українським населенням Закарпаття.

Трапезун В. В.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ПРЕСА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 рр.)

Засоби масової інформації, особливо у період кризових подій, відіграють величезну роль у житті суспільства. В роки Другої світової війни преса стала найважливішим засобом інформування військ та населення.

Преса завжди відігравала важливу роль в агітаційно-пропагандистській роботі як українських збройних формувань, так і радянських військ.

У перші дні Другої світової війни (1939–1945 рр.) редакції перебудовували роботу на новий лад. “Все для фронту, все для перемоги!” – це гасло визначило життя радянських людей на чотири довгих роки. Основними тематичними напрямками місцевої преси стали повідомлення з фронтів, пропаганда справедливого характеру війни, розгортання мобілізаційних ресурсів, переведення промисловості на виробництво військової продукції, евакуаційні проблеми.

У діючій армії почали розгортатися фронтові, армійські, дивізійні газети, штати яких комплектувалися з робітників місцевих органів преси. Типові назви цих російськомовних газет – “За Родину!”, “В бой”, “За победу!”. Кореспонденти низових військових газет брали матеріал прямо в землянках та окопах, на вогневих позиціях, на бойових кораблях. Багато з них загинули смертю хоробрих, виконуючи редакційні завдання.

Фронтовими кореспондентами центральних газет “Правда”, “Красная звезда” стали відомі радянські письменники К. Симонов, Б. Полевой, Є. Петров, А. Гайдар та багато інших.

Номери армійських газет періоду Другої світової війни – це суміш з партійних передовиць, описання боїв, повідомлень Совінформбюро про становище на фронтах, інформація про життя тилу, міжнародні події, наприклад, пов’язані з відкриттям союзниками “другого фронту”. З текстів обов’язково вилучалися цензурою будь-які подробиці, що могли б розкрити військові таємниці.

В умовах війни редакція та друкарня складали єдиний комплекс і пересувалися разом згідно з переміщеннями штабів. На окрему згадку заслуговують фронтові фотокореспонденти та кінооператори, які не могли описувати події зі слів учасників чи очевидців, а мусили самі лізти в пекло бою за цінним кадром.

Таким чином, нова війна породила і новий тип преси – компартійно-фронтний. Він відрізнявся від “мирних” типів певною романтикою надзвичайних, історичних подій, газети створювали атмосферу ненависті до ворога, волі до перемоги, прагнення військового подвигу, звитяги, подолання страшних труднощів і принесення жертв задля захисту Батьківщини та кінцевої перемоги.

Це певною мірою ріднить такі газети з пресою січових стрільців або з підпільними журналами, газетами й листівками української повстанської армії. Але абсолютно протилежна ідеологія – комуністична, інтернаціональна замість демократичної, національної – породжує особливості теми, проблем, заголовків, лексики тощо.

Порівнюючи пресу ОУН-УПА та червоних партизанів, слід мати на увазі, що перші спиралися на підтримку обмеженого населення на порівняно невеликій території – тоді як за другими була величезна країна з потужною економікою, армією, зв’язком з Великою землею. За документами, партизанам було відправлено літаками 84 похідні друкарні з усім необхідним та й з верстальниками й друкарями. Кількість друкарень УПА, вірогідно, сягала 10–20.

Для ефективного забезпечення діяльності цієї преси у надзвичайних умовах фронту й тилу ЦК партії було вжито низку термінових заходів.

Було змінено структуру управління засобами масової інформації: керівні функції були передані Управлінню пропаганди й агітації ЦК ВКП(б), яке направляло до редакцій численні й дуже детальні інструкції: про що писати, як писати, на які особливості теми звертати увагу. У них часто містився й аналіз номерів окремих газет з типовими помилками.

Підтвердженням незмінно великої ролі преси як незамінної зброї у партійній машині навіть у таких надзвичайних умовах (а може й саме в них) став лист Управління пропаганди й агітації від 3 березня 1942 р. “О работе районных газет”. Цікаво, що поруч з турботами, пов’язаними з воєнним часом, саме тут, вперше за місяці війни, наголошувалося й на необхідності для загальнополітичних видань приділяти увагу роботі кооперації, їдалень, лікувальних закладів.

Вигнання німецько-фашистських окупантів з українських земель почалося з Ворошиловградської (нині Луганської) області, невдовзі у 1943 р. в цьому місті почався випуск центральної української партійно-

радянської газети “Радянська Україна”, згодом її редакція перебралася до Харкова, а вже звіт повернулася до Києва восени 1943 року.

З Луганщини почалося відновлення й низових ланок партійно-радянської преси. Вже в перші тижні після відновлення райкомів партії почали виходити “Під прапором Леніна” (Мілове), “Ленінський заклик” (Рубіжне), “Ленінська перемога” (Містки).

Згодом, із просуванням лінії фронту на захід, почали виходити одна за одною обласні газети. В тому ж партійно-радянському варіанті вони проіснували до кінця горбачовської перебудови, тобто до початку 1990-х: “Соціалістичний Донбас” (Сталіно), “Соціалістична Харківщина”, “Зоря” (Дніпропетровськ). Перші номери відновлених газет з’являлися на другий–третій день після визволення обласних центрів від німецько-фашистських окупантів. Видані в дві смуги, на напівпрозорому чи, навпаки, дуже цупкому папері, вони, тим не менше, знаменували початок мирного життя.

Таким чином, слід зазначити, що преса періоду Другої світової війни успішно виконала поставлені перед нею завдання, особливо ті, що стосувалися інформування військ та населення.

*Трофимович Л. В., к.і.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ПОЛЬСЬКІ БРАНЦІ “НЕОГОЛОШЕНОЇ ВІЙНИ” 1939 РОКУ

На радянсько-польському кордоні на початку вересня 1939 року було зосереджено близько мільйона військовиків, відбірні танкові частини, авіація. Це неспростовно доводило, що підготовлений наступ Червоної Армії мав на меті не “забезпечити безпеку і захист братерського українського й білоруського народів”, а військові дії, розраховані на знищення Війська Польського і прикордонних сил. “Негайно закрити держкордон на вказаній ділянці (гірла р. Збруч і на захід від неї – автор). Не допустити у жодному випадку відходу польських солдатів і офіцерів із Польщі в Румунію...”. Таке розпорядження командував Українського фронту С. Тимошенко віддав командувачу прикордонними військами КОВО В. Осокіну. Подібні накази надходили від наркома оборони К. Ворошилова та інших керівників Червоної Армії.

17 вересня 1939 р. о п’ятій годині ранку два великі угруповання радянських військ без оголошення війни перетнули польський кордон, одержавши завдання “блискавичним ударом розгромити війська противника” і вийти на лінію розмежування з гітлерівськими військами – лінію річок Пісси, Нарви, Вісли і Сяну. Радянська агресія проти суверенної держави стала прямим наслідком домовленостей між Москвою і Берліном про “розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі”.

Неочікуваний для польської сторони напад, потужні військові сили, величезна кількість техніки, обсяги військової мобілізації, значна площа театру воєнних дій (майже 200 тис. кв. км), тісна взаємодія з’єднань Червоної Армії з Вермахтом відіграли ключову роль у деморалізації та остаточному розгромі польських збройних сил і падінні їхньої держави.

Бойові дії проти тих польських частин, що чинили опір, велися за всіма правилами і притаманними будь-якій війні жорстокістю і нещадністю. Адже метою наступу, як стверджувалось в одній з директив керівництва Українського фронту, було “цілковите і нещадне знищення ворога”, “багнетом і гранатою завершити його остаточний розгром”.

Для державного керівництва Польщі і Верховного командування її збройних сил вступ Червоної Армії став цілковитою несподіванкою. Як впливало з розповіді польського офіцера-прикордонника, коли 17 вересня їх атакували радянські війська і він повідомив про це своєму командуванню по телефону, то воно “спочатку не хотіло вірити в це, а потім наказало захищати атаковані місця. Але вже три радянські дивізії, підтримувані кавалерією і танками, були на наших землях”. У звіті рядового В. Маршалка з групи КОП генерала В. Орліка-Рюкемана читаємо: “Входження радянських військ було для нас величезною несподіванкою. Тим більше, що ми не знали, в якості кого вони прийшли. Проте кордон потрібно було захищати”. Підтвердженням цієї несподіванки є і підготовлений не раніше 5 жовтня начальником штабу Українського фронту М. Ватутіним звіт на ім’я начальника генштабу Б. Шапошникова. У ньому, зокрема, зазначалося: “За свідченням полонених офіцерів, перехід кордону нашими частинами був для поляків цілком несподіваний. Противник під ударами наших частин, здаючись у великій кількості у полон, поспішно відходив... Значна кількість польських військ встигла перейти на територію Румунії й Угорщини”.

Немає сумніву в тому, що вторгнення на територію сусідньої країни стало не лише військовим, а й моральним ударом, завданням її народові, який чинив героїчний і відчайдушний опір гітлерівським агресорам. Зі спогадів польського генерала В. Андерса впливало: йому й до голови не могло прийти, що Москва виступить разом з Берліном. “Думаю, що і Верховне командування Польщі оцінювало становище подібним чином. У протилежному випадку воно не стало б переміщувати обладнання і підприємства на схід, й саме не переїхало до Бресту. Уряд, разом з іноземними посольствами, не евакуювався б у Кременець і Тернопіль. Виявилося, що наші тили, відкриті і незахищені, віддані на поталу радянській армії і якраз у ту хвилину, коли натиск німців почав слабшати, коли розтягнуті на сотні кілометрів німецькі комунікації стали рватися, коли ми могли би ще чинити опір деякий час і дати союзникам можливість ударити на відкриті західні кордони Німеччини.

Радянська Росія в односторонньому порядку розірвала договір з Польщею про ненапад у найтяжчу для Польщі хвилину і, як гієна, накинута зі спини на стікаючу кров'ю польську армію”.

Уже з перших днів “визвольного походу” набула значної гостроти проблема польських полонених. У зв'язку з тим заступник наркома оборони СРСР Г. Кулик писав 21 вересня Й. Сталіну, В. Молотову, К. Ворошилову: “У полон захоплено дуже багато рядового та офіцерського складу. Вважаю, що необхідна вказівка уряду про розпуск полонених білорусів та українців по хатах після їх перепису, оскільки харчувати їх нічим, конвоювання вимагає великої кількості людей”.

У свою чергу, 20 вересня начальник політуправління РСЧА Л. Мехліс у своєму донесенні на ім'я Й. Сталіна повідомляв: “Польські офіцери, окрім окремих груп, втративши армію та перспективу втекти в Румунію, намагаються здатися нам з двох мотивів: 1) вони бояться потрапити в полон до німців і 2) як вогню бояться українських селян і населення, які активізувалися з приходом Червоної Армії і розправляються з польськими офіцерами. Дійшло до того, що в Бурштині польські офіцери, які направлені корпусом у школу і охороняються незначним караулом, просили збільшити кількість охороняючих їх бійців, аби уникнути можливої розправи з ними населення”.

У Львові радянська сторона цинічно порушила підписані з польським генералом В. Лянгнером умови здачі міста і при виході з останнього 15 тисяч польських вояків і 1500 офіцерів були оточені і відправлені в концтабори. Згідно з інформацією газети “Правда”, лише з 17 по 20 вересня, за “далеко неповними даними”, взято в полон понад 60 тис. солдатів і офіцерів. Як свідчать архівні матеріали, під час проведеної операції по “опануванню” Західної України частинами 5-ї армії захоплено в полон 10 генералів, 52 полковники, 72 підполковники, 5131 інший офіцер, 4096 підофіцерів, 182222 рядових. Разом 190584 особи. Усього до радянського полону потрапили 452536 польських військовослужбовців, у тому числі 18789 офіцерів. Переважна більшість з них була розпущена по домівках, однак, у таборах НКВС залишилося понад 125,4 тис. осіб. Загалом були відпущені 44 тис. українців Війська Польського. Частина польських військовиків зуміла врятуватися та перейшла на територію Угорщини (понад 50 тис. осіб), Румунії (близько 25 тис.), Литви (близько 14 тис.) та Латвії (близько 6 тис. осіб).

Доля польських військовополонених, затриманих та інтернованих з території їхньої держави була різною: близько 20 тис. офіцерів, згідно рішення політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. були розстріляні (“Катинський злочин”), частина решти увійшла до створених на території СРСР Армії генерала Андерса та 1-ї польської піхотної дивізії ім. Т. Костюшка, які брали участь у бойових діях на фронтах Другої світової війни.

Усенко П. Г., к.і.н., с.н.с.

Інститут історії України НАН України, м. Київ

ВІД ОДЕСИ ДО МАРІУПОЛЯ – ВТЯГНЕННЯ ПРИМОРСЬКИХ МІСТ УКРАЇНИ В ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ

На Чорному морі бойові акції Великої війни почалися 16(29) жовтня 1914 р. нападом на Одеську затоку турецьких кораблів, провокаційно приведених зі Стамбула німецькими офіцерами за диспозицією тодішнього керманіча османських ВМС адміралісімуса Вільгельма Сушена, кому саме надійшов урядовий наказ “знайти й атакувати російський флот”, причому відрядження з волі султана надавало можливість заради виконання директиви діяти на власний розсуд. Слід зауважити: формована переважно з українців чорноморська ескадра, обіймаючи судна, споруджені здебільшого в Миколаєві, Севастополі та Херсоні, дислокувалася головне на севастопольському рейді, а в Одесі розташувався по-суті тиловий загін (це портове місто – “столиця півдня” – слугувало яскравим південним фасадом Російської імперії, непересічним промисловим осередком, неабиякою курортною перлиною з вражаючими параметрами товарообігу, а, крім усього, в ній квартирували військові частини, у тому числі підрозділи Експедиції особливого призначення під рукою капітана першого рангу флігель-ад'ютанта Михайла Вєсьолкіна, створеної на протигагу дунайському ресурсів Австро-Угорщини).

О 3 години 25 хвилин на недбало вартованому одеському причалі канонерка “Донец” запропала від торпеди, майже впритул пущеної зашланним сюди есмінцем “Gayret-i-Vatanije”. 12 “донечан” загинуло, 14 – покалічилися. Затим суміжний в авантюрі есмінець “Muavenet-i-Millije” поцілів навколишні споруди, після чого прибульці злавірували з гавані, побіжно розправившись із вугільною баржею та обстрілявши канонерку “Кубанец”, мінний загородник (мінзаг) “Бештау”, побачені неподалік інші плавзасоби.

Зреагувавши на перші досить відчутні жертви, чорноморське начальство адекватно констатувало, що “війна з Туреччиною почалася”, але забарилось уключити доти вимкнуту на фарватері основної мілітарної бази чорноморців – Севастополя – мінну мережу. Тож турецько-німецький флагман “Jawuz Sultan Selim” (донедавна “Goeben”), опинившись у небезпечній зоні, ще й під огнем фортечної артилерії, все-таки випустив по кримських бастіонах 59 снарядів, а, надібавши дозорні есмінці, пошкодив один із них (там 5 моряків полягло, 2 зникли безвісти, з десятків поранилося). Рішучий спротив агресорам продемонстрував мінзаг “Прут”, де за тривожним сигналом уже під гарматами ворогів було віддраєно кінгстони, люки, двері, ілюмінатори. 76 осіб відти зазнали полону, 30 запропали, решта (до півтораста) прихистилася субмариною “Судак”. Водночас легкий крейсер “Midilli” та канонерський човен “Berk-i-Satvet” погромили Новоросійськ. Певною гуманністю

відзначилися парламентарі з крейсера “Hamidieh”, попередивши Феодосію про намічене її побиття, й аж за кілька годин снаряди впали, зокрема, на міські комунікації, водогін, комори.

У тій ситуації поведінка зверхників Чорноморського флоту (командувач адмірал Андрій Ебергард, начальник штабу контр-адмірал Костянтин Плансон) набула вельми дивних обрисів. Схоже, що вони зрештою вичікували “casus belli”, аби не тільки не сполохати виниклий шанс контроверсійного звинувачення потенційного ворога в інтервенції, а й зміцнити аргументацію природності замахів двоглавого орла на “чорноморські протоки” зі Стамбулом (Константинополем) як “віковічну мрію”, здавна репрезентовану необхідною метою звитяжної інкорпорації. Відтак потугу резонансного висвітлення та лункої інтерпретації конфлікту в регіоні не було змарновано.

Учинений напад задовольняв імперські інтереси держав обох воюючих сторін. 2 листопада 1914 р. цар Микола II маніфестував: “Нинішнє недолуге втручання Туреччини у воєнні дії лише прискорить фатальний для неї перебіг подій і відкриє Росії шлях до розв’язання заповіданих їй предками історичних завдань на берегах Чорного моря”. Російська дипломатія поступово легалізувала претензії на Мармурове море та його протоки Босфор і Дарданелли, що з європейським простором у Південній Фракії, азійськими землями на захід од анатолійської річки Сакар’я й двома егейськими островами призначались Антантою Росії. 12 березня 1915 р. відповідну прелімінарну домовленість визнала Британія, за місяць – Франція.

А 1916 р. до воєнної орбіти було масштабно залучено й Азовське море – для відродження традиційних зазіхань царизму на південно-східні терени аж до Індії. Того разу накреслювалися плани інвазії в напрямі річок Євфрат і Тигр. Організатор уфундованої в Одесі Транспортної флотилії контр-адмірал Олександр Хоменко провів масштабне десантування поблизу Трабзона перевезених туди з Маріуполя двох піхотних дивізій під орудою генерал-лейтенанта Петра Баранова й генерал-майора Йосипа Довбора-Мусницького. Поступово війна, охопивши тамтешній ареал, виявила тотальний характер.

*Ухач В. З., к.і.н., доцент
Тернопільський національний економічний
університет, м. Тернопіль*

ВІЙСЬКОВО-ПІДГОТОВЧІ ЗАХОДИ ОУН(Б) У 1943 РОЦІ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Злам 1942–1943 років став надзвичайно важливим для всіх суб’єктів українського визвольного руху. Брутальна політика гітлерівської Німеччини, кардинальна зміна на німецько-радянських фронтах, жваві дискусії у військовому середовищі західних альянсів як щодо відкриття другого фронту, так і попередні начерки “архітектури” післявоєнної Європи, активізація радянської партизанки і польських національних сил опору, нарешті очікувана для націоналістичного активу (насамперед представників західного регіону – Авт.) зустріч із братами з Наддніпрянщини і досвід практичної діяльності були ключовими з-поміж переліку факторів, які привели українські самостійницькі сили, особливо ОУН(б), не тільки до коригування стратегії і тактики боротьби, а й переходу до організованого збройного опору окупантам.

Останні 10–15 років ознаменувалися вагомими науковими спробами сучасних українських істориків (В. В’ятровича, В. Дзьобака, А. Кентія, Ю. Киричука, О. Лисенка, О. Ленартовича, І. Патриляка, Г. Стародубець, О. Ходановича та ін.) системно висвітлити військову діяльність бандерівської організації у 1943 році.

Відчуваючи потребу проаналізувати досвід попередніх років боротьби та окреслити напрями подальшої роботи, Провід ОУН(б) 17–21 лютого 1943 року, неподалік Олеська на Львівщині, скликав Третю конференцію ОУН(б). Попри гострі дискусії, що точилися на конференції з приводу стратегії подальшої збройної боротьби, вітчизняні історики в оцінці рішень конференції доходять наступних висновків: по-перше, незважаючи на те, що рішення з військового питання не збереглося, у колі науковців усталилася точка зору, за якою саме рішення конференції стали своєрідним рубіконом, що символізував перехід від пасивних до активних форм збройної боротьби проти німецьких окупантів; по-друге, Олеська конференція оцінила тогочасні міжнародні реалії та охарактеризувала ситуацію на внутрішньому фронті, модифікувавши тактику революційної ОУН у зв’язку з новими реаліями на східному фронті; по-третє, перемога прихильників активної партизанської війни з німцями дала поштовх до “творення нових осередків партизанської сили”, що, у свою чергу, додало цілком якісного імпульсу розгортанню повстанської армії, дієвості в реалізації самооборони українського народу. Рішення конференції стали офіційною “відмашкою” повстанській армії до антигітлерівської боротьби, яка набирала дедалі більших обертів. Тобто антифашистський збройний рух опору визнавався одним із необхідних етапів національно-визвольної боротьби; по-четверте, слід наголосити, що лише в окремих наукових дослідженнях (А. Кентій, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Циганюк) детально висвітлено хід дискусій щодо стратегії “двофронтної боротьби”. По-перше, з двох обговорюваних на конференції підходів (М. Степанюка – крайового провідника ОУН(б) на західноукраїнських землях, який закликав розгорнути єдиним фронтом самостійницьких сил широкомасштабне антинімецьке збройне повстання та Р. Шухевича, на думку якого, першочерговим фронтом для українських націоналістів залишався антикомуністичний, а проти німців, які зазнають поразок на фронтах світової війни, боротьба мала вестися виходячи з інтересів революційної ОУН і

мати характер самооборони народу), в подальшому отримала підтримку і почала реалізовуватися позиція Р. Шухевича.

Доводиться констатувати, що в низці досліджень спостерігається спрощений підхід до розкриття суті запропонованої керівництвом націоналістичного руху нової стратегії “двофронтової боротьби”, яку піддали критиці майже всі опоненти бандерівців і яка сутнісно, глибинно передбачала “взаємне ослаблення тоталітарних режимів і формування будь-якими засобами передумов для відродження української держави”. Як зазначають О. Лисенко, В. Трицюк, Р. Пилявець, С. Сидоров, аналогічних принципів дотримувалося і польське націоналістичне підпілля, зокрема Армія Крайова, сербський націоналістичний рух опору та інші національно-визвольні рухи.

Вітчизняні історики наголошують і на прийнятті Третьою конференцією ОУН(б) важливих рішень з вузлових проблем внутрішньополітичного характеру. Зокрема Г. Стародубець зазначає про претензії на лідерство бандерівської ОУН як “організатора і керівника визвольної боротьби українського народу...”. Червневий 1943 року наказ Р. Шухевича усім українським повстанським відділам підпорядкуватися Головному військовому штабу (ГВШ), який перебував під контролем бандерівської організації, фактично поклав початок боротьбі в українському повстанському середовищі за загальне лідерство. Власне проведена ОУН(б) з весни 1943 року “об’єднавча акція” значно посилила мілітарні сили бандерівців і фактично зняла питання в суперечці про лідерство в українському національно-визвольному русі.

Таким чином, проведений аналіз сучасною вітчизняною історіографією військової діяльності ОУН(б) у 1943 році дозволяє зробити наступні узагальнення: по-перше, в сучасній українській історіографії достатньо повно і об’єктивно висвітлена військово-підготовча діяльність бандерівської ОУН в період кінця 1942 – початку 1943 років; по-друге, вітчизняними істориками цілком об’єктивно робиться наголос, що як внутрішні, так і зовнішні чинники виступали своєрідними детонаторами, які дозволили, з одного боку, після гострих внутрішніх дебатів прийняти нову стратегію “двофронтової боротьби”, що дало своєрідну “відмашку” активній розбудові УПА і протинімецькій збройній боротьбі; з другого – привело до керівництва ОУН(б) нову “еліту менеджерів” на чолі з Р. Шухевичем, готову до ревізійських змін ідейно-програмових засад визвольного руху; по-третє, істориками констатується крах консолідаційних процесів між суб’єктами українських самостійницьких сил, що однозначно зашкодило визвольному рухові, вказано на порушення з боку бандерівської ОУН у силовому розв’язанні питання лідерства в українському Русі Опору, проте з точки зору історичної перспективи подальшої боротьби такий крок виправдовується.

*Харук А. І., д.і.н., професор
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ПОВІТРЯНІ СИЛИ УКРАЇНИ ДОБИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Період правління Павла Скоропадського досить неоднозначно оцінюється вітчизняною історіографією. Однак саме у цей час військово-політичне керівництво України вживало максимум зусиль для побудови боєздатних збройних сил. Низка чинників як внутрішніх, так і зовнішніх стали на заваді реалізації усіх намічених заходів, проте досягнуто було досить багато. Перш за все, був наведений лад у системі управління та організаційних структурах, у тому числі й військової авіації.

Організаційна структура Повітряного Флоту Української Держави будувалась за планами, розробленими навесні 1918 р., ще за часів Центральної Ради. Відповідно до них були створені управління трьох військово-повітряних районів з центрами в Києві, Харкові та Одесі. В цих містах розташовувалися авіапарки, які обслуговували вісім корпусних авіаційних дивізіонів (у складі Волинського, Подільського, Одеського, Київського, Чернігівського, Полтавського, Харківського та Катеринославського армійських корпусів). Кожен авіадивізіон включав управління і чотири авіаційних загони: два гарматних (коректувальних), один розвідувальний і один винищувальний. Ескадру повітряних кораблів передбачалось зберегти як резерв бомбардувальної авіації Генерального Штабу. Авіація доповнювалася двома повітроплавними районами з центрами у Києві та Миколаєві, де розташовувались повітроплавні парки, а також чотирма навчально-кадровими повітроплавними дивізіонами – Чернігово-Волинським, Одесько-Подільським, Києво-Полтавським та Харково-Катеринославським.

Центральним органом керівництва військово-повітряними силами стало Управління інспектора Повітряного Флоту в складі Генштабу. Воно поділялось на два відділи – повітроплавний та авіаційний, очолювані відповідними інспекторами. Для розв’язання питань матеріально-технічного забезпечення передбачалось створення авіаційного відділу в складі апарату начальника інженерного постачання, підпорядкованого Головному начальнику постачання.

Розпорядженням управління Повітряного Флоту був запроваджений відповідний порядок нумерації авіаційних підрозділів. Дивізіони отримали номери тих корпусів, до яких вони прикріплялись. Авіаційні загони мали суцільну нумерацію, причому парні номери відводились для гарматних авіазагонів, непарні, що не діляться на три – для розвідувальних, і непарні, що діляться на три – для винищувальних. Передбачалось залишити проміжки в нумерації, оскільки в перспективі склад кожного дивізіону мав бути доведений до шести

загонів – трьох гарматних, двох розвідувальних і одного винищувального. Таким чином, наприклад, до складу 1-го (Волинського) корпусного авіаційного дивізіону входили 1-й розвідувальний авіазагін, 2-й і 4-й гарматні та 3-й винищувальний, до 2-го (Подільського) – 7-й розвідувальний, 8-й і 10-й гарматні та 9-й винищувальний і так далі.

Усі керівні пости в українському Повітряному Флоті обійняли офіцери колишньої російської армії – люди з переважно багатим бойовим досвідом, але далеко не завжди прихильні до ідеї української державності. Деякі з них, симпатизуючи білогвардійському рухові, стали на шлях прямої зради. На жаль, серед останніх виявився і один з організаторів української авіації полковник В. Баранов. У червні 1918 р. він вступив у таємні переговори з агентами Всевеликого Війська Донського, а в липні–серпні організував без відома гетьманського уряду доставку на Дон двох ешелонів з авіатехнікою (загалом 20 літаків) та групи льотчиків на чолі з полковником Ковальовим. Дізнавшись про ці махінації, уряд Скоропадського видав розпорядження про арешт Баранова, однак він встиг втекти за межі України, а згодом очолив авіацію Всевеликого війська Донського.

Укомплектований за штатом корпусний авіаційний дивізіон повинен був мати 42 літаки (по 10 у кожному загоні і два в управлінні), а для восьми дивізіонів (без врахування Ескадри повітряних кораблів і навчальних підрозділів) потрібно було 336 машин. Деякі дослідники, зокрема Л. Шанковський, оцінюють загальну чисельність гетьманської авіації у 500 літаків. Однак реально ця цифра була значно нижчою, ніж передбачалось штатами – влітку 1918 р. авіація Української Держави нараховувала за архівними даними 193 літаки, у тому числі 189 легких машин і чотири важкі бомбардувальники типу “Ілля Муромець”. Слід також врахувати той факт, що значна частина цих літаків була небоєздатною, багато машин потребували більш-менш складного ремонту, заміни двигунів тощо.

З метою забезпечення Повітряного Флоту новою авіатехнікою гетьманський уряд ухвалив рішення про передачу у відання військового міністерства авіаційного заводу фірми “Матіас” (м. Бердянськ). На цьому підприємстві знаходились вузли і деталі для 100 замовлених ще царським урядом розвідників “Фарман” ХХХ – ці морально застарілі, але фізично нові літаки могли суттєво посилити гетьманську авіацію. Проте падіння гетьманського режиму перешкодило налагодженню роботи цього підприємства. Так само не вдалось завершити організацію авіаційної школи та реалізацію низки інших заходів з розбудови Повітряного Флоту.

Період гетьманату (травень–грудень 1918 р.) був єдиним в історії української військової авіації 1917–1920 рр. періодом відносно мирної розбудови. Відсутність прямої воєнної загрози дала змогу вести планомірну роботу з формування військової авіації. Українське військове керівництво, скориставшись цією можливістю, впроваджувало в життя цілу систему заходів, метою яких було створення боєздатних повітряних сил. Однак, на жаль, ефективність цих заходів виявилась мінімальною, і належної боєздатності авіаційні частини Української Держави так і не досягли.

*Ходанович О. Л., к.і.н., доцент
Національна академія Служби безпеки України,
м. Київ*

СТАНОВЛЕННЯ РОЗВІДКИ І КОНТРРОЗВІДКИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ 1917–1921 рр.

Сучасні події на сході України підтверджують важливу роль військової розвідки і контррозвідки у боєздатності збройних сил. Мета статті – розкриття становлення організаційних форм розвідки і контррозвідки українського війська в складних умовах воєнно-політичної та оперативної обстановки українського державотворення у 1917–1921 рр.

За доби Центральної Ради одним з кроків військового будівництва було створення за рішенням Генерального Секретаріату військових справ у листопаді 1917 р. Генерального штабу української армії (начальник генерал О. Бобровський). Однак Генеральний штаб ще не мав спеціалізованого підрозділу військової розвідки. Подальша розбудова збройних сил і спеціальних служб України тривала після повернення Центральної Ради до Києва на початку березня 1918 р. Генштаб складався з двох генерал-квартирмейстерств. У Генштабі було організовано розвідувальні структури, а саме: “розвідковий” підвідділ і підвідділ закордонного зв’язку, який мав організувати роботу військового аташату УНР. Згідно з наказом військового міністра УНР від 11 квітня 1918 р. розвідувальний підрозділ отримав статус відділу 1-го генерал-квартирмейстерства. Поточна робота відділу розпочалася з березня 1918 р. Увага української військової розвідки була зосереджена на вивченні становища на фронтах радянських військ у районі Дону і Кубані. Здійснювалася розвідка Румунії, керівництво якої не приховувало своїх намірів щодо окупації Північної Буковини та Південної Бессарабії. У другу чергу велася розвідка армій інших держав. Отримана відділом інформація кожного дня включалася до розвідувальних звітів для командування Армії.

Розпочато процес розбудови зовнішньополітичного представництва УНР в інших державах (насамперед в Австро-Угорщині, Німеччині, Туреччині й Румунії). Передбачалося до штатів посольств 1-го і 2-го розрядів ввести посади військових аташе.

Особливості державного ладу та основні фактори оперативної обстановки в **Українській Державі гетьмана П. Скоропадського** визначили необхідність створення в Збройних силах Гетьманату спеціальних

розвідувальних органів. Створення розвідувальних підрозділів почалося тільки наприкінці червня 1918 р., згідно з попередніми домовленостями між німецьким командуванням і гетьманом П. Скоропадським. У червні 1918 року реорганізовано Генеральний штаб Збройних сил Української Держави, в структурі якого у складі 1-го генерал-квартирмейстерства знаходились Розвідочний відділ – головний орган військової розвідки та закордонний відділ, що організував роботу військового аташату. Розвідочний відділ мав три частини, спрямованість діяльності яких дає уявлення про пріоритетні напрями розвідки Гетьманату: перша – Румунія, Болгарія, Туреччина; друга – Росія, Кавказ та інші регіони, а саме держави, що утворилися після розпаду Російської імперії; третя – зв'язок з командуванням держав Четверного блоку. Головними формами і методами роботи для здобуття таємної військової та політичної інформації були здобуття розвідувальної інформації у межах України, робота таємних агентів за кордоном з особливими дорученнями, вербування громадян іноземних держав, створення нелегальних резидентур української розвідки. Важливим засобом здобуття розвідувальної інформації була військова авіація, технічні засоби, насамперед радіоперехоплення. Розвідвідділ займався і питаннями військової контррозвідки, бо в структурі Генштабу окремого підрозділу військової контррозвідки не було.

У період Української Держави почала формуватися в організаційно-правовому відношенні українська військова дипломатія. У Генеральному штабі, в складі 1-го генерал-квартирмейстерства було створено відділ закордонного зв'язку, якому мали підлягати у своїй оперативній діяльності військові аташе. Щодо організації поточної роботи військових дипломатів, то 31 травня 1918 р. начальником Генерального штабу затверджено цілком таємну “Інструкцію військовим агентам при представниках по частині розвідочній”. Військові аташе мали кожного місяця надсилати конфіденційну інформацію до відділу закордонного зв'язку. У червні 1918 р. військове міністерство внесло на розгляд Ради Міністрів проект постанови про призначення військових агентів до Берліна, Відня, Софії, Константинополя, Бухареста й Берна. 10 серпня 1918 р. гетьман затвердив закон “Про призначення військових агентів” до вищезгаданих столиць. Однак уряди цих держав відхилили приїзд українських військових аташе. 4 липня 1918 р. було ухвалено Закон “Про призначення військово-морських агентів та встановлення посад військово-морських агентів при посольствах Української Держави”. Військово-морські місії почали працювати у Німеччині (по сумісництву – в Голландії, Данії, Швеції), Росії, Австро-Угорщині, Румунії, Туреччині.

Період Директорії був найтривалішим в історії української національної державності 1917–1921 років. УНР практично весь період свого існування вела війни проти зовнішніх противників. Органом військової розвідки Збройних сил УНР була Розвідочна управа Генерального штабу, яка організовувала та керувала роботою регіональних органів, відповідними підрозділами штабів військових з'єднань (дивізій, корпусів, бригад), підрозділів польової розвідки. До складу Розвідочної управи входили відділи: загальний, агентурний, контррозвідувальний, польової жандармерії, закордонний. Серед цих відділів найважливішим вважався агентурний.

У травні 1920 року у підпорядкування Розвідочній управі Генштабу переводиться Інформаційне бюро при корпусі військової жандармерії, котре мало перетворитися на головний робочий орган військової розвідки та контррозвідки Діючої Армії УНР. Інформбюро складалося з центрального органу та його філій. До структури інформбюро входили чотири відділи – внутрішнього догляду, зовнішнього догляду, розвідочного, реєстраційного. При необхідності за розпорядженням начальника Генштабу до Інформбюро підпорядковувалася загін польової жандармерії. Важливим напрямом роботи було використання військового аташату. За умов перманентних бойових дій фундація органів військової контррозвідки УНР відбувалася в межах повномасштабної реформи Збройних сил держави влітку 1919 року. Першою спробою запровадження постійного механізму забезпечення внутрішньої безпеки у збройних силах було створення “Державного Інспекторату у військових частинах та інституціях УНР”, положення про який затвердив 13 травня 1919 року Голова Директорії УНР. У серпні 1919 року було розроблено “Положення про контррозвідку в Дієвій армії УНР”. Організаційно військова контррозвідка існувала як структурний елемент розвідувальної служби армії УНР. Вищим керівним органом військової контррозвідки виступав контррозвідувальний відділ Розвідочної управи Головного Управління Генштабу Армії УНР. Безпосередньо у військах контррозвідувальна діяльність проводилася відповідними підрозділами штабів з'єднань і частин. Особливою структурою забезпечення порядку в армійських частинах та їх оточенні вважалася військова жандармерія, створена в березні 1920 року. Вона ділилася на польову та тилкову і на місцях підлягала відповідно командуванню фронту та губернським і повітовим комісарам.

У листопаді 1918 року проголошено створення незалежної держави на українських землях колишньої Австро-Угорської – Західно-Українська Народна Республіка (**ЗУНР**). Створюється Українська галицька армія (УГА). Військова розвідка ЗУНР знаходилася у складі вищого органу управління УГА – Начальній Команді і мала структуру: Розвідочний відділ; відповідні підрозділи штабів корпусів і бригад; агентурна мережа; підрозділи польової розвідки. Влітку 1919 року Розвідвідділ структурно включав відділ розвідки, відділ детективів та розвідників, відділ “Реєстрації ворожих сил”, який займався переважно вивченням польської армії; відділ “Пропагандивний”, який дбав про морально-психологічний стан вояків, організував агітаційно-пропагандистські заходи. Згодом він був виведений із складу Розвідвідділу. Начальнику Розвідвідділу підлягали розвідчі підвідділи при корпусних і бригадних командах та при окружних військових командах, а також розвідчі старшини, які перебували в окремих важливих місцях тогочасного українського фронту і на

кордоні з Румунією.

Робота військової розвідки ЗУНР поділяється на два періоди – галицький (війна з поляками) і надніпрянський (війна з Червоною та Добровольчою арміями), які різнилися за обставинами, територією дій та ворогом. Контррозвідальне обслуговування Збройних сил ЗУНР організовано на рівні корпусів та бригад. Центрального керівного органу військової контррозвідки не було а її підрозділи підпорядковувались Розвідочному відділу Начальної Команди. Безпеку військ та підтримання порядку у місцях їх дислокації забезпечували польова жандармерія, булавні (штабні) сотні і стаційні (місцеві) команди. Це були підрозділи, що дбали про відповідний режим у бойових і прифронтових смугах. Всі вони існували лише при керівних командах від бригадної і вище.

Таким чином становлення військової розвідки і контррозвідки було складовою частиною розбудови українського війська та закономірним явищем розвитку українських державних формацій 1917–1921 років.

Щеглов А. Ю.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ДИСЛОКАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН МІСТА ЛЬВОВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Протягом свого існування Львів завжди був важливим не лише торговельним, освітнім, культурним, а й військовим центром галицьких земель. Таким він і залишався у період між двома світовими війнами. Після підписання Ризького миру місто офіційно увійшло до складу новоутвореної польської держави. І якщо з адміністративної точки зору Львів змалів зі “столиці об’єднаного королівства Галіції та Володимирії”, яким він був у часи Австро-Угорської імперії, до столиці Львівського воєводства, то з військового погляду захоплення західноукраїнських земель поляками зробило місто одним із стратегічних військових центрів. Постійна військова загроза з боку Радянського Союзу та близькість адміністративного кордону з цією державою робили тогочасний Львів східним форпостом у боротьбі з поширенням комунізму – “червоної чуми” на захід.

У Львові розташовувалося командування одного з десяти округів корпусів польських збройних сил – округу корпусу № VI, який територіально охоплював Тернопільське, Станіславське та частину Львівського воєводств. Воно займало триповерховий будинок на площі Бернардинській (сучасна назва площі – Соборна). У цій будівлі і раніше розміщувалося військове командування міста за австрійські часи.

У 1921 році відбулося прийняття рішення польським вищим військовим командуванням про перехід збройних сил на функціонування в умовах мирного часу, яке остаточно закріпило місця дислокації військових частин м. Львова.

Піхотними підрозділами міжвоєнного Львова були полки 5-ї дивізії піхоти, командування якої розміщувалося в ньому, у тому ж будинку, що і командування округу корпусу. До складу 5-ї дивізії піхоти входили 19, 38, 39 та 40-й полки піхоти.

З огляду на стан казарменої бази міста, підрозділи польського війська, в тому числі і полки піхоти, були розділені відповідно до їх розташування. Більша частина 19-го полку піхоти – командування, 1-й та 2-й батальйони розміщувалися у Львові, а 3-й батальйон дислокувався у Раві-Руській. Львівські підрозділи 19-го полку займали фортечно-казарменний комплекс “Цитадель” у центрі міста, який був споруджений ще у 1854–1856 роках. 26-й полк піхоти, за винятком 2-го батальйону, який перебував у Кам’янці Струмилової (тепер – Кам’янка Бузька), розташовувався у казармовому комплексі на розі сучасних вул. Ветеранів та вул. Клепарівській. Цей комплекс був збудований наприкінці XIX століття та становив групу військових об’єктів, до якої входили казарми, манеж для військових потреб та господарські приміщення. Поряд знаходилося поле для тренування солдатів. Також неподалік, під Кортумовою горою, розташовувалася міська стрільниця. Усе це робило розміщення полку дуже вигідним з точки зору забезпечення життєдіяльності та тренування особового складу. Єдиним полком піхоти, який у повному складі перебував у Львівському гарнізоні, був 40-й полк. Він розташовувався у казармах на вул. Св. Петра і Павла (тепер вул. І. Мечникова) неподалік Личаківського цвинтаря. Ці казарми були збудовані австрійцями для підрозділів ландверу, а у міжвоєнний період носили назву “кошари Ю. Пілсудського”.

Кавалерійським підрозділом міжвоєнного Львова був 14-й полк уланів язловецьких. Вперше улани цього полку з’явилися у Львові як у своєму гарнізонному місті 1 листопада 1921 року. Полк дислокувався у казармах на вул. Личаківській, 76–80, які були збудовані у 1894 році на території колишньої фабрики Ф. Пітча, та кількох прилеглих будівель і казармовому комплексі на Яловцю (бічна вул. Личаківської), який складався з житлового корпусу, стайні, ізолятора для хворих коней, складу.

У польському війську міжвоєнного періоду уся артилерія організаційно поділялася на артилерію піхоти, дивізійну артилерію та резерв артилерії головнокомандувача польських збройних сил. Військовою частиною дивізійної артилерії, яка розташовувалась у Львівському гарнізоні, був 5-й Львівський полк польової артилерії. Він входив до складу 5-ї дивізії піхоти, командування якої також знаходилося у Львові. Більша частина полку, а саме командування I-го та II-го дивізіонів дислокувалася у так званих “казармах Бема” (за австрійських часів – “казарми Фердинанда”), збудованих австрійцями в першій половині 19 ст., які розміщувалися між вулиць Бема,

Городоцької та Янівської (адреса – вул. Городоцька, 4–8). Місцем дислокації III-го дивізіону полку були казарми на вулиці Арцішевського на Клепарові. У 1930 році 5-й Львівський полк польової артилерії, як і всі інші полки такого типу, був перейменований на 5-й полк легкої артилерії.

Артилерійським підрозділом львівського гарнізону, який входив до резерву артилерії, був 6-й полк важкої артилерії. Його сформували у 1920 році шляхом об'єднання 5-го та 12-го дивізіонів важкої артилерії. До Львова підрозділи полку були передислоковані у 1921 році. Підрозділи полку були розподілені та розміщувалися у казармовому комплексі “Червоний монастир” (вул. Театинська, 6, тепер – вул. М. Кривоноса) – командування полку та перший дивізіон, у казармах на Філіповці на вул. Торошевича (тепер – вул. Коциловського) – другий дивізіон. Кадри запасної батареї та полковий склад розміщувались при вул. Копцовій (зараз – вул. Княжа).

У Львові ще до Першої світової війни, на так званих Янівських луках, існував аеродром. З 1925 р. розпочалося будівництво нового летовища біля села Скнилова, що на південний захід від Львова. У 1929 році до скнилівського цивільного летовища також був перенесений військовий аеродром. На військових летовищах Львова у міжвоєнний час базувався 6-й авіаційний полк Польського війська.

Окрім перерахованих вище підрозділів, у Львові базувалися 6-й автомобільний дивізіон (у 1934 р. реформований у дивізіон танків та броньованих автомобілів, а у 1935 р. – у танковий дивізіон), 6-й таборовий дивізіон, підрозділи військової жандармерії, 6-й санітарний батальйон, 6-й окружний військовий шпиталь, військовий окружний суд та військова комендатура, військові склади та інші підрозділи забезпечення.

Отже, Львівський гарнізон був одним з найбільших гарнізонів Польського війська, а саме місто – форпостом польської держави на так званих “східних кресах”. Військовики гарнізону брали активну участь у культурному, освітньому та спортивному житті Львова. Окрім загальних завдань з підготовки населення до військової справи, польське військо було одним із елементів політики асиміляції, гарантом приналежності західноукраїнських земель до польської держави, здійснювало вагомий виховний та пропагандистський вплив на населення міста, а також військову підготовку учнівської, допризовної молоді, активно співпрацювало з пропольськими парамілітарними організаціями.

СЕКЦІЯ 3

ЗБРОЙНІ СИЛИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ВІД 1991 р. ДО НИНІШНЬОГО ЧАСУ

Бідний В. А.

*Военно-наукове управління Генерального штабу
Збройних Сил України, м. Київ*

ВОЄННО-ІСТОРИЧНА РОБОТА В АРМІЯХ ЗАРУБІЖЖЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У Російській Федерації (РФ) у всіх силових структурах офіційними документами затверджені положення про воєнно-історичну роботу. Відповідно до вимог керівних документів історичні знання є ядром суспільно-державної підготовки солдатів, сержантів, офіцерів, а воєнно-історична робота у військах – одним з найважливіших напрямів діяльності спеціальних органів, штабів, відповідних структур по роботі з особовим складом, прямим службовим обов'язком; командирів і начальників усіх ступенів.

Воєнно-історична робота, будучи частиною наукової роботи в ЗС РФ, являє собою творчу та організаційну діяльність військових кадрів, спрямовану на розвиток воєнно-історичної науки, використання її висновків і накопиченого бойового досвіду в практиці будівництва і підготовки армії і флоту. Її основи визначаються чинним законодавством, наказами і директивами міністра оборони Російської Федерації та його заступників: наказ міністра оборони РФ № 207 1993 р. “Про вдосконалення воєнно-історичної роботи в Збройних Силах Російської Федерації”; наказ міністра оборони РФ № 84 1995 р. “Про заходи щодо подальшого удосконалення воєнно-історичної роботи в Збройних Силах Російської Федерації”; наказ міністра оборони РФ № 283 1996 р. “Про заходи щодо виконання у Збройних Силах Російської Федерації Федерального Закону “Про дні військової слави (переможних днях) Росії”. У збройних силах РФ оновлене положення про воєнно-історичну роботу введене в дію наказом міністра оборони 1 грудня 2014 року №870.

Основними завданнями воєнно-історичної роботи в військах є: вивчення історії воєн, військових конфліктів, військової історії Росії та узагальнення їх досвіду; освоєння історичного досвіду вітчизняної військової науки і військового мистецтва, розкриття закономірностей і тенденцій їх розвитку, висновків і уроків, необхідних для вирішення сучасних завдань з оборони країни; дослідження військової історії іноземних держав; використання минулого військового досвіду в оперативної та бойової підготовки; видання збірників воєнно-історичних матеріалів Другої світової війни і післявоєнного періоду; розробка історії видів Збройних Сил Російської Федерації, родів військ, об'єднань, з'єднань, військових частин, кораблів, історії розвитку озброєння і військової техніки; ведення журналів бойових дій та історичних формулярів органів військового управління, з'єднань і військових частин; створення і організація функціонування військових музеїв, меморіалів та кімнат бойової слави; вшанування пам'яті загиблих воїнів, робота з благоустрою місць їх поховання; популяризація та пропаганда героїчних подвигів російських воїнів, діяльності видатних полководців; виховання особового складу в дусі патріотизму та інтернаціоналізму, на кращих традиціях і прикладах військової історії Росії; організація і функціонування архівів зі зберігання документів, їх вивчення, забезпечення архівними документами воєнно-історичної роботи.

На сьогодні загальне керівництво воєнно-історичною роботою в збройних силах РФ здійснюється генеральним штабом. Головні штаби видів ЗС РФ і штаб тилу ЗС РФ, штаби родів військ є організаторами цієї роботи у відповідних видах ЗС і родах військ, управліннях, службах, установах. В округах, флотах, арміях, флотиліях, з'єднаннях, військових частинах керівництво воєнно-історичною роботою здійснюють відповідні командувачі та командири через свої штаби. Крім того, в збройних силах Російської Федерації сформовані наступні воєнно-історичні структури, які здійснюють безпосереднє планування і проведення заходів щодо воєнно-історичної роботи: в генеральному штабі ЗС РФ – воєнно-історичний центр, що складається з чотирьох відділів; в головних штабах видів Збройних Сил і штабі Тилу – воєнно-історичні групи чисельністю по 4 особи; в штабах округів, флотів, родів військ – воєнно-історичні групи по 2 особи; в арміях (на флотиліях), в корпусах (ескадрах), в головних і центральних управліннях МО РФ – штатні офіцери-історики (1 особа); в з'єднаннях і військових частинах, в управліннях та відділах штабів, в самостійних управліннях і відділах МО РФ – позаштатні офіцери-історики, які пройшли, як правило, необхідну підготовку.

Діє і позаштатна Науково-методична рада збройних сил РФ з воєнно-історичної роботи. У збройних силах Росії діє інститут воєнної історії, воєнно-історичний центр Генерального штабу, воєнно-історичні групи (у головних управліннях видів збройних сил, штабі тилу, штабах округів, флотів, родів військ) тощо. Всього тільки в ЗС РФ нараховується 150 штатних і понад 2,5 тис. позаштатних посад воєнних істориків.

Таким чином, важливість використання воєнно-історичних знань давно усвідомлена провідними країнами та воєнно-політичними організаціями, зокрема такими як Великобританія, США, Німеччина, НАТО. Значна увага воєнно-історичній роботі надається у Російській Федерації. У світі існує потужна система створення воєнно-історичних знань та їх використання на всіх рівнях як у мирний, так і воєнний час. Воєнно-історична робота здійснюється військовими істориками як у стаціонарних умовах, так і у районах ведення

операцій. Основні завдання воєнної історії: вивчення бойового досвіду; розроблення військових доктрин, статутів, рекомендацій; підтримання бойового духу, формування моралі, підтримання гордості за свою частину, вид та збройні сили.

Необхідність наукового воєнно-історичного аналізу сучасних воєнних конфліктів, докорінне реформування Збройних Сил України та їх подальший розвиток актуалізують воєнно-історичні дослідження, передусім в умовах тривалого збройного конфлікту на Сході України. Без скоординованої Генеральним штабом ЗС України діяльності науково-дослідних установ та підрозділів з воєнної історії, навчальних підрозділів ВВНЗ, органів з вивчення та узагальнення досвіду АТО, бойових дій, штатних та позаштатних воєнних істориків, до окремої військової частини включно, створення системи воєнно-історичної роботи неможливе. Ефективність реалізації наукових воєнно-історичних проєктів, формування позитивного іміджу Збройних Сил України в суспільстві, ідеологічна боротьба з фальсифікацією вітчизняної воєнної історії безпосередньо залежить від створення дієвої системи воєнно-історичної роботи. Її головним результатом буде проведення ґрунтовних воєнно-історичних досліджень задля глибокого наукового аналізу досвіду воєнного конфлікту в Україні початку ХХІ століття з позицій україноцентризму. Одержані наукові результати можна буде використовувати для подальшого розвитку Збройних Сил України, вдосконалення їх структури, напрямів підготовки та воєнно-патріотичного виховання як особового складу, так і населення. У період проведення антитерористичної операції на Сході України створена система воєнно-історичної роботи сприятиме ефективній протидії “гібридній війні”, яку розв’язала Російська Федерація проти України.

Вітер Д. В., д.філос.н., с.н.с.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ВІЙСЬКОВА ЕЛІТА У СУЧАСНІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ СИТУАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ

Військова еліта є невід’ємною складовою еліти суспільства. Військова еліта має бути взірцем для суспільства, демонструючи високий рівень майстерності, творчості, життєвої та громадянської позиції. Сьогодення покладає на військову еліту нові, складні випробування, зумовлені активним розгортанням військових дій на території української держави, в яких політична еліта потребує безумовної підтримки та допомоги на всіх етапах вироблення та реалізації державної політики.

У ході війни політична система суспільства завжди перебуває у центрі суспільного процесу, підвищуються очікування щодо реалізації політичного потенціалу, гнучкого та ефективного поєднання колективного та індивідуального, що потребує високого рівня прийняття та реалізації управлінських рішень. У період підготовки та ведення війни високою є потреба у виробленні науково обґрунтованих управлінських рішень, що потребує формування фахівців-носіїв наукового потенціалу – військової еліти, сформованої з вищого та середнього командного складу.

Вищий та середній командний склад армії у ході війни перевіряється на практиці. Результати такої перевірки завжди неочікувані, оскільки, як відомо, нова війна завжди виводить на перший план нових полководців, які не тільки досягають успіхів на полі бою, але й збагачують військову теорію новими поглядами. Саме ці полководці складають основу військової еліти.

Але доволі часто суспільним структурам, що характеризуються високим ступенем централізації та бюрократизації, до яких належить і армія, притаманний дилетантизм як наслідок специфіки прийняття рішень у межах бюрократичної систем. Військова еліта, сформована з дилетантів, кар’єристів (звісно, у даному випадку мова не йде про стрімке кар’єрне зростання в умовах війни), які не здатні виробляти, приймати та забезпечувати реалізацію управлінських рішень, є згубною для країни.

Згубною виявляється й політизація армії, спроби залучити представників військової еліти до процесу політичної та партійної боротьби, протистояння ідеологій тощо. Однак це зовсім не означає, що представники військової еліти мають бути поза межами суспільно-політичної ситуації в державі, поза політики, адже війна та мир (перш за все, як сфери професійної реалізації військових) – конкретний результат конкретної політики. Відтак, перед військовою елітою виникають нові виклики, пов’язані з активізацією трансформаційних процесів у суспільстві.

На військову еліту покладаються важливі завдання не тільки аналізу й оцінки якості реалізації умов успішного перебігу війни, у тому числі й локальної, але й оцінки рівня, на якому суспільство використало власні можливості підготовки до війни, або її ведення. Йдеться про аналіз і оцінку соціальної структури суспільства, суспільно-політичної та економічної ситуації, що склалася у суспільстві на момент початку війни, як основи формування стратегічного бачення можливостей, у тому числі й історичних, конкретного типу суспільних відносин, їх переваг та недоліків, у вирішенні результату війни на свою користь.

Така стратегічно важлива аналітична робота передбачає постановку та вирішення низки питань, що стосуються, перш за все, створення та застосування механізму передбачення початку війни, її характеру, масштабів, ефективності ведення бойових дій, стан забезпеченості армії всім необхідним для успішного виконання бойових завдань й досягнення перемоги над противником. Іншим питанням є визначення

конкретних дій щодо забезпечення не тільки кількісної, але й, перш за все, якісної переваги армії, пов'язаної, у тому числі, з ідеологічною та пропагандистською роботою у військах, із створенням та розвитком дієвої та ефективної системи морально-психологічного забезпечення військовослужбовців. Не менш важливим виявляється питання стосовно рівня дотримання та виховання у військах високих моральних принципів, гуманізму, зважаючи на специфіку війни, що полягає у знищенні людської сили противника, веденні бойових дій на територіях компактного мешкання мирного населення тощо.

Як одне з пріоритетних завдань, що має бути поставлене перед військовою елітою, залишається вирішення питання щодо того, наскільки усталена соціальна та суспільно-політична система була здатна протистояти війні (і потенціальній, і реальній): чи посилила вона власні основи існування, отримавши нові шляхи розвитку, або ж занурилася в гостру кризу.

Виходячи з цього, історична місія військової еліти полягає не тільки у забезпеченні миру та стабільності в державі шляхом перемог над противником, але й в безпосередній участі у розбудові суспільства і держави, виробленні та реалізації державної політики безпеки, ідеології державного будівництва.

Ганєєва О. Л., к.і.н., с.н.с.

*Національна академія сухопутних військ імені
гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ПРОВЕДЕННЯ МІЖНАРОДНИХ НАВЧАНЬ “SEA BREEZE-1997”

Події на Кримському півострові протягом 1991–2004 рр. належать до недостатньо досліджених проблемних питань новітньої історії України: історіографія цього питання представлена окремими науковими студіями, в яких розглянуто організаційні засади формування основ ВМС України; нормативно-правові аспекти, пов'язані з відсутністю демаркації державного кордону України, та історична роль другого Президента України Леоніда Кучми у мирному врегулюванні конфлікту на острові Коса Тузла. Проте відсутні фундаментальні праці на протипагу пропагандистської продукції відомих російських істориків, а також російських державних організацій, що працюють в даному напрямі. Зокрема, інформаційна складова російсько-українського протистояння так і не стала предметом окремих досліджень.

Починаючи з Дня проголошення Незалежності України, з боку “східного сусіда” здійснювався цілеспрямований інформаційний пресинг за підтримки численних громадських організацій проросійського спрямування. Відповідно до політичного і військового значення подій, що відбувалися в Криму, змінювався тип пропагандистської риторики, а також форми і методи дій.

Після розпаду Радянського Союзу на Кримському півострові розпочала свою діяльність громадська організація – Російська громада Криму, офіційно задекларованою метою якої було “... відновлення всіх складових взаємодії з Росією, які виявилися зруйновані після розпаду СРСР, а також захист соціального і культурного простору на півострові”. Найбільшу кількість сепаратистських настроїв у Криму було зафіксовано протягом 1994–1995 рр. – саме тоді проблема виходу півострова зі складу України і створення незалежної держави, формування власних силових структур і безпосередня участь у розподілі Чорноморського флоту вийшли на порядок денний. Однак Верховна Рада України в серпні 1995 р. скасувала існуючий на той час пост Президента Автономної Республіки Крим, а президент автономії – Ю. Мешков – за підтримки російського керівництва переїхав до Москви.

Першою резонансною подією на півострові стали протестні акції, організовані громадським об'єднанням “Трудова Росія” і комуністичною партією, пов'язані з проведенням міжнародних навчань “Sea Breeze-1997” у Донузлаві.

Проведення цього заходу було заплановано відповідно до затвердженого “Меморандуму про взаєморозуміння та співробітництво з питань оборони та військових відносин між Міністерством оборони США та Міністерством оборони України”. Проте керівництво російського військового відомства у проведенні навчань побачило намагання української сторони відпрацювати елементи протидії “сепаратистам” на території Криму, а також вивчення “території майбутніх військових дій” під прикриттям навчань з миротворчої тематики.

У російському медіа просторі в цей час активно обговорювалися питання майбутніх спільних українсько-натівських маневрів. Ймовірні сценарії навчань Міністерство оборони України разом з відповідним запрошенням щодо участі скерувало російському оборонному відомству. Проте ці та інші документи щодо проведення навчань опинилися на сторінках російської преси, що було розцінено українською стороною як порушення етичних норм і конфіденційності.

Події майбутніх навчань стали предметом виступу у Великобританії міністра закордонних справ РФ Євгена Примакова, який розцінив легенду заходу, якою передбачалось боротьбу з якимись “сепаратистами” на Кримському півострові, як провокацію. У результаті раніше запланований варіант тематики маневрів був змінений на сценарій винятково миротворчого змісту, з відпрацюванням елементів допомоги населенню країни, що потерпало внаслідок землетрусу: евакуація постраждалих, забезпечення продовольством, медикаментами, обладнання наметових містечок тощо. Дотримувалася загальноприйнята модель дій при ліквідації наслідків

стихійного лиха. Зауважимо, що аналогічні сценарії російська армія відпрацювала раніше, в 1994 і 1995 роках, на навчаннях у Владивостоці і на Гавайському острові.

Однак, незважаючи на роз'яснення Міністерства оборони України, на центральній площі с. Новоозерне, під Феодосією, відбувся мітинг, де було зачитано емоційну і проникливу промову-звернення до співвітчизників, підготовлену проросійськи налаштованими місцевими жителями і представниками громадського об'єднання "Трудова Росія". Зокрема, в ній йшлося про те, що проведення навчань пов'язано для України з великою небезпекою, яку слід порівняти лише з подіями 1941 року. Організатори мітингу стверджували, що справжньою метою навчань будуть не задекларовані заходи щодо відпрацювання елементів миротворчої тематики, а відпрацювання десантування на півострові. Закінчувалась відозва до співвітчизників закликком для створення народного ополчення і пафосною фразою "Батьківщина або смерть! Ми переможемо".

До акції протесту приєдналися також комуністи та група депутатів Верховної Ради України. Російські пропагандисти на сторінках газети "Известия" надрукували матеріал про те, що антинатовський рух переріс у формування загонів народного ополчення. Отже, кораблі ВМС НАТО були змушені залишити береги Криму. Однак чутки про "десятки" партій, що об'єдналися "проти НАТО", виявилися занадто перебільшеними. Телекомпанія РТР традиційно продемонструвала глядачам черговий фальсифікат – кадри про висадку десанту "під Севастополем", які були відзняті в іншій місцевості. Російськими ЗМІ для світової громадськості та населення Криму було продемонстровано кадри "війни проти НАТО".

У с. Новоозерному представники "Трудової Росії" вільно поширювали агітаційні матеріали, у той час як багатьом українським кореспондентам було відмовлено в акредитації на навчаннях. Слід зауважити, що для України проведення цих навчань мало і політичний, і військовий інтерес: у них брали участь 18 бойових кораблів ВМС України та спостерігачі від 10 країн.

Інформаційно-пропагандистська кампанія, розгорнута проросійськими силами Криму за підтримки суспільно-політичних і партійних організацій Росії, проводилась із застосуванням традиційних форм і методів: дезінформації, фальсифікації та спотворення фактів з метою формування негативного іміджу України на міжнародній арені, неможливості отримання Україною фінансової допомоги і зриву заходів щодо підвищення рівня підготовки української армії. Однак навчання все ж відбулися й Росія залишилася єдиною країною Чорноморського регіону, яка відмовилася брати в них участь.

Слід зауважити, що на сторінках кримської преси в цей період часу також містилися провокаційні матеріали, спрямовані проти країн Альянсу і України. Антиукраїнська інформаційно-пропагандистська кампанія супроводжувала комплекс заходів, спрямованих на перешкоджання підготовці Збройних Сил України, спричинила загрозу безпеці держави. І хоча мета навчань все ж була досягнута, Україна програла війну в інформаційному просторі: протягом згаданих подій у ньому безперешкодно господарювали російські ЗМІ і проросійські пропагандисти.

*Зельницький А. М., к.пед.н., професор
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Метою розвитку Збройних Сил України на даному етапі є набуття спроможностей для ефективного реагування на загрози національній безпеці у військовій сфері, оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, а також досягнення ними євроатлантичних стандартів та критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО.

Досягнення визначеної мети здійснюватиметься в умовах особливого періоду шляхом імплементації стратегічних цілей розвитку Збройних Сил України, розроблених на підставі Стратегічного оборонного бюлетеня України, введеного в дію Указом Президента України від 06.06.2016р. №240/2016. Однією зі стратегічних цілей в оборонному бюлетені є професіоналізація та створення необхідного військового резерву Збройних Сил України, що структурно містить у собі чотири оперативні цілі, у тому числі – удосконалення системи військової освіти та підготовки кадрів. Реалізація зазначеної оперативної цілі пов'язана із виконанням основних завдань, а саме:

1. Підвищення ефективності підготовки наукових і науково-педагогічних працівників для якісного забезпечення наукової, науково-технічної та освітньої діяльності у ВНЗ та науково-дослідних установах;
2. Впровадження в освітній процес передових методик підготовки збройних сил, сумісних зі стандартами НАТО;
3. Приведення змісту освіти та якості підготовки (перепідготовки) і підвищення кваліфікації військових фахівців у відповідність до потреб сил оборони з урахуванням досвіду АТО;
4. Підвищення ефективності роботи системи військової освіти за рахунок удосконалення навчально-матеріальної бази, практичного спрямування навчання, впровадження в навчальний процес передових методик підготовки збройних сил держав-членів НАТО;

5. Забезпечення ВВНЗ сучасними і перспективними зразками озброєння і військової техніки, тренажерами та навчально-тренувальними комплексами;

6. Оптимізація мережі ВВНЗ, удосконалення їх організаційно-штатної структури, вдосконалення системи підготовки офіцерів запасу;

7. Підвищення рівня професійної підготовки посадових осіб органів військового управління;

8. Впровадження в систему освіти технологій дистанційного навчання;

9. Інтенсифікація участі представників Збройних Сил України у міжнародних заходах, у першу чергу, в рамках програми НАТО “Удосконалення військової освіти (DEEP)”;

10. Підготовка офіцерів запасу за кошти державного бюджету за військово-обліковими спеціальностями, що визначають боєздатність підрозділів та військових частин ЗС України;

11. Розвиток мовної підготовки військовослужбовців ЗС України з досягненням ними рівня, достатнього для ефективного впровадження євроатлантичних стандартів, участі в заходах міжнародного оборонного співробітництва, міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Підготовка офіцерських кадрів Збройних Сил України у ВВНЗ здійснюватиметься у галузі знань “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону” за такими спеціальностями: державна безпека; безпека державного кордону; військове управління за видами ЗС України; забезпечення військ, сил; озброєння та військова техніка. Крім того, ВВНЗ здійснюватимуть підготовку військових фахівців у цивільних галузях знань за спорідненими спеціальностями та розробленими спеціалізаціями.

Зміст освіти та наукових досліджень, якість підготовки (перепідготовки) і підвищення кваліфікації військових фахівців будуть приведені у відповідність до потреб сил оборони з урахуванням досвіду антитерористичної операції, бойових дій та міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки.

Науково-педагогічний склад військових навчальних закладів комплектуватиметься офіцерами з досвідом служби у військах (силах), які брали участь у бойових діях та міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, а також професійно підготовленими у ВНЗ держав-членів НАТО.

Пріоритетним напрямом щодо забезпечення якості підготовки військових фахівців у ВВНЗ виступатиме компетентнісний підхід, де ключовим поняттям є компетентність як ступінь здатності і готовності здобувача вищої військової освіти до постійного самовдосконалення, до ефективного застосування сформованих знань, умінь, навичок, способів мислення і ціннісних орієнтацій в мирний та воєнний час на посаді за призначенням і на найближчу перспективу. Рівень сформованості компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, являє собою певні результати навчання, що відповідно до Закону України “Про вищу освіту” потрібно ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти.

Відтак, рівень сформованості компетентностей та якість результатів навчання мають постійно відслідковуватися, підлягати систематичному моніторингу, основний сенс якого полягатиме в інформаційному забезпеченні прийняття управлінських рішень щодо якості підготовки військових фахівців, а в підсумку – гарантуванню цієї якості.

Гарантування якості військової освіти можна розуміти як поруку ВВНЗ щодо виконання державного замовлення (відповідно до прийнятих державою стандартів освіти) на підготовку військових фахівців зі ступенем сформованості визначених компетентностей у кожного з них не менш встановленого рівня.

В основу розроблення концепції гарантування якості військової освіти варто покласти такі складові:

компетентну моделі військового фахівця;

цілісну сукупність педагогічних технологій, що мають гарантовано забезпечити формування кожної з компетентностей;

визначеність рівня сформованості кожної з компетентностей, який має бути чітко окреслений (якісно і кількісно) як достатній для здійснення успішної практичної діяльності військового фахівця на посаді за призначенням і на найближчу перспективу;

методику визначення особистого внеску кожної посадової особи і структурного підрозділу ВВНЗ щодо якості підготовки військових фахівців.

Таким чином, впровадження в педагогічну практику основних напрямів удосконалення системи військової освіти у контексті перспектив розвитку Збройних Сил України має забезпечити підготовку військових фахівців з високими морально-діловими якостями, здатних успішно вирішувати складні військово-професійні завдання у мирний час та особливий період.

Капсльоз Г. В., к.психол.н., с.н.с.,

Мельниченко О. С.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ НАУКОВИХ УСТАНОВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Осягнення історії формування мережі наукових установ дозволяє пов’язати в єдиний ланцюг низку прийнятих рішень щодо трансформації структури системи науково-дослідних установ, реалізованих з 1992 по 2011 роки, оцінити їх послідовність, спрямованість, наявність стратегії розвитку.

Незважаючи на очевидну доцільність такого кроку, історія формування мережі наукових установ та організації залишається поза увагою науковців. Деякі публікації, присвячені аналізу результатів і завдань воєнної науки, її здобутків та перспектив, історії становлення окремої наукової установи, у яких частково відображається проблема, страждають вибірковістю підходу, що пов'язано із бажанням у одній окремій публікації відобразити усю складність та варіативність піднятої проблеми. Окремі автори публікацій, які безпосередньо брали активну участь у процесі формування мережі наукових установ та організацій на одному з етапів, мали суб'єктивне бачення ситуації, що склалася на певний період.

На час проголошення незалежності на території України не було науково-дослідних установ, які займалися питаннями воєнного мистецтва (за винятком 39-го науково-дослідного інституту військ Протиповітряної оборони Сухопутних військ, який функціонував в інтересах лише одного роду військ). Не існувало й органів управління воєнно-науковими дослідженнями. Проте існувала велика кількість науково-виробничих об'єднань, філіалів наукових установ та наукових шкіл вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ).

Результати проведеної у квітні–червні 1992 р. атестації показали, що більшість наукових кадрів зосереджена у ВВНЗ, де загальна чисельність професорсько-викладацького складу становила майже 5700 осіб, у тому числі 142 доктори наук (з яких 18 докторів військових наук) та 2146 кандидатів наук (120 кандидатів військових наук).

Починаючи з 1992 р., було впроваджено основні рішення щодо організації та здійснення наукової діяльності в Збройних Силах України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1992 р. № 490 “Про реформу системи військової освіти” створено низку вищих військових навчальних закладів, при яких передбачалось формування наукових центрів як основ організації системи науково-дослідних установ. На думку І.В. Біжана, підпорядкування наукових центрів видів і родів військ Збройних Сил України військовим навчальним закладам і відсутність у них статусу юридичної особи позбавляло правової основи у здійсненні військово-наукового супроводження завдань у повсякденній діяльності Збройних Сил України. Значну увагу було приділено удосконаленню системи науково-дослідних установ Збройних Сил України.

Водночас у системі воєнно-наукових досліджень посилено роль провідного військового навчального закладу – Академії Збройних Сил України (з 1999 р. – Академія оборони України, з 2003 р. – Національна академія оборони України, з 2010 р. – Національний університет оборони України імені Івана Черняховського). З 1998 р. запроваджено постійно діючі курси підвищення кваліфікації на базі Академії Збройних Сил України офіцерів науково-організаційних підрозділів органів військового управління, науково-дослідних установ та вищих військово-навчальних закладів. Деякі наукові підрозділи й установи були ліквідовані.

Проведений аналіз формування мережі наукових установ (організацій) ЗС України у 1992–2011 рр. дозволив зробити наступні висновки.

1. Мережа наукових установ (організацій) ЗС України формувалася на базі вузівської науки із залученням фахівців науково-виробничих об'єднань, використовуючи досвід єдиної науково-дослідної установи.

2. В історії формування мережі наукових установ (організацій) ЗС України доцільно виділити чотири етапи:

перший етап (1992–1995 рр.) – формування наукових установ та організацій при ВВНЗ, на базі науково-виробничих об'єднань та філіалів наукових установ колишнього СРСР;

другий етап (1996–2003 рр.) – створення науково-дослідних установ на базі наукових центрів ВВНЗ;

третій етап (2003–2009 рр.) – інтеграція науково-дослідних установ з вищими військовими навчальними закладами та вишами України;

четвертий етап (2010 по теперішній час) – скорочення кількості наукових організацій та виведення з підпорядкування ВВНЗ наукових центрів.

Виділені етапи формування мережі наукових установ (організацій) ЗС України відображають циклічність (від наукових центрів ВВНЗ до науково-дослідних установ – від науково-дослідних установ до інтегрованих центрів ВВНЗ – від наукових центрів ВВНЗ до науково-дослідних установ), повторюваність (5–7 років), передбачуваність (наступним циклом буде: від наукових центрів ВВНЗ до науково-дослідних установ) рішень “чиновників” військового відомства.

3. При переході від одного етапу до іншого спостерігається тенденція скорочення кількості науковців, наукових шкіл, наукових установ та організацій.

4. На сьогодні існує змішана структура мережі науково-дослідних установ, яка забезпечує баланс існуючих підходів. Можливо потрібно зупинитись? Поглянути на проблему формування структури мережі наукових установ та організацій очима науковців. Чітко сформулювати мету подальшого реформування. Визначити можливі варіанти досягнення мети. На підставі аналізу, визначити доцільність подальших рішень.

*Кім Намхун, майор
Республіка Корея*

ПЛАН ВОЕННОЙ РЕФОРМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КОРЕЯ 2014–2030 гг.

Целью военной реформы 2014–2030 гг. является создание более эффективных и боеспособных Вооруженных Сил Республики Корея. Главными направлениями реформы являются: в краткосрочной перспективе – эффективные, боеспособные вооруженные силы, готовые к защите от угрозы со стороны Северной Кореи, а в долгосрочной – усиление вооруженных сил (при объединении Республики Корея и Северной Кореи), способных к защите от потенциальной угрозы.

В результате реформы вооруженные силы смогут активно реагировать на изменения обстановки, влияющей на настоящую и будущую безопасность страны.

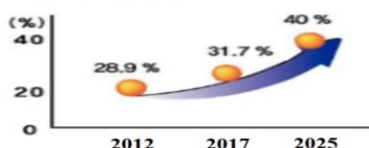
План военной реформы 2014–2030 гг. предусматривает два основных направления: реформу в области военной структуры и реформу в области военного управления.

1. Реформа в области военной структуры.

В Вооружённых Силах Республики Корея определено три вида угрозы со стороны Северной Кореи:

- асимметрическая угроза;
- региональная провокация;
- масштабная война.

Из-за низкой рождаемости в республике количество военнослужащих будет сокращаться. Так, в 2013 г. количество военнослужащих составляло 633 000 человек, а к 2022 г. их планируется сократить до 522 000 (с учётом обстановки безопасности страны и требуемого количества военнослужащих). Исходя из этого, требует усовершенствования военная структура для подготовки к отражению все трёх видов угрозы одновременно. В результате сокращения военнослужащих будет сохранен кадровый состав больше 40% в каждом виде войск (рис. 1). В связи с реорганизацией военной структуры на основе современных технологий кадровый состав при необходимости будет увеличен.

Рис. 1 Процент кадрового состава

Цель реформы военной структуры – реорганизация военной структуры на основе новых технологий для успешного ведения возможной наступательной общевойсковой операции.

Реформа военной структуры предусматривает:

- 1) Постоянную боевую готовность вооруженных сил и их руководства к ведению общевойсковой и совместной операции.
- 2) Реорганизацию военной структуры в более эффективную с учётом сокращения военнослужащих.
- 3) Реорганизацию средств связи на основе новых информационных технологий для успешного ведения наступательной общевойсковой операции.
- 4) Повышение боеспособности вооруженных сил на основе высоких современных военных технологий.

Таким образом, планируется создание такой военной структуры, которая готова принимать адекватные меры по обороне государства в случае изменения военно-политической обстановки и изменения форм и способов ведения войны.

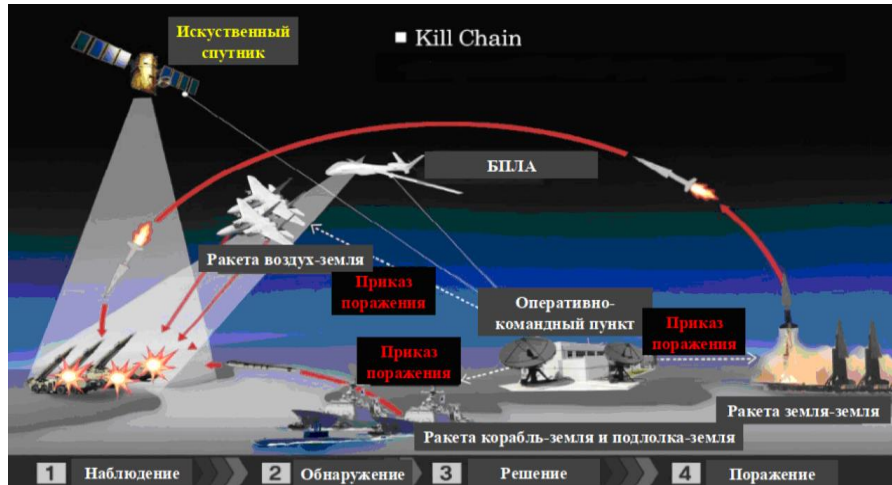
Основными направлениями в повышении боеспособности Вооруженных Сил Республики Корея предполагаются:

1. Изучение обстановки на театре военных действий (ТВД) – изучение обстановки на Корейском полуострове и в странах периферии, а также видимости на ТВД по эшелонам.
2. Боеспособность командования и контроль обстановки; боеспособность средств связи – совместное использование обстановки и обеспечение решения командиров в режиме реального времени.
3. Способность вооруженных сил вести наземные операции – готовность к ведению наступательных операций в условиях манёвренной войны (Танк К-2, САУ, Будущая РСЗО, Корейский манёвренный вертолёт).
4. Морские боевые силы и боевые силы высадки на берег – обеспечение способности контроля моря вокруг Корейского полуострова и ведения скоростной операции по высадке на берег (Корейский будущий эсминец и Корейская будущая подлодка, большой транспортный корабль, манёвренный и наступательный вертолёт).
5. Воздушные силы – обеспечение превосходства в воздухе и способности по нанесению высокоточного удара в глубине театра военных действий (Корейский истребитель KF-X, самолёт-заправщик, управляемая ракета класса воздух-земля на большое расстояние).

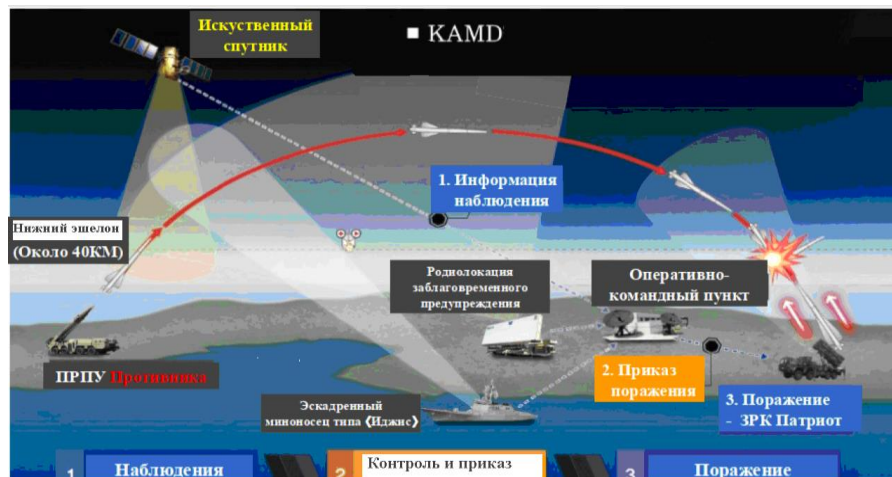

6. Силы обороны – эффективная способность защиты от самолётов и баллистических ракет, химических, биологических и ядерных атак противника.

Кроме того, планируется внедрение Системы обнаружения и упреждения (нанесение упреждающего удара) нанесения противником ракетно-ядерных и других главных ударов – Kill Chain, а также Системы противоракетной обороны Республики Корея – KAMD (Korea Air and Missile Defense) (рис.2, 3).

Рис. 2 Система обнаружения и упреждения (нанесение упреждающего удара) нанесения противником ракетно-ядерных и других главных ударов – Kill Chain

Рис. 3 Системы противоракетной обороны Республики Корея – KAMD

2. Реформа в области военного управления.

Целью реформы военного управления является создание эффективной передовой системы управления обороной государства, а именно:

повышение боевой способности путем проведения практических военных учений и эффективного управления войсками;

повышение боевой способности резервов до уровня регулярной армии путем реорганизации системы мобилизации;

реформирование военно-промышленного комплекса для эффективного создания новейших образцов техники и вооружения для вооруженных сил на основе научных разработок.

Основные требования к реформе военного управления заключаются в:

реорганизации военных учений и системы управления кадрами;

реорганизации системы мобилизации и повышении боеготовности резервных войск;

инновационном управлении военными средствами и увеличении объемов использования гражданских ресурсов;

развитии военной науки и усилении соответствующей способности против Кибервойны;

повышении благосостояния военнослужащих и реорганизации условий службы.

Кобзар А. О., к.і.н.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ, МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Національне та військове виховання як і виховання в Україні у цілому обумовлені “соціальним замовленням” суспільства через відповідні державні інститути, незважаючи на відсутність чітко окресленої й визнаної суспільством ідеології. Унікальність умов та способів військового будівництва в Україні, прагнення Української держави мати власні сучасні військові формування диктували необхідність створення принципово нової позапартійної структури, яка б здійснювала виховний, моральний та психологічний вплив через соціально-психологічне забезпечення їх життєдіяльності та розвитку. Створення структур відмінних від радянських був обумовлений демократизацією суспільства, кардинальною зміною норм суспільного життя, виникненням принципово нового соціально-політичного клімату в країні, специфічними завданнями та змістом будівництва Збройних Сил молодій незалежній державі. Такою структурою в системі виховного впливу повинна була стати соціально-психологічна (СПС) (в розумінні – соціальна і психологічна) служба ЗС України.

Якраз тому основними напрямками діяльності СПС Збройних Сил визначалися: соціологічне забезпечення функціонування та розвитку Збройних Сил України, розбудова й постійне налагоджування ненасильницьких соціальних відносин між військовослужбовцями; соціально-психологічне забезпечення бойової підготовки і професійної діяльності військовослужбовців, не репресивного спілкування між ними на всіх етапах їхньої служби; гуманітарна підготовка особового складу, організація та проведення дозвілля, культурно-виховної та духовно-освітньої роботи в армії і на флоті.

Історія становлення та розвитку соціально-психологічного, морально-психологічного забезпечення та виховного впливу у Збройних Силах України рясніє здобутками, перетвореннями, прорахунками та провалами. Можна стверджувати, що розробка Концепції і структури Соціально-психологічної служби та їх введення в практичну життєдіяльність військ (сил) виводила б Збройні Сили України на рівень кращих армій передових країн світу з питань роботи з особовим складом. Структури СПС функціонували протягом 1992–1993 рр. З перших днів однією з головних постала проблема якісного комплектування СПС фахівцями в усіх ланках ЗС України, здатними до безумовного виконання функціональних обов'язків, яких не було. Разом з тим все радянське, комуністичне, накопичений досвід морально-психологічного та виховного впливу на особовий склад без винятку категорично заперечувалося. На багатьох напрямках роботи СПС існувала сама по собі, а життєдіяльність військ – сама по собі.

Ці та інші прорахунки призвели до перегляду деяких концептуальних положень. В результаті з 25.02. 1994 р. де-юре з'явилася виховна та соціально-психологічна робота, що діяла до 25.04. того ж року, на зміну якій прийшла виховна робота. Виховна робота як виразник виховного та морально-психологічного впливу проіснувала до 2003 р. Напрямами соціального, соціологічного забезпечення, а почасти і психологічного, перетворилися на завдання та аспекти інших складових виховної роботи та морально-психологічного забезпечення операцій (бойових дій). Значна частина офіцерів командного та виховного складу вважали у свій час важливим здобутком затвердження Указом Президента України та введення в дію Концепції виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України.

Перші паростки морально-психологічного забезпечення операцій (бойових дій) виникли у 1995 р. у Генеральному штабі. Наказом Міністра оборони України затверджена Концепція морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України. З того часу морально-психологічне забезпечення претендує на головну роль в ЗС України та інших військових формуваннях як концентрований виразник військового та національного виховання та набуло в ЗС України статусу виду всебічного забезпечення, після тилового. Разом з тим, прискіпливий аналіз його становлення та розвитку показує, що деякі начальники, як вважає автор, просто слідує в фарватері думки та практики будівництва збройних сил сусідньої держави. При цьому не зауважується, що в самій назві поєднано філософську категорію та науку, що не є наукою. В 2005 році з'явився ще один вид забезпечення – гуманітарне. Як стверджував В. Алещенко, у світовій науковій і військовій практиці реалізація духовного потенціалу розглядається в контексті організації та здійснення МПЗ життєдіяльності військ.

З 2003 р. по 2016 р. у ЗС України функціонували: органи з гуманітарних питань (5 років), виховної та соціально-психологічної роботи (4 роки), роботи з особовим складом (з 2013 р), морально-психологічного забезпечення (з 8.02.16 р). Із знакових документів, що були ініційовані військовими, можна назвати Концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України, затверджена Указом Президента України від 12.01.2004 р. № 12/2004 та Указ Президента України № 196/2008 від 4.03. 2008 р. “Про невідкладні заходи щодо забезпечення розвитку Збройних Сил України”. Як показав час, вони були неоднозначні.

Очевидно, що такий стан справ виникає із-за відсутності національної ідеї, хитань в ідеології будівництва ЗС України, визначень орієнтирів та пріоритетів у цій галузі на довгострокову перспективу, що наочно показали події в Криму та на Сході України. У свою чергу, давно визріла суворобна необхідність втілення в життя мети національної системи військового виховання – забезпечення умов підвищення ефективності

виховного впливу українського суспільства та стимулювання в ньому високої соціальної активності, відповідальності, духовності, забезпечення громадянської свідомості людей в державі, що володіють позитивними цінностями і якостями і здатні виявити їх у творчому процесі в інтересах України, зміцнення держави, забезпечення її життєво важливих інтересів та обороноздатності, аби Збройні Сили України змогли виконувати свій Конституційний обов'язок.

Котвіцький В. В.

*Відділ з питань запобігання та виявлення корупції
Міністерства оборони України, м. Київ*

ПРОБЛЕМИ УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МУЗЕЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1991 – 1996 рр.)

Розвиток музейної справи у Збройних Силах України тісно пов'язаний з процесом будівництва нашої держави і її війська. У ході процесу перетворення з радянської тоталітарної республіки в суверенну і демократичну державу, в Україні постала потреба використання вітчизняних музейних закладів, які в процесі культурно-виховної і просвітницької роботи мають забезпечувати важливу державну функцію – виховувати захисників України.

За своїм призначенням військові музеї мають розповідати про героїчну боротьбу українського народу за свою незалежність, визначні історичні битви, видатних полководців, історію створення збройних сил, подвиги воїнів на фронтах і в мирний період тощо. Традиційно у військових музеях акумулюється виховний та освітній потенціал, діяльність якого спрямована насамперед на пропагування військової історії, утвердження національно-культурних цінностей, виховання у військовослужбовців і громадян України почуття любові до Батьківщини, патріотизму й відданості національно-історичним і бойовим традиціям українського народу.

Хронологічно розвиток музейної справи у Збройних Силах незалежної України можна розподілити на декілька етапів. Коротко охарактеризуємо перший етап (1991 – 1996 рр.).

Аналіз історичних джерел виявив, що його загальними рисами стали: відсутність чіткої концептуальної ідеї та єдиної системи поглядів на процес розвитку системи військово-музейної справи; відсутність вітчизняної нормативно-правової бази щодо розвитку військово-музейної справи та єдиного координаційного керівництва військовими музеями; дефіцит кадрового потенціалу військових музеїв; відсутність державного фінансування роботи музейних утворень, що негативно впливала на збереження, реставрацію музейних фондів, закупівлю нових музейних предметів, утримання будівель музеїв.

Загальне скорочення військових частин, військово-навчальних закладів, установ та організацій, що дислокувалися на теренах України призводило до скорочення військових музейних установ та сприяло відтоку професійно підготовлених фахівців з цієї справи. Музеї, як об'єкти військової культури, що донедавна були визнані цінністю держави, завдяки непродуманим рішенням керівництва перебували під загрозою ліквідації і знищувалися.

Важким наслідком цього часу стала відсутність єдиного реєстру та обліку музейних фондів, що призвела до їх розкрадання та відвертого грабунку з боку окремих службових посадових осіб. Утримання існуючих військових музеїв відбувалося лише за рахунок ентузіазму та саможертвості окремих керівників та персоналу, незначній матеріальній підтримці з боку окремих представників місцевих органів виконавчої влади, підприємців та меценатів, для яких відродження української культури було сенсом життя й розвитку України.

У цей час серед військово-музейних інституцій діяли лише військово-історичні музеї Київського, Прикарпатського та Одеського військових округів, деяких об'єднань, з'єднань, військово-навчальних закладів та гарнізонних будинків офіцерів, музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави військових частин.

Правовою основою для музейної справи став Закон України “Основи законодавства України про культуру”, прийнятий Верховною Радою України 14 лютого 1992 р., де визначались правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні, а також регулювались суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження і використання культурних цінностей. Водночас цей закон не регулював в достій мірі діяльність музеїв.

Слід зазначити, що першою спробою регламентації діяльності військових музеїв можна вважати вимоги директиви Міністра оборони України від 1 лютого 1994 року “Про організацію культурно-виховної, просвітницької роботи та дозвілля військовослужбовців та працівників Збройних Сил України”, яка передбачала низку заходів, спрямованих на звернення до традицій та джерел культури українського народу з використанням виховних можливостей музеїв. Проте цей нормативний акт не став базовим документом, що регулював діяльність військових музеїв.

У зв'язку з реформуванням значної кількості військових частин і військово-навчальних закладів військово-музейна система в цей період майже розвалилася. Фонди музеїв розформованих частин частково передавалися до інших музеїв, але їх більшість з них була втрачена. Працюючи в цей час у з'єднаннях і військових частинах, що дислокувалися в гарнізоні міста Кривий Ріг, автор статті неодноразово був свідком розвалу музеїв танкового з'єднання та ракетної військової частини.

У 1994 р. в системі Збройних Сил України налічувалося 126 музеїв у тих військових частинах і навчальних закладах, які були реформовані та продовжили існування. Їх діяльність спрямовувалася переважно на забезпечення збереження існуючих музейних фондів.

Позитивні зміни відбулися у 1995 році, з прийняттям 29 червня Верховною Радою України Закону України “Про музеї та музейну справу”, який заклав перші правові засади в діяльності військових музейних утворень. У цьому ж році завдяки зміні пріоритетів та рішенням, що приймалися стосовно розвитку органів виховної роботи, активізувалася робота в Міністерстві оборони України зі створення Музею Збройних Сил України. У стислі терміни в Головному управлінні виховної роботи Міністерства оборони України було створено міжвідомчу робочу групу під керівництвом В. Карпова, яка розробила проект концепції кардинальної перебудови музейної справи у Збройних Силах України. Передбачалось утворення мережі військових музеїв в органах військового управління та військах (силах) під єдиним функціональним і методичним керівництвом з боку утворюваного Музею Збройних Сил України. З цього часу, окреслювалися чіткі завдання, функції, напрями та стандарти роботи військових музеїв, їх організаційно-штатна структура і чисельність, місця дислокації, умови розміщення, адміністративна підпорядкованість, порядок фінансування і матеріально-технічного забезпечення, комплектування кадрами тощо.

Напрацьовувалися різні шляхи та варіанти для виправлення ситуації в музейній справі Збройних Сил України. Розроблялися пропозиції та порядок вирішення накопичених проблем, які ініціювалися начальником Головного управління виховної роботи Міноборони на службових нарадах з керівництвом відомства. Значним практичним кроком стали тематичні консультації з командувачами видів Збройних Сил України та оперативних командувань, на яких здійснювався пошук оптимальних рішень задля утворення нової системи військово-музейної справи військового відомства. Результатом цієї копійної роботи стало утворення Музею Збройних Сил України (Директива начальника ГШ ЗС України від 9 листопада 1995 року №ДГШ-54 “Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України”).

Невдовзі відповідно до наказу начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України генерал-майора В. Ситника на посаду начальника Музею Збройних Сил України було призначено підполковника В. Карпова. Музей територіально розташовувався на фондах військово-історичного музею Центру культури, просвіти та дозвілля Збройних Сил України, колишнього музею історії військ Червонопрапорного Київського військового округу.

3 січня 1996 року було введено в дію штат Музею у складі двох офіцерів та 12 працівників. До фондів новоствореного музею було передано лише 336 музейних предметів. Це була лише частинка колись багатой та значної колекції музею Київського військового округу.

Аналіз перших років діяльності музею свідчить про велику організаційну роботу колективу і особисто його начальника В. Карпова.

Вже 12 вересня 1996 року наказом Міністра оборони України №260 було затверджено Положення про Центральний музей Збройних Сил України. У Положенні були визначені організаційна структура, керівництво музеєм, матеріально-технічне забезпечення та фінансово-господарська діяльність закладу. Наказ мав велике значення не лише для цього музею, чимало інших військово-музейних установ у своїй практичній діяльності брали його за взірць.

Послідовно Центральний музей Збройних Сил України став головним науково-методичним центром для інших музейних утворень Збройних Сил України. Основними в його діяльності стали класичні музейні напрями: культурно-освітня, науково-дослідна, експозиційна, фондова, видавнича, бібліотечна та архівна робота.

Отже, перший етап розвитку військово-музейної справи у Збройних Сил України відбувався у надзвичайно важких умовах. Музейні утворення колишньої Радянської армії були знищені і лише одиниці з них були збережені і стали основою для створення військово-музейної системи Збройних Сил України. Створення Музею Збройних Сил України створило передумови для подальшого розвитку музейної справи в українській армії.

Красота І. В.

*Науково-методичний центр кадрової політики
Міністерства оборони України, м. Київ*

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ІНЖЕНЕРНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ КОМПЛЕКТУВАННЯ ОФІЦЕРСЬКИМ СКЛАДОМ (1992-1999 рр.)

Сьогодні в умовах розширення залучення інженерних підрозділів в зоні антитерористичної операції на Сході нашої держави актуальним є питання відновлення інженерних військ Збройних Сил України (ЗС України) та їх бойових спроможностей.

У різні періоди історії постає необхідність мати в складі збройних сил інженерні формування, які спроможні виконувати найважливіші і найбільш складні задачі інженерного забезпечення бою і операції. У

мирний час інженерні формування, як правило, скорочувалися, але на початку бойових дій набували великого значення, у подальшому ліквідація наслідків бойових дій не була можлива без їх участі.

Початком створення інженерних військ ЗС України є призначення 19.03.1992 р. начальника інженерних військ ЗС України – начальника управління інженерних військ Генерального штабу ЗС України генерал-майора В. Д. Безродного та формування управління начальника інженерних військ Генерального штабу ЗС України, яке до вересня 1992 р. в основному було завершено.

Процес створення інженерних військ ЗС України умовно можна розділити на два етапи.

Перший етап (1992–1995 рр.) – пройшло ряд скорочень з'єднань та частин інженерних військ. Були розформовані інженерно-дорожні мостобудівельні бригади та інженерно-маскувальні, інженерно-позиційні і інженерно-технічні полки, окремі батальйони обладнання пунктів управління, а також ряд ремонтно-відновлювальних батальйонів і складів інженерних боєприпасів округів, інженерно-дорожньо мостобудівельні, інженерно-позиційні та понтонні полки об'єднань. Водночас сформовано систему підготовки офіцерських кадрів для інженерних військ, а саме Військово-інженерний інститут та 1500 Центр підготовки інженерних військ (м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області). Розпочато створення інженерних формувань центру та видах ЗС України.

Другий етап (1996–1999 рр.) – завершено створення інженерних формувань у видах ЗС України.

Завершення створення вважається день, коли за заслуги інженерних військ ЗС України в зміцненні обороноздатності держави, Указом Президента України від 27 жовтня 1999 р. було встановлено державне свято – День інженерних військ ЗС України, який відзначається щорічно 3 листопада.

Разом з тим проблема якісного комплектування офіцерських посад спеціальних військ (інженерних військ) у збройних силах залишається актуальною для кожної держави. Дефіцит офіцерського складу інженерних військ, який має відповідний досвід, набуває великого значення особливо під час залучення інженерних підрозділів до бойових дій, АТО та міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки.

Враховуючи вищезазначене, доцільно:

створити та утримувати в складі ЗС України інженерні з'єднання, спроможних виконувати завдання інженерного забезпечення бою і операцій, як у мирний час, так і під час особливого періоду;

впроваджувати раціональне співвідношення офіцерського та сержантського складу для поступового зменшення дефіциту офіцерського складу спеціальних військ;

для якісного комплектування інженерних підрозділів створити резерв підготовленого особового складу, у тому числі з офіцерів запасу дефіцитних спеціальностей.

Литвиновський Є. Ю., к.пед.н., с.н.с.

Інститут державного управління у сфері цивільного захисту, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ

За часи незалежності України було розроблено багато програмних документів, в яких визначались концептуальні засади розвитку воєнної організації, насамперед Збройних Сил України (ЗС України).

Як зазначають військові фахівці В. М. Артюх, І. В. Толок, Є. М. Ващенко, з чим ми погоджуємось, істотним недоліком зазначених документів є те, що вони були розроблені без урахування тенденцій розвитку геополітичної ситуації навколо України та в світі. Ці документи фактично містили перелік заходів щодо чергової реорганізації системи військового управління, носили формальний характер.

У даній публікації ми не будемо аналізувати зміст всіх концепцій та проблем їх впровадження, що стосувалися розвитку кадрового потенціалу ЗС України за часи незалежності. З цього приводу можемо лише констатувати, що прийняття нової концепції ніяким чином не пов'язувалося зі станом впровадження попередньої, їх прийняття часто носило політичний характер. Яскравим прикладом є нівелювання Програми реформування та розвитку морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України на період до 2005 року Концепцією гуманітарного та соціального розвитку ЗС України.

Здавалось, що ситуацію з розвитком кадрового потенціалу ЗС України змінить реалізація Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 роки, де одним із пріоритетних напрямів оборонної політики визначено забезпечення їх високопрофесійними людськими ресурсами, яке, у свою чергу, вимагає ефективного управління з боку командирів та начальників всіх рівнів.

В якості законодавчого забезпечення виконання цього завдання Міністром оборони України була затверджена Концепція кадрової політики в ЗС України, а також програма її реалізації. Головним завданням Програми реалізації Концепції кадрової політики в ЗС України є створення системи кадрового менеджменту централізованого типу, яка і визначає місце кожної посадової особи у військовій організації на основі принципу персоналізації й управління кар'єрою.

Наскільки це завдання станом на початок 2014 року виконане більш відомо сучасним представникам ЗС України. І не випадково мабуть з'явилася нова концепція кадрової політики до 2017 року, завдання якої перетинаються з попередньою.

Однак треба зазначити, що незалежне експертне оцінювання, яке нами проводилося протягом 10 років, свідчить, що із всіх процесів управління кадровим потенціалом, які існують в ЗС України, керованим залишається процес кадрового діловодства. Яскравим прикладом є відповідь одного із експертів: “Змінюються назви, змінюються керівники, а система залишається такою ж, як і до війни”. Кадровими органами, командирами в своїй діяльності щодо управління особовим складом звертається увага на кількісні показники (звітність, діловодство), а в структурах ЗС України бракує фахівців з базовою освітою з кадрового менеджменту.

З приводу останнього можна засвідчити, що станом на травень 2016 року йшла “боротьба” між двома військовими навчальними закладами щодо початку підготовки фахівців для системи кадрового менеджменту, хоча ще у 2007 році Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка був готовий розпочати такий вид підготовки. Але непогодження рішення між різними департаментами Міністерства оборони України не дозволило цього зробити.

У чому системна проблема при реалізації доволі обґрунтованих концептуальних засад розвитку кадрового потенціалу ЗС України у всі роки? На думку відомого американського вченого в галузі менеджменту П. Друкера, і з цим треба погодитися, це криза державного управління внаслідок неефективної діяльності уряду та його структур.

Екстраполюючи дану ситуацію на ЗС України, можна із впевненістю сказати, що велика частка коштів спрямовується на утримання структур та інституцій, продуктивність яких досить сумнівна та в яких здебільшого навіть не знають, як визначити їх ефективність.

Проведений моніторинг ефективності управління кадровим потенціалом ЗС України переконливо свідчить, що його об’єктом продовжують керувати паралельні структури як на рівні Міністерства оборони України, так на рівні Генерального штабу. Крім того, з провідних напрямів управління людським ресурсом – професійно-психологічним відбором, управління кар’єрою військовослужбовців тощо, фахівців, на жаль, практично немає.

Що потрібно, на наш погляд робити: по-перше, і це головне, усвідомити, що проблема управління кадровим потенціалом ЗС України залишається; структура системи управління недосконала; у вищих військових навчальних закладах не існує дієвої системи підготовки командирів усіх рівнів до управління кадровим потенціалом.

Можна навести багато фактів як із сучасних досліджень, так і з тих, що проводились кафедрою морально-психологічного забезпечення з питань управління людським ресурсом ще 10 років тому, Військовим інститутом Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що й підтверджують зазначені твердження. Але, мабуть, залишимо це військовим історикам, предметом дослідження яких буде не тільки виявлення історичних фактів діяльності ЗС України, але знайде своє місце й аналіз змісту тих науково-дослідних робіт, які в своїх результатах прогнозували сьгоднішній перебіг подій, й авторів яких, на жаль, не було почуто своєчасно.

Нашивочніков О. О.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТРАДИЦІЙ ШЕФСТВА У ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Як свідчить історичний досвід, одним з дієвих шляхів розвитку флоту було шефство окремих громадян або громадських організацій над кораблями і частинами. Значний досвід шефства над кораблями і частинами ВМС України у період 90-х рр. ХХ ст. дозволив державі успішно вирішити не лише завдання підтримання військово-морської складової Збройних Сил України у матеріально-технічному відношенні, а ще й духовного виховання та консолідації суспільства. На нашу думку, цей досвід є дуже актуальним сьогодні, коли відбувається відродження українського військового флоту.

З доступної нам інформації відомо, що шефська допомога флоту була започаткована ще на початку ХХ ст. Так, у 1919 р. за ініціативою мешканців Прикарпаття була створена та забезпечена речовим майном морська піхота Української Народної Республіки. Основними напрямками шефської роботи в ці роки були: поліпшення комплектування ВМФ СРСР, відновлення кораблів та проведення пропаганди серед населення щодо необхідності встановлення і будівництва флоту. Як свідчать історичні джерела, переважно український народ у ці роки надавав шефську допомогу кораблям та частинам Чорноморського флоту. У післявоєнний період, фактично до початку 80-х рр. ХХ ст., шефська робота набула подальшого розвитку. За цей час збагатився її зміст та удосконалилися форми. Однією з них стало шефство регіонів, населених пунктів, підприємств і організацій над конкретними військовими з’єднаннями, частинами та кораблями.

З розпадом СРСР та набуттям Україною незалежності постало питання щодо створення національного військового флоту. Проте в умовах недостатнього фінансування та відсутності налагодженої системи забезпечення це було вкрай складно. Тому в жовтні 1992 р. у Севастополі відбулася нарада представників Президента України в областях, на якій виступив командувач ВМС України контр-адмірал Б. Кожин. Він довів до присутніх ситуацію навколо українського військового флоту та його роль у забезпеченні територіальної цілісності і безпеки держави. Під час наради представники Президента України домовилися організувати

допомогу ВМС України та вже 24 грудня 1992 р. перший великовантажний автомобіль з продовольством доставив до Севастополя заступник голови Коломийської міської ради В. Глаголюк. Через день, 26 грудня, до штабу ВМС України прибув вантажний автомобіль з Городенківського району Прикарпаття. Продовольство для флоту виділялося зі складів, визначених керівником району колгоспів.

Однак загальнонародний розмах надання допомоги ВМС України набрав у Снятинському районі Івано-Франківщини та незабаром поширився на всю Західну Україну. Так, 17 січня 1993 р. на спільній сесії Снятинської районної та міської рад за участю представників усіх населених пунктів, партій і громадських організацій району та священників усіх конфесій було прийнято рішення про організацію шефства над кораблями і частинами ВМС України. Після районної сесії мітинги і сходи селян на підтримку українського флоту відбулися в селах і на підприємствах району. У сільських радах, навчальних закладах, церквах почали створюватися пункти по збору допомоги флоту. Так, відповідно до рішення колективу, Снятинський меблевий комбінат направив у ВМС України одноденний заробіток, три вагони меблів та виготовив спеціальні меблі для командного пункту ВМС України. Також Снятинське видавництво “ПрутПринт” забезпечило діловодство штабу флоту на 1993–1996 рр. Меблі для службових кабінетів командування та секретаріату командування була виготовлена Івано-Франківською меблевою фабрикою імені Б. Хмельницького та Долинським лісокомбінатом. У лютому 1992 р. у Долинському районі був проведений місячник допомоги ВМС України. У березні 1992 р. на нараді керівників Косівського і Верховинського районів Прикарпаття був створений Гуцульський фонд допомоги ВМС України в місті Косові, який очолила голова косівського товариства “Просвіта” імені Т. Шевченка С. Кіндря. Першою допомогою українському військовому флоту наданою Гуцульським фондом став подарований комплект духових інструментів для оркестру штабу ВМС України та різноманітні сувеніри гуцульського виробництва.

У квітні 1993 р. у м. Сокаль Львівської області було створено фонд підтримки ВМС України, у серпні – Тернопільський, у вересні – Галицький при Личаківській районній раді народних депутатів м. Львів. До Галицького фонду приєдналися Золочівський та Стрийський райони. У листопаді подібний фонд було створено в м. Каховка, а в грудні шефські зв'язки з моряками були встановлені Закарпатською і Волинською областями. У цей час в м. Севастополь до 179-ї річниці з дня народження Т. Шевченка за ініціативою газети “Молодь України” була здійснена акція “Українським морякам – українську книгу”, в ході якої було зібрано майже 1000 книг для екіпажів українських кораблів.

Першу угоду про організацію шефських зв'язків ВМС України з областями було підписано 22 грудня 1992 р. у м. Севастополь віце-адміралом Б. Кожиним та заступником голови Запорозької обласної державної адміністрації М. Горошко. Незабаром, 8 січня 1993 р. було налагоджено шефство Тернопільської області над ВМС України. З підняттям Військово-Морського прапора на десантному кораблі “Донець” шефство над кораблем взяла Донецька область з перейменування корабля в “Донецьк”, м. Славутич взяло шефство над кораблем управління “Славутич”, а м. Львів – над фрегатом “Гетьманом Сагайдачним”.

Поряд з продуктами харчування і товарами до ВМС України почали надходити кошти від створених фондів підтримки флоту. У зв'язку з цим віце-адмірал Б. Кожин розпорядився створити гуманітарний фонд при фінансовому управлінні ВМС України. Всього за 1993 р. на рахунок створеного фонду поступило 371,76 млн карбованців з Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської і Запорозької областей. У 1994 р. до шефської допомоги національному флоту приєдналися також м. Київ, центральні та східні області країни. Поступово збільшувались масштаби шефської допомоги. Окрім цього, завдяки шефському руху у ВМС України була частково вирішена житлова проблема та забезпечені на гідному рівні перші далекі походи кораблів.

Проте шефська допомога ВМС України, в основному матеріальна, ще не була достатньо організованою. До того ж необхідна була правова база шефства над флотом, яка визначала би конкретні цілі, порядок і масштаби. Тому, завдяки зусиллям командувача ВМС України віце-адмірала В. Безкоровайного і його штабу, на початку вересня 1994 р. у м. Київ відбулася конференція “Асоціації демократичного розвитку і самоврядування України”, на якій було прийнято звернення до Президента України щодо надання термінової допомоги українським морякам у Криму. Незабаром, 7 жовтня 1994 р. був прийнятий відповідний Указ Президента України № 577/94 “Про організацію шефства над кораблями Військово-Морських Сил України”. Його поява відзначила офіційне відродження шефської роботи в країні. Цей указ став юридичною базою для організації шефської роботи на всі наступні роки і поставив шефство над флотом у ряд загальнонаціональних завдань.

За кожним кораблем та військовою частиною були закріплені конкретні шефи, а шефські зв'язки між ними здійснювалися за відповідними угодами. При цьому шефська допомога була спрямована не лише на відновлення бойової готовності кораблів і військових частин, а ще на вирішення житлових проблем військовослужбовців. Тільки в 1997 р. за шефські кошти для військових моряків було закуплено 157 квартир, а згодом, завдяки допомозі адміністрації м. Київ та “Укрзалізниці” в м. Севастополь, був побудований багатопверховий будинок. У подальшому за кошти областей, організацій і установ України були побудовані житлові будинки в Євпаторії, Миколаєві та в інших гарнізонах.

Проте, незважаючи на позитивні риси діяльності створеного відділу шефської допомоги, мали місце негативні явища, коли шефська допомога лише частково надходила на кораблі та у військові частини. До проблемних питань також можна віднести відрахування податку на додану вартість з матеріальних засобів, що надавалися шефськими організаціями на адресу Збройних Сил України.

Аналізуючи проведену шефську роботу, можна зробити висновок, що при створенні ВМС України одна з головних ролей належала суспільству. Саме з селищ і міст брав початок шефський рух, який згодом об'єднав навколо національного військового флоту всю державу. Тому сьогодні, коли ВМС перебувають у вкрай важкому стані, необхідно удосконалювати організацію шефської роботи в Україні. Для цього треба на державному рівні ретельно вивчити передусім вітчизняний досвід шефства, визначити та обґрунтувати концептуальні підходи щодо його використання в сучасних умовах та залучити до шефської роботи державні органи всіх рівнів із широким використанням інформаційного забезпечення цього процесу.

Нечепуренко А. О.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З ПИТАНЬ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

На сучасному етапі розбудови українського війська основні зусилля військової кадрової політики у Збройних Силах України (ЗС України) спрямовані на залучення до подальшого проходження військової служби найбільш підготовлених у професійному плані військовослужбовців; створення відповідних умов для гарантованого та якісного комплектування військ особовим складом, спроможним до виконання завдань за призначенням, та його ефективне використання. У контексті вищевикладеного нового змісту набуло поняття “управління кар’єрою” – система заходів, які проводяться органами по роботі з особовим складом щодо планування, мотивації, супроводження та контролю кар’єрного росту персоналу відповідно до цілей, потреб і можливостей ЗС України в цілому та конкретної особи зокрема.

На підставі першого Указу Президента України від 17.03.2014 № 303/2014 “Про часткову мобілізацію” на всій території України з 17.03.2016 настав особливий період – “...період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов’язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій”.

Метою нашого дослідження є аналіз змін і доповнень, що були внесені до “Порядку проходження військової служби громадянами України” після встановлення на території України особливого періоду, зокрема, актуальне питання щодо укладання контрактів про проходження громадянами України військової служби у ЗС України (далі – Контракт).

Основним документом, який регламентує порядок укладання Контракту є Закон України “Про військовий обов’язок і військову службу” (далі – Закон). Із встановленням особливого періоду та уточненням завдань, які були поставлені перед ЗС України, протягом 2014–2015 рр. були внесені зміни до низки керівних документів в частині щодо укладання контрактів.

Зокрема, було запроваджено удосконалений механізм прийняття на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу з числа осіб сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче бакалавра, пройшли (у разі потреби) курс військової підготовки за напрямом, що відповідає профілю службової діяльності, у тому числі ті, які проходять службу у військовому резерві, з одночасним присвоєнням первинного військового звання офіцерського складу. Підготовка осіб зазначеної категорії військовослужбовців успішно проводиться на курсах військової підготовки при вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, у тому числі й у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного за напрямом, яким відповідає наявна або майбутня спеціальність військовослужбовців. Слід зауважити, що проведення такої підготовки дало змогу у стислі терміни підвищити рівень укомплектованості посад офіцерського складу первинної ланки, особливо військових частин (підрозділів), які безпосередньо виконують завдання у зоні проведення антитерористичної операції, та відмовитись від оголошення чергової хвилі часткової мобілізації. Також протягом зазначеного періоду відповідно до Закону України № 116-VIII від 15.01.2015 р. було внесено зміни до статті 23 Закону в частині збільшення періоду проходження строкової військової служби у календарному обчисленні. Так, для осіб, які на день призову на строкову військову службу мають ступінь вищої освіти магістр або спеціаліст, – 12 місяців (збільшено на 3 місяці), для осіб, які не мають ступеня вищої освіти, – 18 місяців (збільшено на 6 місяців). Окрім цього, встановлено строк військової служби за контрактом від 1 до 5 років при прийнятті на військову службу за контрактом на посади офіцерського складу. Раніше такий вид Контракту укладався особами сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем не

нижче бакалавра. Для військовослужбовців строкової військової служби та військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, які під час дії особливого періоду вислужили не менше 11 місяців, осіб, звільнених з військової служби під час дії особливого періоду, відповідно до змін, передбачених Законом України № 711-VIII від 06.10.2015 р., надано можливість прийняття на військову службу за контрактом у період від моменту оголошення мобілізації до часу введення воєнного стану (настання воєнного часу) або оголошення рішення про демобілізацію. Строк військової служби в календарному обчисленні для таких військовослужбовців встановлено строком на шість місяців. Зауважимо, що дія контракту такого виду може бути продовжена за новим контрактом на строк шість місяців, а у разі не укладання нового контракту, військовослужбовець має право на звільнення з військової служби у запас. Також передбачено порядок дострокового припинення дії таких контрактів у разі закінчення особливого періоду або оголошення рішення про демобілізацію.

Цим же Законом встановлена норма щодо продовження військової служби в особливий період для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом. Дія контракту продовжується понад встановлені строки на період до оголошення демобілізації (крім військовослужбовців, які уклали Контракти строком на шість місяців, та військовослужбовців, які мають підстави для звільнення, визначені частиною восьмою статті 26 Закону). Строки військової служби для військовослужбовців, дія контрактів у яких закінчилася в особливий період, продовжуються наказами командирів військових частин (по строковій частині) із внесенням відповідних змін до укладених Контрактів.

Слід зауважити, що Міністру оборони України додатково надано право укладати Контракти з особами, які не мають військових звань офіцерського складу та приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу. Також наділено правами укладати Контракт Першого заступника Міністра оборони України з особами офіцерського складу запасу, які приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу, а також зі слухачами, ад'юнктами і докторантами денної форми навчання, строк дії контракту про проходження військової служби яких закінчується під час їх навчання.

Враховуючи вищевказане, ми вважаємо, що в умовах особливого періоду чинне законодавство України щодо укладання Контракту та правові підстави для його припинення відповідає вимогам сьогодення. Проте для зменшення соціальної напруги у суспільстві та у військових колективах вважаю за необхідне запропонувати низку змін до нормативної бази щодо врегулювання строків контрактів, укладених до закінчення особливого періоду або до оголошення рішення про демобілізацію.

Никифоров О. В.

*Командування Сил спеціальних операцій
Збройних Сил України, м. Київ*

ВІДРОДЖЕННЯ МОРСЬКОЇ ПІХОТИ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ – ВИМОГА ЧАСУ

Як показало життя, боєздатність ЗС України обумовлюється не тільки суто технічними параметрами, а й людським фактором, моральним духом, професійною підготовленістю військовослужбовців до виконання поставлених завдань.

Розстріл неозброєних людей на Майдані, військове протистояння у Криму, агресія з боку Російської Федерації спричинили глибокі перетворення, що відбуваються в Україні на сучасному етапі.

Ці перетворення відбуваються як у Військово-Морських Силах Збройних Сил України загалом, так і морській піхоті зокрема.

16 листопада, в Україні відзначався День морської піхоти. У суспільстві завжди була особлива повага до представників славного корпусу “чорних беретів”, оскільки саме словосполучення “морський піхотинець” у багатьох здавна асоціюється з відвагою та незламністю духу.

У своєму інтерв'ю командувач Військово-Морських Сил України віце-адмірал Воронченко Ігор Олександрович наголосив, що історія створення морської піхоти України нерозривно пов'язана з історією будівництва національних ВМС.

У липні 1992 року в районі селища Тилове під Севастополем було сформовано окремий 27-й батальйон морської піхоти. Батальйон швидко “став на ноги”, підтвердженням чого є те, що 1995 року один із його підрозділів був задіяний на полігоні “Широкий Лан” в українсько-американських навчаннях “Осінні союзники-95”. У 1996-му рота морпхів брала участь у першому трансатлантичному поході кораблів національного флоту до берегів США, де наші “чорні берети” провели спільні навчання з американськими колегами, зокрема в районі містечка Літл-Крік десантувалися вплавав з десантного корабля ВМС США “Картер Холл”. Починаючи з 1997 року, практично жодні навчання серії “Сі Бриз” не проводилися без морських піхотинців ВМС України.

Також підрозділи морської піхоти одними з перших в Україні були сертифіковані як такі, що спроможні діяти за стандартами армій провідних країн світу. Саме підрозділ морської піхоти брав участь у 12-й ротатії у складі спільного українсько-польського миротворчого батальйону “УкрПолбат” багатонаціональної тактичної групи “East” сил KFOR у Косові, а також ніс чергування у складі бойової тактичної групи Європейського Союзу “Хелброк” (HelBRoC).

Тому не випадково російсько-окупаційні війська під час окупації Автономної Республіки Крим особливу увагу приділяли саме “чорним беретам”. Та і штурмувати пункт постійної дислокації 1-го Феодосійського батальйону морської піхоти російські генерали наважились тільки тоді, коли в українських вояків вже не було зброї на руках.

Згадуючи кримські події у 2014 року, автор як учасник тих подій, згадує, що історія “злету і падіння” морської піхоти України розпочинається з 26 грудня 2013 року, день – коли військовослужбовці 501 окремого механізованого батальйону, на керченській набережній, клялись бути завжди вірними державі, народові та морській піхоті. В цей день, головний “морпіх”, Командувач Військово-Морських Сил Збройних Сил України адмірал Ю.І. Ільїн вручив особовому складу прапор морської піхоти, а командир батальйону підполковнику О.О. Саєнко чорний берет і “Клятву морського піхотинця”.

Для автора як заступника командира батальйону по роботі з особовим складом цього підрозділу це була знакова та довгоочікувана подія, особовий склад частини готувався до неї ретельно, бо розумів, що існування, підготовка та відповідальність нашого військового організму підіймається на більш якісний рівень. Цій даті передували 120-кілометровий марш на “Старокримський полігон”, щоб відчутти “дух морської піхоти”, і проходження “психологічної смуги перешкод”, а також ретельна підготовка до урочистостей.

Самі урочистості зібрали багато посадових осіб вищого керівництва ВМС ЗС України, ветеранів морської піхоти, командирів, що колись командували підрозділами морської піхоти України, а також командирів майже усіх військових частин Військ берегової оборони, які ще не знали, що буквально через два місяці одні будуть славити Військово-Морські Сили і морську піхоту, а інші – ганьбити, порушивши гасло українських “чорних беретів” – “Вірні завжди”.

Однак вище військово-політичне керівництво, розуміючи роль морської піхоти у захисті південних рубежів, зробило певні кроки, щодо зміцнення обороноздатності. Сьогодні морська піхота це – повнокровна 36-та бригада морської піхоти. Влітку минулого року бригада, вже переформатована, пройшла бойове злагодження, провела бригадні тактичні навчання і безпосередньо з навчального полігона відбула в зону проведення антитерористичної операції – в район Маріуполя.

У 2015 р. під Одесою сформовано окремих батальйон морської піхоти, основу якого становлять військовослужбовці з бойовим досвідом. Створений під час війни батальйон у стислі терміни провів бойове злагодження та приступив до виконання поставлених завдань. В активі батальйону також несення оперативного чергування у складі бойової тактичної групи Євросоюзу «”Хелброк”», участь в українсько-американських навчаннях “Сі Бриз”.

На превеликий жаль, за період виконання завдань у районі проведення АТО наші морські піхотинці зазнали втрат. Своє життя під час захисту суверенітету і територіальної цілісності України віддали 11 наших бойових побратимів. Але правду кажуть: герої не вмирають! Вони завжди житимуть у наших серцях, в серцях наших нащадків.

Олійник Л. В., к.пед.н., с.н.с.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ МАГІСТРІВ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Історичний досвід військового будівництва в Україні засвідчив доцільність та необхідність існування в складі Збройних Сил особливого інституту, що призначений для організації та здійснення військового виховання, а також вирішення соціально-психологічних проблем, що виникають у військових підрозділах. Проте на сьогодні в Збройних Силах України відсутня цілісна система підготовки відповідних фахівців. Однією з необхідних передумов подолання такого стану є вивчення, узагальнення і впровадження вітчизняного історичного досвіду з організації військового виховання, який накопичувався упродовж століть.

Вітчизняні військові традиції мають глибокі історичні корені. Це стосується процесу становлення та розвитку системи військового виховання і підготовки відповідних кадрів. Починаючи з часів Давньої Русі, накопичився значний досвід військового виховання. Військове виховання козацької доби було розвитком успадкованих від давніх часів норм і традицій, адаптоване до сучасних умов, в яких існувало козацьке військо.

Система військового виховання з найдавніших часів до 1917 року розвивалася еволюційним шляхом зі збереженням спадковості. По мірі розвитку суспільства військове виховання відходило від стихійності і набирало системного вигляду. У повній мірі система військового виховання почала формуватися в Червоній Армії під час громадянської війни. Шляхом еволюції, постійного вдосконалення, перевіркою в ході Великої Вітчизняної війни, локальних війн та збройних конфліктів та в процесі військового будівництва у Радянській Армії сформувалася цілісна система виховання особового складу. Важливою її складовою була високоєфективна система підготовки кадрів для політичних органів як збройних сил, так і інших військових формувань СРСР.

В Україні після здобуття незалежності та в процесі створення власних збройних сил структури, призначені для виховання особового складу, перебували в стані перманентного реформування. Незважаючи на

окремі досягнення, цілісна система підготовки офіцерів по роботі з особовим складом (магістрів військово-соціального управління) у Збройних Силах України сформована не була, а її елементи, що залишилися у спадок від Радянського Союзу, були втрачені. Про те, що процес пошуку і створення нової системи організації виховної роботи виявився непростим і суперечливим, свідчить хоча б той факт, що за роки існування Збройних Сил неодноразово змінювалися назва, структура та чисельність органів, які займалися вихованням особового складу, у тому числі й органів управління цією сферою.

Розглянемо історичний аспект становлення морально-психологічного забезпечення діяльності військ: у 1995 році в главі 10 “Забезпечення операцій” у розділі 1 “Оперативне забезпечення” складовою частиною включене “Морально-психологічне забезпечення”; 4.03.1997 року затверджена директива Міністра оборони України № Д-001 “Про морально-психологічне забезпечення приведення Збройних Сил України в бойову готовність”; 5.05.1999 року наказом Міністра оборони України № 142 затверджена “Концепція морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України”. Концепцією визначений основний зміст, принципи, організація і керівництво, мета та система реалізації морально-психологічного забезпечення та основні дефініції: “моральний дух”, “морально-психологічний потенціал”; “морально-психологічний стан”.

В якості наукової дефініції поняття “морально-психологічне забезпечення” (МПЗ) з’явилося в оперативних і плануючих документах у 1995 році. МПЗ у Збройних Силах України – один з найважливіших видів забезпечення їх життєдіяльності. Аналіз та узагальнення військового досвіду свідчить, що сьогодні разом з оперативним, технічним, тиловим і медичним забезпеченням МПЗ є суттєвим фактором підтримання боєздатності військових формувань, обов’язковою умовою успішного та ефективного виконання бойових і навчальних завдань.

Своїх фахівців оперативно-тактичного рівня для органів виховної роботи керівництво Міністерства оборони України прийняло рішення готувати у Київському військовому гуманітарному інституті. У 1994 році було здійснено перший набір офіцерів-слухачів на факультет виховної та соціально-психологічної роботи та розпочато підготовку фахівців за спеціальностями: “Практична психологія”, “Прикладна соціологія”, “Журналістика”, “Історія України” та спеціалізаціями: “Організація виховної роботи у військах”, “Соціальна та військова психологія”, “Військова соціологія”, “Військова журналістика”, “Історія України та її Збройних Сил”. У 1999 році Київський військовий гуманітарний інститут увійшов до складу Національної академії оборони України як інститут. У 2002 році інститут здійснив перший випуск слухачів денної форми навчання з освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр”, кваліфікацією “магістр військово-соціального управління, офіцер військового управління оперативно-тактичного рівня” (хронологія визначена в табл. 1).

Таблиця 1. Хронологія переліку спеціалізацій за спеціальністю “Військово-соціальне управління” у Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського

2002/2003	Морально-психологічне забезпечення військ (сил)
	Військова соціологія
	Психологічна робота у військах (силах)
2003/2004	Морально-психологічне забезпечення військ (сил)
	Військова соціологія
	Психологічна робота у військах (силах)
2004/2005	Морально-психологічне забезпечення військ (сил)
	Військова соціологія
	Психологічна робота у військах (силах)
2005/2006	Морально-психологічне забезпечення військ (сил)
	Військова соціологія
	Психологічна робота у військах (силах)
2006/2007	Морально-психологічне забезпечення військ (сил)
	Військова соціологія
	Психологічна робота у військах (силах)
	Морально-психологічне забезпечення військ та психологічна робота у військах (силах)
2007/2008	Морально-психологічне забезпечення та психологічна робота у військах (силах)
	Морально-психологічне забезпечення військ (сил)
	Психологічна робота у військах (силах)
2008/2009	Морально-психологічне забезпечення та психологічна робота у військах (силах)
2009/2010	Морально-психологічне забезпечення та психологічна робота у військах (силах)
2010/2011	Морально-психологічне забезпечення та психологічна робота у військах (силах)
2011/2012	Морально-психологічне забезпечення та психологічна робота у військах (силах)
2012/2013	Морально-психологічне забезпечення військ (сил)
	Кадровий менеджмент

2013/2014	Морально-психологічне забезпечення військ (сил) Кадровий менеджмент
2014/2015	Морально-психологічне забезпечення військ (сил) Кадровий менеджмент Психологічна робота у військах (силах)
2015/2016	Морально-психологічне забезпечення військ (сил) Кадровий менеджмент Психологічна робота у військах (силах)

У перспективі, починаючи з 2005 року, планувалось повністю перейти на комплектування посад структур виховної роботи фахівцями-професіоналами: психологами, політологами, культурологами, офіцерами з правовиховної роботи.

Отже, в період незалежної України цілеспрямованої підготовки офіцерів для структур, що відповідають за виховання особового складу для видів Збройних Сил України та родів військ, в необхідному обсязі не проводиться, підготовка офіцерів по роботі з особовим складом (магістрів військово-соціального управління) здійснюється тільки на оперативно-тактичному рівні, в той час як фахівців тактичної ланки готують тільки за окремими напрямками. Враховуючи історичний досвід та досвід проведення антитерористичної операції, необхідно вдосконалити систему підготовки кадрів для структур по роботі з особовим складом Збройних Сил України.

Павлунько М. Я., к.військ.н.,

Лухтан А.І.

*Генеральний штаб Збройних Сил України,
м. Київ*

МІЖНАРОДНЕ ВІЙСКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглядаючи міжнародне військове співробітництво України, доречно підкреслити те, що Україна просуває свої інтереси з метою забезпечення національної безпеки, зокрема у військовій сфері, спираючись на норми та принципи міжнародного права, розвиває добросусідські відносини з усіма країнами, насамперед зі стратегічними партнерами, суміжними-країнами, міжнародними безпековими організаціями.

Однією із важливих складових зовнішньої політики нашої держави є міжнародне військове співробітництво України.

За двадцятип'ятирічний період будівництва та реформування сектору оборони Міністерства оборони (МО) України започатковано та здійснюється міжнародне військове співробітництво з 89 оборонними відомствами країн світу. Серед них: з 55 країнами на основі міжнародно-договірної бази, з 34 країнами – за окремими домовленостями. Міжнародно-договірна основа співробітництва Міноборони складається з 382 міжнародно-договірних документів з питань військового та військово-технічного співробітництва. В Україні акредитовано 44 апаратів аташе з питань оборони іноземних держав, з них 7 апаратів аташе за сумісництвом. За період з 1991 по 2011 роки Україна виробила відповідну міжнародно-договірну основу та досягла вагомих здобутків у реалізації державної політики у військово-технічній сфері. Так, з 1993 по 2011 роки укладено 41 міждержавну двосторонню угоду з питань військово-технічного співробітництва з іноземними країнами. Безперечно, це надало підґрунтя для створення дієвого механізму співробітництва у сфері військово-технічного співробітництва (ВТС) шляхом засідання міждержавних комісій з питань ВТС та експортного контролю. За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України на кінець 2011 року було сформовано та діяло 24 міждержавних (спільних, міждержавних) комісії з питань ВТС.

За період з 1992 по 2016 року в українському законодавстві сформовано системні підходи щодо участі в операціях з підтримки миру та безпеки (миротворчих операціях) під егідою ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ.

Зміни воєнно-політичної обстановки навколо України з грудня 2013 року по лютий 2014 року внесли відповідні зміни до зовнішньополітичного курсу України та перегляду питання позаблокового статусу держави. Прийняття змін до закону України “Про засади зовнішньої та внутрішньої політики” надало нового поштовху військовому співробітництву Збройних Сил (ЗС) України для реалізації відносин партнерства й довіри у військовій сфері, а також реалізації спільної політики безпеки і оборони ЄС; гідного сприйняття України на міжнародному рівні та належного виконання зобов'язань “країни-контрибутора” ООН; відповідність критеріям членства України в ЄС і НАТО; реформування ЗС України з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав – членів НАТО.

В умовах продовження ескалації конфлікту на Сході України міжнародне військове співробітництво України зосереджувалося на використанні дипломатичних важелів у воєнно-політичній сфері шляхом проведення чисельних міжнародних консультацій та зустрічей для привернення уваги світової спільноти до агресивної зовнішньої політики РФ по відношенню до України та отримання можливої матеріально-технічної та консультативно-дорадчої допомоги від країн-партнерів.

Протягом 2015–2016 років проведено понад 1000 заходів міжнародного співробітництва МО та ЗС України. Двостороннє військове співробітництво ЗС України активно реалізується з країнами-партнерами (США, Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Канада, Республіка Польща, Литовська Республіка, ФРН, Франція та інші). Відповідно до визначених пріоритетів у 2015–2016 роках проведено заходи за такими напрямками: а) активізація воєнно-політичного діалогу (проведення заходів на вищому рівні, воєнно-політичні консультації); б) отримання консультативно-дорадчої та матеріально-технічної допомоги для ЗС України; в) фахова (професійна) підготовка українських військовослужбовців; г) лікування (реабілітація) бійців, які постраждали під час ведення бойових дій на Сході України.

У цьому контексті необхідно відмітити інтенсифікацію двостороннього співробітництва з такими державами-партнерами, як США, Канада, Велика Британія, ФРН та країнами Балтії. Зокрема, отримано значну матеріально-технічну (гуманітарну) допомогу та допомогу в лікуванні й реабілітації військовослужбовців, поранених під час ведення бойових дій в зоні АТО.

Основні зусилля в контексті багатостороннього військового співробітництва та співробітництва в рамках міжнародних організацій та ініціатив спрямовувалися на забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС, а також на поглиблення співпраці з НАТО з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації.

Пріоритетні напрями військового співробітництва з ЄС були: а) розширення формату воєнно-політичного діалогу між керівництвом ЗС України та ЄС; б) підготовка до спільних військових навчань, а також багатонаціональних операцій з підтримання миру; в) залучення ЗС України до формування бойових тактичних груп ЄС; г) підготовка представників ЗС України з питань спільної політики безпеки та оборони (СПБО); д) співробітництво з країнами Східного партнерства з питань реалізації СПБО.

При виконанні заходів Річної національної програми – 2016 Україна – НАТО основні зусилля спрямовувалися на: а) кардинальний перегляд концептуальних документів стратегічного та оборонного планування із залученням експертної допомоги НАТО; б) нарощування оперативних спроможностей ЗС України; в) створення Сил спеціальних операцій (ССО) ЗС України як окремого роду військ; г) удосконалення системи організації бойової підготовки ЗС України, проведення спільних навчань, тренувань та участь в операціях Альянсу; д) підвищення взаємосумісності ЗС України з військами Альянсу; е) інтенсифікацію військово-технічного співробітництва; ж) розвиток систем зв'язку та автоматизації ЗС України; з) реформування систем логістики і стандартизації ЗС України, розвиток можливостей військової медицини; і) забезпечення психологічної та фізичної реабілітації військовослужбовців, постраждалих під час проведення антитерористичної операції.

Одним із основних механізмів досягнення необхідного рівня взаємосумісності з НАТО та критеріїв, необхідних для набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, а також практичної реалізації військового співробітництва між ЗС України та Альянсу є Індивідуальна програма партнерства (ІПП). У 2015 році в рамках ІПП – 267 представників ЗС України взяли участь у 153 заходах військового співробітництва. Основні зусилля співробітництва ЗС України з НАТО в рамках ІПП між Україною та НАТО протягом 2015-2016 років було зосереджено на пріоритетних напрямках: а) розвиток системи управління і зв'язку; б) розвиток сил спеціальних операцій; в) логістика та військова медицина; г) інформаційно-психологічні операції; д) підготовки спеціалістів у галузі розмінування та протидії саморобним вибуховим пристроям; е) кіберзахист.

Отже, як висновок можливо зазначити наступне:

для України важливою є підтримка міжнародного співтовариства для відновлення миру, захисту територіальної цілісності та суверенітету тому необхідні консолідовані міжнародні зусилля для забезпечення повернення РФ до цивілізованого поля міждержавних відносин на основі загальновизнаних норм міжнародного права;

перебуваючи в умовах війни, а саме в умовах наростаючої російської агресії (2014–2016 рр.), ЗС України продовжували нарощувати свої оперативні спроможності завдяки проведенню заходів військового співробітництва зі збройними силами країн-партнерів таких як США, Канада, Велика Британія, ФРН, країнами Балтії та в рамках партнерства з НАТО і ЄС.

*Позняков О. П., к.філол.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

СИСТЕМА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК

Гібридна агресія РФ проти України, що призвела до анексії Криму та утворення російського сателіту ОРДЛО, є наслідком великомасштабної тривалої інформаційної війни кремлівської еліти, яка триває до сьогодні. Про мирні ініціативи у сфері комунікації не йдеться.

Тому питання протидії інформаційним загрозам, їх негативного впливу, в першу чергу на особовий склад військ (сил), набуває особливого значення. У цьому контексті певні надії покладаються на формування системи

стратегічних комунікацій (STRATKOM) у Збройних Силах України за стандартами НАТО.

Її сутність у цілому була викладена в новій Стратегії національної безпеки України (зокрема, визначено такі загрози інформаційній безпеці, як ведення інформаційної війни проти України; відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіа-культури суспільства) та у Воєнній доктрині України, де визначено, що “стратегічні комунікації” визначаються як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв’язків із громадськістю, військових зв’язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави”.

Таким чином, на порядку денному імплементація стратегічних комунікацій у сферу державної інформаційної політики та інформаційної безпеки. Також слушно виглядають поради експертів щодо створення підсистеми стратегічних комунікацій сектору національної безпеки і оборони держави.

У цьому напрямі на рівні Міністерства оборони України відбулись суттєві зрушення. На військовому, оперативно-стратегічному рівні важливе значення має затверджена Міністром оборони України Стратегія комунікацій Збройних Сил України від 30 вересня 2015 року. Цей документ виписаний за стандартами НАТО і є першим такого роду на рівні Збройних Сил нашої держави. Реалізація Стратегії передбачає вирішення низки завдань. Наведемо деякі з них: розробка методичних рекомендацій щодо порядку, методів та способів інформування суспільства про діяльність Збройних Сил України; створення централізованих комунікаційних груп для розробки рекомендацій роботи під час збройних конфліктів; створення групи з управління кризовими ситуаціями; створення електронної системи відстеження ефективності комунікацій та системи конфідентів ефективності, їх облік та звітування; розробка і впровадження програми підготовки прес-офіцерів; розробка механізму реалізації комунікаційної політики до рівня бригади.

Іншим важливим на оперативно-тактичному і тактичному рівні є підготовлений у ГШ ЗС України Наказ № 472 від 03.12.2015 року “Про організацію діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах Збройних Сил України”.

Згідно із цим наказом Групи повинні ефективно формувати (відновлювати) і підтримувати здоровий морально-психологічний стан, національно-патріотичні переконання та психологічну здатність особового складу військових частин (підрозділів) Збройних Сил України виконувати завдання за призначенням.

Наразі триває погодження низки інших керівних документів, які на рівні Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України (наприклад, “Положення про зв’язки з громадськістю у Збройних Силах України”) унормують використання стратегічних комунікацій на тактичному, оперативно-тактичному та оперативно-стратегічному рівнях, в умовах повсякденної діяльності і застосування військ (сил).

Звичайно, що для реалізації завдань виписаних в нормативних документах потрібні певні сили і засоби. Відтак, до системи STRATKOMA в Міністерстві оборони України і Збройних Силах України належить низка структур. Це – Управління комунікацій і преси Міністерства оборони України, Управління зв’язків із громадськістю Збройних Сил України, Головне управління з морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, інші органи військового управління. Ці органи спроможні вирішувати лише частину завдань у сфері стратегічних комунікацій.

Проте, в цілому, система STRATKOMA для повноцінного функціонування за стандартами НАТО може складатися з таких компонентів:

- зв’язки з громадськістю (Public Affairs and Military Public Affairs);
- публічна дипломатія та військові заходи в підтримку публічної дипломатії (Public Diplomacy and Military Support to Public Diplomacy);
- зв’язки зі ЗМІ (Press and Media);
- інформаційні заходи міжнародного військового співробітництва (International Military Cooperation);
- цивільно-військове співробітництво (CIMIC);
- дії в кіберпросторі, включаючи соціальні мережі;
- залучення ключових лідерів до проведення інформаційних заходів (Key Leaders Engagement);
- внутрішня комунікація (роботу з особовим складом/внутрішній PR);
- інформаційні операції (Information Operations);
- психологічні операції (PSYOPS);
- інформування про ситуацію (Visual Info/Situation Awareness) та документування подій на полі бою (Combat Camera);
- розвідувальне забезпечення проведення інформаційних заходів;
- показ дій військ (Show of Force);
- введення в оману (MILDEC);
- безпека операцій (Operation Security);
- фізичний вплив (Physical Attack);
- протиборство в електромагнітному просторі (EMW).

Наразі слід зауважити, що питання стратегічної комунікації є важливими для України у короткостроковій (у відповідь на російську “гібридну війну”) та довгостроковій перспективах, адже відмова від позаблокового статусу включила до порядку денного питання приєднання до НАТО. Це вимагатиме відповідності не лише базовим вимогам, а й практиці діяльності Альянсу. Також не виключаємо у перспективі наближення спроможності держави у сфері стратегічних комунікацій до базових вимог вступу до Альянсу.

*Приходько Ю. І., к.пед.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ВІЙСЬКОВА ОСВІТА УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

З набуттям незалежності в Україні відбулися системні зрушення у військовій освітній сфері: визначено нові пріоритети розвитку військової освіти, створено відповідну нормативно-правову базу та цілісну інфраструктуру, розв'язано найголовнішу проблему військової освіти – побудовано міцне підґрунтя для підготовки нової генерації офіцерських кадрів – національно свідомих громадян України, здатних на високому професійному рівні вирішувати бойові й оперативні завдання в умовах мирного та воєнного часу, під час участі у міжнародних операціях з підтримання миру.

Реформування та поступальний розвиток системи військової освіти (СВО) нашої держави здійснювалися до відповідно до Концепцій, прийнятих постановами Уряду в 1992 та 1997 рр., де враховувався досвід підготовки військових фахівців у провідних країнах світу. На основі зазначених документів СВО є інтегрованою складовою національної системи освіти, побудована за видовим принципом на засадах безперервного ступеневого навчання офіцерських кадрів, тісно поєднана з військовою наукою, базується на чинній загальній і відомчій нормативно-правовій базі та включає органи військового управління, мережу вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів (ВВНЗ ВВП ВНЗ), ліцеїв, науково-методичних установ.

На теперішній час у СВО здійснюється підготовка військових фахівців для Збройних Сил та інших військових формувань України за повним переліком спеціальностей, спеціалізацій у межах державного замовлення, перепідготовка та підвищення кваліфікації офіцерського складу з реалізацією курсу на європейську інтеграцію та поглиблення партнерства з НАТО, до чого залучено понад півтори тисячі науково-педагогічних працівників, з яких більше 1100 докторів і кандидатів наук. Науково-педагогічні, педагогічні працівники готуються в докторантурах та ад'юнктурах ВВНЗ, ВВП ВНЗ, гуманітарному інституті Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, на відповідних курсах підвищення кваліфікації. У цілому, вдалося створити та підвищити ефективність діяльності у військовій освіті національних наукових шкіл з військових, військово-технічних, психолого-педагогічних наук, інформаційно-комп'ютерних систем.

Протягом перших років незалежності в СВО здійснено такі дії:

- розроблено стандарти військової освіти, запроваджено сучасні педагогічні технології, що дало можливість здійснити системний, комплексний підхід до організації освітнього процесу, його інформатизацію;
- здійснено інтеграцію військової освіти та науки, що відповідає європейським та світовим тенденціям;
- розроблено та запроваджено в дію Концепцію навчання іноземним мовам;
- запроваджено на національно-патріотичних засадах підготовку юнаків, яка проводиться у Київському військовому ліцеї ім. Івана Богуна, Військово-морському ліцеї та 17 ліцеях з посиленою військово-фізичною підготовкою;

суттєво розширено міжнародні зв'язки з військовими навчальними закладами іноземних держав, країнами-членами НАТО;

Протягом останніх років, особливо в період 2014–2016 рр., під впливом проведенням антитерористичної операції (АТО) на сході нашої держави, визначеного державою курсу на євроінтеграцію та зближення з НАТО, відбулися системні зрушення в системі підготовки військових фахівців щодо:

- реалізації напряму військової освіти на європейську інтеграцію та поглиблення партнерства з НАТО, переходу підготовки військових фахівців усіх ступенів освіти та ланок управління до стандартів НАТО;
- організації дострокових випусків офіцерських кадрів у ВВНЗ, ВВП ВНЗ, що сприяло суттєвому кадровому поповненню підрозділів і частин ЗС України, зміцненню оборонних спроможностей у зоні проведення АТО;

виконання низки науково-дослідних робіт з проблем подальшого розвитку СВО, змісту освіти, якості освіти, моніторингу якості освіти та освітньої діяльності,

дослідження дій військових фахівців різних категорій під час проведення АТО із застосуванням соціологічних опитувань з метою визначення шляхів подальшого підвищення якості підготовки фахівців у ВВНЗ, ВВП ВНЗ;

імплементаци в освітній процес положень Закону України “Про вищу освіту” з розробленням низки відомчих нормативно-правових документів, а саме: Положення про ВВНЗ, ВВП ВНЗ; Інструкції з організації навчальних практик та військових стажувань, Положення про порядок заміщення вакантних посад наукових та науково-педагогічних працівників та ін.;

впровадження в освітній процес ВВНЗ, ВВП ВНЗ досвіду проведення АТО на сході нашої держави: внесено зміни в програми тактичних, тактико-спеціальних, військово-технічних навчальних дисциплін; збільшено час на практичні заняття з бойового застосування озброєння та військової техніки; кардинально змінено підходи до загальновійськової, психологічної та фізичної підготовки; практикується запрошення до проведення навчальних занять з курсантами фахівців з військових частин, що задіяні в зоні АТО; посилено

творчі зв'язки з військовими навчальними закладами європейських країн НАТО;

формування змісту підготовки військових фахівців на засадах компетентнісного підходу, приведення його у відповідність до державних і галузевих стандартів вищої освіти, сучасного воєнного мистецтва, бойового застосування ЗС України за визначеними варіантами, обставинами, ситуаціями, узагальненого досвіду проведення миротворчих, антитерористичних операцій, а також планів, процедур і дій багатонаціональних штабів в операціях НАТО;

посилення практичної складової у підготовці військових фахівців, особливо з механізованих, артилерійських та льотних спеціальностей, на що значно збільшено кількість навчальних годин;

спрямування освітнього процесу ВВНЗ, ВНП ВНЗ на формування та розвиток у військових фахівців таких якостей, знань і здібностей при виконанні посадових обов'язків: активності; лідерства, творчого підходу; гнучкості; критичного аналізу; умінь знаходити й узагальнювати інформацію, обмінюватися нею; знань соціальних процесів; витримки в критичних ситуаціях; готовності узяти відповідальність за прийняте рішення, сприйняття критики; здатність забезпечувати єдність таких складових: ґрунтовне вивчення обставин, прийняття рішення, підготовка особового складу, всебічність забезпечення, організація виконання, аналіз дій;

реалізації заходів з впровадження дистанційного навчання;

покращення фінансування СВО, матеріально-технічної бази, в першу чергу, польової, оснащення ВВНЗ, ВНП ВНЗ тренажерами, засобами імітаційного моделювання, комп'ютерною технікою.

Перелік позитивних змін в СВО не вичерпується наведеним вище, його можна було б і далі продовжувати. Але проблема не в тому. СВО має динамічно розвиватися, оперативно реагувати на події, що відбуваються як в Україні, ЗС України, так і на міжнародній арені. У доповіді обґрунтовуються основні напрями та шляхи подальшого реформування системи підготовки військових фахівців згідно із введеними в дію законодавчими актами з безпекової і оборонної політики держави, Законом України "Про вищу освіту" та потребами підготовки офіцерських кадрів усіх ступенів освіти і ланок управління для ЗС України на основі компетентнісного підходу.

Сало А. Я., к.і.н.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

СТАН МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ НА КІНЕЦЬ 2013 РОКУ

Результати аналізу стану функціонування системи матеріально-технічного забезпечення засвідчили про те, що у Збройних Силах України єдина система матеріально-технічного забезпечення не була створена. Існуюча складалася лише з підсистем тилового та технічного забезпечення, які включали в себе органи управління (їх структурні підрозділи) та підпорядковані їм сили і засоби матеріально-технічного забезпечення.

Матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України здійснювалося в умовах відсутності юридичної правомірності, теоретичних обґрунтувань створення та функціонування системи матеріально-технічного забезпечення, застарілих документів з матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України, які не враховували стан Збройних Сил, особливо при створюванні оперативних угруповань військ.

Організаційно-штатні структури управлінь (відділів) матеріально-технічного забезпечення оперативних командувань "Північ" та "Південь" не відповідали завданням, які мали вирішувати ці управлінські структури оперативних командувань в інтересах реалізації їх функціонального призначення.

Після розформування дієздатного Командування сил підтримки Збройних Сил України в 2011 році були сформовані під керівництвом заступника начальника Генерального штабу з матеріально-технічного забезпечення: Центральне управління організації матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України та Озброєння і Тил Збройних Сил України (кожний окремо). Після набуття юридичної правомірності система матеріально-технічного забезпечення почала працювати, але в 2013 році вищезгадане центральне управління було розформоване і потім скорочена посада заступника начальника Генерального штабу, в результаті чого система матеріально-технічного забезпечення була розвалена.

Проведені заходи реформування органів управління тилом призвели до того, що ефективно спроможна була функціонувати тільки система військового тилу.

У системі тилового забезпечення оперативного рівня були проблеми, які не дозволяли створити оптимальний механізм накопичення, зберігання та постачання оперативних запасів у війська (сили).

Фактично не завершено було створення стратегічної ланки тилового забезпечення. Виключення із загальної системи тилового забезпечення сил і засобів видів Збройних Сил України порушило цілісність системи.

Органи управління тилом у всіх ланках не володіли відомостями про стан та рух матеріальних засобів, забезпеченості ними військ. Такий стан призводив до вибіркового, безпланового забезпечення військ матеріальними засобами без врахування їх наявності.

Не визначені були пріоритети та основні напрями зосередження зусиль тилового забезпечення в особливий період.

Існуюча структура Тилу Збройних Сил не відповідала вимогам Тимчасової настанови з Матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України.

Проведені у минулі роки експерименти над структурою системи технічного забезпечення призвели до втрати кадрового потенціалу, відсутності системності та плановості у роботі, до пониження статусу та відсутності рівня впливу начальників озброєння (через відповідних командирів) на стан озброєння та військової техніки. Результатом цього стало значне погіршення технічного стану озброєння та військової техніки в цілому.

У ході реформування командувань видів Збройних Сил, ПвК, проведених протягом 2004–2011 років, начальників озброєння (до цього управлінь технічного забезпечення) командувань Повітряних Сил та Військово-Морських Сил ЗС України як посадових осіб, які мають безпосередньо відповідати за технічний стан озброєння та військової техніки виду ЗС України, було фактично виключено з процесу управління технічним забезпеченням за основними видами озброєння та військової техніки виду, позбавлено від відповідальності та впливу на технічний стан ОВТ, якими озброєні авіаційні, зенітно-ракетні, ракетні та радіотехнічні частини, корабельний склад тощо.

Так, начальник озброєння Повітряних Сил на цей час не відповідав за технічний стан та забезпечення авіаційної техніки, техніки ЗРВ та РТВ.

У Військово-Морських Силах начальник озброєння Військово-Морських Сил не відповідав за стан та забезпечення корабельного складу.

Таке розбалансування централізації управління технічним станом ОВТ видів Збройних Сил піднімало на значний рівень проблему щодо організації взаємодії між управліннями, які не зосереджені під єдиним керівництвом в системах технічного і тилового забезпечення.

Відсутня була чітка вертикаль управління матеріально-технічним забезпеченням, у тому числі забезпеченням майном номенклатури авіації і протиповітряної оборони. В оперативних командуваннях функції технічного і тилового забезпечення номенклатури авіації і протиповітряної оборони покладені на Озброєння та Тил оперативних командувань. На стратегічному рівні створено Центральне управління забезпечення авіації та протиповітряної оборони у складі Головного управління застосування авіації та протиповітряної оборони, що призводило до непорозумінь з питань управління забезпеченням майном номенклатури Повітряних Сил.

Заходи реформування систем тилового та технічного забезпечення призвели до їх розбалансування, порушення цілісності та ускладнення забезпечення військ (сил) матеріально-технічними засобами. В оперативних командуваннях тил був тільки “на папері”.

Стратегічні та оперативні запаси озброєння, військової техніки та матеріально-технічних засобів були відсутні.

Без затвердження норм ешелонування матеріально-технічних запасів неможливо було формувати систему управління матеріально-технічним забезпеченням.

Гостро стояло питання щодо підвезення матеріально-технічних засобів.

Відсутність єдиного централізованого управління транспортним забезпеченням військ (сил) унеможлилювало своєчасне та якісне виконання бойових завдань військами (силами).

На початок проведення антитерористичної операції система підвозу матеріальних засобів до військ (сил) була розбалансована, мала мінімальні спроможності та не в повному обсязі відповідала завданням, які на неї поклалися.

Не визначено було у повному обсязі порядок підвезення матеріальних запасів, ракет, боєприпасів і військово-технічного майна від арсеналів (баз, центрів забезпечення, складів) до військ (сил), порядок подачі озброєння і військової техніки до військових частин (підрозділів).

Існуючий технічний стан засобів транспортування ставив під сумнів можливість виконання бойових завдань військами (силами).

Виключення зі штатів батальйонів (дивізіонів) механізованих (танкових) бригад ремонтних підрозділів та підрозділів матеріального забезпечення, зведення їх у окремі роти значно ускладнювало, а з деяких питань унеможлилювало виконання заходів технічного та тилового забезпечення основних бойових підрозділів бригад.

Довідково: Зі штатів батальйонів (дивізіонів) механізованих і танкових бригад було виключено ремонтні підрозділи та підрозділи матеріального забезпечення та зведено у окремі роти. Визначені строки готовності до виконання завдань за призначенням взводів технічного забезпечення, ремонтної роти, взводів матеріального забезпечення та роти матеріального забезпечення, які переходили в підпорядкування командирів своїх батальйонів (дивізіонів,) значно перевищували строки готовності до виконання завдань за призначенням бойових підрозділів.

Таким чином, система матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України була недосконалою та не спроможна була виконувати завдання в повному обсязі щодо забезпечення Збройних Сил.

*Сидоров С.В., д.і.н., професор
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

БОЙОВІ ТРАДИЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВІ РИТУАЛИ

Бойові традиції це правила, звичаї та норми поведінки військовослужбовців у мирний та воєнний час, які історично склалися в армії і на флоті. Особливу цінність бойові традиції мають для військового виховання особового складу армії та флоту. Їх вивчення та пропаганда сприяють формуванню у воїнів високих морально-бойових якостей, необхідних для досягнення переваги над противником, допомагають готувати воїна-громадянина, патріота, сильного духом, незламного волею, мужністю та хоробрістю, який досконало володіє військовою технікою та зброєю.

Серед найважливіших бойових традицій, що притаманні Збройним Силам України, слід виділити: беззавітну відданість своїй Батьківщині та постійну готовність до її захисту; ненависть і непримиримість до ворогів Вітчизни; самовідданість і самопожертва в бою заради досягнення загальної перемоги; масовий героїзм і мужність; військовою доблесть і впевненість у перемозі; вірність Військової присязі та військовому обов'язку, вміння стійко переносити труднощі військової служби; вірність Бойовому Прапору частини; військове товариство та колективізм; повагу до командира та захист його у бою; віддання військових почесностей тим, хто загинув у бою, дбайливе зберігання пам'яті про героїв; гуманне ставлення до поверженого ворога, цивільного населення та полонених.

Під час німецько-радянської війни набула широкого розповсюдження бойова традиція присвоєння почесних найменувань військовим частинам і з'єднанням, які відзначились при звільненні конкретних міст і населених пунктів, зародилася традиція відзначення визволення міст військовим салютом, перемоги у війні – військовим парадом перемоги. Зміцнилася традиція єдності фронту та тилу, армії та народу.

У Військово-Морському флоті існують свої традиції, які свято шанують моряки. Серед них такі: вірність Військово-Морському Прапору, його захист у бою, ніколи, ні перед яким ворогом його не спускати ("краще загибель корабля у бою, ніж здача його ворогові"); боротьба за живучість корабля до останньої можливості, а у випадку його загибелі – останнім палубу корабля покидає командир; урочиста зустріч екіпажів кораблів і підводних човнів, що повернулися з бойового походу; данина пошани при проходженні місць героїчних подвигів моряків і спуск на воду вінків.

Разом з тим мали місце і такі традиції, як видача горілки особовому складу Діючої армії, так звані "наркомовські 100 грамів", традиція безповоротного покарання за військові злочини та порушення військової дисципліни за законами воєнного часу, з наданням права спокотувати в бою свою провину кров'ю (через штрафні роти та батальйони).

Бойові традиції органічно пов'язані з військовими ритуалами, які формують поведінку військовослужбовців під час здійснення військових обрядів, урочистих і траурних церемоній, виступають складовими компонентами системи ритуалів. Основною ознакою, характерною для військових ритуалів, є емоційний вплив, урочисте піднесення, краса та величність. Військовий ритуал – це своєрідне видовище, масова театралізована вистава, яка створює необхідний емоційно-психологічний вплив на людей.

Військові ритуали є формалізованим проявом бойових традицій. Найбільш яскравими військовими ритуалами стали артилерійські салюти на честь переможців, військові паради, ритуали підняття та вручення Бойового прапора, нагородження воїнів перед розгорнутим строєм особового складу підрозділу, частини, мемуаризація бойового минулого у вигляді створення меморіальних комплексів, панорам, діорам, музеїв, кімнат бойової слави, пам'ятників, пам'ятних дощок тощо, присвоєння імен воїнів-героїв кораблям, навчальним закладам, вулицям, а на морі – ритуал спуску на воду вінків на місті загибелі моряків, бойових кораблів, повідних човнів.

Саме за допомогою військових традицій і ритуалів здійснюється зв'язок між минулим і сьогоденням, старше покоління передає молоді свій практичний досвід, погляди й уявлення, норми поведінки, свої відчуття. На полях битв вони були перевіреним засобом формування загартованості бойового духу, укріплення братської єдності та згуртування бійців і командирів. Традиції та ритуали – це зброя військової доблесті та слави, у них уроки минулого, досвід сьогодення та слава майбутнього.

Таким чином, вивчення бойових традицій і військових ритуалів, їх пропаганда сприяли та сприятимуть формуванню у військовослужбовців Збройних Сил України високих морально-бойових якостей, мобілізують особовий склад на удосконалення професійної майстерності, зміцнення військової дисципліни, підвищення пильності, бойової готовності військ і сил флоту.

Слободянюк М. В.

*Національна академія сухопутних військ імені
гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ДО ПИТАННЯ ПРО НОВИЙ ВИГЛЯД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

(проблеми нової емблематики видів Збройних Сил, родів військ та служб, нарукавних емблем)

Своє 25-річчя Збройні Сили України зустрічають з відновленою багато в чому боєздатністю, втрата якої за останні 10 років перевершувала всі мислимі масштаби. Про це свідчить активна діяльність українських з'єднань і військових частин по обороні своїх східних рубежів від російської агресії.

Події 2016 року показали, що наша армія не лише закріпила свій бойовий потенціал, але й зустрічає чвертьвіковий ювілей оновленою не лише внутрішнє, а й зовнішнє. Це наочно показав парад 24 серпня на честь Дня Незалежності України. Український народ вперше побачив українських офіцерів і солдатів у новій формі одягу, з новими знаками відрізнєння, в яких практично нічого не залишилося від тої частини радянської армії, яка 1991 року перетворилася на армію незалежної України.

Новий вигляд Збройних Сил України став результатом праці групи ентузіастів під керівництвом журналіста 5-го каналу Віталія Гайдукевича, у якій основне творче навантаження несли ідеї і малюнки київського художника Олексія Руденка та знавця форми одягу, відзнак та інших зовнішніх атрибутів українських армій періоду Перших визвольних змагань 1917–1921 рр. кандидата історичних наук Миколи Чмиря. Їх працею був підготовлений цілий комплекс всіх видів форми одягу та знаків розрізнєння для Сухопутних військ, Повітряних Сил та Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

У цілому, цей комплекс заслуговує на схвалення і підтримку. Однак армія (у тому числі й її зовнішні атрибути) – організм складний, який важко змінити кавалерійським наскоком, в одну мить. Особливість армії полягає в тому, що практично всі її елементи та атрибути (особливо це стосується уніформи, знаків розрізнєння, нарукавних та інших емблем, прапорів, нагород і т. і.) створювалися, виходячи з практичних потреб війни, полю бою, які отримали підтримку у військах, і з часом перетворилися на традиційні елементи.

Визначений процес (створення всього нового комплексу традиційних відзначень армій країн Європи та Америки) часто тривав досить довгий час, який займав (разом зі змінами, які були викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами) багато років, а то й десятиліть.

Протягом останніх 25 років цей шлях проходила й українська армія, повторюючи (в основі) ті ж умовні етапи, через які проходили у XIX–XX сторіччях усі армії нових держав, які отримали (або вибороли у боротьбі) свою незалежність. Прикладами можуть слугувати Збройні Сили Польщі, Чехословаччини, Румунії, Болгарії, Греції, Італії, Ірландії, Норвегії, Латвії, Литви, Естонії, Фінляндії та ще багато інших.

В основних рисах цей процес можна описати так:

пристосування уніформи старого (імперського) зразка до нових потреб, що відбувається в **першому періоді**. Це проходило у різних країнах по-різному, однак загальним була поява на старому обмундируванні національних барв (кокард, стрічок, кольорових кантів) і, природно, усунення старих імперських символів;

під час **другого періоду** з'являються власні символи, які поки що доповнюють все ще стару уніформу. Саме на цьому етапі виникали і такі елементи, як національні нарукавні емблеми;

і, нарешті, в ході **третього періоду** створювався комплекс національної військової уніформи зі всіма атрибутами. Часто ті емблеми, що з'являлись стихійно, приживались і після їх доопрацювання фахівцями назавжди залишались на уніформі національних армій.

Не оминув цей процес й Збройні Сили незалежної України. 25 років знадобилося і країні, і армії, щоби остаточно відкинути спадщину комунізму і, нарешті, надати зовнішньому вигляду військовослужбовців Збройних Сил України свій, неповторний, суто український вигляд.

Однак не все та швидко робиться. І, крім підтримки праці київських ентузіастів, життєво необхідно проаналізувати комплекс військової символіки, що пропонується, на відповідність в першу чергу вимогам, очікуванням самої армії, тих військовослужбовців, які її складають, і яким, власне, і носити цю форму одягу і цю символіку. Важливо не допустити помилок, які у майбутньому доведеться неминуче виправляти.

У такій постановці проаналізуємо лише частину комплексу військової символіки, що пропонується, а саме, той його розділ, що стосується емблем родів військ і служб (або як інколи застосовують у професійних виданнях термін – арматур), а також такий необхідний у наш час і обов'язковий атрибут уніформи, як нарукавна емблематика.

Запропонований О. Руденком і В. Гайдукевичем комплекс емблем родів військ і служб на комірі і на берети відомий нині з публікації малюнків в Інтернеті, соціальній мережі Facebook, а також з організованого авторами показу зразків як у Києві, так і у Львові, під час проведення Книжкового форуму у вересні 2016 року. Це дало можливість їх добре розглянути, а також скласти певне враження від практичного їх застосування при виготовленні та демонстрації нової уніформи під час параду на Хрещатику 24 серпня 2016 року на честь 25-ї річниці Незалежності України.

Що ж показав проведений аналіз?

1. По-перше, кидається в очі намагання авторів повністю відмовитися від звичних військових символів родів військ та служб, які в більшості дісталися українській армії від армії радянської (а частина емблем – й від російської імператорської армії, перейнятими Червоною Армією). У цілому, така постановка питання викликає розуміння (у світлі завдань по остаточній “десоветизації” Збройних Сил України), однак питання все рівно залишаються. Адже не вся українська емблематика дісталася нам від СРСР. Зусиллями фахівців Відділу військової символіки і геральдики (раніше – Воєнно-геральдичної служби) Генерального штабу Збройних Сил України протягом 2001–2012 років були створені та затверджені суто українські, цілком вдалі, емблеми низки родів військ і служб. До них відносяться емблеми механізованих військ, служби РЕБ, зенітних ракетних військ, логістики, інженерних військ, медичної та ветеринарної служби тощо. Тому намагання їх замінити новими, часто в цілому побудованими на тих самих сюжетах, але виконані дещо інакше, викликає нерозуміння – а чи треба так робити?

2. Сам комплекс емблем родів військ та служб потребує доопрацювання стосовно його складу. Так, випала з комплексу загальновійськова емблема, спеціально створена для носіння військовослужбовцями, які не належать до жодного роду військ або служби, для яких встановлені власні емблеми. Автори пропонують замість неї емблеми видів Збройних Сил (Сухопутних військ, Повітряних Сил та Військово-Морських Сил). Однак, на жаль, ця заміна не еквівалентна, так як у Збройних Силах України є компоненти, які не належать до жодного з видів Збройних Сил.

А ось такі важливі роди військ, як армійська авіація, армійська розвідка, служба РАО так і не отримали власних емблем, хоча повністю на них заслуговують. Наприклад, армійська авіація Сухопутних військ Збройних Сил України носить емблеми Повітряних Сил, хоча до цього виду Збройних Сил не відноситься. Заслуговує на увагу погляд, що емблема роду військ – це не просто малюнок, це важливий символ, який дозволяє виховувати у військовослужбовців гордість за приналежність до нього, почуття відданості та патріотизму, що дуже сприяє підвищенню їх вмотивованості у службі та бойових якостей. Достатньо згадати про наших десантників, воїнів військ спеціального призначення, морської піхоти, для яких символи не лише гордість, але й зобов’язання не упустити престиж свого роду зброї.

Зате у комплексі з’явилася емблема вищих військових закладів, яка викликає сумніви у її практичності. Адже всі ВНЗ у наших Збройних Силах України відносяться до того чи іншого виду Збройних Сил або роду військ. Хто буде їх носити, якщо у Збройних Силах України прийнято, що, наприклад, курсанти факультету бойового застосування військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного носять емблеми по своїх спеціальностях (механізовані війська або танкісти), на факультетах ракетних військ і артилерії та факультеті інженерних військ – емблеми свого роду військ.

А от майбутнім офіцерам-культурологам, офіцерам виховної роботи, військовим журналістам непогано було би створити емблеми своїх служб.

Якщо ж мова йшла про офіцерів Національного університету оборони України, враховуючи, що університет не відноситься до жодного виду Збройних Сил України, то в ньому тимчасово проходять навчання не новобранці, а офіцери достатньо високого рівня, які належать до конкретних видів Збройних Сил, родів військ і служб, і які після закінчення ВНЗ знову, як правило, до них повертаються. Навряд чи є необхідність знімати з них емблеми їх родів військ і замінити їх безликими і школярськими емблемами “ВНЗ”.

Крім того, важливим є підхід до процесу створення емблем виду Збройних Сил або роду військ. Категорично не рекомендується нав’язувати військовим свої розробки, якщо вони їм чимось не подобаються. Так, наприклад, сталося з військами спеціального призначення, яким категорично не сподобався запропонований у якості їх символу вовкулак. Звісно, можна авторитетом Президента України або Міністра оборони України (начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил) наказати військам спеціального призначення прийняти цей символ, однак є велика імовірність, що при зміні влади у Міністерстві оборони, Генеральному штабі, або ж у країні в цілому військовослужбовці цього важливого виду Збройних Сил просто відкинуть символ, який їм не подобається. Чи варто робити все таким чином... Чи не краще домовитися з керівництвом військ спеціальних операцій, який би символ їх задовольнив, а далі професійно розробити вже на його основі емблему, красиву, і таку, що охоче буде сприйнята військовослужбовцями.

3. Тепер зупинимося на практичній стороні використання запропонованих емблем. По-перше, викликає подив той факт, що передбачається носіння одних й тих самих емблем як на комірці уніформи (або на погонах при куртці, сорочці та светрі), так і на головних уборах – беретах. Навіщо потрібне таке дублювання? Скопійовані в цілому з практики французької армії емблеми на берети не враховують того факту, що у французькій армії немає петличних емблем родів військ і служб. Там цю функцію виконує колір кепі, канти і деякі інші кольорові елементи уніформи. Тому автоматичне копіювання французьких знаків на берети викликає великі сумніви. Здається, було б набагато краще, якби емблема на берет (більшого розміру) була виконана так, як і пропонується (і так, як прийнято у французькій армії): емблема роду військ або служби заключається у кільце, яке добре виглядає на береті. А от емблеми на комір мала би інший вигляд, щонайменше, без кільця.

Згадаємо, що у нас вже був негативний досвід від помилки, яку зробили у 1993–1994 роках, коли емблеми родів військ і служб поміщали на стилізований калиновий вінець, в результаті чого навіть на дуже близькій відстані ці маленькі емблеми ставало абсолютно неможливо розпізнати. А практичний підхід до військової символіки каже, що якщо емблема не виконує покладеної на неї основної функції (розпізнавальної), то відразу ж виникає питання – а для чого вона взагалі потрібна?

Як рекомендацію авторам, можна також порадити їм використати у новій парадній формі одягу Збройних Сил України (звичайно, лише на парадно-вихідній) певні кольорові елементи, яких зараз там явно бракує. Вони, як показує світова практика, значно покращують зовнішній вигляд військовослужбовців. Можна використати кольорові квадратні (або ж іншої форми) петлиці, відповідно приборному кольору роду військ, для розміщення на них емблем. Це, до речі, одна з традицій української армії УНР періоду 1918–1920 років. Можливе також використання кольорових елементів на погонах парадно-вихідного кітеля (френча).

Ще одна рекомендація стосується відповідності малюнка та реального зразка на практиці. Із досвіду відомо, що не завжди красиві малюнки при реалізації їх у металі або у пластику так само зберігають свою привабливість. Ми могли пересвідчитися у цьому і відносно запропонованого комплексу військової символіки. На малюнку нова емблема для військових музикантів та диригентів виглядає досить пристойно, але коли її виготовили і роздали музикантам на параді, ми побачили лише маленькі жалюгідні трикутники, які виглядали на формі одягу жахливо. Тому для створення емблем родів військ та служб, які передбачено носити на комірці або на погонах (маленького розміру), варто відмовитися від складних композицій, які складаються з багатьох елементів на користь одного, простого і добре розпізнаваного знаку. Прикладом цього є емблема ракетних військ і артилерії, схрещені старовинні гармати якої чітко і красиво представляють свій род військ.

4. Відносно наукавної емблематики (нашивок на рукавах), то поки що загальна концепція авторів неясна. Єдиними новими наукавними емблемами на параді стали емблеми виду Збройних Сил України (у вигляді прийнятого в армії УНР кольорового тризуба) і нашивки зі схрещеними булавами у Міністра оборони України генерала армії України С. Полторака і начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України генерала армії України В. Муженка. Якщо перший тип емблем виявився дуже добрим, і чудово може замінити існуючі зараз емблеми приналежності до виду Збройних Сил України (Сухопутних військ, Повітряних Сил і Військово-Морських Сил), то відносно другого виникли запитання.

Ці запитання посилюються, коли ми побачили генерала армії України А. Грицака з тією ж емблемою на рукаві. Але Грицак – шеф Служби Безпеки України, зовсім іншої силової структури, яка не має нічого спільного зі Збройними Силами України. То що ж означає ця емблема? Якщо це позначення приналежності до органу управління (Міністерству оборони чи Генеральному штабу), то слід їх якось розрізнити. Булава в українській символіці (і не лише в українській) – це абстрактний символ вищої військової влади, починаючи з управління бригади і до вищих органів військового управління. Тому слід, на додаток до булав, використати додатковий символ органу управління. Тобто, якщо на схрещенні булав буде Малий Державний герб України – ясно, що офіцер або генерал належить саме до цього органу. А якщо там емблема Генерального штабу – то ми маємо справу з представником цього органу. Якщо ж ця емблема просто дублює військове звання – то вона явно зайва на мундирі!

Також при створенні наукавних емблем з'єднань і військових частин слід враховувати той факт, що прості емблеми, наприклад хижі звірі, доцільно використовувати для невеликих частин або підрозділів (як розпізнавальний знак). А от емблемами частин, з'єднань, не кажучи вже про об'єднання, мають бути символи, де певним чином відображалися б їх історичні здобутки в обороні України, місце дислокації (стара козацька традиція), символіка роду військ. Тобто, крім розпізнавальної функції, вони повинні ще й нести представницьку функцію (індивідуальну для кожної частини або з'єднання). Однак, звісно, при цьому не варто перевантажувати емблему елементами.

У цілому, слід зазначити, що нова українська військова символіка продовжує свій історичний розвиток. А для професійного керівництва цими процесами (одними зі складових елементів складної армійської структури) конче потрібно створення у складі Міністерства оборони України або Генерального штабу (другий варіант більш дотичний) спеціального невеликого органу, який би організував і керував роботою в галузі удосконалення військової символіки Збройних Сил України. Наголосимо ще раз, що розробкою військової уніформи або спорядження мають займатися відповідні фахівці. Така світова практика, без якої не обійтися й українській армії, якщо вона хоче бути на рівні світових стандартів.

Таранець С. В.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

РОЗВИТОК СПОСОБІВ ВЕДЕННЯ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ДІЙ У ВОЄННИХ КОНФЛІКТАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На початку ХХІ століття Україна та її Збройні Сили зазнали складних, радикальних реформ. Значні перетворення, що відбуваються, виявилися багато в чому болісними й пов'язаними з великими втратами. З одного боку, у минулому можна знайти причини сьогоденних проблем, з іншого – аналіз історичного досвіду може дати відповіді на запитання щодо раціональних шляхів подальшого розвитку. Виклики, які сьогодення ставить перед нашою Державою і Збройними силами України, зумовлені змінами у геополітичній обстановці навколо України та в світі, бойові дії на східних теренах нашої країни, анексія Криму потребують ґрунтовного осмислення способів дій зокрема і Збройних Сил України в цілому для забезпечення національного суверенітету й територіальної цілісності. З огляду на це виникає об'єктивна необхідність аналізу та

узагальнення теоретичних і практичних розробок реалізації десантно-штурмових дій у цілому та способів десантно-штурмових дій зокрема, передовими державами у збройних конфліктах. Десантно-штурмові дії є суто радянським терміном, який зародився і використовувався тільки в СРСР і тепер застосовується лише в Збройних Силах України та Російської Федерації, а в решті провідних країн світу застосовуються інші терміни, які за своїми характеристиками і показниками підпадають під визначення десантно-штурмових дій і багато в чому є тотожними. Тому для виконання Державної програми щодо реформування ЗСУ та переходу на стандарти НАТО (щодо досягнення рівня сумісності під час процедур планування та виконання завдань ЗСУ зі ЗС країн НАТО) виникає гостра необхідність дослідження і системного аналізу та узагальнення цих термінів і понять. Дослідження є важливим, оскільки дає змогу: по-перше, вивчити досвід передових країн світу; по-друге, простежити процес вдосконалення десантно-штурмових дій та тотожних до них дій, що використовуються передовими країнами світу та підпадають під це визначення; по-третє, розглянути реалізацію способів десантно-штурмових дій у ході збройних конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Актуальність даного дослідження посилюється:

по-перше, потребою у вивченні та узагальненні практики реформування збройних сил, з метою пошуку шляхів підвищення здатності до адекватного реагування на сучасні виклики і загрози;

по-друге, необхідністю узагальнення та використання історичного досвіду формування та еволюції способів десантно-штурмових та тотожних до них дій, що використовуються передовими країнами світу та підпадають під це визначення;

по-третє, науково-теоретичним і практичним значенням дослідження для подальшого розвитку такої форми дій Високомобільних десантних військ, як десантно-штурмові дії;

по-четверте, відсутністю на сьогодні комплексного науково-історичного дослідження процесів формування та еволюції десантно-штурмових дій.

Досі немає узагальнюючої праці, яка б комплексно розглядала формування та еволюцію десантно-штурмових дій. А отже, настав час в історичній ретроспективі, розкривши способи десантно-штурмових дій, осмислити їх роль під час ведення бойових дій у збройних конфліктах другої половини ХХ, початку ХХІ століття та у новітній історії українського державотворення, дослідити та узагальнити історичний досвід еволюції способів десантно-штурмових дій, давши тим самим нове бачення реформування ЗСУ, яке має втілити найкращі досягнення в цьому плані провідних країн світу, та їх готовності до сучасного адекватного реагування на загрози національному суверенітету й територіальній цілісності України.

Туркот М. С., к.ю.н., доцент

*Національна академія прокуратури України,
м Київ*

НАПРЯМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Питання законодавчого регулювання діяльності органів кримінальної юстиції України на даний час потребують серйозного осмислення. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Оскільки положення Конституції України є нормами прямої дії, то вимоги щодо дотримання прав і свобод людини, державних і громадських інтересів, законних інтересів юридичних осіб будь-якої форми власності мають бути основоположним принципом діяльності кожного державного органу.

Система органів кримінальної юстиції України складається з різних державних відомчих структур, серед яких особливе місце посідають військові формування. Саме вони забезпечують воєнну (військову) безпеку нашої держави, яка виступає сегментом національної безпеки України. При цьому діяльність органів військової юстиції сприяє виконанню суб'єктами Воєнної організації України покладених на них завдань.

Водночас, на мою думку, законодавче забезпечення діяльності не лише органів військової юстиції, а й усіх військових формувань та правоохоронних органів, у яких передбачено військову службу, не завжди відповідає вимогам часу і потребує удосконалення.

Зокрема вбачається за доцільне надання законодавчого визначення поняття “воєнна” (“військова”) безпека України як складової її Національної безпеки. З цією метою можливо внесення відповідних змін до Закону України “Про основи Національної безпеки України”, зокрема до статті 1 (Визначення основних термінів) або/та до статті 8 (Основні напрями державної політики з питань національної безпеки) Закону.

Потребують уточнення такі існуючі в законодавстві поняття як “правоохоронна діяльність”, “правоохоронний орган”; при цьому за доцільне вбачається прийняття відповідного закону, у якому більш чітко визначалися б критерії віднесення будь-якого органу (формування) до складу правоохоронних.

На мою думку, *правоохоронною* є діяльність уповноважених на це державних органів, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки України, законності, конституційного порядку, додержання прав громадян, інтересів держави та громадських інтересів у передбачений законом спосіб. Водночас це лише авторське визначення дуже важливого поняття, яке має бути чітко окреслено в законі або іншому нормативному акті.

На даний час у жодному нормативно-правовому акті не надано визначення таких понять як “військовий правопорядок”; “порядок проходження військової служби”; “порядок несення військової служби”. Разом з тим зазначені терміни систематично та активно застосовуються як науковцями, так і практичними працівниками. Вважаю, що до розуміння сутності цих понять можливо дійти не лише шляхом законодавчого тлумачення їх як окремих дефініцій, а ще й у процесі їх наукового дослідження у співвідношенні та взаємозв’язку.

Зокрема *військовий правопорядок* можливо розуміти як врегульований нормами законодавства стан суспільних відносин, пов’язаних з проходженням або/та несенням військової служби. Будь-який злочин, передбачений розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України, так само військове адміністративне правопорушення, передбачене главою 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення, посягає як на порядок несення, так і на порядок проходження військової служби військової служби (військовий правопорядок).

Також існує проблема уніфікації розміру матеріальних збитків, з наявністю яких законодавець пов’язує настання істотної шкоди і тяжких наслідків охоронюваним законом суспільним відносинам у відповідних категоріях кримінальних правопорушень. Йдеться зокрема про злочини у сфері службової діяльності (ст.ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України) та військові службові злочини (ст.ст. 425, 426, 426-1 КК України). На мою думку, не можна вважати бездіяльність завідувача сховищем, внаслідок недбалих дій якого державі спричинено матеріальні збитки, більш суспільно небезпечним, ніж бездіяльність військовослужбовця – начальника складу. Такий висновок випливає з наукової позиції автора про те, що діяльність будь-якої військової службової особи спрямована на забезпечення військового правопорядку, боєздатності підрозділу, частини, об’єднання, а в решті-решт – воєнної безпеки держави. Водночас відповідно до примітки до ст. 364 КК України (Зловживання владою або службовим становищем) істотною шкодою чомусь вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками – такі наслідки, які у двісті п’ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Згідно з приміткою до статті 425 КК України, істотною шкодою, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в двісті п’ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у п’ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Окрім того, не є позитивним те, що, починаючи з часу набуття Україною незалежності, не прийнято Закону України, яким би визначався статус військовослужбовців. Цей закон доцільно було б розробити та прийняти, не зважаючи на ту обставину, що певне коло питань, пов’язаних з перебуванням військовослужбовців на військовій службі, висвітлено в Законі України “Про військовий обов’язок і військову службу” та відповідних положеннях, прийнятих з урахуванням особливостей функціонування того чи іншого військового формування. В законі бажано визначити статус військовослужбовців як сукупність прав і свобод, що гарантуються державою, їх обов’язки, а також умови та регламентувати процедуру притягнення військовослужбовців (військовозобов’язаних, резервістів тощо) до передбаченої законодавством України відповідальності.

Потребує визначення поняття дисциплінарного проступку (правопорушення), винне вчинення якого є єдиною підставою дисциплінарної відповідальності військовослужбовця. При цьому *під військовим дисциплінарним правопорушенням* пропонується врозуміти протиправну дію (бездіяльність) військовослужбовця (військовозобов’язаного, резервіста під час проходження зборів), яка полягає у порушенні військової дисципліни, та згідно законодавства України, не тягне настання кримінальної або адміністративної відповідальності.

З огляду на те, що ні у військових Статутах Збройних Сил України, ані в Інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України не визначено обставини, що підлягають з’ясуванню при притягненні військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності, вбачається, що умови їх оцінки та впливу на рішення, що буде прийнято, а також механізм притягнення військовослужбовців до відповідальності за дисциплінарні правопорушення, є недосконалим. На даний час існує потреба у прийнятті Військового дисциплінарного кодексу як підрозділу Кодексу військової юстиції, у якому бажано визначити, яке стягнення відповідає конкретному вчиненому дисциплінарному правопорушенню, і за яких умов та ким може бути накладено на військовослужбовця.

У зв’язку із запровадженням в Україні електронного документообігу, є необхідність у створенні Єдиного реєстру військових правопорушень, який би містив дані про всі делікти, вчинені військовослужбовцями під час перебуванні на військовій службі, а військовозобов’язаними (резервістами) – у період проходження зборів. Ведення такого реєстру може забезпечувати військова прокуратура за активної участі та сприяння військової поліції.

Потребують удосконалення механізм притягнення військовослужбовців не лише до дисциплінарної, а й адміністративної та кримінальної відповідальності, система спеціальних видів покарань за військові злочини, питання функціонування Воєнної організації України, а також ефективність соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Все це можливо лише за умови системного наукового підходу до прийняття законодавчих актів у сфері забезпечення обороноздатності та національної безпеки України.

*Фалько С. А., к.і.н., доцент
Національна академія Національної гвардії
України, м. Харків*

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ ВОЄННО-ІНСТРУКТОРСЬКИХ МІСІЙ В МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ. ДОСВІД МИНУЛОГО ТА УКРАЇНА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Історія створення та розвитку держави є історією воєн та політичних конфліктів. Головним засобом ведення збройної боротьби була та залишається армія. Тому одне з основних завдань України – створення високопрофесійної та озброєної за сучасними світовими стандартами національної армії. У контексті реформування Збройних Сил України потрібно враховувати світові новації військової думки та досвід минулого. У цьому питанні важливий фактор – інструкторська діяльність військовослужбовців держав-учасників військово-політичного союзу НАТО в Україні.

Мета доповіді – з'ясувати досвід минулого у складному процесі військово-інструкторської діяльності іноземних військових місій в іноземних країнах у другій половині XIX та XX ст. з метою дослідження впливу діяльності місій на реформи у збройних силах тієї чи іншої країни.

У дослідженні звертається увага на проблеми діяльності німецьких, французьких, російських інструкторських місій у другій половині XIX ст. в Османській імперії, Ірані, Китаї, Кореї, Бухарі та Японії. Розкриваються на підставі спеціальної воєнно-історичної літератури та архівних матеріалів наслідки реформувань військ азійських країн у результаті діяльності військових місій.

З XX ст. розглядається приклад роботи іноземних військових інструкторів в арміях Афганістану та Іраку. Вказуються позитивні та негативні наслідки роботи іноземців на користь збройних сил вищезазначених країн.

Ознайомлення та вивчення досвіду минулого дозволяє коригувати планову роботу Європейських країн на користь підвищення боєздатності українського війська в наш час.

Підсумками дослідження досвіду минулого є висновок про потужний вплив іноземних військових місій на модернізацію збройних сил держав, де вони працювали. Спостерігалось посилення їх ролі не тільки в плані закупівлі зброї та реорганізації системи навчання офіцерів і бойової підготовки війська, а й в укоріненні культури управління, покращенні боєздатності підрозділів і частин, вдосконаленні інших напрямів діяльності.

Наведений матеріал допомагає зрозуміти роль політичного керівництва держави, ініціативного генералітету та офіцерського корпусу у модернізації військ держав, вказаних у дослідженні.

Порівняння з військово-інструкторською допомогою українському війську з боку країн Західного світу у 2014–2016 рр. дозволяє зробити певний підсумок щодо виявлення прорахунків на початку діяльності офіцерів-інструкторів. Метод аналізу на підставі зібраної інформації вказує на користь вивчення військово-історичних досліджень з метою прийняття вірних рішень під час подальшого реформування армії України.

*Фігурний Ю.С., к.і.н.
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, м. Київ*

РОЗВИТОК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ І В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ “ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ”: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

З часу відновлення Української держави (серпень–грудень 1991 р.) і по сьогодні (грудень 2016 р.) Збройні Сили України (ЗС України) пройшли важкий і героїчний шлях. Національне військове будівництво ЗСУ за 25 років відбувалося в мирні (1991 – січень 2014 рр.) і у воєнні (лютий 2014 – сьогодні) часи, що стали визначальними як для держави, так і для її захисників – військовослужбовців.

Перший етап розбудови ЗС України був дуже неоднозначний. Отримавши у спадок від СРСР величезну кількість військовослужбовців і військової техніки (близько 980 тис. осіб, 9 тис. 923 танків, 11 тис. 346 бойових машин, 1 тис. 500 військових літаків, 18 тис. одиниць артилерії, 350 кораблів, 2 тис. одиниць тактичної ядерної зброї, 1 тис. 272 міжконтинентальних балістичних ракет тощо), Україна в цілому вирішила проблему тоталітарного спадку.

24.08.1991 р. Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на території колишньої УРСР військових формувань ЗС СРСР та оголосила про створення Міністерства Оборони України. Під юрисдикцію Української держави перейшли 14 мотострілецьких, 4 танкових, 3 артилерійських дивізії, 8 артилерійських бригад, 1 бригада спецпризначення, 9 бригад ППО, 7 полків бойових вертольотів, 3 повітряних армії, 1 окрема армія ППО та інші частини Радянської Армії.

Ми хочемо наголосити на таких успішних досягненнях на шляху творення ЗСУ: 1) Відмова України від ядерного статусу (третього у світі після США та Росії); 2) Побудова українських ЗСУ на базі частин колишньої Радянської Армії; 3) Активна співпраця ЗСУ з НАТО у межах програми “Партнерство заради миру”.

Разом з тим під час першого етапу розбудови ЗСУ мали місце і величезні прорахунки: 1) Постійне скорочення, недофінансування ЗСУ призвело до катастрофічного стану оборонного відомства, обороноздатності армії, суттєвого погіршення технічного оснащення, фахового та морального стану офіцерів і

військовослужбовців; 2) Так зване “реформування” ЗСУ стало вигідним комерційним проектом, засобом збагачення для наближених до тогочасної влади (наприклад, державний концерн “Укроборонпром” довгий час входив до топ-десятки країн-експортерів зброї, бойової техніки і військового спорядження, але це було наслідком не впровадження і виробництва власне українських інноваційних розробок, а звичайним розпродажем радянської зброї, а новітні вітчизняні здобутки на кшталт танка “Оплот” були винятком з правил); 3) Колишній радянський Чорноморський флот мав стати українським, але “завдячуючи” недалевидній політиці Л. Кравчука, він майже у повному складі дістався Росії (те що отримала Україна не відповідало її статусу). Але головне те, що Українська держава, дозволивши російському Чорноморському флоту продовжити орендувати військові бази в Криму, тим самим дала змогу створити осередок російського впливу на півострів, а це допомогло Російській Федерації (РФ) згодом окупувати Крим; 4) За ці роки не було проведено справжньої дерадянізації й українізації ЗСУ, а навпаки почалася повільна політика русифікації. Де-юре і де-факто у ЗСУ превалювали російська мова, радянські традиції і зневага до всього українського. Керівниками військового відомства ставали громадяни РФ, які цілеспрямовано знищували військовий, матеріальний і людський потенціал ЗСУ.

З кінця лютого 2014 р. розпочався другий етап розбудови ЗСУ. Україна стала об’єктом нападу з боку РФ. В. Пугін, знаючи реальний стан ЗСУ, настрої вищого генералітету, був упевнений, що Україна капітулює і віддасть переможцеві все, що він забажає. Анексія Криму мала стати і стала полігоном для обкатування нових методів ведення так званої “гібридної війни”. Наступним кроком мало бути розчленування України і поява так званої “Новоросії”, а дещо згодом й інших терористично-сепаратистських утворень. Проте Україна вистояла. Свідомі українці поповнили лави ЗСУ, Національної гвардії і добровольчих батальйонів. Зрештою, російсько-терористичні війська були зупинені, лінія фронту на Сході України стабілізувалася, й хоча військові дії продовжуються, настав час розпочати реальні реформи у ЗСУ.

Вони мають базуватися на таких засадах: 1) Підготувати і прийняти на законодавчому рівні комплексну стратегію реформування ЗСУ, що включає в себе фінансування не менш 3% від ВВП, перехід до стандартів НАТО і вступ України до НАТО; 2) ЗСУ мають воювати не кількістю, а якістю, їм не потрібні 250–300 тис. військовиків, а 50–100 тис. високомотивованих, фахових і патріотично налаштованих військовослужбовців; 3) Створення у складі ЗСУ нових видів військ як ракетних (оснащених високоточною зброєю), так і високоманеврового, малогабаритного надводного і підводного флоту, модернізація існуючих родів військ (танкових, ПВО, артилерії, сил швидкого реагування тощо); 4) відродження і впровадження військової підготовки та патріотичного виховання у старших шкільних класах.

Також при реформуванні ЗСУ треба звернути увагу на важливість етнокультурного чинника, оскільки попередні 23 роки ЗСУ перетворилися на заповідник “совка” і “руського мира”. Незважаючи на те, що глобалізація це головний тренд у розвитку усіх армій (уніфікація зброї, військового спорядження, статутів тощо) нам треба відродити і впровадити український національний чинник у військове будівництво ЗСУ: 1) Обов’язково впроваджувати український етнокультурний та національний елементи до уніформи. Те що під час військового параду 24.08.2016 р. було показано широкому загалу це добре, але це тільки перші кроки (наприклад, створити військовий картуз у формі “мазепинки”, українізувати емблеми, відзнаки, нагороди тощо); 2) Українізувати військові звання, враховуючи історичний досвід XV – XVIII, і XX ст. (наприклад, врахувати досвід українських козаків і вояків УПА – козак, хорунжий, сотник, поручник тощо), військову термінологію, військові команди. Зрештою, ЗСУ мають стати національним боездатним військом, а не постколоніальною пародією на Радянську Армію й тренувальним майданчиком для ЗС РФ. Хоча за перший етап російсько-української війни 2014–2016 рр. у нас поки не так багато перемог як би хотілося, але потенціал у ЗСУ величезний, лише треба його вміти задіяти. Так, у 2014 р. за інформацією американського видання Business Insider ЗСУ знаходилися на 21 місці в рейтингу армій світу. Тому за цілеспрямованої політики влади, підтримки громадянського суспільства і всіх небайдужих, здійснивши реальне, а не фіктивне реформування ЗСУ, Українська держава та українська політична нація отримає таке сучасне військо (озброєне новітньою зброєю і вишколене на полі бою)? яке не лише визволить тимчасово окуповані землі (Крим і Схід України), а при потребі знищить ворога на його власній території і те, що не вдалося Петру Сагайдачному у 1618 р., здійснять українські генерали через 400 років у 2018 р.

Хабчук А. О.

*Житомирський військовий інститут імені
С.П. Корольова, м. Житомир*

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ КОНТИНГЕНТІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНИХ ОПЕРАЦІЯХ З ПІДТРИМАННЯ МИРУ І БЕЗПЕКИ: ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ ТА ПОНЯТЬ

Нині через збройний конфлікт на Сході України, воєнно-політичну нестабільність на Близькому Сході, боротьбу за вплив на світові фінансові та енергетичні потоки посилюється глобальна воєнно-політична нестабільність. Виникають потенційні загрози, що перетинають національні кордони та руйнують мир та безпеку народів. За цих умов жодна з держав, якою б сильною в економічному та військовому відношенні не

була, не в змозі самостійно позбавитися потенційних загроз. Забезпечення стабільного миру та безпеки народів вимагає активної участі країн світу у міжнародній миротворчій діяльності. Для Збройних Сил України (ЗС України), частини і підрозділи яких з 1992 року беруть участь у міжнародних операціях з підтримки миру та безпеки (МО ПМБ), а з квітня 2014 року – в антитерористичній операції на Сході України (АТО), важливим є питання визначення місця і ролі морально-психологічного забезпечення (МПЗ) під час підготовки та застосування військ (сил).

Морально-психологічне забезпечення національних контингентів ЗС України у МО ПМБ, для успішного виконання бойових завдань є важливим і актуальним на даний час, однак потребує уточнення деяких категорій.

На підставі проведеного порівняльного аналізу пропонується під застосуванням ЗС України у міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки розуміти застосування військових частин (підрозділів) ЗС України у міжнародній операції з підтримання миру і безпеки. Це виходить із загального визначення ЗС України, яке приведене у першій статті Закону України “Про Збройні Сили”: Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості. А також частиною третьою цієї статті, в якій чітко визначено, що з’єднання, військові частини і підрозділи відповідно до закону, в межах, визначених Указами Президента України, що затверджуються Верховною Радою України, можуть брати участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Кожна міжнародна операція з підтримання миру проводиться з урахуванням воєнно-політичної обстановки, фізико-географічних умов місцевості і має певні обмеження на застосування військової сили, а також різний масштаб дій миротворчого контингенту та завдання, а отже по-своєму є унікальною. При спробі класифікувати форми і способи міжнародної миротворчої діяльності (ММД) ООН у 1992 році цільовою групою Генерального секретаря ООН були запропоновані форми ММД: превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру; відбудова миру тощо.

Важливо зазначити, що існує різниця між формами міжнародної миротворчої діяльності та формами застосування національних контингентів у рамках здійснення міжнародної миротворчої діяльності. Ці терміни співвідносяться як загальне та часткове. Саме розвиток ММД у 20-му столітті дав поштовх розвитку нової форми її здійснення, яка отримала назву міжнародна миротворча операція. У різних джерелах використовуються різні інтерпретації її назви: операції з підтримання миру; миротворчі операції; операції за сприяння миру; операція з відбудови миру та ін. Але ці назви більше розкривають загальну мету, з якою вони проводяться на основі загальних спільних рис.

Морально-психологічне забезпечення підготовки та участі національних контингентів ЗС України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки – це один із основних видів всебічного забезпечення, метою якого є формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу, бойових та психологічних якостей, необхідних для успішного виконання миротворчих завдань. Морально-психологічне забезпечення здійснюють у тісній взаємодії з іншими видами всебічного забезпечення.

Систему морально-психологічного забезпечення складає сукупність функціонально пов’язаних сил і засобів, технологій і методик впливу на свідомість і поведінку особового складу національного контингенту, задоволення культурних та релігійних потреб миротворців, захисту їх психологічних (психофізіологічних) властивостей, реабілітації психотравмованих.

Челобітченко О. О., к.т.н., с.н.с.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

СТРАТЕГІЧНА КОМПОНЕНТА У СКЛАДІ ЗБРОЙНИХ СИЛ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ГІРКІ СТОРІНКИ В ПАМ’ЯТІ АВІАТОРІВ

Поряд із наявними в цей час серед різних верств українського суспільства одночасно позитивною та негативною оцінками прийняття більше 20 років тому курсу на без’ядерний статус держави лунають заклики щодо необхідності проведення детального аналізу умов Будапештського договору, підписаного 5 грудня 1994 року США, Великобританією та Росією. Згідно з договором Україна нібито отримала від країн, що його підписали, якісь гарантії територіальної цілісності та недоторканості своїх кордонів. Відповідно до останніх для України відпала необхідність мати в складі власних збройних сил будь-яку із компонентів “ядерної тріади” взагалі і стратегічну авіацію як одну із них зокрема. Динамічні зміни у стратегічній авіації, що базувалась на теренах України з моменту проголошення та набуття країною статусу незалежної (1991 р.) протягом подальших 25 років, досить неоднозначно продовжують оцінюватися у вітчизняних колах народних депутатів і політиків, державних діячів і урядовців, військових керівників і пересічних громадян. Які причини цієї неоднозначності? Чому мають місце різні погляди на процеси реформування стратегічної авіації, які завершилися кінцем існування цього роду авіації у складі Повітряних Сил Збройних Сил України?

Відомо, що Повітряні Сили є самим наукоємним видом збройних сил як України, так і будь-якої країни світу, одним із головних носіїв їх бойового потенціалу. Стратегічна авіація як складова Повітряних Сил разом зі стратегічними ракетними комплексами наземного базування і атомними підводними човнами входить до так званої “ядерної тріади”, що здатна нанести противнику якщо не смертельного то досить потужного удару із застосуванням ядерної зброї. У світі лише декілька передових країн володіють цією тріадою в повній мірі. Україні волею долі випала нагода стати власником перших двох складових із зазначеного трьохкомпонентного набору. Найпотужнішою складовою у цьому наборі була авіаційна компонента. Розглядаючи її, слід зазначити, що на момент розвалу СРСР на території України базувались три повітряні армії (ПА), що входили до складу відповідних військових округів (ВО): 5 ПА зі штабом в Одесі (Одеський ВО), 14 ПА зі штабом у Львові (Прикарпатський ВО), 17 ПА зі штабом у Києві (Київський ВО); одну ПА Верховного Головного Командування (ВГК) зі штабом у Вінниці (24 ПА) та полки і дивізії з частинами забезпечення, що входили до складу двох об'єднань стратегічної авіації – 46 і 37 ПА ВГК СРСР. Мережа базування останніх на території України налічувала сім аеродромів: Узин, Прилуки, Полтава, Стрий, Озерне, Біла Церква, Ніжин. На цих аеродромах базувалися відповідно: 1006 важкий бомбардувальний авіаційний полк (вбап) і 409 окремих полк літаків-заправників 106 важкої бомбардувальної авіаційної дивізії (вбад); 184 вбап і 185 вбап 13 вбад; 260 вбап і 341 вбап 15 вбад; 251 вбап і 199 окремих дальній розвідувальний авіаційний полк (одрпа). У цих полках перебували в наявності найновітніші на той час ракетноносці – 23 Ту-95МС і 19 Ту-160 та бомбардувальники-ракетноносці – 36 Ту-22МЗ, 30 Ту-22РД (розвідники), 30 Ту-22КД, 56 Ту-16К(П), літаки-заправники – 21 Іл-78М і загін із трьох учбово-бойових літаків Ту-134УБЛ для підтримання натренованості льотного складу. Враховуючи оснащення зазначених літаків (крім літаків-заправників та учбово-бойових) ядерними боезарядами, встановленими на крилаті ракети більш старіших Х-22 і новітніх Х-55, таке угруповання стратегічної авіації поступалося за потужністю лише одній країні світу – США.

Для успішного керівництва полками стратегічної (дальньої) авіації у складі Повітряних Сил ЗС України був створений в Узині штаб Авіаційної Групи Дальньої Авіації (АГДА) на базі 106 вбад. Командиром АГДА був призначений генерал-майор М. М. Башкиров, командир 106 вбад.

Наприкінці травня 1992 року під час зустрічі лідерів України, Білорусі, Казахстану, Росії і США був підписаний так званий “Лісабонський протокол” до ОСВ-2. Відповідно до нього Україна, Казахстан і Білорусь мали приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї і здійснити повне знищення ядерних засобів, що перебували на їх територіях. З прийняттям воєнної доктрини України у 1993 році, яка носила суто оборонний характер, питання знищення ядерних засобів, які перебували в частинах стратегічної авіації, перейшло у практичну площину. Ядерні боеголовки до крилатих ракет були передані до Росії, а літаки поки залишались на місцях базування авіаційних полків та баз зберігання. Були розпочаті переговори щодо продажу стратегічних літаків-ракетноносців Ту-160 і Ту-95МС. Україні була запропонована сума у розмірі \$2 млрд. Зазначена сума була відхилена, як неприйнятна. Бажання було отримати суму більшу ніж у 2 рази. Переговори завершилися безрезультатно.

У цілому, авіаційна компонента Збройних Сил України на початку їх створення налічувала близько 2800 літальних апаратів, із яких 1700 бойових літаків та 900 вертольотів. Цей показник у світі перевищували лише три країни: США, Росія та Китай. Для нашої держави, що мала площу близько 603,6 тис. км² та налічувала населення у кількості 52 млн осіб, така чисельність авіаційної техніки була занадто великою. Почалося поступове її скорочення. Протягом 1993-1996 років були зняті з озброєння усі застарілі типи літаків. Для стратегічної авіації це були літаки типу Ту-16 усіх типів та Ту-22РД (КД), які були утилізовані на створених базах розділки.

У 1995 році Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення щодо ліквідації стратегічних літаків-ракетноносців Ту-160 і Ту-95МС. Після цього у 1997 році український Уряд звернувся до США з проханням щодо фінансування ліквідації стратегічних літаків-ракетноносців у рамках Програми сумісного скорочення загрози. Утилізація цих літаків потребувала значних коштів. Для знищення кожного Ту-95МС необхідно було близько \$167 тис., а для Ту-160 близько \$200 тис.

Сенат США виділив кошти у розмірі, що відповідали лише затратам на утилізацію літаків. Найновіший із них був 1991 року виготовлення (Ту-160), а найстаріший – 1985 року (Ту-95МС). Після того, як перші вісім літаків були утилізовані, 8 жовтня 1999 року в Ялті було підписано міжурядову домовленість між Україною і Росією щодо відшкодування за рахунок боргу за спожитий газ \$285 млн. Згідно із цією домовленістю Україна передала до Російської Федерації 575 крилатих ракет Х-55, 3 літаки Ту-95МС та 8 літаків Ту-160. Останній літак із восьми Ту-160 здійснив переліт з Прилук до авіабази Енгельс 21 лютого 2002 року. По одному літаку типів Ту-160 і Ту-95МС були перегнані до Полтави, де знайшли своє місце в музеї дальньої авіації із розрізаною силовою балкою, що стало надійною гарантією не підняття їх більше у повітря за жодних обставин. Решта підлягала утилізації. Останній літак із одинадцяти Ту-160 був знищений у Прилуках 2 лютого 2001 року.

Щодо літаків Ту-22МЗ, які у той час у Полтаві продовжували стояти на озброєнні 185 вбап, що був включений після ліквідації АГДА до складу 35 Авіаційної Групи Оперативного Призначення, слід зазначити наступне. Останні польоти з бойовим застосуванням літаків Ту-22МЗ відбулися в 2000 році, коли два екіпажі 185 вбап здійснили 4000 км політ з успішною поразкою цілі у Баренцовому морі. (Приблизно у той же час відбулася катастрофа атомного підводного човна “Курськ” із загибеллю усього плавскладу екіпажу).

Після такого застосування літаків Ту-22М3 у жовтні 2000 року було прийнято рішення щодо поступового зняття з озброєння цих літаків та їх утилізації, хоча у них ще був наявний запас ресурсу. Цей процес проходив у три етапи. Протягом першого (жовтень 2000 року – травень 2002 року) було утилізовано 8 літаків, що знаходились на авіаремонтних заводах. Після цього протягом другого етапу (до середини 2003 року) були утилізовані всі літаки, що перебували на базах зберігання. Після цього протягом третього етапу (до квітня 2006 року) була утилізована решта літаків Ту-22М3 та 423 ракети до них Х-22. Слід відмітити, що усі роботи щодо утилізації літаків Ту-22М3 і ракет до них Х-22 фінансувалися США.

Так була завершена історія стратегічної авіації на теренах України. На цей час економічні, політичні та технологічні чинники як внутрішні, так і зовнішні не дозволяють здійснити її відродження. Будемо сподіватися, що колись це відбудеться, адже перший конструктор літаків “Ілля Муромець”, що стали з часом прообразом світової стратегічної авіації, Ігор Іванович Сікорський народився саме в Києві.

Таким чином, можна зробити наступні висновки.

Волею долі українцям у спадок дісталася лівова частка стратегічної авіації колишнього СРСР, із якої за 3 літаки Ту-95МС, 8 літаків Ту-160 та 575 крилатих ракет Х-55 від Російської Федерації було отримано лише \$285 млн в рамках компенсації боргу за спожитий газ.

Бомбардувальники-ракетonoсці Ту-22М3 були утилізовані за наявності залишку ресурсу.

Процес утилізації літаків стратегічної авіації на теренах України повністю фінансувався США.

Незважаючи на підписання Будапештського договору країнами-гарантами (США, Великобританією, Росією), Україна у цей час сам на сам здійснює захист своєї територіальної цілісності і недоторканості кордонів.

Потребують подальших наукових розвідок питання: ким приймалися рішення і якими чинниками вони визначалися стосовно утилізації літаків стратегічної авіації Повітряних Сил Збройних Сил України, які мали значний запас ресурсу. При цьому сама утилізація ніяким чином не поповнила державний бюджет України.

**СЕКЦІЯ 4.
УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО У ПРОТИСТОЯННІ
РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ 2014–2016 рр.**

*Бураков Ю. В., к.і.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ІДЕОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

В основі ідеологічної підготовки агресії Російської Федерації проти України знаходиться концепція “руського миру”. Вона з’явилась на початку XXI століття із чіткою установкою “захисту росіян і російськомовного населення поза межами держави Російської Федерації”. Доктринальні її витоки зародилися ще у XIX ст. на основі слов’янофільського видання з однойменною назвою, однак у реальній політичній діяльності її не використовували і не розробляли – ні за царизму, ні тим більше в епоху комуністичного СРСР.

Не піднімалась ця ідея й після розвалу радянської імперії. За часів президентства Б. Єльцина у політикумі більше йшлося про свободу і демократію у новоствореній державі, а на початку 2000-х років у центрі політичного дискурсу знаходилося питання побудови вертикалі влади для наступника Єльцина – нового президента РФ В. Путіна. Хоча вже в ті часи у російських ЗМІ піднімалося питання підтримки тих, хто залишився за кордоном ще з часів більшовицького перевороту та гітлерівської навали.

З приходом до влади В. Путіна концепція “руського миру” отримала потужний поштовх. До неї залучилися наукова громадськість як у Росії, так і з пострадянських республік. У російських ЗМІ посилювалася ностальгія за Радянською імперією, розгорнулася пропагандистська діяльність, у тому числі професійних військових істориків за відтворення колишнього СРСР.

У виступі на першому Всесвітньому конгресі співвітчизників, які проживають за кордоном, у 2001 р. Президент РФ В. Путін вперше вжив термін “руський мир”, стверджуючи, що це “поняття ... споконвіку не визначалося географічними межами Росії чи російського етносу”.

Напередодні року російської мови (2006) Путін заявив: “Русский мир може і повинен об’єднати всіх, кому дороге російське слово і російська культура, де б вони не жили, в Росії або за її межами. Частіше вживайте це словосполучення – руский мир”. Пізніше був створений фонд з однойменною назвою, який зайнявся пропагандою, поширенням і підтримкою російської мови у всьому світі.

Мабуть вперше теоретичне оформлення поглядів, які стали основою для концепції “руського миру”, відбулося в 1990 р., у статті російського письменника, нобелівського лауреата, О. Солженіцина “Як нам облаштувати Росію”, де була запропонована модель пострадянського державного утворення у складі Росії, України, Білорусі та Казахстану. В основу об’єднання було покладені положення про єдність історичного минулого, культурної ідентичності, релігійної віротерпимості.

Перші спроби філософсько-програмного забезпечення формування геополітичних поглядів у пострадянській Росії були зроблені у 1993 р., коли під керівництвом Г. Павловського був створений “Русский институт” і його друкований орган “Русский журнал”. Автором ідеї “руського миру” найчастіше називають П. Щедровицького, який стверджує, що “ідея виникла в період між 1993 і 1997 роками”, коли було сформовано гіпотезу про існування “руського миру” – соціально-культурної реальності, ключем до розуміння якої стала думка про те, що “в Росії та за її межами проживає однакова кількість російських людей”. Фактом декларативного проголошення цієї концепції став грудень 1997 р., коли було оприлюднено т.зв. “Маніфест молодого покоління” П. Щедровицького та Є. Островського. Загальні положення цього програмного документа можна класифікувати так:

1. Месіанізм – проголошення особливої ролі російського народу: “Вище призначення Росії – поєднати в культурі тепло і холод, лід і полум’я, життя і машину, пронизувати вільні лани і вільні океани”.

2. Ірраціоналізм – абсолютизація містично-чуттєвих чинників: “Завжди нова, Росія шукає нову мрію. Вічно рухаючись, Росія призначена до пошуку. Світ нової Росії – це не наступаючий світ, який шукає нових земель. Світ Росії – це світ, що формує нові образи майбутнього. Світ Росії – це світ мрії про волю і щастя. Про нові шляхи для все нових людей”.

3. Реваншизм – проголошення курсу на поновлення історичної величі держави: “Росія вбирає в себе і глибину, – і прагнення до розширення. То зменшуючись, то збільшуючись, Росія призначена дарувати Землі життєтворчі потоки серцевого сенсу людства”.

Загалом “Маніфест...” сприймається як емоційний публіцистичний твір, який більше орієнтований на неврівноважену психіку молодого людини, ніж усвідомлену позицію критичного аналізу об’єктивної реальності.

У подальшому, розвиток основних положень “Маніфесту...” сформував низку підходів до трактування концепції “руського миру”. Все ж виділити і класифікувати підходи до трактування того, що є сутністю концепції “руського миру”, досить складно, оскільки визначення є неконкретними й описовими.

Особливе місце в пропаганді концептуальних засад “руського миру” займає Руська Православна Церква. Патріарх РПЦ Кирил наполягає на необхідності “пробудження цивілізаційної свідомості в межах історичної Русі”, що є для Білорусі, України та Росії основою для створення центрів спільної цивілізації, які за своєю

могутністю здатні на рівні вести діалог з іншими цивілізаціями. Для патріарха абсолютною цінністю нової цивілізації є православ'я, єдина історична пам'ять, російська культура та мова. “Становим хребтом” цього об'єднання, на думку московського первосвященника, мають бути Росія, Україна, Білорусь.

Еклектика та відсутність аналізу сучасного стану – характерна риса і для псевдонаукових “досліджень” багатьох прихильників цієї концепції в Україні, де теж є ревні адепти (наприклад колишній депутат Верховної Ради, соратник В. Януковича, регіонал – О. Царьов та ін., лідери та члени проросійських та прокомуністичних партій).

Можна стверджувати, що концепцію “руського миру” в Росії переважно розглядають як цивілізаційну. У цьому сенсі в уявленні про “руський мир” входять такі складові: 1) православ'я; 2) російська культура та російська мова; 3) спільна історична пам'ять і бачення майбутнього.

Концепція “руського миру” відіграла істотну роль в ідеологічній підготовці війни, яку розв'язала путінська Росія проти України наприкінці лютого 2014 року, окупувавши Крим та східні регіони України.

В українському науковому дискурсі практично відсутні ґрунтовні наукові розвідки щодо концепції “руського миру”, яка в сучасних умовах російсько-української війни становить потенційну загрозу основам української державності та виконує функції своєрідного світоглядного фундаменту в нових квазідержавних утвореннях на сході країни, так званих “ДНР” та “ЛНР”. Тому існує реальна проблема проведення кваліфікованого аналізу концепції “руського миру” з метою визначення змісту цього продукту, суспільно-політичної практики та еклектичного світоглядного міксту в політичній, ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності в умовах сучасних воєнних реалій. Варто посилити науково-дослідну роботу українських військових істориків з тим, щоб дати належну відсіч ідеологічному наступу ворога. Слід оперативно реагувати на будь-які ворожі ідеологічні виклики.

Євсєєв І. Г.,

Скрябін О. Л., к.і.н.,

Пащикова О. О.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ЩОДО ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ І РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ У 2015 РОЦІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Масштабні бойові дії на Сході нашої держави у 2014–2015 роках призвели до збільшення кількості громадян, які потребують особливої уваги з боку держави щодо реалізації їх соціальних гарантій. Насамперед до них відносяться три категорії громадян: особи, які були мобілізовані на військову службу; військовослужбовці, які беруть (або брали) участь у бойових діях у зоні проведення антитерористичної операції; особи, які демобілізувалися з військової служби.

Закордонний і вітчизняний досвід свідчить, що недостатній рівень соціального захисту зазначених категорій громадян негативно впливає на якісний склад війська, його мотивацію та породжує невдоволення серед особового складу.

Історичний аналіз зазначеної проблематики за перші два роки АТО виявив, що у державі, протягом 2015 року, вжито системний комплекс заходів щодо посилення соціального захисту цих громадян, їх реабілітації та удосконалення процедури набуття ними статусу учасника бойових дій. Наведемо основні нормативно-правові акти, які регламентували практичну реалізацію з цих заходів.

Так, відповідно до Закону України “Про Державний бюджет України на 2015 рік” для осіб, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, вже з 1 січня почали діяти бюджетні програми щодо забезпечення їх житлом, санаторно-курортним лікуванням, психологічною, соціальною та професійною адаптацією.

На виконання Указу Президента України від 18.03.2015 № 150/2015 щодо здійснення додаткових заходів з вирішення нагальних питань соціального захисту і реабілітації учасників АТО Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України протягом 2015 року було видано понад 40 законодавчих та нормативно-правових актів. Більшість з них була спрямована на соціальні заходи, реалізація яких дозволила:

спростити механізм надання статусу учасника бойових дій (інваліда війни) для осіб, які захищали суверенітет та територіальну цілісність України;

посилити державні гарантії щодо здобуття вищої та професійно-технічної освіти для учасників бойових дій, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, та їх дітей через надання їм цільової підтримки;

впорядкувати надання і використання чергових відпусток для військовослужбовців та ввести новий вид додаткової відпустки зі збереженням заробітної плати для окремих категорій ветеранів війни;

забезпечити соціальні гарантії громадян України, які призвані по мобілізації, та по завершенню ними військової служби;

впорядкувати соціально-економічний захист учасників АТО та членів їхніх сімей під час призначення житлової субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

Разом з тим Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 31.03.2015 № 359-р року визначив проведення у державі заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО у 2015–2017 рр., а також утворив (Постанова від 23.06.2015 № 650) Міжвідомчу комісію з питань організації психологічної реабілітації постраждалих учасників АТО.

Посилення у 2015 році нормативно-правової бази у сфері реабілітаційних послуг для учасників АТО дозволило:

унормувати порядок протезування та збільшити на це розмір грошової допомоги;

впорядкувати питання використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для здійснення заходів з соціальної, професійної адаптації та психологічної реабілітації постраждалих учасників АТО;

унормувати процедуру проведення медико-психологічної реабілітації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням постраждалих учасників АТО.

Окремим напрямом соціального захисту учасників АТО стає створення ефективного механізму вирішення їх житлових проблем. Прийняті у 2015 році нормативно-правові акти з питань забезпечення житлом військовослужбовців та осіб, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, дали змогу:

упорядкувати процес використання коштів, передбачених у державному бюджеті на будівництво (придбання) житла для військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу;

унормувати порядок визначення розміру та надання військовослужбовцям і особам, які брали участь в антитерористичній операції, членам їх сімей грошової компенсації за належне їм житло, а також грошової компенсації за піднайом (найом) ними жилих приміщень;

упорядкувати роботу конкурсної комісії Міністерства оборони України щодо закупівлі квартир на умовах пайової участі та на вторинному ринку в регіонах України;

удосконалити порядок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями.

Отже, у 2015 році відбувався ефективний процес оновлення нормативно-правової бази щодо впровадження та реалізації соціальних гарантій і реабілітації учасників АТО. Для даної категорії громадян України стало суттєво спрощеним практичне вирішення питань щодо їх соціально-економічного захисту, соціальної адаптації, медичної, психологічної, професійної реабілітації, а також отримання статусу учасника бойових дій. Важливим стало те, що наведені заходи сприяли покращенню мотивації військовослужбовців-учасників АТО до виконання професійного обов'язку та нейтралізували соціальне напруження в армійських колективах.

Заболотний В. О.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

АКТУАЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАНЯТЬ З ОСНОВ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ

В житті немає найбільш тяжкого у всіх відношеннях часу, як час війни. До всіх звичайних тягарів життя, що лежать на душі людини, до всіх труднощів особистого життєвого шляху, сімейного життя, економічного неулаштування і суспільно-політичного розладу війна додає новий і найгірший тягар, який за своїми розмірами і своєю гостротою може відсунути на другий план все інше. Цей тягар війни подавлює душу не стільки кількістю та обсягом практичних завдань і потреб, що загромаджують собою увесь життєвий горизонт, всю видиму перспективу творчості, праці і все інше, скільки якістю і змістом тих завдань, які вона навалює на нас незалежно від того, чи підготувались ми духовно до їх вирішення чи ні. Морально суперечливий характер цих завдань і складає їх головний тягар.

Безумовно, матеріально-технічне забезпечення діючої армії відіграє важливу і головну роль у бойових успіхах у протистоянні з бандформуваннями сепаратистів та найманцями агресора. Не менш важливою умовою для успішних бойових дій Збройних Сил України має бути ретельно підготовлений і сформований бойовий дух армії або ж морально-психологічний стан особового складу, коли він ясно і конкретно уявляє предмет та ідею війни, яку веде з агресором. Нарешті коли він горить праведним бажанням будь-що перемогти свого ворога і своїм тілом захищає і рятує свою Батьківщину, свій народ, своїх рідних.

У військовий час дух (морально-психологічний стан) армії дуже залежить, звичайно, від загального патріотичного піднесення духу (морально-психологічного стану), який присутній у всього народу країни, із якого виходять воїни, і особливо від того, що воїни думають і знають, що це все робиться не даремно, що вони не гвинтики у всьому державному механізмі, який працює на перемогу.

Безперечно, виховний процес у Збройних Силах України має будуватися на основі громадянських позарелігійних ідейних підходів. Головною фігурою в цьому процесі виступають структури з морально-психологічного забезпечення та професійно підготовлені офіцери. Щодо функції представника релігійної організації у військовому колективі, то вона допоміжна і певною мірою має обмежений характер. Взагалі ж світовий досвід свідчить, що релігія в демократичному суспільстві не може ані взяти верх в ідейному вихованні

воїнів (чого більше всього бояться опоненти), ані привнести певну напругу в армійське життя, оскільки церква практично дуже рідко вступає у конфлікт з владою, завжди бажаючи мати до себе з боку влади прихильне ставлення (адже це важлива умова її нормального існування і розвитку). Крім того, в армії більше, аніж у цілому в суспільстві важелів для “ручного” (директивного) управління ідеологічними, виховними процесами. Тому говорити про можливе захоплення релігією в армії духовної “пальми першості” – значить навмисно закривати очі на реалії життя, ігнорувати конкретно-історичну ситуацію.

Що стосується української армії, то релігійність у ній як явище є, по-перше, віддзеркаленням сучасних загальносуспільних, у тому числі релігійних процесів. По-друге, набожність привноситься із зовнішнього середовища при періодичному оновленні особового складу військовослужбовців. По-третє, релігійний чинник є обов’язковим атрибутом самої армійської життєдіяльності, для якої характерні ризики для життя, здоров’я, різні психологічні навантаження у зв’язку з виконанням складних професійних завдань, обмеженням певних свобод і прав військової людини тощо.

Десятки тисяч справжніх патріотів стали на захист нашої держави і не дозволили ворогу просунутись далі на територію України. Власним життям довелось розплачуватися нашим воїнам за злочинну бездіяльність тих, хто роками нищив нашу армію. У перші дні найтяжчих боїв військовослужбовці Збройних Сил України, вояки добровольчих батальйонів, інших законних силових структур в першу чергу просили у держави якісну техніку і озброєння, а крім цього – професійних військових психологів і ... священників.

За часткової мобілізації до армійських лав було призвано десятки тисяч мирних громадян України. Вони були не готові до війни, не готові вбивати і бути вбитими. Воякам були потрібні духовний захист і підтримка. Так, ці чоловіки готові захищати свою Вітчизну, свої родини, свою землю, проте вмирати – ні. Щоб якось пом’якшити цей дисонанс, потрібно було щось духовно глибше, потаємне, святе, що існує в серці кожної людини.

І цей заклик був почутий, в зону дій АТО приїхали перші священнослужителі добровольці – патріоти України.

З ініціативи Міністерства оборони України та сприяння Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України Кабінет Міністрів України прийняв рішення щодо запровадження служби військового духовенства (капеланської служби) у Збройних Силах. Відповідно до Законів України “Про Збройні Сили України”, “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, “Про свободу совісті та релігійні організації”, на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 677-р “Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі”, наказом Міністерства оборони України від 27 січня 2015 року № 40 нарешті було затверджено Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, яке набуло чинності з дня офіційного опублікування.

У 2006 році питання задоволення релігійних потреб військовослужбовцями було врегульовано директивою Міністра оборони України від 21.04.2006 № Д-25 “Про упорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України”, в якій було визначено структурам по роботі з особовим складом, що заходи по задоволенню релігійних потреб слід планувати в окремому розділі планів роботи з особовим складом (Співробітництво з релігійними організаціями з метою задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України). Форми таких заходів перераховані у зазначеній директиві.

На сьогоднішній день, коли посада військового священника (капелана) офіційно присутня у підрозділі, і командирам, і їх заступникам потрібно буде тісно з ними співпрацювати.

З огляду на викладене пропонується додати до програми навчання офіцерів тактичної ланки Збройних Сил України тему або питання до однієї з тем щодо загальних понять з основ релігієзнавства, так би мовити “релігієзнавчий лікнеп”. Це дуже важливо і корисно, особливо для майбутніх офіцерів структур з морально-психологічного забезпечення. Запропоновані заходи є актуальними в контексті наближення української армії до стандартів НАТО, адже морально-релігійне виховання, яке є складовою бойової та морально-психологічної підготовки військовослужбовців зарубіжних армій, сприяє підтриманню високого духовного потенціалу військ.

Зіняк Л. В., к.ю.н.

*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ З ТОЧКИ ЗОРУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Збройний конфлікт на території України поставив проблему правової оцінки подій, що мають місце в Донецькій і Луганській областях, не лише з позицій національного права, але й з позицій міжнародно-правових актів. Перш за все, це стосується чотирьох Женевських конвенцій (1949 р.) про захист жертв війни, які присвячені поліпшенню долі поранених і хворих у діючих арміях, поводженню з військовополоненими, захисту цивільного населення під час війни, захисту жертв збройних конфліктів. Надання правової оцінки наявного збройного конфлікту вкрай важливе не лише для притягнення до відповідальності винних у вчиненні воєнних

злочинів. Кваліфікація ситуації у Донецькій і Луганській областях з точки зору міжнародного гуманітарного права дозволяє створити відповідну модель дій держави у сфері захисту усіх груп населення на окупованих територіях. Це стосується питань евакуації, координації зусиль з надання гуманітарної допомоги, повноважень органів влади, Збройних Сил України та іншими військових формувань України на території конфлікту.

Щоб застосовувати певні норми міжнародного гуманітарного права до конфлікту на сході України, дуже важливо визначитись з його характером. Перш за все, треба з'ясувати, який це збройний конфлікт – міжнародний чи неміжнародний. Чи дії так званих “ополченців” можна кваліфікувати як бандитизм чи внутрішньодержавну терористичну діяльність.

У міжнародному праві розрізняють міжнародний і неміжнародний збройний конфлікт. Міжнародним збройним конфліктом називають конфлікт, коли один суб'єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого. Про міжнародний збройний конфлікт між Україною та самопроголошеними “ДНР” та “ЛНР” мова йти не може, адже жодна з цих так званих “республік” не є визнаним суб'єктом міжнародного права. Важливо визначитися, чи має місце міжнародний збройний конфлікт між Україною та Росією. Однак очільники Російської Федерації не визнають своєї участі у збройному конфлікті у Луганській та Донецькій областях і заявляють, що це внутрішня проблема України. З цього приводу цікавою є думка, яка була висловлена на конференції “Конфлікт на Сході України та міжнародне гуманітарне право” провідними фахівцями-міжнародниками В. М. Лисиком та В. М. Репецьким, що очевидним є поєднання міжнародного і неміжнародного конфлікту.

Міжнародний трибунал по колишній Югославії зазначив, що “збройний конфлікт наявний усякий раз, коли держави звертаються до сили, чи коли відбувається тривалий збройний конфлікт між урядовими силами і організованими збройними угрупованнями або між такими групами всередині держави”. Це визначення дає змогу називати події на сході України “збройним конфліктом”, адже тривалий час (більше року) йде збройне протистояння між Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України з одного боку та організованими антиурядовими збройними формуваннями так званих “Донецької народної республіки” і “Луганської народної республіки” за активної допомоги Російської Федерації. При цьому ця допомога включає як фінансування, постачання озброєнь та паливних матеріалів, так і пряму замасковану участь російських військовослужбовців і цілих підрозділів Збройних Сил Російської Федерації в цьому конфлікті.

Чи є це збройним конфліктом неміжнародного характеру? Україна та її союзники намагаються акцентувати увагу на російській агресії і, відповідно, на тому, що це є міжнародним збройним конфліктом. Проте, як було зазначено М. М. Гнатовським, міжнародні правозахисники більш схильні кваліфікувати конфлікт як неміжнародний. Майже усі ознаки такого конфлікту відповідають ситуації на Донбасі та Луганській області. Зокрема, незаконні збройні формування контролюють певну частину держави, наявний колективний та організований характер виступів, є чітка військова організація так званих “ополченців”.

Залишається відкритим питання російського втручання в збройний конфлікт. Жоден міжнародно-правовий акт не регулює питання неміжнародного збройного конфлікту за умови втручання іноземної держави. Корисною з цього приводу є праця Е. Давіда, який на основі різних норм, доктрин та практики визначив правовий статус таких конфліктів; головним критерієм у кваліфікації є ступінь іноземного втручання. Так, якщо третя держава втручається у конфлікт, надсилаючи війська для дій в інтересах однієї зі сторін, то конфліктний стан між силами третьої держави та силами сторони, проти якої спрямоване втручання, носить міжнародний характер. Багато доказів участі збройних сил Росії у конфлікті дає підставу називати його міжнародним збройним конфліктом.

Також слід розглянути Резолюцію про визначення агресії 1974 року, стаття 3 пункт г якої вказує, що засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам, або його значну участь у них кваліфікуються як акт агресії. Це дає змогу казати про міжнародний збройний конфлікт, де Російська Федерація виступає агресором. Фінансуючи збройні формування на Сході України, Росія фактично перетворила їх на свою армію, а юридично – на свої органи влади, дії яких можна розглядати як дії Росії, а отже, трактувати як агресію. Однак для таких висновків треба довести ефективний контроль Росії за збройними формуваннями у сенсі міжнародного права.

У міжнародному праві існує дві доктрини контролю: перша передбачає відповідальність у разі загального контролю над діяльністю третіх осіб (фінансування, озброєння, навчання і т.д.), за другою – відповідальність настає лише у разі ефективного контролю над діяльністю третіх осіб (надання вказівок та інструкцій щодо проведення і планування воєнних операцій). Як зазначено у статті групи юристів-волонтерів, російські військовослужбовці та спецпризначенці, які відверто порушують норми міжнародного гуманітарного права, здійснюють ефективний контроль над бойовиками “ДНР”/“ЛНР” і, таким чином, із точки зору сучасного міжнародного права, можуть вважатися стороною конфлікту, а сам конфлікт, відповідно, – міжнародним.

З'ясування характеру збройного конфлікту (міжнародний чи неміжнародний) є важливим для визначення норм міжнародного гуманітарного права, які будуть застосовуватися до ситуації. Судова практика, доктрина та норми міжнародного гуманітарного права, активна допомога Російської Федерації вказують на те, що на Сході України саме міжнародний збройний конфлікт. Проте більшість юристів-міжнародників висловлює думку, що зараз існує тенденція до стирання відмінностей між міжнародними і неміжнародними збройними конфліктами і

тому надати кваліфікацію збройного конфлікту на Сході України можливо буде після детального вивчення та аналізу цього збройного протистояння з точки зору міжнародного гуманітарного права.

Казан Е. М.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ПРОБЛЕМИ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ВІДБИТТЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (2014 р.)

Агресія Російської Федерації, що розгорнулася проти України навесні 2014 р., поставила нашу державу в цілому і Збройні Сили зокрема перед обличчям найсерйознішої кризи з моменту проголошення незалежності. Відповіддю на цей виклик стало оголошення 14 квітня 2014 р. початку антитерористичної операції (АТО) у Донецькій та Луганській областях. Безпосереднє військове втручання з боку Росії призвело до значного зростання масштабів бойових зіткнень та переростання АТО у повномасштабні воєнні дії. За таких умов різко зросла роль медичного забезпечення військ (сил), що залучалися до проведення операції.

Ситуація в галузі медичного забезпечення напередодні початку АТО оцінюється неоднозначно. З одного боку, посадові особи запевняли про бездоганну організацію цього забезпечення, з іншого – з боку громадських діячів лунали звинувачення у повній руйнації системи військової медицини. Істина, як завжди, лежить десь посередині. Адже, якби система військової медицини знаходилась у належному стані, то не довелося б докладати стільки зусиль волонтерам.

Аналізуючи медичне забезпечення військ (сил), що брали участь у відбитті російської агресії у 2014 р., слід, на нашу думку, звернути увагу на кілька ключових моментів. По-перше, це принципова новизна ситуації, оскільки ніколи раніше медична служба ЗСУ (як і інших силових структур України) не мала можливості перевірити своє функціонування в умовах реальних бойових дій та масового напливу поранених. За офіційними даними, станом на 29 липня 2014 р. поранення отримали 1236 бійців, а в госпіталах перебувало 745 (з них 36 знаходилось у важкому стані). Основними осередками прийому поранених стали військово-медичні установи, розташовані найближче до зони бойових дій: Військово-медичний клінічний центр Північного регіону в Харкові та Дніпропетровський базовий військовий госпіталь. Евакуація поранених здійснювалась, як правило, наземним шляхом, але у низці випадків залучався й повітряний транспорт, зокрема реанімаційно-операційний літак Повітряних Сил України Ан-26 “Віта”. Ця машина здійснювала перевезення поранених, що знаходились у важкому стані, до лікувальних установ МОУ у Вінниці й Києві. Однак загалом структури мирного часу не відповідали новій ситуації, і перш за все – вимогам оперативного надання медичної допомоги у польових умовах. Тому на базі клінічних військово-медичних центрів та військових госпіталів були сформовані мобільні лікарсько-сестринські бригади. Типовий склад такої бригади включав двох хірургів, анестезіолога та двох медичних сестер. Для надання допомоги пораненим була мобілізована вся медична служба ЗСУ чисельністю близько 1500 осіб (у тому числі 245 лікарів).

Переведення до осені 2014 р. збройного конфлікту в затяжну фазу зумовило потребу реорганізації медичного забезпечення в зоні бойових дій. Однією з основних його ланок стали мобільні госпіталі. Перший з них – 59-й (сформований на базі Вінницького військово-медичного центру) – у серпні 2014 р. прибув до м. Сватове Луганської області. В лютому 2015 р. до м. Красноармійськ Донецької області прибув 66-й мобільний госпіталь (базою для його формування став Військово-медичний клінічний центр Західного регіону). Обидва ці госпіталі були підготовлені для роботи в польових умовах (в наметах), але командування забезпечило їх розміщення в стаціонарних спорудах. Поряд з медичними підрозділами ЗСУ у зоні бойових дій з’явилися і підрозділи інших силових структур. Скажімо, в січні 2015 р. в м. Артемівськ прибула Окрема медична рота Національної гвардії імені Миколи Пирогова, сформована за взірцем малих госпітальних підрозділів Міністерства оборони.

Другим важливим моментом у організації медичного забезпечення стало налагодження тісної взаємодії військової медицини з цивільною. Вже 16 квітня – через два дні після оголошення початку АТО – при Міністерстві охорони здоров’я було створено штаб по координації дій в зоні АТО, куди входили медичні служби Міноборони, Нацгвардії, Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України. Частина поранених скеровувалась у спеціалізовані цивільні лікувальні заклади, де їм надавалась кваліфікована допомога.

Низка проблем виявилась у галузі матеріально-технічного забезпечення. Найбільш серйозно з них (і найбільш наголошуваною засобами масової інформації) стало забезпечення військовослужбовців сучасними польовими аптечками, укомплектованими кровоспинними та знеболюючими препаратами, які відповідають сучасному рівню розвитку медицини. Оскільки наявні в ЗСУ засоби надання першої медичної допомоги були безнадійно застарілими, а коштів для закупівлі новітніх аптечек практично не виділялось, в перші місяці АТО виняткового значення набула діяльність волонтерських організацій. Навіть керівництво Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України в липні 2014 р. визнало значний внесок волонтерів у забезпечення медикаментами медичних установ Міноборони та медичних фахівців у військах. Зокрема, волонтери почали комплектувати аптечки для військових за сучасними вимогами. Тільки упродовж серпня 2014 р. вони

укомплектували 50 тис. таких аптечок. Іншим важливим джерелом покриття потреб у медичних засобах стала іноземна допомога. Великі партії аптечок першої медичної допомоги постачались урядами США, Канади, Великобританії.

Ще однією серйозною проблемою матеріально-технічного забезпечення медичної служби стало укомплектування її броньованими медичними машинами, здатними евакуювати поранених з переднього краю. Тут з усіх збройних формувань у кращому становищі виявилась Національна гвардія, яка навесні 2014 р. отримала шість броньованих медичних машин БММ-4С (на базі бронетранспортерів БТР-4). У Збройних Силах України такі машини з'явилися тільки восени 2014 р. А з липня того ж року в армійські частини почали надходити окремі екземпляри броньованих медичних машин БММ-70, що виготовлялись шляхом переобладнання застарілих бронетранспортерів БТР-70.

Позначені проблеми у медичному забезпеченні військ (сил), задіяних у відбитті російської агресії, потребували пошуку комплексного розв'язання. Першим кроком у цьому напрямі стала розробка Воєнно-медичної доктрини України, яка має стати підставою для розроблення Державної цільової програми розбудови військової охорони здоров'я України та основою формування єдиного медичного простору у воєнний час.

Куравський В. Г., к.і.н.

*Державний науково-випробувальний центр
Збройних Сил України, м. Чернігів*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БЕЗПЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ В УМОВАХ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ У 2014–2016 рр.

Російська Федерація у березні–квітні 2014 р. незаконно окупувала Крим та дестабілізувала суспільно-політичну обстановку в південно-східних областях України. 14 квітня 2014 року рішенням Ради національної безпеки і оборони в Україні була розпочата антитерористична операція без введення воєнного стану. Зоною проведення антитерористичної операції (АТО) було охоплено Донецьку і Луганську області, а також Ізюмський район Харківської області. Бойові дії на сході України підняли на новий рівень значення безпілотних літальних апаратів (БпЛА). Збройні Сили України як одна з головних силових структур держави виявилися не готові до нав'язаного сценарію протистояння, коли від БпЛА залежало життя сотень військовослужбовців і мирних громадян, а також успіх боїв та операцій.

На початок АТО в складі Збройних Сил України (ЗС України) перебував окремий полк БпЛА (м. Хмельницький), який мав на озброєнні оперативно-тактичні БпЛА “Стриж” і оперативні БпЛА “Рейс” (виготовлені в 70-х і 80-х рр. ХХ ст.). Під час бойових дій ці БпЛА застосовувалися для ведення тактичної розвідки в прифронтовій смузі на глибині до 70 км шляхом фотографування та телевізійної розвідки площинних цілей та окремих маршрутів. До вересня 2014 р. цими БпЛА була проведена розвідка 250 тис. гектарів території та більше 300 об'єктів інфраструктури, а також 48 блокпостів незаконних збройних формувань (НЗФ). За повідомленням штабу АТО в 2014 р. був втрачений один БпЛА “Рейс”, а в 2015 р. 2 аналогічних БпЛА. Головними недоліками цих апаратів є їх невідповідність вимогам сьогодення, вони не передають інформацію в режимі реального часу і мають завелику швидкість для дій в тактичній зоні, а їх модернізація не співмірна з закупкою сучасних БпЛА.

Інші силові структури України до початку АТО на озброєнні БпЛА не мали. З початком активних бойових дій Національна гвардія України закупила за кордоном певну кількість тактичних БпЛА.

Збройні Сили Російської Федерації (ЗС РФ) та НЗФ самопроголошених “Донецької та Луганської народних республік” (“ДНР” та “ЛНР”) протягом 2014–2016 рр. застосовували як БпЛА поля бою (“ZALA” і подібні зарубіжні зразки), так і тактичні (“Застава”, “Форпост”) та оперативно-тактичні (“Орлан” різних модифікацій). Слід зазначити, що в ЗС РФ з 2013 року розпочалося створення рот БпЛА в кожному військовому окрузі, а підготовку спеціалістів здійснює Міжвидовий центр безпілотних літальних апаратів (м. Коломна, Московська область).

Основними завданнями БпЛА вже з травня 2014 р. були наступні: виявлення місць дислокації військ та бойової техніки; обладнання опорних пунктів; викриття систем вогню артилерії; коректування вогню і контроль результатів ударів своїх мінометів, артилерії та реактивних систем залпового вогню.

З серпня 2014 р. ЗС РФ і НЗФ “ДНР” та “ЛНР” почали застосовувати БпЛА, комбінуючи тактичну раптовість і обманні дії з метою розкриття місцеположення засобів протиповітряної оборони ЗС України. Кількісні показники щодобового застосування БпЛА дозволили констатувати, що ними озброєні окремі підрозділи, а також такі апарати були придані артилерії, підрозділам зв'язку і РЕБ.

З осені 2014 р. іншою особливістю застосування російських БпЛА стало використання активних шумових завад проти ЗРК “Оса”, що змусило українське командування залучити до бойового застосування із засадних позицій ЗРК “Бук-М1”. Так 10 лютого 2015 р., за 20 хвилин до обстрілу краматорського аеродрому і м. Краматорськ РСЗВ “Смерч”, ЗРК “Бук-М1” знищив російський БпЛА “Орлан-10”, який здійснював корегування вогню та мав провести дорозвідку вогневого удару.

З початку 2015 р. ЗС РФ і НЗФ “ДНР” та “ЛНР” змінюють тактику застосування БпЛА. Літальні апарати почали виходити в район виконання завдання по території, підконтрольній бойовикам. Польоти здійснювалися

групам по 2–3 апарати на різних висотах. Як правило, один розвідник, другий – ретранслятор, можливо ще один для створення активних шумових завод.

Українська сторона значно поступалася в кількісних показниках застосування БпЛА. Існували проблеми і з поповненням та відновленням БпЛА. Станом на грудень 2015 р. Міністерство оборони України повідомило, що державними підприємствами відремонтовано 27 безпілотних апаратів. Протягом 2015–2016 рр. до ЗС України надійшло близько 10 комплектів БпЛА А1-С “Фурія” і Spectator.

Наступною особливістю застосування БпЛА в умовах Антитерористичної операції є наростаюче використання протиборчими сторонами засобів РЕБ з метою придушення відеосигналів з борту БпЛА та сигналів керування літальними апаратами.

Незважаючи на те, що вперше про атаку БпЛА українського блокпоста поблизу с. Дякове Антрацитівського району Луганщини було повідомлено 4 липня 2014 р., масового використання БпЛА з метою вогневого ураження противника не фіксувалося.

Таким чином слід визнати, що Антитерористична операція в Донецькій і Луганській областях України підтвердила тенденцію про зростаючу роль у сучасній війні дистанційно керованих апаратів і в першу чергу БпЛА. Особливостями застосування БпЛА було коригування вогню і контроль результатів ударів своїх мінометів, артилерії та реактивних систем залпового вогню, комбінування тактичної раптовості та обманных дій, групові польоти на різних висотах з метою ретрансляції сигналів та постановки завод.

Збройний конфлікт гостро поставив перед Україною питання про державну концепцію створення і застосування БпЛА. ЗС України мають визначитися у вимогах до сучасних БпЛА і їх місцем у бойових порядках військ. Командири мають розуміти та визначати порядок використання БпЛА, спираючись не на власні уподобання, а на бойові положення та настанови. Досвід бойових дій вимагає створення (закупки) БпЛА поля бою з ефективним радіусом польоту до 30 км. Виникла потреба в навчальних підрозділах для підготовки розрахунків для застосування БпЛА.

Куцька О. М., к.і.н., доцент,

Туранський М. О.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ПРИЧИНИ, ЯКІ ПРИЗВЕЛИ ДО “НЕАКТИВНОСТІ” ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ХОДІ АНЕКСІЇ КРИМУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Весна 2014 року відзначилася в українській історії агресією Російської Федерації (РФ), яка здійснила фактично насильницьке (в правовому та фізичному розумінні) приєднання в односторонньому порядку території Автономної Республіки Крим (АРК). Події розгортались наступним чином: 27 лютого до Севастополя прибула група депутатів Державної Думи Росії, представники якої висловили підтримку ідеям приєднання Криму до Росії. Вже 16 березня відбувається так званий “референдум” щодо даного питання, а через два дні президент Росії спільно з самопроголошеними очільниками АРК підписали Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії. Варто наголосити, що оскільки Україна є унітарною державою, питання про відокремлення регіону можна вирішувати лише на національному референдумі.

Цікавим є факт, що, зазвичай, засоби масової інформації підтримують воєнні дії, здійснюють пропагандистський супровід дій армії. Проте в Криму відбувалось усе навпаки: військові продовжували і завершували ті дії, які забезпечила їм медійна складова. Виникає закономірне запитання: чому збройним силам РФ вдалось так “безкровно” анексувати український півострів і де були українські Збройні Сили (ЗС), які мали перешкодити агресії східного сусіда.

Запропонований до розгляду матеріал має за мету визначитись із причинами стримування українських підрозділів, що базувались в АРК, від активних бойових дій проти “зелених чоловічків”, які здійснювали блокування українських військових частин у ході окупації території Криму у березні 2014 року.

Розуміння причин певної “бездіяльності” українських ЗС не є однозначним і залежить від низки різнопланових причини, які зробимо спробу визначити нижче.

Перша причина – неоднозначність позицій урядових кіл України (останні, у свою чергу, передбачали, що застосування зброї може призвести до повтору сценаріїв “гібридних війн” в інших пострадянських республіках).

Друга причина – перед українськими військовими частинами у Криму стояло завдання: тягнути час, позбавляючи росіян наступальної ініціативи. При цьому на материковій частині України було оголошено мобілізацію і віддано наказ на приведення Збройних Сил України у повну бойову готовність.

Третя причина – велика кількість перебіжчиків, що з’явилися з першими спробами блокування російськими спецпризначенцями українських військових частин. Факт зради зумовлений, на нашу думку, трьома причинами: по-перше, військові формування України, розташовані в Криму, на 80% укомплектовані місцевими контрактниками, для яких служба була просто заробітком. По-друге, тривале проживання українських військовослужбовців – вихідців з інших регіонів України на території Криму асимілювало їх з місцевим населенням. По-третє, – соціально-майнові причини (зав’язані родинні стосунки, надбане нерухоме

майно тощо). За окремими даними, на бік Росії перейшли до 21 березня 72 військові підрозділи Збройних Сил України.

Четверта причина – підсвідоме почуття єдності українців (особливо старшого офіцерського складу) з представниками колишніх республік СРСР. Поряд із багаторічною спільною історією варто зрозуміти, що мова йде про колись єдину Радянську Армію, а її представники не могли протистояти один одному, навіть перебуваючи під різними прапорами та різним керівництвом.

П'ята причина – багатьох українських військовослужбовців ввело в оману проголошення новоутвореною владою АРК створення власних збройних сил. З огляду на перебування АРК під впливом російського інформаційного поля у певній частині українських військових було створено штучне уявлення про законність і “нормальність” їх переходу під прапори Російської Федерації. Таке розуміння подій підживлювалось прикладами переходу з боку представників керівних кіл ЗС України.

Шоста причина – залякування військовослужбовців, які не зраджували присязі на вірність України. Це відбувалось, по-перше, шляхом ненав'язливої “реклами” сили російської армії; розсиланням адресних повідомлень на мобільні телефони українським військовослужбовцям і членам їхніх сімей; оголошенням ультиматумів частинам, що були заблоковані, тощо.

Сьома причина – нагнітання серед кримчан почуття тривоги та страху перед можливим приходом до влади в Українській державі націоналістичних течій. Це, у свою чергу, сприяло занепокоєнню членів сімей українських військовослужбовців щодо подальшої їх долі у доволі “неприйнятній” як для російсько орієнтованих мешканців України політичній ситуації.

Вищенаведені тези призводять до висновку, що визначити причини військової неактивності ЗС України в ході анексії Росією Автономної Республіки Крим однозначно не є можливим, оскільки вони зумовлювались як нечіткою позицією провладних українських кіл, певними ваганнями тогочасного військового керівництва, так і особистісними моральними якостями самих українських військовослужбовців, які проходили службу в межах півострова.

Морально-психологічний стан особового складу військових частин, що дислокувались в АРК, поряд із політичними міркуваннями тогочасних очільників нашої держави став одним із факторів, який вплинув на підписання виконуючим обов'язки Президента України О. Турчинова указу щодо введення в дію рішення РНБО щодо передислокації військових підрозділів і правоохоронних органів із АРК і Севастополя до інших регіонів України.

Потребують подальших наукових розвідок питання: реалізації політики переміщення військовослужбовців у ході проходження служби у лавах ЗСУ усією територією України (з метою запобігання їх “укорінення” у певному регіоні); упередження впливу пропаганди з боку Російської Федерації на особовий склад вітчизняних військових формувань; формування високого морально-психологічного стану українських воїнів (в першу чергу, на власних традиціях, високих національних ідеях, самоусвідомленні свого місця в питанні захисту Вітчизни та позиціях побудови демократичного європейського суспільства).

Леонт'єв Є. О.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Проблема впровадження сучасного досвіду ведення бойових дій у зоні проведення Антитерористичної операції на Сході України є надзвичайно актуальною, оскільки наш навчальний заклад є основним видовим вишем, що здійснює підготовку офіцерів бойових спеціальностей тактичної ланки управління для Сухопутних військ Збройних Сил України. Більшість кадрових молодших офіцерів Сухопутних військ є випускниками Академії.

Їхня фаховість, мужність і героїзм підтверджені в суворих умовах “гібридної війни”. 289 офіцерів-випускників Академії відзначені державними нагородами, з яких 46 випускників, на превеликий жаль, загинули. Звання Герой України присвоєно шістьом офіцерам: старшому лейтенанту Володимирі ГРИНЮКУ, майору Олександрі ПЕТРАКІВСЬКОМУ, майору Олександрі ПОРХУНУ, капітану Василю БОЖКУ, капітану Валерію ЧИБІНЄВУ. Випускнику 2012 року, старшому лейтенанту Євгену ЗЕЛЕНСЬКОМУ, це високе звання присвоєно посмертно. З метою збереження та вшанування пам'яті загиблих, а також героїзації живих у 2015 році побачило світ видання НАСВ – “Світла пам'ять героям полеглим, честь і слава героям живим!”.

Зауважимо, що нині в стінах військового вишу навчаються 445 курсантів-учасників бойових дій у зоні АТО, зокрема, вступників 2014 р. – 49 осіб, 2015 р. – 215 осіб та 2016 р. – 181 особа.

За досвід, отриманий в ході сучасної війни, ми платимо найдорожчим – життям наших випускників. Отже, нагальною потребою сьогодення є створення потужного фундаменту підготовки майбутніх офіцерів, які

за рівнем своїх фахових знань, психологічної стійкості та патріотичних переконань будуть спроможними виконати бойові завдання та здолати ворога з найменшими втратами.

Саме тому в системі підготовки військових фахівців Сухопутних військ Збройних Сил України за останні два роки відбулися істотні зміни, а саме:

повернення до практики проведення спільних групових вправ та практичних занять, враховуючи можливості ВВНЗ щодо залучення військових фахівців усіх родів військ;

дотримання співвідношення часу на практичні заняття особового складу вдень та вночі на рівні 60% на 40%;

проведення польових виходів на основі безперервного, змістовно-пов'язаного виконання завдань, що охоплюють існуючий стан підготовки та ведення бойових дій;

докорінний перегляд змісту та порядку виконання завдань інженерного забезпечення військ;

повне оволодіння курсантами комплексом озброєння базових бойових машин, зокрема алгоритмом його перевірки та приведення в готовність до бойового застосування;

систематичне проведення заняття з тактичної (тактико-спеціальної) підготовки тільки з залученням штатного ОВТ, створенням та дією підрозділів імітації противника;

застосування методик морально-психологічного загартування курсантів з використанням спеціально-розроблених комплексів, імітації бойової діяльності противника, тривалих навантажень (2–3 доби) на відпрацювання завдань;

удосконалення медичної підготовки з гарантованим набуттям навичок надання першої медичної допомоги пораненим та евакуації їх з поля бою.

Слід зауважити, що Академія забезпечена необхідними тренажерними комплексами, які істотно знижують потребу у витратах матеріально-технічних засобів на підготовку військових фахівців.

Починаючи з 2014 р. наукові та науково-педагогічні працівники Академії взяли активну участь у підготовці військовозобов'язаних, призваних у ході проведення часткової мобілізації; у проведенні курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації офіцерського складу, курсів з військовослужбовцями військової служби за контрактом з вищою освітою для отримання первинних офіцерських звань; в обслуговуванні зразків ОВТ та підготовці їх до застосування у бойових умовах.

Окрім цього, потужним джерелом отримання досвіду застосування частин і підрозділів Сухопутних військ у бойових діях є звітний матеріал фахівців Академії, які виконували завдання у зоні проведення АТО, та надходження методичних рекомендацій від вищих штабів. Враховуючи викладене, до задуму проведення комп'ютерних командно-штабних навчань з курсантами випускного курсу внесено відповідні зміни. Засоби імітаційного моделювання, які при цьому використовуються, є багатофункціональними сучасними комп'ютерними системами.

Досвід проведення АТО засвідчив, що психологічна готовність військовослужбовців до ведення бойових дій є надзвичайно важливим фактором для досягнення переваги в умовах сучасного бою. Саме тому узагальнення напрацювань психологів та офіцерів структур з морально-психологічного забезпечення, які безпосередньо залучалися до виконання завдань у зоні бойових дій, дозволяє виокремити пріоритетні напрями психологічної підготовки військовослужбовців. З цією метою відпрацьовано комплексний захід загально-психологічної підготовки військовослужбовців, який включає шестиденний комплексний курс загально-психологічної підготовки, який структурно поділяється на три змістових блоки: "Індивідуальна психологічна підготовка", "Групова психологічна підготовка" та "Антистрес". Метою проведення курсу є набуття курсантами вмінь щодо діагностики психічних станів, надання первинної психологічної допомоги собі та співслужбовцю; набуття навичок подолання страхів. Окрема увага спрямовується на проведення заходів групового злагодження та командоутворення.

Макаліш О. В.,

Дудник В. П.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

УПРАВЛІННЯ ОКРЕМОЮ МЕХАНІЗОВАНОЮ БРИГАДОЮ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ НА ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (2014 р.)

Застосування окремих механізованих бригад в ході збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей 2014 року демонструє, що вперше військові частини даного типу виконували бойові завдання із захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості держави. Крім того, до участі в збройному конфлікті одночасно з механізованими військовими частинами залучали і інші військові формування та правоохоронні органи держави. Однак виконання спільних з ними бойових завдань виявило низький рівень організації взаємодії та управління під час ведення спільних дій, що призвело до збільшення й урізноманітнення кількості завдань, які мають виконувати посадові особи штабу окремої механізованої бригади, що впливало на оперативність управління підрозділами бригади.

Як свідчить аналіз ведення бойових дій, противник не завжди приймає відкритий бій, прагне ухилитися від прямого зіткнення з військами, намагається приховано і швидко вийти з-під їх удару. Виходячи з цього, розвиток сучасних бойових дій висуває низку питань, що стосуються діяльності посадових осіб штабу окремої механізованої бригади з оперативності управління підрозділами, а саме: вирішального значення набуває чинник часу, який визначається часом реакції посадових осіб на дії противника; збільшенням кількості необхідної інформації у ході управління підрозділами, що обумовлено великим просторовим розмахом ведення бойових дій; зростаючою вимогливістю до конкретності рішень та їх повноти; зростаючими можливостями сил і засобів розвідки, які збільшують вимогливість до прихованого управління і забезпечення його безперервності.

Таким чином, можна стверджувати, що одними з проблемних питань з оперативності управління окремою механізованою бригадою на території Донецької та Луганської областей були:

проблема виграшу часу;

проблема розрахункового обґрунтування рішень, що приймалась;

проблема забезпечення скритності і безперервності управління.

Саме вирішення вищезазначених питань сприятиме підвищенню оперативності управління під час ведення бойових дій.

Музика О. О.,

Троценко О. Я.,

Микитин В. Ф.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

СТВОРЕННЯ І РОЛЬ ДОБРОВОЛЬЧИХ БАТАЛЬЙОНІВ У ПРОТИСТОЯННІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Сучасні добровольчі батальйони в Україні були створені насамперед під тиском з боку суспільства, і швидше за все тієї її частини, яка брала активну участь у Євромайдані з листопада 2013 року до лютого 2014 року. Перша спроба силового придушення протесту – побиття студентів в ніч з 30.11.2013 на 01.12.2013 – спричинила те, що Євромайдан став масовим рухом проти режиму Януковича. Грубі методи дії влади змусили протестувальників, котрі зібралася виступити проти рішення щодо не підписання президентом договору про асоціацію з Європейським союзом, створити групи Самооборони – добровольчі формування, метою яких був захист протестувальників від агресії з боку міліції.

Самооборона до самого кінця була де-факто громадянським рухом, проте повільно переймала характер військової організації. З'явилося обмундирування і “зброя” у вигляді щитів і дерев'яних палиць, касок (спочатку помаранчеві будівельні каски, велосипедні шоломи, згодом – металеві). Організовувалися тренінги з військової тактики. Таким чином, рух, що виник спонтанно, протягом багатьох місяців свого функціонування переродився у структуру, яка справно діяла і була добре організованою.

До складу Самооборони Майдану входили люди, які в критичний момент з почуттям громадянського обов'язку залишили роботу або бізнес, але також і ті, для яких Євромайдан став першим серйозним “заняттям” на більш тривалий період часу. Значна частина суспільства ставилася до них як до героїв. Перемога Майдану в боротьбі з краще навченими і озброєними загонами міліції зміцнила в них переконання, що сила духу важливіша за теоретичну військову перевагу, і надихнула до подальших активних дій.

Захоплення Криму “без єдиного пострілу”, а також евакуація з окупованого півострова підрозділів української армії породили в українському суспільстві переконання, що регулярна армія є ані підготовленою, ані вмотивованою, як того слід було очікувати. Члени Самооборони, котрі кількома тижнями раніше були готові віддати своє життя на Майдані, були занепокоєні позицією кримських солдатів, які уникають загрози життю цивільного населення шляхом здачі своїх позицій. Практично одразу з'явилися думки, що Крим був “проданий”, а виною тому стали політики і шпигуни в командуванні ЗС України. Це переконання про присутність зрадників в українській армії і відсутність довіри призвели до того, що постало питання про необхідність створення добровольчих батальйонів на базі Самооборони.

05.05.2014 Рада Майдану видала розпорядження “Про основні завдання Самооборони Майдану в умовах російської агресії”. На його підставі добровольці Самооборони були покликані на службу в одну з наступних структур: в добровольчі батальйони Нацгвардії, батальйони спеціальної міліції або резервні батальйони територіальної оборони. З цього моменту основною одиницею Самооборони, в складі вищезазначених структур, офіційно ставали батальйони. Практично саме добровольці з Самооборони Майдану були в основі створення багатьох з цих батальйонів з перших днів їх виникнення.

Національна гвардія була створена в Україні вперше в 1991 р., проте в 2000 р. вона була розформована. Солдатам, які в ній служили, була надана можливість переходу в інші підрозділи армії. Проте, зважаючи на агресію в Криму, а також напружений стан на Сході України, Національна гвардія була знову організована і почала приймати до своїх лав добровольців, готових до захисту суверенітету української держави. Завданням Національної гвардії було підтримання порядку, виконання охоронних та допоміжних функцій. Після двомісячного підготовчого курсу вони розпочали службу в зоні АТО, де дуже скоро виявилось, що вони

виконують бойові завдання нарівні з підготовленими з'єднаннями регулярної української армії. У добровольчі батальйони Національної гвардії увійшли також батальйон “Азов” (пізніше полк) та добровольчий батальйон “Донбас”, який спочатку створювався як батальйон територіальної оборони Донецької області. Остаточо на базі першого складу “Донбасу” в травні 2014 року був створений Спеціальний батальйон Нацгвардії “Донбас”.

Батальйони територіальної оборони (БТРО) стали частиною Збройних Сил України та підпорядковуються Міністерству оборони і створені були частково з числа добровольців, частково – в результаті мобілізації (хоча є і повністю добровольчі батальйони територіальної оборони, як, наприклад, 11-го БТРО “Київська Русь”). Спочатку вони мали виконувати допоміжні функції разом з підрозділами регулярної армії, проте – як і у випадку Нацгвардії – дуже швидко почали долучатися до виконання бойових завдань на перших лініях фронту.

Спеціальні батальйони міліції були також покликані для підтримання порядку в зоні АТО. Оскільки в Україні офіційно ведеться не війна, а антитерористична операція, підрозділи, підпорядковані Міністерству внутрішніх справ, є структурами, що залучаються для виконання операцій в зоні АТО для підтримання порядку. Такі батальйони, як “Київ-1”, “Київ-2”, “Січ”, “Золоті ворота”, полк “Дніпро-1” воювали і, ймовірно, будуть воювати на перших лініях фронту.

Під час активної фази військових дій у зоні проведення АТО усі добровольчі батальйони брали участь у веденні бойових дій разом з підрозділами ЗС України. Дуже часто вони приймали на себе основний удар противника, або починали наступ.

В усіх добровольчих батальйонах служать українські патріоти. Однак їхні погляди, політичні уподобання та концепції розвитку держави часто дуже відрізняються. Серед тих, які викликають найбільше суперечностей – батальйони “Правого Сектору”, “ОУН” і полк “Азов», які більше підтримують національні військові традиції. Через це, проросійська пропаганда намагається розбудити у людей страх перед “бандерівцями”. Тим часом для молодих українців Степан Бандера є постаттю, що символізує патріотичну позицію. Патріотизм у трактуванні Бандери – це дружні відносини з тими, хто підтримує Україну.

Отже, добровольчі батальйони були створені, насамперед, як підрозділи для підтримки дій регулярних військ. З самого початку вони відрізнялися дуже високою мотивацією при різному ступені навченості та підготовки. На початку проведення АТО відсутність підготовки і відповідних навичок серед солдатів батальйонів була дуже помітною і лише згодом була усунена.

Незважаючи ні на що, добровольчі батальйони зіграли вирішальну роль у стримуванні наступів сепаратистів, підтримуваних російськими військами. На північному відрізку фронту батальйон “Айдар” фактично взяв на себе стримування військ противника, несучи при цьому величезні втрати. На південному фронті ключові українські позиції утримували батальйони “Азов” і “Дніпро-1”. Батальйон “Київ-1” відіграв значну роль під час звільнення околиць Слов'янська. Батальйон “Донбас”, один з найбільш відомих батальйонів на Східній Україні, брав участь у багатьох боях на території Донецької області і зазнав значних втрат у так званому “Іловайському котлі” (серпень і вересень 2014 року).

На сьогодні добровольчі батальйони в Україні є символом героїзму, відваги та професіоналізму. А для сепаратистів і російських ЗМІ – ворогом №1.

*Мулява В. Д., к.філос.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ОСНОВНІ ЦІЛІ ТА СПОСОБИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДИВЕРСІЙ РОСІЇ ПРОТИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ХОДІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Об'єктами інформаційно-психологічних диверсій РФ проти особового складу Збройних Сил України в ході антитерористичної операції є духовність, історія, культура, мораль, цінності, переконання, традиції особового складу українських військ (сил).

Мета диверсій полягає в дискредитації військово-політичного керівництва, його демонізації, деідеологізації життєдіяльності військ (сил), дискредитації старших офіцерів, розколі військової еліти, знищенні довіри до командирів, зброї, держави в цілому, криміналізації військової служби, деморалізації військовослужбовців, навіюванні їм панічних настроїв.

Першою ціллю вказаних диверсій є запровадження пацифістських настроїв серед військовослужбовців, їх відмова від участі у бойових діях. Для цього активно використовується навіювання сумнівів у доцільності та необхідності особистої участі у збройній боротьбі; у здатності держави здійснити надійний правовий та фізичний захист своїх громадян та у можливості повноцінної реалізації службових повноважень військовими керівниками. Також уміло ведеться розпалення недовіри військовослужбовців до: справедливого характеру застосування воєнної сили проти НЗФ, російських найманців та регулярних російських військ; здатності військових керівників МОУ, ГШ ЗСУ, ОК, оперативного-тактичних угруповань, бригад (полків) ефективно керувати військами та досягати перемоги. Постійно здійснюється дезінформація щодо ситуації у зоні АТО та стану виконання Мінських домовленостей

Наступною ціллю є стимулювання до масового залишення військовослужбовцями місця служби в районі проведення АТО та примушення їх до дезертирства і здачі в полон. Для цього використовується комплексна деморалізація військовослужбовців, заклики до самоусунення від виконання військового обов'язку через вживання алкогольних та наркотичних речовин, переконування у повній військово-технічній перевазі ІАК та 2АК над силами АТО, рздухування інформації про “непереможність” воєнної могутності ЗС РФ, надання “рецептів” по врятуванню власного життя та здоров'я.

Важливою ціллю є провокування масової непокори командирам (начальникам), підготовка збройного бунту проти “внутрішніх” ворогів. Широко практикується доведення “правди” щодо соціально-економічного знищення громадян українською державою та формування протестних настроїв серед учасників АТО: переконання їх, що воїни АТО та їх родини “кинута” державою; переконання у скорому розпаді української держави через соціально-економічну та соціально-політичну кризу.

Досить значущою ціллю є зниження службової та бойової активності військових керівників. Для її досягнення ведеться дискредитація воєнної політики та військово-політичного керівництва України, військових керівників оперативного та тактичного рівнів; документування фактів “воєнних злочинів” проти мирного населення; персоналізоване залякування командирів бригад (полків), батальйонів (дивізіонів) кримінальною відповідальністю за “воєнні злочини”; залякування членів родин керівників військових частин та підрозділів.

До того ж витончено здійснюється формування почуття “провини” перед мешканцями Донбасу за: загибель мирних громадян України (дітей, літніх людей), руйнування житла та інфраструктури населених пунктів; втручання “чужих” у справу Донбасу; вбивства, пограбування, гвалтування місцевих жінок українськими військовослужбовцями; свідомий зрив реалізації Мінських домовленостей з “вини” сил АТО.

Способи доведення підривної інформації: різноманітні повідомлення в Інтернеті, телевізійні та радіоповідомлення РФ, інформування проросійського медійного простору в Україні, розміщення відповідних списків в Інтернеті з переліком “злочинів”, розсилка СМС повідомлень через мобільні телефони, розміщення в повідомленнях електронних ЗМІ та Інтернеті домашніх адресів родин військовослужбовців, провокування кримінального переслідування військових керівників, радіоповідомлення “ДНР” та “ЛНР” у УКХ діапазоні, провокування “ідеологічних бесід” проросійсько налаштованих мешканців прифронтової зони, розповсюдження друкованих матеріалів та сепаратистської наочної агітації (на будинках, огорожах), повідомлення через мобільні телефони, організація переговорів представниками “ДНР” та “ЛНР” з українськими військовослужбовцями на лінії зіткнення.

Павлунько М. Я., к.військ.н.

*Генеральний штаб Збройних Сил України,
м. Київ.*

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ НА СХОДІ УКРАЇНИ. УРОКИ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Бойові дії на Сході України висвітлили необхідність певної зміни поглядів на форми і способи дій загальновійськових підрозділів. Характер бойових дій засвідчив необхідність у підвищенні стійкості та активності оборони. Удосконалення способів вогневого ураження противника в застосуванні других ешелонів і резервів, їх захисту від високоточної зброї, а також подальшого розвитку способів боротьби з силами противника та збройними формуваннями, що не передбачені законом (НЗФ), які діятимуть в тилу своїх військ.

Як підтверджує досвід, набутий під час проведення антитерористичної операції (АТО) на Сході України, успіх у бойових діях загальновійськових підрозділів досягався в умілій побудові їх бойових порядків у відповідності бойовому завданню і замислу бою та забезпечувався:

1. Своєчасним маневром силами та засобами артилерії, виведенням військових частин, підрозділів з-під вогню та ударів;
2. Добуванням розвідувальної інформації усіма наявними силами та засобами;
3. Своєчасним зосередженням зусиль на вибраному напрямку, а при необхідності, своєчасною його зміною;
4. Рішучим ураженням противника на всю глибину його бойового порядку;
5. Активними діями підрозділів розвідки та сил спеціальних операцій;
6. Умілим використанням вигідних умов місцевості;
7. Здійсненням маневру;
8. Застосуванням рейдових і обхідних дій;
9. Знищенням розвідувально-диверсійних груп противника (ДРГ);

10. Виконанням усіх заходів інженерного обладнання від усіх видів зброї противника і особливо реактивних систем залпового вогню та засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ), що значно зменшувало втрати.

Переходячи до подій, як відбулися в Україні у 2014 році, слід зауважити, що виконання завдань загальновійськовими підрозділами Сухопутних військ Збройних Сил України в АТО визначаються умовами

виконання заходів, а саме умовами осередкового протиборства з НЗФ, відсутністю стійкої лінії фронту, обмеженістю сил і засобів.

Обстановка, що склалася на початок січня 2015 року в зоні АТО, характеризується як класична оборонна операція. Механізовані підрозділи військових частин переходили до маневреної оборони з підтримкою артилерії, зупиняли наступ противника, який вимушений був перегруповуватися та просити підкріплення. Але, за час його перегруповування, в інтересах ведення маневреної оборони готувався вогонь артилерії на ймовірних напрямках наступу противника. Завдяки здійсненим маневрам на завчасно підготовлені рубежі та втягнення противника у вогневі мішки, завершувався його розгром підготовленим вогнем артилерії.

Крім вогневого ураження, артилерійські підрозділи (самохідні артилерійські підрозділи) в зоні АТО залучалися для артилерійського прикриття підрозділів охорони та оборони базових таборів; артилерійського супроводження колон.

Важливу роль у бойових діях на Сході України відігравали мінометні підрозділи, які здійснювали: ведення боїв в густо забудованій місцевості;

артилерійське прикриття підрозділів охорони та оборони базових таборів та недопущення раптового нападу, з цією метою готувалися рубежі нерухомого загороджувального вогню, вогні по окремих цілях, місцях прихованого підходу до табору (лісосмуги, посадки);

світлове забезпечення по всьому периметру базового табору на максимальну дальність стрільби підготовкою рубежів освітлення та світлових орієнтирів, що надавало можливість періодично або за викликом здійснювати огляд небезпечних підступів до табору.

Необхідно відмітити, що на початку 2014 року значно виросла роль проти батарейної боротьби. Так, артилерійська група (підрозділ) при отриманні вогневого завдання протягом 3–6 хвилин висувалася з району очікування на підготовлені вогневі позиції, виконувала вогневе завдання та поверталася в район очікування, або при необхідності на інші підготовлені вогневі позиції.

Крім артилерійської дуелі, артилерійські підрозділи, які входили до складу блокпостів, також виконували задачі по знищенню живої сили і військової зброї противника в загальній системі вогневого ураження противника при виконанні планових задач.

До здійснення артилерійської підтримки загальновійськових підрозділів на кризових напрямках залучались мобільні артилерійські групи.

Також широко застосовувалось поєднання різних видів вогню та комбінації в способах їх здійснення.

У більшості випадків творчий підхід до вирішення завдань диктувався умовами обстановки. Наприклад, при необхідності вогневого впливу на противника, який знаходився в лісі, застосовувалося вогневе прочісування (площа ділянки, на якій знаходилося НЗФ, складала більш 50 га).

Система вогню вогневого прочісування являла собою своєрідний зосереджений вогонь, який вівся по ділянках можливого розташування противника і з необхідності з одночасним веденням вогню по рубежах загороджувального вогню на напрямках можливого відходу противника.

Також з метою супроводження колон, які забезпечували життєдіяльність блокпостів під час блокування НЗФ, в АТО застосовувались вогневі коридори.

Система вогню артилерії при цьому включала:

ділянки зосередженого вогню дивізіонів або декількох батарей по імовірних місцях знаходження противника та висотах, які мали пануючу перевагу;

вогонь батарей або взводів по імовірних місцях розташування окремих вогневих засобів противника;

рубежі загороджувального вогню на напрямках можливих дій або провокацій противника.

Для зручності управління всі цілі, які заплановані до ураження одночасним або послідовним веденням вогню, об'єднувались у ділянки вогневого коридору.

На початку АТО, в 2014 році, при проведенні спеціальних операцій з ліквідації баз бойовиків, оволодінні населеними пунктами, великими вузлами опору, як правило, проводилося їх попереднє блокування.

Спосіб вогневого блокування включав рубежі загороджувального та ділянки зосередженого вогню дивізіонів та вогню батарей на можливих напрямках атак противника і підходів його підсилення, по місцях розташування оборонних позицій і позицій вогневих засобів, а також по районах зосередження живої сили противника.

Щодо застосування танкових підрозділів в зоні АТО, можна відмітити, що вони активно використовували у боях уже відомий прийом, коли танки по черзі виходили на вогневі позиції і вели вогонь в режимі “серія”, після чого швидко йшли в укриття.

Так, у боях на взводних опорних пунктах застосувались танкові підрозділи способом “вогневої каруселі” з вогневою підтримкою артилерії.

Танкові підрозділи активно застосовувались для блокування населених пунктів, зайнятих НЗФ, та підтримки піхотних підрозділів під час їх звільнення від противника.

Вогонь артилерії тривав до підходу загальновійськового резерву (танкового взводу) та з його виходом на вогневий рубіж припинявся для проведення зміни вогневої позиції. У цей час танковий взвод вів вогонь по ДРГ. Зі зміною вогневих позицій артилерійська батарея, за командою з командного пункту, поновлювала ведення вогню. За результатами вогню артилерії, вогню танків та стрілецької зброї противник втрачав до 70–80% у особовому складі та техніці.

Основними складовими успішних бойових дій в період 2014–2016 рр. у зоні АТО стали:

чітка взаємодія між загальновійськовими підрозділами, що оборонялися на опорних пунктах, артилерійськими підрозділами, які підтримували вогнем, та загальновійськовим резервом;

точне визначення координат противника для ведення вогню артилерійськими підрозділами та уміле коректування вогню з опорних пунктів;

ведення безперервного вогневого ураження по противнику, що не надавало їм змоги провести маневрування та здійснити вихід з бою.

У ході виконання завдань в АТО військові частини, підрозділи ЗС України набули значний досвід, який наразі узагальнюється та використовується в інтересах підготовки військ.

У цілому, можна виділити такі напрями розвитку способів тактичних дій загальновійськових підрозділів Сухопутних військ за досвідом проведення антитерористичної операції на Сході України:

розроблення теоретичних положень щодо змісту та способів ведення антитерористичних дій;

як форми ведення збройної боротьби поряд із воєнними та миротворчими діями;

удосконалення способів штурму населених та опорних пунктів, які зайняті НЗФ;

розвиток поглядів на систему охорони та оборони базових таборів, районів зосередження, пунктів постійної дислокації (ППД);

удосконалення способів ведення контрзасадних та засадних дій;

розвиток способів атак підрозділами армійської авіації об'єктів та захисту вертольотів при виконанні завдань у густо заселених районах;

розроблення способів ведення боротьби з безпілотними авіаційними комплексами противника;

удосконалення способів ведення пошуково-ударних дій;

розроблення тактичних прийомів деблокування військових частин, підрозділів у ППД та під час пересування по території із нестабільною воєнно-політичною обстановкою.

Як висновок, з досвіду ведення АТО можна прогнозувати характерні риси бою майбутнього:

бойові дії будуть являти собою стримуючо-стабілізуючі дії, тобто це буде розосереджена оборона, що створюється на широкому фронті за осередковим принципом. Її основу будуть складати окремі опорні пункти та базові табори з круговою системою вогню і загороджень, мережі вузлів опору і опорних пунктів, рухомих засад, вогневих мішків, вогневих точок, які кочують, сторожових застав і блокпостів;

сутність наступу напевно буде проявлятися у таких формах дій, які не передбачатимуть прорив оборони, створення ударних угруповань, атаки на суцільному фронті. Знищення противника може проводитися по схемі: дальнє вогневе ураження – вогневий удар у ближній зоні – короткочасна атака;

умови осередкового протиборства, відсутність стійкої лінії фронту, обмеженість сил і засобів для вирішення бойових завдань накладуть свій відбиток на побудову бою. Характерним буде створення ротних, батальйонних тактичних груп за цільовим призначенням;

тактичні групи і загони за цільовим призначенням будуть створюватися для проведення розвідувально-пошукових, рейдових, блокувальних, штурмових дій, здійснення обходів, охорони комунікацій, бойового супроводження колон тощо.

*Переверзін Ю. П., к.військ.н., доцент
Інститут державного управління у сфері
цивільного захисту, м. Київ*

ВПЛИВ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ НА ПІДГОТОВКУ КАДРІВ ДЛЯ ЄДИНОЇ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Указом Президента України від 12.03.2015 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року “Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України” для ДСНС України визначене завдання “невідкладно посилити підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, забезпечити проведення для органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій навчання керівного складу і фахівців, діяльність яких пов’язана з організацією і здійсненням заходів із питань цивільного захисту”. Виконання даного завдання потребує комплексного підходу до вивчення питань щодо підготовки кадрів у сфері цивільного захисту (ЦЗ).

Постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410 “Про створення єдиної системи військової освіти”, відповідно до Конституції України, законодавчих актів України з питань оборони та національної безпеки, з урахуванням досвіду підготовки військових фахівців в Україні та зарубіжних країн, було затверджено Концепцію військової освіти в Україні та заходи щодо її реалізації, перелік вищих навчальних закладів, що входять до єдиної системи військової освіти, Положення про підготовку військових фахівців у вищих навчальних закладах єдиної системи військової освіти.

При цьому необхідно звернути увагу на те, що підготовку начальницького складу для сфери ЦЗ, а також навчальні заклади, що її здійснюють, також було віднесено до єдиної системи військової освіти. Основні положення даної постанови, що заслуговують найбільшої уваги у контексті розгляду даного питання, на наш

погляд, наступні:

єдина система військової освіти як складова частина державної системи освіти України призначена для підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів для підрозділів, частин, з'єднань Збройних Сил, МВС, Національної гвардії, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби, МНС та НКАУ;

військова освіта являє собою ступінчасту систему безперервного навчання військових фахівців від початкової військової підготовки молоді до навчання офіцерів оперативно-стратегічного рівня. Принципи ступінчастої безперервної освіти реалізуються в системі підготовки військових фахівців для призначення на посади тактичної, оперативно-тактичної та оперативно-стратегічної ланок Збройних Сил та інших військових формувань України. Встановлюються такі рівні підготовки військових фахівців за призначенням: тактичний, оперативно-тактичний, оперативно-стратегічний.

Процес створення єдиної системи військової освіти та її розвиток передбачав три етапи: перший етап – 1997–1998 роки, другий етап – 1999–2000 роки та третій етап – після 2000 року.

На практиці, визначені цією постановою вимоги щодо “єдиної системи військової освіти” у повному обсязі не реалізовані і дотепер. До основних причин, які не сприяли створенню єдиної системи військової освіти, можуть бути віднесені наступні: вимоги до військової освіти, особливо з питань що стосуються принципу її ступінчастості та безперервності, не були враховані та закріплені Законами України “Про освіту” (№ 1060-ХІІ від 23 травня 1991 року) та “Про вищу освіту” (№ 2984-ІІІ від 17 січня 2002 року); в системі визначених суб’єктів забезпечення національної безпеки не було відпрацьовано уніфікованої системи кваліфікаційних вимог до посад за рівнем освіти; постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2007 р. № 646 “Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших органів, утворених Кабінетом Міністрів України” була ліквідована Координаційна рада з питань військової освіти; відбувались неодноразові реформи і зміна статусу та повноважень органів управління освітою Міноборони та інших військових формувань України, вищих навчальних закладів в єдиній системі військової освіти.

Таким чином, функціонування військової освіти як єдиної системи було знівельовано, а Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410 “Про створення єдиної системи військової освіти” з 2007 року фактично “забута”. На даний час, при підготовці начальницького складу у системі цивільного захисту принцип ступінчастої безперервної освіти (рівні підготовки військових фахівців за призначенням: тактичний; оперативно-тактичний; оперативно-стратегічний) у більшості випадків підміняється курсами підвищення кваліфікації (на посаду).

У новій редакції Закону України “Про вищу освіту” (№ 1556-VII від 1 липня 2014 року) визначено поняття “вищий навчальний заклад” та “вищий військовий навчальний заклад (вищий навчальний заклад із специфічними умовами навчання)”. Зокрема зазначено, що вищий військовий навчальний заклад (вищий навчальний заклад із специфічними умовами навчання) – вищий навчальний заклад державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад’юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері ЦЗ.

Таким чином, на законодавчому рівні визнається, що підготовка кадрів для військових формувань, правоохоронних органів, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, у тому числі і ДСНС України, містить більш широкий зміст та має відмінності від поняття “здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей”, що достатньо і притаманно для інших сфер діяльності держави та здійснюється цивільними вищими навчальними закладами.

Підсумовуючи, слід зазначити, що виконання вимог Ради національної безпеки і оборони України щодо посилення підготовки кадрів сфери ЦЗ потребує перегляду існуючої або створення нової моделі підготовки, яка:

за своєю структурою та змістом програм підготовки забезпечить ступінчасту систему безперервного навчання, єдине керівництво та взаємодію всіх складових сектору безпеки і оборони;

буде невід’ємно взаємопов’язана з кадровим управлінням кар’єрою не тільки начальницького складу, але і державних службовців, керівників та спеціалістів органів управління та їх структурних підрозділів в ДСНС України;

забезпечить дієвість принципу щодо відповідності наявної освіти займаній посаді. Наявність відповідної освіти та (або) підвищення кваліфікації (курсової підготовки) на певну посаду має стати обов’язковою умовою для призначення на посаду (обіймання посади) керівних кадрів та фахівців інших центральних органів (органів) виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, діяльність яких пов’язана з організацією і здійсненням заходів із питань цивільного захисту.

Резнік В. І., к.і.н., с.н.с.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ОПЕРАТИВНЕ КОМАНДУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ ВІЙСЬК (СИЛ) “ДОНЕЦЬК”: СКЛАД ТА МОЖЛИВОСТІ

Аналіз вітчизняних відкритих джерел дозволяє зробити висновок, що у вітчизняному медійному середовищі доволі широко розповсюджене зневажливе і вкрай поверхнєве ставлення до військових формувань, які протистоять Збройним Силам України на сході держави. Якщо підсумувати загальну тональність чисельних публікацій, то складається враження, що противником українських військ є скупчення кримінальних елементів, які, в той же час, незрозуміло в який спосіб тривалий час утримують під своїм контролем обширну територію, яка має стратегічне значення для нашої держави, успішно ведуть оборону, відбиваючи спроби Збройних Сил України повернути її, застосовуючи при цьому сучасні засоби і способи ведення збройної боротьби. Таке ставлення, на нашу думку, свідчить про недооцінку противника, а, отже, що можна вважати грубою помилкою в оцінці обстановки. Здоровий глузд та весь опит веденні війн свідчить, що невірна оцінка обстановки, зокрема й помилки в оцінці противника є важливою передумовою прийняття невірних рішень. Крім того, суспільству, основна маса якого складається з людей, які не є фахівцями в галузі воєнного мистецтва, важко пояснити, чому силові структури України не можуть впоратися з якими б кримінальними елементами, як би їх не підтримували суміжні держави. Вважаємо доцільним внести певну ясність в питання щодо складу та можливості угруповання незаконних збройних формувань (а з точки зору вітчизняного законодавства вони мають саме такий статус), що розгорнуто в неконтрольованих українською владою районах Донецької області. Автор спирався при оцінюванні цього угруповання на відкриті публікації та свій особистий досвід виконання завдань у складі угруповання сил і засобів антитерористичної операції в першому півріччі 2016 року.

Угруповання незаконних збройних формувань (НЗФ) на території Донецької області зведене в оперативне командування (ОК) “Донецьк”. ОК “Донецьк” утворене на базі 1-го армійського корпусу “Народної міліції Донецької Народної Республіки” на початку 2016 року. При цьому значних змін структура цього угруповання не зазнала.

До складу ОК “Донецьк” входять:

бригади:

- 1 окрема мотострілецька бригада (омсбр) “Слав'янська” (штаб – м. Комсомольське);
- 3 омсбр “Беркут” (м. Горловка);
- 5 омсбр “Оплот” (м. Донецьк);
- 100 омсбр (м. Донецьк);
- окрема артилерійська бригада (оабр) “Кальміус” (м. Донецьк)

полки:

- 9 окремий мотострілецький полк (м. Новоазовськ);
- 11 омсп (м. Макіївка)

окремий комендантський полк (м. Донецьк)

окремі батальйони (дивізіони), роти:

- окремий танковий батальйон – 1;
- окремий батальйон спеціального призначення – 2;
- окремий розвідувальний батальйон – 1;
- окремий зенітно-ракетний дивізіон – 1;
- частини охорони, тилового і технічного забезпечення;
- батальйонів територіальної оборони – 5;
- окрема рота РЕБ – 1;
- окрема інженерно-саперна рота – 1.

На відміну від 2014 року, ці назви повністю відповідають структурі і завданням даних військових “організмів” у звичному для нас розумінні. Так, омсбр складається з 3-х мотострілецьких і одного танкового батальйонів, чисельність особового складу, озброєння і військової техніки яких відповідають стандартам Збройних Сил РФ, бригадній артилерійській групі у складі 3-х дивізіонів (гаубичного – 12–24 122-мм гаубиць Д-30), гаубичного самохідного (12–24 122-мм СГ 2С1), реактивного (до 24 БМ-21) та окремої протитанкової батареї; зенітно-ракетного дивізіону, підрозділів бойового, технічного і тилового забезпечення. Міномети калібром 120 і 82-мм перебувають на озброєнні мотострілецьких батальйонів. Танковий батальйон складається з 4-х танкових та однієї мотострілецької роти (загалом до 40 танків та 10–12 БМП), що дозволяє командирю бригади використовувати його як при веденні наступальних дій, вводючи його в прорив на напрямку головного удару, так і в обороні в якості маневреного резерву та для організації контрудару бригади.

Окрема артилерійська бригада має на озброєнні причіпні та самохідні гаубиці калібром 152-мм, дивізіон гармат калібром 152-мм, реактивні та протитанкові дивізіони, підрозділи бойового, технічного та тилового забезпечення. Така структура в цілому відповідає структурі армійської (корпусної) оабр, відомої ще з радянських часів, та дозволяє вирішувати завдання за призначенням.

Слід звернути увагу на структуру окремого танкового батальйону (отб), що перебуває у прямому підпорядкуванні командувача ОК. Крім чотирьох танкових рот, до цього складу входять дві мотострілецькі роти, батарея 122-мм СГ 2С1, підрозділи бойового, технічного і тилового забезпечення. В разі необхідності отб може бути посилений, що дозволяє використовувати його в першу чергу як основи контрударного угруповання ОК. При веденні наступальних дій він також може посилити угруповання ОК на напрямку головного удару, проте глибину такого наступу не слід переоцінювати.

Оперативна побудова військ ОК “Донецьк” характеризується значною глибиною, перекриттям основних комунікацій, прикриттям батальйонними районами оборони та окремими ротними опорними пунктами важливих об’єктів, напрямків, населених пунктів тощо. Така оперативна побудова свідчить скоріш про намір вести оборонну операцію шляхом ведення маневреної оборони. Кількість і склад інших окремих батальйонів, дивізіонів та рот також недостатні для ведення активних наступальних дій, проте дозволяють успішно вирішувати оборонні завдання. Активні наступальні дії на велику глибину без значного посилення з боку з’єднань і частин ЗС РФ в такому складі малоймовірні. В той же час переформування 1 АК в оперативне командування може свідчити про те, що даному угрупованню можуть ставитися завдання не лише оперативно-тактичного, але й оперативного розмаху, що може свідчити про наміри протилежної сторони згодом наростити свою чисельність і перейти до більш активних, наступальних дій. Така можливість обмежується, на нашу думку, не стільки воєнно-технічними та воєнно-економічними факторами, скільки міркуваннями політичного характеру.

Інформація, яка поступає, свідчить, що війська ОК “Донецьк” ведуть активну бойову підготовку, відпрацьовуючи дії як в обороні, так і в наступі, питання вогневого ураження в різних умовах, відпрацьовують взаємодію, ведення вогню артилерії із застосуванням сучасних засобів управління та розвідки. В цьому процесі, очевидно, активно беруть участь військовослужбовці ЗС РФ.

Таким чином, говорячи про ОК “Донецьк”, необхідно розуміти, що ми маємо справу з як мінімум повноцінним оперативно-тактичним об’єднанням, здатним своїми силами вирішувати в обороні завдання до оперативного розмаху, а в наступі – оперативно-тактичного. Сприймати противника як “банди”, які можна розігнати за пару днів – в корні невірно. Така недооцінка противника може призвести до згубних наслідків, прикладів чому, на жаль, достатньо.

*Середенко М. М.,
Радзіковський С. А.,
Кізло Л. М.*

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ПРИНЦИПИ, ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗАСТОСУВАННЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК У КОНФЛІКТАХ СУЧАСНОСТІ. ЇХ РОЛЬ, МІСЦЕ ТА ЗАВДАННЯ

Збройний конфлікт, який відбувається сьогодні на Сході України, став справжнім випробуванням здатності Збройних Сил (ЗС) та інших військових формувань (ІВФ) виконувати свої завдання щодо захисту держави.

Аналіз досвіду проведення антитерористичної операції (АТО) на території Донецької та Луганської областей свідчить, що відсоток залучення Сухопутних військ (СВ) ЗС України зростає. Відповідно зростають і вимоги щодо форм і способів їх застосування, визначення ефективності ведення бойових дій (застосовуючи наукові підходи), раціонального складу військових частин і підрозділів, які виконують бойові завдання, що є необхідною умовою для успішного планування та ведення операцій.

Основною формою застосування військових формувань СВ та правоохоронних органів (ПрО) на стратегічному рівні визначено антитерористичну операцію. Однак досвід проведення зазначеної операції показує, що її зміст не повною мірою відповідає визначеній формі. За своїми метою, завданнями, способами застосування військ АТО має ознаки стабілізаційної операції. До таких висновків вище керівництво Генерального штабу та СВ ЗС України прийшли після двох років ведення бойових дій, порівнявши завдання АТО та завдання стабілізаційної операції, більшість яких є подібними.

Важливою рисою, яка підтверджує цей висновок, є форми та способи ведення бойових дій СВ тактичного рівня, що застосовуються в межах АТО та за своєю сукупністю також більше відповідають стабілізаційній операції. Основні зусилля військ оперативних тактичних угруповань (ОТУ) зосереджені на стабілізації лінії зіткнення сторін, відбитті атак незаконних збройних формувань (НЗФ), недопущенні витіснення сил АТО із зайнятих опорних пунктів та їх обходу.

Характерним способом застосування частин (підрозділів) у ході стабілізації обстановки та її підтримання в районі проведення АТО можна вважати одночасне виконання завдань щодо охорони та оборони державного кордону, важливих об’єктів і комунікацій, ізоляції району проведення АТО, боротьби з диверсійно-розвідувальними силами (ДРС) противника та НЗФ, охорони та супроводження колон (транспортів). При цьому для вирішення зазначених завдань частинами (підрозділами) СВ застосовуються різноманітні способи дій, основними з яких є: патрулювання місцевості; несення служба на блокпостах, контрольно-перепускних пунктах; влаштування секретів, засідок та заслонів; пошук, супроводження, блокування і знищення ДРГ

противника і окремих груп НЗФ під час переходу ними державного кордону та проникнення в глибину держави; пошук, прочісування можливого району дій ДРС противника та НЗФ, завдання вибіркових точкових вогневих ударів по місцях їх розташування, баз.

Упродовж літнього періоду 2016 року обстановка в районі проведення АТО залишалася складною та має тенденцію до загострення у будь-який момент, на окремих напрямках. Незважаючи на домовленості, які були досягнуті у цьому році у Мінську, НФЗ за підтримки підрозділів регулярних ЗС РФ використовують задеклароване перемир'я для перегруповання сил і засобів, створення угруповань військ, відновлення ОВТ, поповнення запасів МТЗ, а також проведення заходів оперативної та бойової підготовки. Разом з цим противник не полишає намірів у будь-який момент відновити штурмові дії для розширення підконтрольних територій. Продовжуючи обстріли позицій наших військ, його основні зусилля зосереджуються на активізації розвідки, у тому числі і з використанням БПЛА, проведенні диверсійно-розвідувальних заходів, мінуванні місцевості як на лінії зіткнення, так і в тилу підрозділів першого ешелону сил АТО, перевірці міцності нашої оборони шляхом проведення наступальних дій на окремих напрямках.

У зв'язку з цим, як було зазначено вище, у формі стабілізаційної операції “режим вогню” обумовив необхідність переходу наших військ від маневреної оборони, рейдових та штурмових дій до виконання завдань. Механізовані (мотопіхотні) бригади, продовжуючи утримувати опорні пункти (ОП) на лінії розмежування, зосереджують свої зусилля на забезпеченні контролю території у межах смуг їх відповідальності. Умови обстановки дозволили за рахунок зменшення чисельності опорних пунктів посилити охорону та оборону важливих об'єктів і комунікацій, створити резерви сил і засобів.

Разом з цим в організації оборони існує низка проблемних питань, невирішення яких значно ускладнить виконання завдань у разі загострення обстановки. У кожній бригаді створено систему оборонних рубежів, смуг і позицій та відповідний бойовий порядок. Але більше року бойові дії ведуться на рівні лише взводів та рот. Бойові завдання виконуються окремо у взводних (ротних) ОП, без об'єднання їх у батальйонні райони оборони. Це призвело до того, що командир бригади вимушений здійснювати управління безпосередньо взводами та ротами, а не бригадою у цілому в єдиній смузі, практично виключаючи з цього процесу командирів рот та батальйонів. Тому найближчим часом, в умовах перемир'я, необхідно уточнити бойові порядки бригад, райони розміщення ОП на місцевості для забезпечення оперативного та безперервного управління підпорядкованими підрозділами, створити мобільні резерви (броньовані групи).

Водночас слід зауважити, що воєнно-політичне керівництво РФ не відмовляється від реалізації стратегічних цілей відносно України, а лише змінює тактику дій. З боку Росії слід очікувати здійснення збройних провокацій проти сил АТО. З огляду на безвідповідальність та непередбачуваність режиму РФ, а також у разі зриву мирних домовленостей Росія може розпочати бойові дії з метою розширення підконтрольних територій до меж адміністративних кордонів Донецької і Луганської областей.

Дослідження досвіду застосування тактичних угруповань СВ ЗС України свідчать про істотні трансформації характеру загальновійськового бою, прийомів і способів ведення бойових дій формуваннями СВ. Основними принципами застосування СВ у конфліктах сучасності є зближення бойових і не бойових форм дій, стирання відмінностей між ними; поступовий перехід формувань СВ до тактики дій спеціальних операцій; ведення дій невеликими за складом підрозділами, батальйонними (ротними) тактичними групами (БТГр, БТГр); ведення бойових дій з окремих, часто ізольованих напрямків за наявності значних розривів у бойових порядках і проміжків в оперативній побудові угруповань наземних сил; підвищення значення організації і здійснення тилового, технічного та медичного забезпечення; поява якісно нових функціональних елементів побудови військ; вдосконалення тих, що існують і розробка нових форм застосування СВ і засобів ураження.

Основну увагу передбачається приділяти захопленню і утриманню ініціативи, веденню бойових дій на значну глибину, маневру з метою завдання ураження першому і подальшим ешелонам противника, організації ретельної розвідки.

*Слюсаренко А. В., к.і.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ФУНКЦІЇ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ В АЛГОРИТМІ “ГІБРИДНОГО” ПРОТИСТОЯННЯ

Принципові якісні зміни, що відбулися на межі ХХ і ХХІ століть у концептуальних засадах, структурі, стратегії і тактиці, формах і методах військово-політичного протистояння між сучасними державами та їх блоками, державами та неурядовими формуваннями тощо, стали наслідком радикальних змін у співвідношенні сил на міжнародній арені, хаотизації міжнародних відносин, появи нових видів летального та нелетального озброєння, інноваційних технологій конструювання й знищення соціальних спільнот, набуття сучасною війною (конфліктними відносинами) всеосяжного характеру.

Подібне протистояння (одним із синонімів якого є “війни шостого покоління”) в своїй концептуальній основі спрямоване на деморалізацію противника, дистанційний підрив (переважно невійськовими й “неконтактними” методами) його спроможності до оборони й захисту національних інтересів у цілому, примушення його до капітуляції, відмови від реального державного суверенітету та готовності до нав'язування

йому вигідної перемогою моделі зовнішньої та внутрішньої політики, відповідного коригування суспільно-економічного ладу та духовно-культурної сфери.

В останні роки своєрідною “воєнно-інтелектуальною модою” стало застосування для дефініювання новітніх явищ протиборства й конфліктності поняття “гібридна війна”. Попри варіативність визначень цього об’єктивно існуючого явища, можна стверджувати, що під “гібридною війною” можна розуміти новітнє військово-політичне явище, тип конфліктів, неформлених у міжнародно-правовому відношенні, які відбуваються із комплексним застосуванням військових та невійськових методів протиборства на основі сучасних технологій деструктивного впливу на суб’єкти державного й суспільного ладу, масову свідомість. У сучасній науці поняття застосовується і як синонім протистояння “асиметричного”, “неконвенційного”, “нетрадиційного”, “дисперсного” тощо типу, і як окреме визначення новітнього типу конфліктності (протиборства).

Однією з істотних ознак асиметричного протиборства є різке зростання значущості й можливостей військ спеціального призначення, спецслужб, створених та керованих державною силовою машиною “повстансько-партизанських” та інших рукотворних іррегулярних формувань.

Виходячи з новітніх викликів безпеці України, серед основних і першочергових (до кінця 2017 р.) завдань розвитку сектору безпеки і оборони України “Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України”, затвердженої Указом Президента України від 14 березня 2016 р. № 92, передбачалося створення Сил спеціальних операцій (ССО) як окремого роду військ. Правову основу для цілеспрямованого створення “елітних військ” української армії став прийнятий 7 липня 2016 р. Верховною Радою (ВР) України Закон України № 4795 “Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України”, що 26 липня того ж року був підписаний Президентом України.

Реалізація норм цього Закону дасть змогу підвищити бойовий потенціал Збройних Сил України за рахунок наявності у їх складі дієвого інструменту воєнно-силового стримування можливої збройної агресії чи збройного конфлікту, підвищити можливості держави щодо проведення спеціальних заходів, у тому числі поза межами України, дозволить досягати воєнно-політичні і воєнно-стратегічні цілі та припиняти конфлікти на ранній стадії виникнення.

Згідно згаданого Закону України, основною формою застосування ССО виступають *спеціальні операції* – операції, що проводяться спеціально організованими, навченими та озброєними військовими або іррегулярними силами для досягнення воєнних, політичних, економічних чи інформаційних цілей нетрадиційними військовими засобами у зайнятих противником чи політично нестабільних районах.

На нашу думку, визначення концептуальних засад розбудови вітчизняних ССО потребує усвідомлення їх функціонального місця в алгоритмі “гібридного” протистояння. Виходячи із новітнього світового досвіду локальних війн та нетрадиційних форм протиборства, можна стверджувати, що в умовах неконвенційного протистояння основними функціями та завданнями ССО стануть:

- здійснення спеціальної розвідки в інтересах власних військ та інших суб’єктів протистояння;
- виведення з ладу систем державного та військового управління противника;
- знищення (захоплення) штабів, важливих військових об’єктів, об’єктів тилу збройних сил тощо;
- паралізування роботи транспорту та життєво важливої інфраструктури;
- проведення диверсійних дій в тилу збройних сил, терористичних актів проти представників командного складу та державного апарату, захоплення у полон воєначальників та командирів;
- проведення спеціальних інформаційно-психологічних операцій для підризу морально-психологічного стану військовослужбовців та населення країни-противника;
- організація, бойова та спеціальна підготовка незаконних (іррегулярних) збройних формувань із числа громадян країни, що стала жертвою “гібридної війни”.

Аналіз сучасних військово-теоретичних поглядів на застосування ССО у війнах (конфліктах) нового концептуального типу дає змогу виокремити основні задачі, які можуть здійснювати “елітні війська”. Зокрема, *на етапі підготовки та розгортання “гібридної війни” ССО здатні:*

- організувати антиурядові виступи, повстанські і партизанські рухи з метою дестабілізації обстановки в окремій країні та повалення її уряду;
- захоплювати або ліквідувати політичних, державних та військових діячів, які здатні відігравати провідну роль в організації відсічі агресії;
- проводити диверсії та акти саботажу;
- збирати розвідувальні відомості політичного, економічного та військово-стратегічного характеру;
- формувати партизанські (повстанські) загони, здійснювати підготовку партизанів (повстанців);
- розгортати партизанські бази;
- захоплювати полонених та заручників;
- проводити психологічні операції, діяти на території іноземної держави у складі антиурядових органів самоврядування.

На етапі ведення повномасштабного неконвенційного протиборства:

- збирати розвідувальні відомості в інтересах угруповань своїх військ на театрі воєнних дій;
- виводити з ладу або захоплювати важливі військові та промислові об’єкти у тилу противника з використанням як звичайної, так і зброї масового ураження;

проводити рейди та влаштовувати засідки у тилу противника;
 виводити з ладу комунікації, системи державного, військового управління та тилового забезпечення;
 наводити високоточну зброю на особливо важливі об'єкти противника з використанням радіо- та лазерних навідників;
 проводити диверсії, терор, акти саботажу та психологічні операції для послаблення тилу, деморалізації особового складу і населення противника;
 виявляти, викрадати або знищувати певні види зброї чи важливі елементи, зразки техніки та озброєння, таємні документи;
 організовувати втечу з полону своїх військовослужбовців та цивільного персоналу;
 проводити пошуково-рятувальні операції.

Слюсаренко П. М., к.і.н., с.н.с.

*Національний університет оборони України
 імені Івана Черняхівського, м. Київ*

“ГІБРИДНА ВІЙНА” В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Упродовж останніх років у науковому дискурсі дедалі частіше використовується поняття “гібридна війна”, що власне пов'язано зі зміною сутності конфліктності в сучасному середовищі міжнародної безпеки.

Україна сьогодні веде активну боротьбу з Російською Федерацією за свою територіальну цілісність в умовах саме “гібридної війни”. Специфічність цього нового різновиду війни спонукає до всебічного, ретельного вивчення її сутності і змісту.

Власне саме окреслення “гібридної війни” є достатньо дискусійним у фаховій літературі. Складність, новизна, багатоманітність цього явища зумовлюють певну варіативність дефініцій. Серед українських науковців до даної проблеми зверталися: В. Горбулін, О. Курбан, Є. Магда, В. Ткаченко, М. Требін, Л. Чекаленко та інші. Серед зарубіжних дослідників можемо назвати М. Міллера, А. Раца, Ф. Гоффмана та інших.

На сьогодні визначенню поняття “гібридна війна” та його змісту присвячено чимало коментарів експертів та науковців. Так, в інтерв'ю на “Радіо Свобода” колишній радник з питань безпеки при ООН і НАТО, член верхньої палати парламенту Нідерландів, генерал-майор у відставці Франк ван Каппен, коментуючи події в Україні, дав таке визначення змісту цього поняття: “Гібридна війна” – це поєднання класичного способу ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, що веде “гібридну війну”, проводить операцію з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що зобов'язана додержуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, міжнародних домовленостей з іншими країнами. Усю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань”.

Неможна не погодитися і з тим, що “гібридна війна” – засіб протистояння, який поєднує в собі різноманітний комплекс інструментів політичного, економічного, військового та ідеологічного характеру.

Генерал НАТО А. Вершбоу в доповіді у травні 2015 р., описуючи дії РФ щодо України, мовить про нову форму “гібридної війни”, яка “поєднує військове залякування, замасковану інтервенцію, таємні поставки зброї та систем озброєння, економічний шантаж, дипломатичну нещирість і маніпуляції засобами масової інформації з прямою дезінформацією”.

Нейтан Фраер із Центру стратегічних і міжнародних досліджень був однією із ключових осіб, котрі визначили загрози, які містить у собі “гібридна війна”: (1) традиційні; (2) нестандартні; (3) катастрофічний тероризм; (4) підривні, коли використовуються технології для протидії перевазі у військовій силі.

Полковник армії США Джек МакКуен визначив “гібридну війну” як основний метод дій в асиметричній війні, що ведеться на трьох вибіркових видах поля бою: (1) серед населення конфліктної зони; (2) тилового населення; (3) міжнародного співтовариства.

Співробітник центру стратегічних досліджень при Університеті національної оборони (США) Ф. Гоффман стверджує, що: “Розмивання режимів війни, розмивання, тих, хто веде війну, залучення технологій продукує різноманітність та складність, того, що ми називаємо “гібридною війною”. “Гібридні війни” можуть бути проведені країнами та різними недержавними суб'єктами. Вони включають низку різних режимів ведення війни, в тому числі конвенційних можливостей, нерегулярної тактики та формацій, в тому числі терористичних актів не вибіркового насильства та примусу, і кримінальний безлад. Ця мультимодальна діяльність може бути проведена шляхом окремих вузлів, або навіть тим же блоком, але, як правило, оперативно і тактично спрямовується і координується в рамках театру бойових дій з метою досягнення синергетичного ефекту”.

У свою чергу, Майкл Міллер таким чином характеризує “гібридну війну” – використання традиційних і нетрадиційних шляхів, що означає: будь-яку комбінацію державних і недержавних суб'єктів у межах одного театру бойових дій.

Українські науковці В. В. Власюк, Я. В. Карман, проаналізувавши поняття “гібридна війна”, дійшли до висновку, що воно означає сучасний вид війни, де в конфлікті використовуються різноманітні засоби нападу та оборони держав, що виходять за рамки конвенційно-визначених варіантів та видів ведення війни.

Н. М. Волошина, О. Ф. Прилипка, О. О. Місяць пропонують ще один варіант визначення “гібридної війни” – “сукупність заздалегідь підготовлених та оперативно організованих дій військового, дипломатичного, економічного та інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних політичних цілей”.

Отже, таке явище як “гібридна війна” хоча й не є новим, але досі не устатковане в міжнародному праві. У зв’язку з цим відсутній чіткий механізм вирішення таких типів конфліктів, що й ускладнює сьогодні процеси боротьби Української держави за суверенітет і територіальну цілісність.

Стадник В. В., к.соц.ком.,

Єфімов Г. В., к.держ.упр., с.н.с.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СКЛАДОВИМИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ПРИ ВИКОНАННІ ЗАВДАНЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ

При відпрацюванні питань удосконалення системи управління складовими сектору безпеки і оборони (СБО) щодо забезпечення воєнної та національної безпеки держави, на наш погляд, необхідно в першу чергу звернути увагу на управління діями різновідомчих формувань під час їх участі у стабілізаційних, специфічних діях військ (сил) та у спеціальних протидиверсійних операціях, які притаманні правовому полю організації та ведення територіальної оборони (ТрО).

Необхідність спрямування акценту саме на цей напрям підтверджується характером воєнних дій в Криму та на сході країни. Практичне виконання заходів та завдань територіальної оборони в умовах ескалації конфлікту з Російською Федерацією (РФ) засвідчили про практичну розбалансованість як системи управління, так і загалом функціонування так до кінця і не створеної системи ТрО в державі. Залишається низка нерозв’язаних питань і суперечностей щодо визначення сутності категорії “територіальна оборона”, її організації та ведення, місця в загальній системі забезпечення оборони держави, організації управління виконанням заходів ТрО, особливо при проведенні АТО на сході України.

У зв’язку з цим вважаємо, що при дослідженні проблем організації та функціонування системи управління територіальною обороною перш за все слід дати остаточні відповіді на наступні питання: що уявляє собою сама система ТрО в умовах неоголошеної війни з РФ (відповідно необхідне уточнене визначення її сутності, мети та основних завдань територіальної оборони в сучасних умовах); виконання яких оборонних завдань покладатиметься на систему ТрО, які складові сектору безпеки і оборони залучаються до виконання визначених завдань системі ТрО; які органи управління доцільно використовувати (створювати) в системі ТрО, їх організаційно-штатна структура, кількість і склад робочих (оперативних) груп на пунктах управління; яка система зв’язку та АСУВ(С) повинна використовуватися в системі ТрО. В свою чергу, це вимагає здійснення аналізу існуючої нормативно-правової бази з питань воєнної (національної) безпеки України, її впливу на організацію територіальної оборони, розподілу завдань, функцій і повноважень між суб’єктами управління територіальною обороною. На нашу думку, тільки після відповіді на ці питання можливо сформулювати основні вимоги до функціонування системи управління ТрО держави, а особливо на оперативно-тактичному рівні у смугах відповідальності оперативних командувань (ОК).

Назріла об’єктивна необхідність створення уже в мирний час міжвидової і міжвідомчої системи управління військами (силами) в зоні відповідальності оперативного командування, яка забезпечить єдине (спільне) завчасне планування застосування під єдиним керівництвом командувача оперативного (об’єднаного) командування, за єдиним замислом і планом військ (сил), формувань (органів) інших міністерств і відомств у рамках міжвидової операції оперативного рівня для ліквідації (нейтралізації) збройних конфліктів і ведення бойових дій, підготовка і виконання завдань територіальної оборони та виконання інших спільних завдань; спільну оперативну, бойову, мобілізаційну і спеціальну підготовку військ (сил) з метою навчання і постійного вдосконалення професійних навичок і навченості органів управління і військ (сил), військових формувань і органів при веденні територіальної оборони і інших дій; тісну взаємодію всіх військ (сил), формувань (органів) при виконанні завдань антитерористичної діяльності, забезпечення виконання заходів правового режиму надзвичайного стану при ліквідації (нейтралізації) внутрішнього і прикордонного воєнних конфліктів; упорядковане і централізоване управління переведенням військ (сил) з мирного на воєнний час.

Стасюк Ю. М.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСІБ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ

Основною ознакою будь-якої цивілізованої держави є турбота про громадян, які захищають країну зі зброєю в руках. З початком антитерористичної операції на Сході України у суспільстві виник запит на добровольчі формування. Осіб, які входили до них, умовно можна поділити на дві групи. До першої відносилися ті, які перебували у добровольчих формуваннях, що увійшли до складу ЗС України, та інших військових формувань, утворених відповідно до Законів України. Другу групу склали добровольці із “Добровольчого українського корпусу”.

На осіб, які належали до першої групи, поширюється низка законодавчих актів України, що стосуються соціально-правового захисту військовозобов’язаних, резервістів ЗС України та інших військових формувань в особливий період та їхніх членів сімей. Зокрема, символічною є постанова Верховної Ради України від 16 квітня 2014 року № 1215-VII, в якій проголошено, що військовослужбовці, які відстоюють суверенітет і територіальну цілісність країни, будуть захищеними з боку держави, та зроблено заклик до громадян стати на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Якщо соціально-правовий захист першої групи є достатньо дослідженим, то така проблематика щодо другої групи добровольців залишається поза увагою дослідників.

Отже, мета статті – дослідити стан соціально-правового захисту щодо осіб добровольчих формувань, які не увійшли до ЗСУ, МВС, НГУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів (далі – особи добровольчих формувань).

На початку АТО стан соціально-правового захисту осіб добровольчих формувань був наступний. У законодавчому полі статус “доброволець” та “добровольчі формування” не було визначено. Жодного нормативно-правового документа, що давав би їм роз’яснення, не існувало. Осіб добровольчих формувань не турбувало питання щодо свого соціально-правового захисту. Не будучи військовослужбовцями, а тільки громадянами країни, вони могли підпадати під захист ст. 3 і ст. 49 Основного Закону України. У цих статтях прописано - найвищою соціальною цінністю в Україні для людини є життя та здоров’я, а також право на безоплатну медичну допомогу для кожного. У разі скрути особи могли розраховувати на отримання безоплатної медичної допомоги та лікування відповідно до статті 8 (ч. 1, 2), 18, 35–35-5, 37, 43 (ч. 2), 78 (п. “б” ч. 1) закону України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII “Основи законодавства України про охорону здоров’я” або сподіватися на волонтерську чи благодійницьку допомогу громадських об’єднань, небайдужих громадян, міжнародних урядових та недержавних організацій.

Однак із збільшенням інтенсивності бойових дій на Сході України у цих формуваннях з’являлись постраждалі. Серед небайдужої громадськості та парламентаріїв України були розпочаті дискусії з проблеми соціально-правового захисту осіб добровольчих формувань і членів їх сімей. Вони спричинили появу змін, доповнень до законодавчих актів та появу нових у правовій сфері держави.

Під тиском громадськості 7 квітня 2015 року Верховною Радою України прийнято доповнення до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” у статтю 6 пунктом 20. У цьому пункті зазначено, що особам добровольчих формувань, які були учасниками АТО, надається статус учасників бойових дій і пов’язані з цим низки соціальних благ. Однак, якщо прискіпливо придивитися, то побачимо, що доповнення до п. 20 стосується тих осіб, якщо формування, в якому вони перебували, з часом інтегрувалось до сектору безпеки України. Таким чином, робимо висновок, що вищезгадане доповнення до закону не стосується осіб добровольчих формувань, які не увійшли до ЗСУ, МВС, НГУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів.

Дотичним є наступний Закон України № 425-VIII від 14 травня 2015 року, в якому присутні зміни до деяких законів України щодо державної підтримки дітей для здобуття професійно-технічної та вищої освіти, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій. Сила цього закону розповсюджується не лише на добровольців, а й на членів їх сімей.

Члени сімей осіб добровольчих формувань, які загинули або пропали безвісти в районі проведення АТО, звільняються від сплати судового збору при поданні заяви до суду про встановлення факту смерті особи. Дане звільнення від сплати введено Законом України від 3 вересня 2015 року № 670-VIII “Про внесення змін до Закону України “Про судовий збір” щодо звільнення від сплати судового збору учасників антитерористичних операцій та членів сімей загиблих”.

Лише в Постанові Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2015 р. № 685 “Про затвердження Порядку надання статусу інваліда війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення” вперше зустрічаємо визнання державою існування осіб, які перебували у складі добровольчих формувань, але в подальшому вони не були включені до складу Збройних Сил, МВС, Національної гвардії та інших утворених відповідно до закону військових формувань та правоохоронних органів, і виконували завдання

антитерористичної операції у взаємодії із ними. Також в ній присутній порядок надання особам статусу інваліда війни та позбавлення його.

Останнім, але не менш важливим є законодавчий акт № 735-VIII від 3 листопада 2015 року. Прийняті зміни Верховною Радою України до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” гарантували виплати одноразової грошової допомоги волонтерам, добровольцям, які захищають незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, та членам сімей загиблих. Розмір виплат зазначено у підпункті “б” п.1 ст.16-2 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”. У частині шостій ст. 15 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” передбачено, що порядок призначення та виплати допомоги визначається Кабінетом Міністрів України.

Таким чином, на початку АТО соціальний правовий захист на осіб, які належали до добровольчих формувань, не розповсюджувався. Незначні позитивні зміни в законодавстві України відбулися у 2015 році, але порівняно з військовослужбовцями соціально-правовий захист добровольців є недосконалим і потребує покращення.

*Трофимович В. В., д.і.н., професор
Національний університет “Острозька
академія”, м. Острог*

“ГІБРИДНА ВІЙНА” ЯК ПРОЯВ РОСІЙСЬКОЇ ГЕОСТРАТЕГІЇ РЕВАНШУ

Прихід до влади вихідця із радянських органів державної безпеки В. Путіна можна вважати початком пошуку офіційною Москвою власної геостратегії реваншу, метою якої є комплекс завдань, ключове з яких – поступове, але неухильне відновлення російської впливовості та значущості на міжнародній арені. На думку українських аналітиків, реагуючи на виклики глобалізації, Росія намагається загальмувати або навіть повернути назад об’єктивні світові процеси, повернутися в омріяне ХІХ ст., відродити “концерт великих держав” і “битву залізних канцлерів”. А якщо це не вдасться – самоізолюватися від прогресу, відгородившись від цивілізованого світу жорстко контрольованою периферією, так званою подушкою безпеки. Саме в цьому справжній сенс концепції “особливого шляху Росії”, її унікальної цивілізації тощо.

Щоб здобути популярність у російському суспільстві, президент РФ у посланні Федеральним Зборам 2005 р. підкреслив: “Маємо визнати, що розпад Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян опинилися за межами російської території”.

Важливою віхою на шляху до реалізації “геостратегії реваншу” стали загальні збори Академії військових наук у січні 2013 р., на яких з доповіддю виступив начальник Генерального штабу Збройних Сил РФ генерал В. Герасімов. Проаналізувавши її, В. Горбулін зробив такий висновок: “В ній було вказано на те, як має розгортатися сучасний воєнно-політичний конфлікт, які елементи в ньому мають бути задіяні та на яких етапах. У доповіді наголошено на зростання ролі невійськових методів тиску на противника, передусім через політичний, економічний і гуманітарний елементи. Інформаційне ж протиборство взагалі визначалося як наскрізна діяльність на всіх етапах конфлікту: його зародження, супроводу і в постконфліктний період. Звертається увага й на “асиметричні заходи”, до яких було зараховано діяльність підрозділів спеціального призначення, розбудову внутрішньої опозиції, а також невпинне зростання інформаційного впливу на об’єкт нападу”.

Оскільки політичний режим В. Януковича демонстрував стійкі авторитарні тенденції, Кремль був упевнений, що ЄС, навіть попри її технічну готовність, не піде на підписання угоди з Україною. Однак у липні 2013 р. стало зрозуміло, що Брюссель готовий до цього кроку, оскільки розглядав асоціацію як інструмент, що здатен загальмувати сповзання України до авторитаризму. Відповідно, з серпня Москва розгорнула потужний тиск на українське керівництво, аби не допустити підписання відповідної угоди в рамках Вільнюського саміту ініціативи Євросоюзу “Східне партнерство”, який мав відбуватися наприкінці листопада 2013 р.

Було проведено декілька зустрічей на найвищому політичному рівні, в ході яких В. Путін не тільки переконував В. Януковича не підписувати угоду з ЄС, але й вимагав приєднати Україну до Митного союзу. 9 листопада 2013 р. російський президент висунув ультиматум.

Утеча президента В. Януковича та його відсторонення від влади означало, що Україна остаточно виходить з орбіти російського впливу. Перед Кремлем постала дилема: змиритися з крахом свого імперського проекту або вдатися до агресії. Вибір було зроблено на користь воєнних аргументів.

20 лютого 2014 р., коли стало зрозуміло, що режим В. Януковича доживає останні дні, Кремль ухвалив рішення про введення в дію плану анексії Кримського півострова.

РФ застосовувала проти України концепцію “гібридної війни”, яка, на думку В. Горбуліна, багато в чому є унікальною зі структурно- функціонального погляду: за формою вона “гібридна”, а за змістом “асиметрична”. Найбільш випукло характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія РФ Криму, а потім – підтримка місцевих радикальних елементів і повномасштабне вторгнення підрозділів російської армії до східних областей України. “І саме масштабне введення військової техніки в різних формах (пряме перекидання

через кордон, завезення через “гуманітарні конвої”), однак при повному запереченні такого введення, істотно відрізняє україно-російський конфлікт від усіх інших... Пріоритетного характеру набули дії російських розвідувально-диверсійних груп, проведення терористичних актів і застосування партизанських методів боротьби із залученням до них т. зв. ополченців з місцевого населення та криміналітету, а також російських найманців. Застосовуються проти української армії і батальйонні тактичні групи російських військ”.

Отже, весною 2014 р., як слушно підмітив В. Грузин, сталася, мабуть, поки що головна подія в ХХІ столітті – зруйнування існуючий світовий порядок. Чотири десятки років європейські країни жили за правилами, які самі запровадили. Головне з них – визнання непорушності кордонів, незалежно від того, справедливо вони склалися чи ні, чи є територіальні претензії до сусіда й чи проживають на території суміжних держав одноплемінники.

Варто наголосити, що 18 березня 2014 р. у зверненні “з нагоди приєднання Криму” президент РФ сформулював основні тези “доктрини Путіна”: баланс сил у світі змінився; вага Заходу у світовій політиці зменшується; міжнародне право не догма, а – набір варіантів, з яких Кремль обиратиме те, що йому вигідно; країни поділяються на сильні та слабкі; територіальна цілісність і суверенітет слабких є полем домовленостей сильних; настав час для кардинальних змін; Росія – окрема держава-цивілізація зі своїми унікальними цінностями і намагатиметься формувати свої правила гри у міжнародній політиці.

Одразу після анексії Кримського півострова Російська Федерація розпочала проти України так звану “гібридну війну”. Мета її полягала в максимальному послабленні противника. Офіційний Київ мав відмовитися від вимог відновлення територіальної цілісності, і відмова ця повинна була виглядати як добровільна. Тільки таким способом Кремль міг позбутися звинувачень у порушенні світового порядку й уникнути санкцій з боку міжнародного співробітництва. На думку С. Кульчицького, розрахунки російського президента на легалізацію анексії Криму було побудовано на піску. Українське керівництво показало, що не схилитиметься перед волею Москви. Друга невдача спіткала В. Путіна, коли за лічені місяці й буквально на порожньому місці постала нова українська армія, яка почала визволяти Донбас від російських найманців. Із третьою осічкою він зустрівся, коли обурення світової громадськості матеріалізувалося у санкції.

Отже, збройна агресія Росії проти України продемонструвала зневагу офіційної Москви до міжнародного права, поставила під загрозу основи системи безпеки, сформованої після Другої світової війни, стала логічним завершенням тривалої “геостратегії реваншу”, яку довго напрацьовували кремлівські очільники. У ході “гібридної” за формою й “асиметричної” за змістом російсько-української війни РФ вдалося окупувати Крим, здійснивши його незаконну анексію, сформувати плацдарм для подальшого наступу на Україну в окремих районах Донецької і Луганської областей, серйозно ускладнити ситуацію в державі. Водночас вона прискорила процес становлення української державності, посилення оборонної та безпекової спроможності України, зруйнувала ідеологему братерства українців і росіян, стала каталізатором об’єднання українського народу, який зі зброєю в руках відстоює своє право на свободу і незалежність, одержуючи певну допомогу від прихильних партнерів і потенційних союзників.

Турчак О. В., д.ю.н., доцент,

Середенко М. М.,

Кізло Л. М.

*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: НАПРЯМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

У сучасних реаліях, аналізуючи ситуацію, що склалася сьогодні на Сході України, можна стверджувати, що як би не називали цей конфлікт – “Антитерористична операція”, “Гібридна війна”, “Уповільнена агресія” або ще як-небудь, від цього він зовсім не перестане бути війною – у повному розумінні цього слова. Можливо в історію ця війна увійде, як “Перша російсько-українська”, або для нас, українців, як “Вітчизняна 2014-го року”, проте – це війна з величезними людськими, економічними, соціальними втратами, яку веде Росія проти України.

Великі війни, які оголошуються заздалегідь і ведуться за військовим шаблоном, відходять у минуле. Процвітаюча держава в лічені місяці або навіть дні може стати ареною запеклих збройних конфліктів, жертвою іноземного втручання і зануритися в хаос гуманітарної катастрофи та громадянської війни.

Сьогоднішня Росія, яка провела реформу армії в 2009 році, втілює в життя доктрину, представлену в 2013 році главою генштабу країни В. Герасимовим. В ній йдеться про те, що країни можуть використовувати пряму військову силу, навіть під виглядом миротворчої діяльності чи врегулювання криз, тільки щоб досягти своїх інтересів. Як стверджує професор міжнародних відносин університету Нью-Йорка Марк Галеотті, у військовому та економічному відношенні Москва зараз має перевагу над усіма країнами пострадянського простору, де і намагається поширювати свої ідеї. Хоча можливість масового військового втручання в справи сусідів істотно обмежені ризиком того, що США, Китай або навіть Європейський Союз виступлять проти РФ. Тому Росія протягом декількох років наращувала спеціальні сили для обмежених інтервенцій. Особливий наголос робився на 12-тисячний контингент спецназу. Як правило, це дуже мобільні війська, які здатні

працювати професійно, рішуче, за необхідністю таємно і за межами Росії. Вже зрозуміло, що Кремль не наважився на масоване вторгнення в Україну, але постійна напруженість на Донбасі може зберігатися ще довгий час. Якщо утримувати на кордонах велику (нехай і на папері) армію, то ніхто не гарантує, що вона буде готова відбити напад. Тим більше постійні мобілізації призводять до того, що все більше фахівців виявляється поза економікою країни.

Отже, військові фахівці провідних країн світу радять Україні зосередити свої зусилля на невеликій і компактній армії, здатній вирішувати будь-які завдання. І тут головним напрямом реформи мають стати три фактори.

Перший – офіцерський склад. Більшість професійних армій в ЄС і США побудовані на принципі висококваліфікованих офіцерів. Саме вони, а не генерали, складають основу армії. Кожен з них має володіти необхідними рівнем знань, навичок, мати високий рівень розвитку розумових і фізичних якостей, емоційну стійкість і витривалість, оскільки їм доводиться приймати рішення в бою й орієнтуватися в багатьох сферах. Цим офіцерам потрібно розуміти не тільки основи тактики, а й розбиратися, наприклад, в електроніці сучасних систем наведення тощо.

Друге – логістика та забезпечення. Дане питання знаходиться в компетенції винятково держави, а для забезпечення армії всім необхідним насамперед потрібно побороти корупцію, яка розрослася у всіх міністерствах оборони країн колишнього СРСР. До того ж, раніше генерали могли наводити статистику, згідно з якою армія налічувала більше 100 тисяч осіб, але, коли було потрібно воювати, виявилось, що воювати було нікому і ні на чому. Може краще взяти приклад з Росії – скоротити чисельність армії до 15–20 тисяч осіб, проте повністю озброївши їх.

Третім фактором реформи може стати концентрація воєнних зусиль на певних родах військ. Можливо не зовсім розумно такій країні, як Україна, думати про відродження свого ядерного арсеналу чи починати будівництво потужного флоту на Чорному морі без належної бази і з нестабільною економікою. Для перемоги в “гібридній війні” варто зосередитися на певному напрямі. В становищі, в якому знаходиться Україна сьогодні, це може бути напрям активного розвитку системи підрозділів швидкого реагування, які здатні воювати з сепаратистами і придушувати бунти, поки ті не розрослися до масштабів усієї країни або обороняться від військ сусідів, які негласно переходять кордон і називають це “військовою допомогою” та “миротворчою операцією”.

Всьому світові зрозуміло, що сучасні армії стають меншими та компактнішими. Епоха великих наступів йде в минуле, тепер важливо, хто перший зуміє мобілізувати, нехай не великі, але добре підготовлені сили.

*Філіпов В. К., к.і.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОТИБОРСТВО В СУЧАСНИХ УМОВАХ. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ РОБОТИ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ

Інформаційно-психологічне протиборство в сучасних умовах – це система узгоджених за часом, напрямками, об'єктами та дозами впливу різноманітних заходів воєнного, політичного, економічного, соціального, пропагандистського, психологічного впливу на свідомість і підсвідомість людей з метою зміни їхніх цінностей, життєвих установок та поведінки.

Контрпропаганда – це єдина, динамічна та ефективна система заходів, яка є складовою частиною пропагандистської діяльності, представляючи сукупність засобів, прийомів та методів, спрямованих на нейтралізацію та розкриття пропаганди противника з метою упередження її можливого негативного впливу на свій особовий склад.

Хоча термін “контрпропаганда” передбачає певні контр-дії, обернену реакцію на вже здійснені кроки конкурентів, розуміти її у такому вузькому значенні, як “зворотні оборонні заходи” невірно. Хоча сам термін припускає саме це.

Сутність контрпропаганди – це активні дії, які розкривають неправдивість, недостовірність, навмисне перекручування фактів пропаганди противника.

Контрпропаганда має наступальні та оборонні компоненти, ведеться на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях, проводиться у період відсутності бойових дій, напередодні їх, упродовж та після бойових дій.

Основним у контрпропаганді є заходи стратегічного рівня, тому що саме вони визначають її сутність та основні напрями реалізації всіх інших складових.

На оперативному рівні головним завданням контрпропаганди є застосування в цілому Збройних Сил у воєнному конфлікті (АТО) чи війні, а також проведення окремих кампаній, битв.

На тактичному рівні вирішуються, в основному, завдання локального характеру.

Контрпропаганда виконує дві функції – застережливу та викривальну. Провідною є застережлива функція, мета якої полягає у формуванні у свідомості людей чіткої ідейної позиції, стійкого імунітету до ідеологічних дій противника, його психологічного впливу.

Викривальна функція полягає у розкритті ідей, стереотипів і пропагандистських штампів, а також поясненні населенню навмисної дезінформації з боку противника.

Методика контрпропаганди складається не в тому, щоб скоріше відповідати на кожну інсинуацію противника, а в умінні чітко розкривати підгрунття, мотиви, технологію неправди і в результаті навчити людей самостійно визначати ідеологічні провокації.

Аналіз показує, що основними напрямками контрпропагандистської роботи в ході проведення антитерористичної операції (АТО) є:

По-перше, завоювання підтримки своїх дій у власного населення та мобілізація військовослужбовців своїх військ на виконання поставлених завдань.

Особлива роль контрпропаганди – це підвищення значення морально-психологічного впливу на населення та особовий склад своїх військ залежить від конкретних дій та рішень вищих державних та воєнних органів і посадових осіб держави. Прикладів існує чимало.

Другий напрям – психологічно тиснути на противника. Основними заходами цього напрямку найчастіше є:

масовані довготривалі вогневі ураження, загроза ракетних обстрілів та застосування високоточної зброї знищення;

дезінформування та інформаційна агресія проти військ та населення противника, введення в оману та дискредитування державного та військового керівництва на всіх рівнях: стратегічному, оперативному, тактичному;

показ фактів дезертирств та здачі в полон, репресій по відношенню до своїх військовослужбовців;

загроза оточення, блокади, переривання шляхів поставки матеріальних ресурсів та зв'язку, діяльність диверсійно-розвідувальних груп;

демонстрація недосконалості бойової техніки та озброєнь, індивідуальних засобів захисту, створення міжнародного осудження та низка інших заходів зі зниження морального потенціалу військ противника.

Третій напрям – боротьба за підтримку дій своїх військ світовою спільнотою, за створення коаліцій держав, виключення або нейтралізація випадків міжнародного осудження. Найбільш загальними заходами в цьому плані є:

низка дипломатичних заходів по створенню через засоби масової інформації подання противника як агресора, поширювача міжнародного тероризму;

дискредитація політичного та державного устрою, звинувачення у порушеннях прав людини та притиснення національних меншин і тому подібне;

для впливу на населення противника в бойових діях військ показували злочинний характер дій бойовиків, їх чисельні злочини по відношенню до місцевого населення, зруйновану економіку, медицину, освіту та інші сфери життєдіяльності.

Особливим напрямом інформаційно-психологічного протиборства є робота із засобами масової інформації та інформаційними мережами (наприклад, Інтернетом), яким належить визначальна роль у формуванні відношення світової громадськості до тих чи інших подій.

У роботі з представниками засобів масової інформації нині застосовуються всі методи: від утримання власних засобів масової інформації до заохочення, підкупу і навіть фізичного знищення журналістів чи технічних засобів інформаційних мереж.

Особлива роль в інформаційно-психологічному протистоянні в сучасних умовах належить світовим інформаційним мережам, в першу чергу Інтернету. Достатньо сказати, що тільки сучасними фахівцями комп'ютерних технологій під час АТО були створені і розміщені в мережі понад тисячі сайтів.

Такі найбільш загальні форми та методи контрпропаганди, інформаційно-психологічного протиборства, які використовуються в ході антитерористичної операції.

Українська контрпропаганда має будуватися за принципом – це правдиве та об'єктивне висвітлення новин та поширення їх на українську та міжнародну аудиторію включаючи РФ. Безперечно, центром контрпропаганди є ЗМІ, завдання яких поширювати інформацію для кожної окремо взятої аудиторії.

Таким чином, на даному етапі розвитку української контрпропаганди ще не до кінця сформована структура і механізми взаємодії між ЗМІ та тими, хто на фронті, між ЗМІ та центральною владою.

В Україні повинен бути створений механізм підготовки спеціальних військових кореспондентів і тільки тоді уся інформаційна машина України зможе працювати на повну потужність, використовуючи при цьому правдиву та об'єктивну інформацію.

*Цюрупа М. В., д.філос.н., професор,
Марценківський В. Т., к.т.н., доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА “ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ” НА СХОДІ УКРАЇНИ

Діалектика суспільно-політичного розвитку України за 25 років її незалежності виявилась таким чином, що її збройна сила стала єдиним гарантом територіальної цілісності та суверенітету у боротьбі з потужним агресором, що розв’язав небачений раніше тип війни – “гібридну війну”.

Для України боротьба у “гібридній війні” стала актуалізована у зв’язку із ескалацією збройного насильства в Донецькій і Луганській областях, де бойовиків самопроголошених республік, які самі не здатні були чинити тривалий опір законній владі, почав підтримувати російський уряд, а підрозділи збройних сил РФ стали брати участь у бойових діях.

Цифри, які характеризують участь військових РФ у “гібридній війні” на Сході України (6–9 тис. осіб, 150–200 танків, 500–600 бойових машин), з воєнно-технічної сторони вказують на збройний конфлікт малої інтенсивності. Боротьба з агресором на Донбасі призвела до загибелі більше 2-х тисяч військових Збройних Сил України, сотень мирних жителів, появи близько 2-х мільйонів біженців, і має такі виміри: політичний, міжнародно-правовий, суто військовий, а також гуманітарний.

Згідно з результатами роботи “мозкових танків” (Tank Thinks), які нараховували майже 8 тис. спеціалістів США у галузі стратегій війни, було запропоновано новий термін “гібридна війна”. Він почав вже “обростати” новими воєнно-політичними характеристиками – “повномасштабна “гібридна війна” і т.д. Судячи з ужитку терміна у сфері міжнародного діалогу, він здебільшого політичний, ніж науковий, що свідчить про актуальність саме аналітичного погляду на сутність модифікації форм сучасних війн, у яких вимушену участь беруть частини і підрозділи Збройних Сил України.

Воєнними теоретиками і політичними аналітиками виявлені такі ознаки:

фактичні збройні акції розпочинаються без формального і навіть неформального оголошення війни, тривають на фоні млявої реакції слабкої міжнародної спільноти, не здатної загнуждати агресора, який зухвало переступає норми права, порушує хиткий стан миру та не зважає на свої зобов’язання щодо міжнародної безпеки;

учасники бойових дій не рівноцінні у соціальному відношенні: з одного боку, це легітимні збройні угруповання, з іншого – суміш різнорідних діючих осіб, серед яких найманці, “ідейні борці” з урядовими силами, заслані загони представників третьої сторони, бойовики, терористи, кримінальні елементи, з якими ми вимушені підтримувати певні відносини і т.п.

у воєнно-технічному плані простежується мішанина класичного способу ведення війни легітимними частинами армій зі збройними діями формувань, які не можна назвати якимось визначеними термінами: партизанські напади, рейди, засідки, обстріли з мобільних установок. Недарма у “ДНР” заявлено про створення підрозділу імені Нестора Махна;

у політичному відношенні це одна із силових форм воєнно-політичного впливу на межі війни і миру, коли слабким державам сильні нав’язують свою волю через використання силового тиску та форм бойових дій збройних угруповань на тлі серйозної загрози самому існуванню України.

З точки зору міжнародного гуманітарного права, коли не оголошено статус збройної боротьби: війна, збройний конфлікт міжнародного або не міжнародного характеру, це ускладнює регуляцію збройних акцій, які не зафіксовані у офіціальних міждержавних відносинах, а Росія відхрещується від участі у подіях на Донбасі. Замість слова “війна” керівництво багатьох країн намагається вживати менш загрозливе “конфлікт”. Тенденція послуговуватися цим терміном впливає з негативних конотацій, пов’язаних з історією війн. Щодо збройно-технічного компонента, вказує директор Інституту Стратегічних досліджень України академік В. Горбулін, це – маневрова війна, партизанські дії, використання елементів тактики терористів, перманентні обстріли військових та цивільних об’єктів, артилерійські дуелі і т.п.

Деякі висновки-рекомендації можна сформулювати з наведених рефлексій. Міжнародно-правова база оцінки модерних війн оновлюється дуже повільно, тому слід покладатись на рішення Гаазького Трибуналу, авторитетних міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, що дають адекватну оцінку діям агресора, тоді як всередині країни окремі регіони України коливались із засудженням дій Росії.

В культурно-цивілізаційному аспекті ці війни не свідчать про прогрес культури збройних змагань, мілітарних практик, а навпаки – демонструють недосконалість сучасної архітектоники міжнародної безпеки, низьку ефективність структур ООН, інститутів миротворчості, захисту прав людини. У тому разі нашій країні слід і надалі покладатись на зміцнення бойової могутності власних збройних сил.

Необхідно формувати соціальну відповідальність цивільних громадян та вояків у контексті культури збройних змагань та миру, поваги до миру як до найвищої цінності, збереження гуманітарних цінностей. Нове покоління офіцерів української мають розуміти соціально-політичний визвольний характер нашої вимушеної участі у нав’язаній нам “гібридній війні”, налаштуватися на тривалу доленосну боротьбу із російською агресією.

Шевчук В. В.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ*

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ В ОКРЕМИХ РАЙОНАХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (2014 р.)

Досвід проведення антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей свідчить про застосування збройними формуваннями невизнаних “Донецької” та “Луганської” “народних республік” специфічних способів ведення бойових дій. На визначення таких способів впливають: тактична обстановка; склад сторін, що беруть участь у бойових діях; цілі та завдання бойових дій. Кожен збройний конфлікт має свої особливості, але разом з тим і спільні риси, які проявляються у способах ведення бойових дій у ході вирішення схожих за змістом завдань.

Характерною рисою збройного конфлікту в Україні стало створення ще до початку конфлікту силами спеціальних операцій Російської Федерації в окремих районах Донецької та Луганської областей сил опору, переважно з радикально налаштованого місцевого населення, що ідентифікує себе етнічними росіянами. В окремих районах було розміщено та накопичено зброю; створено запаси матеріально-технічних засобів для забезпечення сил опору; проведено базову підготовку і формування незаконних збройних формувань та диверсійно-розвідувальних груп. Внаслідок таких дій була створена можливість відкритого саботажу органів державної влади, захоплення районних управлінь міліції, відділень зв'язку, поштових відділень, телерадіостанцій і телевізійних ретрансляторів тощо. Разом з тим були вчинені диверсії поблизу військових об'єктів, а також об'єктів на комунікаціях.

Організаційна структура збройних формувань противника розвивалася залежно від наявності та зміни озброєння, навченості особового складу і розвитку способів збройної боротьби. У початковий період збройного конфлікту (травень–серпень 2014 року) збройні формування противника невизнаних республік у своєму складі нараховували до 15 тис. осіб. На їх озброєнні були стрілецька зброя, гранатомети, невелика кількість броньованих бойових машин, артилерійських систем, міномети і переносні зенітно-ракетні комплекси. У межах окремих районів одночасно діяли 25–30 диверсійно-розвідувальних груп чисельністю до 18 осіб кожна; 22–25 мобільних груп зі складу загонів незаконних збройних формувань чисельністю до 30 осіб кожна; загони незаконних збройних формувань кожен чисельністю до 300 осіб. Разом з тим для нарощування зусиль загони об'єднувалися.

Основними способами дій противника були: мінування ділянок доріг; руйнування мостів, віадуків; вчинення диверсій на базах, складах зброї та боєприпасів; провокації під виглядом дій добровольчих підрозділів; створення вогневих точок для ведення обстрілів та провокування дій у відповідь; напади на об'єкти промисловості, заволодіння їх устаткуванням.

Отже, особливості бойових дій початкового періоду визначалися складом і характером дій незаконних збройних формувань, що впливали на вибір способів застосування військових частин (підрозділів) Збройних Сил України, залучених до виконання завдань у зоні проведення антитерористичної операції, у тому числі і батальйонів територіальної оборони. Військовим частинам (підрозділам) протистояли розрізнені, проте озброєні і навчені збройні формування, що мали підтримку місцевого населення.

На цей час набутий багатий досвід виконання завдань батальйонами територіальної оборони, аналіз якого дає можливість визначити основні способи застосування підрозділів, виявити їх позитивні та негативні сторони.

Досвід застосування батальйонів територіальної оборони показав, що одним із найважливіших завдань була охорона військових об'єктів (аеродромів, районів дислокації військ, складів та інших об'єктів). На практиці охорону об'єктів здійснювали по рубежах з урахуванням фізико-географічних умов місцевості, на яких вони були розташовані, та характеристик об'єкта. На дальніх підступах (рубежах) охорону здійснювали силами сторожових застав, до яких були призначені взводи зі складу рот охорони батальйонів. Смуга охорони взводу становила, як правило, до 2 км, на найбільш загрозливих напрямках призначалися сторожові пости, що діяли у складі відділень, секретри у складі 2 осіб розміщувалися на інших підступах до району розміщення об'єкта. У межах об'єкта (ближній рубіж) було організоване чергування парних патрулів та спостерігачів. Крім того, зі складу стрілецької роти призначався черговий підрозділ (як правило, в складі взводу), що розташовувався у вказаному місці та перебував у постійній бойовій готовності до знищення диверсійно-розвідувальних груп і виконання інших завдань у межах охорони об'єкта.

Практика визначила, що внаслідок обмеженої наявності військово-технічного майна батальйонів (розвідувально-сигналізаційної апаратури, сигнальних засобів та засобів зв'язку, мінування) виникла необхідність посилення складових охорони за рахунок залучення більшої кількості особового складу або його перерозподіл. Через те, що заходи, які проводились із залученням великої кількості особового складу, виявилися малоєфективними, необхідно було створити нові способи застосування підрозділів даного типу для контролю важливих об'єктів. Результативним було застосування таких способів, у яких реалізовувалися розвідувальні дані, отримані мобільними групами або за допомогою квадрокоптерів.

Разом з тим, крім військових об'єктів, батальйони територіальної оборони охороняли адміністративні центри й об'єкти забезпечення життєдіяльності регіонального та місцевого рівнів. Для виконання цих завдань були розгорнуті контрольно-пропускні пункти і блокпости на основних шляхах, в'їздах до об'єктів, виїздах з них, а також створені на другорядних шляхах засідки і позиції вогневих груп. Щоб завчасно виявляти наближення противника, на віддаленні від контрольно-пропускного пункту блокпоста призначали спостерігачів. Контрольно-пропускні пункти були розгорнуті, щоб обмежити переміщення населення на непідконтрольні території та здійснювати його перевірки, а блокпости – ускладнити переміщення противника, а також доступ його до об'єктів забезпечення життєдіяльності.

Досвід збройного конфлікту визначив, що залежно від організаційно-штатної структури, бойових можливостей, стану забезпеченості військово-технічним майном, морально-бойових якостей особового складу, особливостей об'єктів та місць виконання завдань визначались способи охорони та оборони для військових об'єктів: сторожова охорона (застави, пости, секрети на дальніх підступах до об'єкта; піші патрульні, спостерігачі на ближніх підступах); чергові підрозділи (для боротьби з диверсійно-розвідувальними групами); для інших об'єктів – виставлення контрольно-пропускних пунктів, блокпоста, засідок, позицій вогневих груп.

Практика засвідчила, що обмежена кількість військово-технічного майна, відсутність бойових броньованих машин у штаті батальйонів територіальної оборони не давали змоги якісно здійснювати підготовку, організацію та розподіл сил і засобів для виконання визначених їм завдань, і не забезпечували ефективності дій підрозділів, адже були спрямовані на дії у відповідь, а не їх попередження.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акіншин Олександр Григорович – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії факультету військової підготовки Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.

Акулов Юрій Дмитрович – викладач кафедри факультету військової підготовки Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.

Беспалько Андрій Олександрович – слухач Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Бідний Віталій Анатолійович – начальник воєнно-історичного відділу Воєнно-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил України.

Бураков Юрій Васильович – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Вергун Сергій Іванович – аспірант відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України.

Веденєв Дмитро Валерійович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем історії війн і воєнного мистецтва науково-дослідного центру воєної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Визрик Віталій Степанович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук загальновійськового факультету Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Вітер Дмитро Володимирович – доктор філософських наук, старший науковий співробітник, професор кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки факультету підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Вітченко Андрій Олександрович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Газін Володимир Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Гапєєва Ольга Львівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, докторант Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Гозуватенко Галина Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу (застосування Сухопутних військ у міжнародних операціях, стабілізаційних і специфічних діях) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Голованов Андрій Володимирович – кандидат військових наук, доцент, заступник начальника кафедри Сухопутних військ командно-штабного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Горбатюк Олександр Миколайович – викладач факультету підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Горєлов Володимир Іванович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (проблем воєної історії України) науково-дослідного центру воєної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Грицюк Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (проблем воєної історії України) науково-дослідного центру воєної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Гук Олексій Леонідович – слухач Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Гусак Юрій Аркадійович – доктор військових наук, старший науковий співробітник, начальник Воєнно-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил України.

Даєнко Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри оперативного мистецтва інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Демський Валентин Володимирович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Дерновий Володимир Миколайович – завідувач Музею Повітряних Сил Збройних Сил України.

Дудник Володимир Петрович – ад’юнкт Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Євсєєв Ігор Григорович – науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем історії війн і воєнного мистецтва науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Сфімов Геннадій Васильович – кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Заболотний Володимир Олексійович – викладач кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки факультету підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Зельницький Андрій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем підготовки військових фахівців науково-дослідного управління проблем розвитку військової освіти та науки центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Зіняк Любомир Васильович – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри загальновійськових та правових дисциплін військово-юридичного факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Кабачинський Микола Ілліч – доктор історичних наук, професор, доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Кавун Анатолій Андрійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова.

Казан Емілія Мар'янівна – викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін факультету бойового застосування військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Камінський Валерій Віталійович – кандидат військових наук, доцент кафедри Повітряних сил інституту авіації та протиповітряної оборони Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Капосльоз Григорій Вікторович – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем наукової та науково-технічної діяльності науково-дослідного управління проблем розвитку військової освіти та науки центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Кидонь Володимир Іванович – начальник управління оборонного планування – заступник начальника штабу Командування Сухопутних військ Збройних Сил України.

Кирієнко Олександр Юрійович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

Кізло Людмила Миколаївна – науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кім Намхун – слухач Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Кобзар Анатолій Олексійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки факультету підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Ковальчук Станіслав Васильович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Військової академії (м. Одеса).

Королюк Андрій Васильович – доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Військової академії (м. Одеса).

Королюк Олександр Васильович – методист відділу по роботі з особовим складом Військової академії (м. Одеса).

Корольов Станіслав Сергійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри загальновійськових та правових дисциплін військово-юридичного факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Котвіцький Володимир Володимирович – головний спеціаліст Відділу з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України.

Кравчук Микола Володимирович – кандидат юридичних наук, доктор права Українського вільного університету, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського національного економічного університету.

Красота Ігор Васильович – науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення (проведення кадрової політики) Науково-методичного центру кадрової політики Міністерства оборони України.

Крепченко Сергій Олександрович – викладач кафедри факультету військової підготовки Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.

Кривенко Олександр Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, перший заступник командувача Національної гвардії України – начальник штабу.

Куравський Віталій Григорович – кандидат історичних наук, заступник начальника центру з виховної роботи Державного науково-випробувального центру Збройних Сил України.

Куцька Олеся Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри тактики факультету бойового застосування військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Лагно Олександр Григорович – вчитель історії та предмета “Захист Вітчизни” загальноосвітньої школи № 1.

Ларін Андрій Олексійович – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри історії науки і техніки Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.

Леонт’єв Євгеній Олексійович – ад’юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Литвиновський Євген Юрійович – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, науковий співробітник Інституту державного управління у сфері цивільного захисту.

Лисенко Олександр Євгенович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України.

Лосєв Олександр Сергійович – асистент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Лухтан Андрій Іванович – старший офіцер відділу воєнно-стратегічного аналізу управління воєнно-стратегічного аналізу Головного оперативного управління Генерального штабу Збройних Сил України.

Макаліш Олег Володимирович – ад’юнкт Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Макогон Олена Анатоліївна – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри факультету військової підготовки Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.

Марасєв Владлен Ростиславович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

Матвієнко Ігор Григорович – начальник навчальної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Марценківський Вадим Тадеушевич – кандидат технічних наук, доцент, декан факультету підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Мельниченко Олена Станіславівна – науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем наукової та науково-технічної діяльності науково-дослідного управління проблем розвитку військової освіти та науки центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Микитин Володимир Федорович – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Музика Олександр Олексійович – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Мулява Віктор Дмитрович – кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Нечепуренко Андрій Олександрович – заступник начальника відділу по роботі з особовим складом Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Никифоров Олексій Володимирович – начальник прес-служби Командування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України.

Науменко Андрій Олегович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Нашивочников Олександр Олександрович – начальник науково-дослідної лабораторії (проблем воєнної історії України) науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Олійник Леонід Віталійович – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-прогнозувального відділу освітньої діяльності та заходів оборонного планування науково-методичного центру організації освітньої діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Остах Юрій Петрович – кандидат військових наук, доцент, начальник кафедри оперативного мистецтва інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Отрошко Любов Григорівна – науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

Остапчук Олександр Петрович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник наукового відділу організації підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Павлик Валерій Сергійович – воєнний історик.

Павловська Світлана Володимирівна – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Павлушко Микола Якович – кандидат військових наук, старший офіцер відділу воєнно-стратегічного аналізу управління воєнно-стратегічного аналізу Головного оперативного управління Генерального штабу Збройних Сил України.

Пашкова Ольга Олегівна – науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем історії війн і воєнного мистецтва науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Переверзін Юрій Павлович – кандидат військових наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту державного управління у сфері цивільного захисту.

Печенюк Ігор Степанович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри оперативного мистецтва інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Пилявець Ростислав Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри оперативного мистецтва інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Позняков Олексій Павлович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Покотило Олексій Іванович – кандидат історичних наук, керівник Головного департаменту з питань національної безпеки та оборони Адміністрації Президента України.

Приходько Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем розвитку військової освіти науково-дослідного управління проблем розвитку військової освіти та науки центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Прус Віталій Зіновійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ.

Радзіковський Сергій Анатолійович – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (стандартизації підготовки військ) науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Резнік Володимир Ігорович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії кафедри оперативного мистецтва інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Романюк Ігор Миколайович – кандидат педагогічних наук, доцент, головний спеціаліст відділу стратегічного планування та розвитку спроможностей видів Збройних Сил Управління стратегічного планування та розвитку спроможностей Департаменту воєнної політики, стратегічного планування та міжнародного співробітництва Міністерства оборони України.

Романюк Роман Васильович – слухач Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Сало Анатолій Якович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем історії війн і воєнного мистецтва науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Сегеда Сергій Павлович – доктор історичних наук, доцент, начальник науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Середенко Микола Михайлович – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Сидоров Сергій Вікторович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри оперативного мистецтва інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Скорич Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Скрябін Олександр Леонідович – кандидат історичних наук, начальник науково-дослідного відділу проблем історії війн і воєнного мистецтва науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Слободянюк Михайло Васильович – завідувач музею історії Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Слюсаренко Андрій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, заступник начальника з наукової роботи Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Слюсаренко Павло Миколайович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки факультету підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Соболенко Катерина Сергіївна – курсант Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова.

Соколюк Сергій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри Військово-Морських Сил Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Стадник Вадим Володимирович – кандидат наук із соціальних комунікацій, начальник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Стасюк Юрій Миколайович – ад'юнкт Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Таранець Сергій Вікторович – ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Тимчук Володимир Юрійович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, старший викладач кафедри комплексів та приладів артилерійської розвідки Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Топальський Віктор Леонідович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

Трапезун Віктор Вікторович – слухач Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Троценко Олександр Якович – науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Трофимович Володимир Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Національного університету “Острозька академія”.

Трофимович Лілія Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Туранський Микола Олександрович – ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Туркот Микола Семенович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу підготовки та підвищення кваліфікації військових прокурорів Національної академії прокуратури України.

Турчак Олександр Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Усенко Павло Георгійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

Ухач Василь Зіновійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського національного економічного університету.

Фалько Сергій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри тактики Національної академії Національної гвардії України.

Филь Олександр Максимович – кандидат історичних наук, військовий історик, бібліограф Івана Черняховського.

Фігурний Юрій Степанович – кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

Філіпов Віктор Климентійович – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Фурман Ігор Іванович – кандидат історичних наук, доцент, заступник начальника кафедри управління військами інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Фуртес Олексій Олександрович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Хабчук Андрій Олексійович – заступник начальника Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова.

Харук Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Ходанович Олексій Леонідович – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Служби безпеки України.

Цюрупа Михайло Володимирович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри факультету підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Челобітченко Олександр Олександрович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Шевчук Віталій Вікторович – ад'юнкт Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Шкуратенко Олена Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ.

Щеглов Андрій Юрійович – ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Яким'як Степан Володимирович – кандидат військових наук, доцент, начальник кафедри Військово-Морських Сил командно-штабного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Наукове видання

**ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА:
СУЧАСНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА**

**Збірник матеріалів
Міжнародної наукової конференції
1–2 грудня 2016 р.**

Матеріали подано в авторській редакції.
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен
та інших даних несуть автори.

Підписано до друку 25 листопада 2016 р.
Друк. арк. 20,12. Обл. вид. арк. – 9,17.
Формат паперу 60×84 1/8
Тираж – 110 прим.